

ESAM EKONOMİK VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

CİLT: 3 SAYI: 1 BAHAR 2022

ISSN: 2717-7637

4. ULUSLARARASI NECMETTİN ERBAKAN VE MİLLÎ GÖRÜŞ SEMPOZYUMU ÖZEL SAYISI

EDİTÖR KURULU

Editörler

Arş. Gör. Batuhan Ustabulut

Kocaeli Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Halim Baş

Marmara Üniversitesi

Doç. Dr. Hüsnü Koyunoğlu

İstanbul Üniversitesi

Alan Editörleri

Prof. Dr. Bedrettin Kesgin

Sosyal Hizmetler

Yalova Üniversitesi

Doç. Dr. Abdullah Aydın

Siy. Bil. ve Uls. İş.

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi

Doç. Dr. Gökhan Övenç

Ekonomi

İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Turgut Akyüz

İlahiyat

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Dr. Muhammed Göçgün

Hukuk

Ankara Medipol Üniversitesi

Doç. Dr. Muhammed Maruf İşletme

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

Dr. A. Tarık Türkmenoğlu

İletişim

Necmettin Erbakan Üniversitesi

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Bayram Ali Ersoy	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Necip Şimşek	İstanbul Ticaret Üniversitesi
Doç. Dr. Hüseyin Hüsnü Koyunoğlu	İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Demir	Marmara Üniversitesi
Okt. Nida Kırömeroğlu	İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Selman Duran	İstanbul Medipol Üniversitesi
Doç. Dr. Osman Akgül	İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Gör. İshak Kızılaslan	Marmara Üniversitesi
Öğr. Gör. Hidayet Ayan	Marmara Üniversitesi
Arş. Gör. Hüseyin Arslan	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Dr. İrfan Ersin	İstanbul Medipol Üniversitesi
Arş. Gör. Sümeyye Erkalın Coşkunsu	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Arş. Gör. Sevilay Karaman	Hacettepe Üniversitesi

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Bayram Ali Ersoy	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Vatan Karakaya	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Necip Şimşek	İstanbul Ticaret Üniversitesi
Prof. Dr. Bedrettin Kesgin	Yalova Üniversitesi
Prof. Dr. Refik Korkusuz	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Tuncay Zorlu	İstanbul Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer Çınar	İbn Haldun Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Ali Beyhan (E.)	İstanbul Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Metin Gümüş	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Bedri Gencer	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim Halil Sugözü	Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Prof. Dr. Cihad Demirli	İstanbul Ticaret Üniversitesi
Prof. Dr. Emre Bağce	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Akkaya	Adıyaman Üniversitesi
Prof. Dr. Ata Atun	Kıbrıs İlim Üniversitesi
Prof. Dr. Abdullah Okumuş	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut Esat Harmancı	Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim Güran Yumuşak	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Prof. Dr. Faik Yılmaz	Yıldız Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Hüseyin Hüsnü Koyunoğlu	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Yusuf Zeren	Yıldız Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Turgut Akyüz	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Doç. Dr. Osman Akgül	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Abdulkadir Yıldız	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Murat Tümay	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Doç. Dr. Gökhan Övenç	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Muhammed Maruf	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Doç. Dr. Bekir Gündoğmuş	Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Harun Kılıçaslan	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Nurullah Altıntaş	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Güneş	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Aykanat	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr. Üyesi Musa Öztürk	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Mahmut Akpınar	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Doç. Dr. Derya Güleç Özer	İstanbul Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Abdullah Aydın	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Demir	Marmara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Tırabzon	İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Tarık Türkmenoğlu	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Ahmet Zeki Bulunç	Başkent Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ali Gurbetoğlu	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ali Kaya	İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İsmail Kılıoğlu	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Göçgün	Ankara Medipol Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sinan Kılıçoğlu	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Halil İbrahim Uzun	Muş Alparslan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Gün	İstanbul Teknik Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Kürşat Öğülmüş

Kırıkkale Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ali Osman Karaoğlu

Yalova Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Meliha Pınar Sipahi

Yıldız Teknik Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Fatih Yiğit

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Dr. Ahmet Tanhan

Adıyaman Üniversitesi

Dr. Mustafa Halit Korkusuz

Uzman

Dr. Bayram Yalçın

Uzman

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

SEFA ATİK

İslam Fıkhnın Temel Kavramlarından

Vesâil-Makâsıd Bağlamında

Millî Görüş Davasına Genel Bir Bakış

An Overview of Milli Gorus Movement in the Context of Vesâil-Makâsıd which is One of the Basic Concepts of Islamic Fiqh

1-24

ENES YILMAZ

Refah Partisi'nin Yükselişinin Dış Yansımaları:

Alan Makovsky Örneği

*External Reflections of the Rise of the Welfare Party:
The Case of Alan Makovsky*

25-38

YUNUS KUTVAL

Faizsiz Bir Merkez Bankacılığı Mümkün mü?

İslam İktisadı Literatürü Perspektifinden Bir İnceleme

*Is an Interest-Free Central Banking Possible? An Examination
from the Perspective of Islamic Economic Literature*

39-58

BEGÜM BURAK

**Post-Modern Darbe Sonrası Türk Siyasetinde
Necmettin Erbakan'ın Mirası ve Milli Görüş Hareketi**

59-73

*The Heritage of Necmettin Erbakan and Islamic View (Milli Görüş) Movement in Turkish Politics
After the Post-Modern Coup*

ADEM ÜZÜMCÜ

**28 Şubat Süreci, E-Muhtıra ve 15 Temmuz FETÖ Darbe
Girişiminin Ekonomi-Politik Analizi**

74-121

*The Economic-Political Analysis of the 28 February
Process, E-Memorandum and
The July 15 FETO Coup Attempt*

FADİME TOSİK DİNÇ

Necmettin Erbakan ve Kıbrıs Barış Harekâtı

122-154

Necmettin Erbakan and the Cyprus Peace Operation

FATİMA AKSAKAL

**İslam Siyaset Düşüncesi Bağlamında
Milli Görüş Hareketi ve Siyasal Dinamikleri:
Milli Görüş'ün Siyasi Söylemleri Ne Kadar Günceldir?**

155-168

*Islamic View (Milli Görüş) Movement and its Political Thought:
How Up-To-Date Are The Political Discourses Of Islamic View?*

NECMETTİN ÇALIŞKAN

**NECMETTİN ERBAKAN'IN
İSLAM BİRLİĞİ ANLAYIŞI VE SURİYE POLİTİKASI**

169-189

Necmettin Erbakan's Concept of Islamic Union and Syria Policy

ESAM Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

Cilt/Volume: 3 • Sayı/Number: 1 • Bahar/Spring 2022

ISSN: 2717-7637

ESAM Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (ESAM) yayını olup çeşitli indekslerde taranan ve hakemli bir dergidir.

Yayımlanan makalelerin sorumluluğu yazarına/yazarlarına aittir.

ESAM Journal of Economic and Social Studies is a publication of the Center for Economic and Social Research (ESAM) and is a peer-reviewed journal indexed in various indexes.

Authors bear responsibility for the content of their published articles.

İletişim / Contact: dergi@esam.org.tr

ASOS
indeks

İSLAM FIKHİNİN TEMEL KAVRAMLARINDAN VESÂİL-MAKÂSİD BAĞLAMINDA MİLLÎ GÖRÜŞ DAVASINA GENEL BİR BAKIŞ

Sefa ATİK*

ORCID ID: 0000-0003-4000-2468

Öz: İslâm fikhinin temel prensiplerinin incelendiği Fıkıh Usûlü alanında yazılan eserler fikhî hükümlerin tanım, çeşit, kaynak ve amaçlarını ele almaktadır. Fıkıh usulünde araç-amaç arasındaki ilişki farklı terimlerle ifade edilmektedir. Fıkıh Usûlü alanında “sebeb-müsebbeb, illet-malül, şart-meşrut, araç-amaç, gaye-mugayya, vâcib-mukaddimetü’l-vâcib, vesîle-makâsîd” kavramlarının kullanımındaki yoğunluk dikkat çekmektedir. Böylece mezkûr kavramlar üzerinden araç ve amaç arasındaki ilişkinin niteliği, içeriği ve maksadın meşru temellere dayanıp dayanmadığı tespit edilmiş olmaktadır. Bu arada Necmettin Erbakan’ın şahsî hayatına yön veren siyasî, dinî ve iktisâdî amaçların geneline Millî Görüş düşüncesi denilmektedir. Dolayısıyla Millî Görüş fikriyatını oluşturan araç ve amaçları, İslâm ilimleri içerisinde hem aklî hem naklî temele dayalı bir ilim olan fıkıh düşüncesinin kavramlarından olan vesâil ve makâsîd ilişkisi bağlamında ele almak mümkündür. Bu çalışma bilim ve siyaset adamı olan Necmettin Erbakan’ın araç-amaç arasındaki ilişkiyi nasıl kurduğunu, kurduğu ilişkinin tutarlılığını ve düşüncesinin fikhî temellerini anlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Millî Görüş, Necmettin Erbakan, Fıkıh, Vesâil, Makâsîd.

* Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı, atiksefa@hotmail.com

Bu çalışma, 22-23 Ekim 2021 tarihleri arasında Ankara’da düzenlenen 4. Uluslararası Necmettin Erbakan ve Millî Görüş Sempozyumu’nda sunulan “İslam Fikhinin Temel Kavramlarından Vesâil-Makâsîd Bağlamında Millî Görüş Davasına Genel Bir Bakış” başlıklı bildirinin genişletilmiş ve revize edilmiş halidir.

DOI: <https://doi.org/10.53662/esamdergisi.1018481>

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi: 03/11/2021
Kabul Tarihi: 27/03/2022

AN OVERVIEW OF MILLI GORUS MOVEMENT IN THE CONTEXT OF VESAIL-MAKASID WHICH IS ONE OF THE BASIC CONCEPTS OF ISLAMIC FIQH

Abstract: The literature on fiqh method is the science that examines the basic principles of Islamic Law. The works were written in this field deal with the definition, variety, source, and aims of the fiqh provisions. In Islamic Law, the relationship between purpose and means is expressed in different terms. As it is known, the terms of “sebeb-müsebbeb, ‘illet-ma‘lül, shart-meshrüt, vācib-muqaddimetu’l-vācib, gāye-muğayya, vesīle-makāsid” cover a wide space in fiqh procedure. In this way, it becomes easier to detect the quality of the relationship of the means-the goal, the content of it, whether the goal is grounded on a legal basis or not with mentioned terms. This study aims to understand how Necmettin Erbakan, who is a scientist and politician, makes a relationship between the means and the goal, how consistent the relationship of the means. Therefore, it becomes more possible to detect the fiqh based on the ideas of Necmettin Erbakan, who departed this life as a Muslim political leader.

Keywords: Millî Görüş, Necmettin Erbakan, Fiqh, Vesail, Makasid.

GİRİŞ

Necmettin Erbakan yetişmiş olduğu çevre, ait olduğu muhit, almış olduğu eğitim ve elde etmiş olduğu kariyeri, elit ve üst düzey bir hususiyet arz etse de kendisini ve hareketini salt elitist bir yapıya teslim ve tahvil etmemiş, yönünü halka ve halkın inanç değerlerine çevirmiştir. Entelektüel düzeyi yüksek olan bu kurucu kadronun geleneksel dindarlığa sahip halk kitlelerini ikna ederek onlarla gönül birliği oluşturabilmeleri üzerinde önemle durulması gereken bir husustur.

Teşkilatı kendisine, köyde, kentte, çevrede, merkezde yer bulmuş, siyasal ve sosyal protestolarda görünmüş, kendi hakkı olduğunu düşündüğü maddî ve manevî taleplerini meşru siyasal zeminde ülke siyasetinde telaffuz etmiştir. Erbakan hareketi dindarlığını gizli ve gizemli yerlerde değil devlet ve millet birliğini temsil eden cami, cemiyet, meydan, basın-yayın vb. alanlarda temsil etmiştir.¹ Dolayısıyla bu hareket

¹ Yıldırım’ın ifadesi ile Necmettin Erbakan, teşkilatına mensup siyasî bireyleri “özne olmaktan çıkarıp komünalist bedeninin bir parçasına dönüştürerek kişinin aklını, benliğini ve fikrini” derdest etmemiş, “faal benlik”i, “sakat benlik”e dönüştürmemiştir. Ergün Yıldırım, *Öznenin Ölümü* (İstanbul: Timaş, 2017), 14-15.

menşei, özü ve hedefleri yönüyle salt yerli ve millî olarak toplumsal ihtiyaçları dikkate almış ve bu yönüyle; önce ahlak ve maneviyat, temiz şehir, temiz yönetim, ağaçlandırma, bayındırlık faaliyetleri, kamu malını muhafaza, çevrecilik, gelir dağılımı ve bölüşümünde adalet, güçlü Türkiye vb. siyasal söylemi ile toplumsal katmanlara nüfuz etmiştir.

Sosyal bir gerçeklik olan bir ekibin siyasal bir harekete dönüşebilmesi için o harekete olan ihtiyacın belirmesi ve bu ihtiyacı belirleyen sâiklerin neler olduğunun tespit edilmesi ve bu sâiklerin fikrî ve siyasal zeminde siyasal amaçlara dönüşmesi gerekmektedir. Siyasal hareketin oluşması ve siyasal teorisini üretmesi, açık, net ve yasal taleplerle kamunun önüne çıkması ve teşkilatlanması ile siyasal teorisinin din dili ile buluşturulup siyasal ve sosyal hayata taşınması Erbakan hareketi açısından önemlidir.

Necmettin Erbakan, hareketinin gerek mahiyet gerek muhteva ve gerekse isimlendirilmesinde dinî terminoloji ile yakınlık hissettirmiş olsa da o, hareketini dinî terminolojinin gölgesinde bırakmamıştır. Buna mukabil dine ve dindara karşı gereksiz mesafe koymamış ve din ve dindardan yüksünmemiştir. Dini, hareketine hayat veren bir damar olarak görmüş ve böylece dinî hareketlerden apayrı bir mecrada yol almıştır. O, siyasal hareketini dinî bir kurum ve grupla aynîleştirmemiş, ancak hareketini, binlerce yıldır toplumsal dokuyu besleyen sünî geleneğin imkânları, kazanımları ve bu coğrafyadaki varlığı ve bekasıyla gaye birliğinde ortak kılmıştır. Bu bağlamda bu metin şu başlıklardan oluşmaktadır: Makâsıd ve temellendirilmesi, Mukaddimetü'l-vâcib-Vâcib ilişkisi, Vesîle-Makâsıd ilişkisi, Sebep-Müsebbeb ilişkisi. Akabinde buralarda kurulan ilişki üzerinden Necmettin Erbakan'ın gayeleri ve bu gayelere giden yolda kullanmış olduğu araç ve çalışmalara yer verilecektir.

1. MAKÂSİD VE TEMELLENDİRİLMESİ

Hukuk (fıkıh) ve siyaset içerikli hem teorik hem pratik alanlara taalluk eden düşünme, yönetme, yazma ve çizme, araştırma ve tartışma gibi herhangi insanî bir eylemin hangi metodoloji ve üst meşruiyet kaynağı üzerinden ele alınacağı temel problemlerden birisidir. Hangi ilke ve ülkü üzerinden yol alınacağı, hangi konu üzerinde neden çalışılacağı ve pratik ve teorik içerikli bu eylemin hangi değerler için yapılacağı konusu önemlidir. Mevzuya İslâm fıkıhı açısından bakıldığında alana dair herhangi bir meselenin istinat edeceği ilkeleri usûl-i fıkıh ilmi ve bu ilmin önemli konu ve temel alt başlıklarından birisi olan makâsıdu's-şerîa' (İslam hukukunun gayeleri) ilmi vermektedir.

İslâm fıkıh usûlü ve alt başlığı olan Makâsıdu's-şerîa fikhın ele aldığı, incelediği, sorun yaptığı ve çözüme kavuşturduğu konuları (mesâil) niçin, nasıl ve hangi

amaçla kendisine mevzû ve mesâil edindiğini beyan eder.² Bu kaynakların başında sosyal hayata müdahale eden birincil kaynak vahiy gelmektedir. İslâm fihhının kaynak ve meşruiyet araçları a-vahiy, b-birincil kaynak olan vahyin beyanını yapan sünnet, c-vahiy ve sünnetle donanmış aklın üreteceği içtihat faaliyetleridir. Dolayısıyla vahiy kaynaklı bir hukuk olması hasebiyle İslâm fihhi makâsıdını kaynak ve meşruiyetini mezkûr temel üç sacayağından alacaktır.³

İslâm fakihleri yukarıda zikredilen meşruiyeti elde ettikten sonra mevzû, mesail, makâsıd ve bu makâsıda götüren araçların ne olduğunu spesifik örnekler üzerinden değerlendirmişlerdir. Bu açıklamalardan sonra Necmettin Erbakan'ın kendisine belirlemiş olduğu yedi maksadın İslâm fihhının maksatları ile kısa bir mukayesesi yapılarak makâsıd-vesâil arasındaki ilişkinin kuruluşu ve içeriği anlaşılmaya çalışacaktır. Millî görüş düşüncesini makâsıd bağlamında ele alan bir çalışmaya⁴ atıf yapılarak makâsıd konusuna değinilecek sonrasında makâsıd-vesâil arasındaki ilişkinin nasıllığına, değerine ve meşruiyet ilişkisine temas edilecektir. Bu ilişkinin bağlamı, klasik usûl-i fihh eserlerinde söz konusu edilen ve birbiri ile mütedahil; aynı sonuca yönelen benzer üç başlıkta ele alınacaktır. Bu üç başlıktan birisi makâsıdü'ş-şerîa (İslâm fihhının temel gayeleri)⁵ temelli yaklaşım diğer ikisi ise usûl-i fihh ilkeleri perspektifidir.

2. İSLAM FIKHİNİN TEMEL GAYELERİ BAKIMINDAN VESÂİL-MAKÂSİD İLİŞKİSİ

Bireysel olanların toplumsal olma arzusunda olduğu gibi teorik bir düşünce olarak başlayan fihh ilmi “düşüncede varlık”tan geçerek “gerçek hayat”ta da var olmayı amaçlamıştır. Usûlden fûrûa, tekil fûrû örneklerinden nizama ve tatbikata yönelerek “pozitif”⁶ olma yönünde doğal bir yolculuğa çıkmak zorunda kalmıştır. Çünkü Hz. Peygamberle başlayan ve dört halife döneminde Akdeniz kültürü ile buluşan Müslüman akıl yeni elde ettiği yerlerdeki toplumsal düzene normatif biçimde ve pozitif

² Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısrî İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik* (Lübnan: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1997), 3/17; Ahmed b. Abdilganî b. Ömer ed-Dımaşkî İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavviz (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1423), 1/117, 120.

³ Osman Keskiöğlü, *Fikih Tarihi ve İslam Hukuku* (Ankara: Müftüoğlu, 1969), 26.

⁴ Millî Görüş hareketinin İslam fihhının genel maksatları ile mutabakatı bağlamında bk., Harun Bekiroğlu, “Makâsıd ve Maslahat Merkezli Bir Okuma: Necmettin Erbakan Örneği”, *Turkish Studies* 12/8 (2017), 29-50.

⁵ Ertuğrul Boynukalın, “Makâsıdü'ş-şer'ia”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/423.

⁶ Talip Türcan, *İslâm Hukuk Biliminde Hukuk Normu* (Ankara: Ankara Okulu, 2003), 48,78.

düzeyde kamusal kudret eli ile müdahalede bulunmak durumunda kalmıştır.⁷ Bu düzenleme faaliyetinin yegâne aracı fıkıh ilmi olmuş böylece fıkıh toplumsal hayatta fiili varlığına kavuşmuştur. Fıkıhın fiili varlığı, aynı zamanda hayat bulduğu yeni coğrafyada toplumsal hayata müdahale süreçleri ile fıkıha siyasal varlık da kazandırmıştır. Dolayısıyla fakıh ve müçtehit toplumsal hayata a-iftâ/istiftâ/fetvâ b-Kadâ yoluyla müdahale eder, fert ve cemiyeti düzenler. Böylece dinle hayatın bağı kurulmuş olur. Ayrıca aşağıda geleceği üzere çağdaş bir meselenin fikhî çözümlünde en fazla *makâsıd* adı verilen zarurî maslahatlara atıflar yapıldığı görölmektedir.⁸

Dolayısıyla pozitif düzeyde bir varlığa kavuşan herhangi bir hukuk sisteminin temel üç amacı vardır: Toplumsal düzenin sağlanması, adaletin gerçekteştirilmesi ve toplumsal ihtiyaçların karşılanması.⁹ İslâm fıkıhında, hukukun genel gayeleri denildiğinde (Makâsıdü't-teşrî'il-âmmeh) hukuk normlarının özel bir tür, olay ve kişiye ait kılınamayacak biçimde kanun koyucu tarafından genele tamim edilen nitelikler ve hikmetler anlaşılır.¹⁰ Hukukun genel gayeleri bağlamında İslâm hukukunun toplumsal hayatı düzenlemeye ilişkin müdahalesi bu üç temel maksat üzerinden gerçekteşir. Çünkü göröldüğu üzere hukuk kendisine birincil amaç olarak toplumsal düzenin sağlanmasını hedef almaktadır.¹¹ İslâm Hukuku temel üç maksadı üç mertebede görünürlmektedir. Bunlardan birincisi *zarûriyyât* düzeyi ikincisi *hâciyyât* düzeyi üçüncüsü ise *tahsîniyyât* düzeyidir.

Hukuk, maksatlarını zarûriyyât düzeyinde “din, can, akıl, nesil ve malın mutlak dokunulmazlığı ve korunması” biçiminde ortaya koyarken hâciyyât düzeyinde ise sıkıntı ve güçlüğün kaldırılması (def'ul-harec)¹², kolaylaştırma (teysîr) ve ruhsat içeriklerini temel olarak izhar eder ve temel beş esası korur. Temel beş esasın korunmasına yardım amacıyla hukukun hâciyyât düzeyindeki gayeleri toplumun karşılaşmış olduğu zor durumları temel beş gaye üzerinden rahatlatmaktan ibarettir. Üçüncü olarak tahsîniyyât düzeyinde hukukun temel gaye ve maksatları ise *mekârimül'ahlâk*, *mehâsinü'l-adât*

⁷ Türcan, *İslâm Hukuk Biliminde Hukuk Normu*, 48,78.

⁸ Hacı Mehmet Günay, “Günümüz Fıkıh Problemleri: Sebepler, Yöntemler ve Yaklaşımlar”, *İslâm Hukuku El Kitabı*, ed. Talip Türcan (Ankara: Grafiker Yayınları, 2017), 603, 612.

⁹ Ali Pekcan, *İslam Hukuk Felsefesinde Makasıdüş Şeria* (İstanbul: Rağbet, 2017), 27-30; Türcan, *İslâm Hukuk Biliminde Hukuk Normu*, 48-78.

¹⁰ Muhammed Tâhir İbn Aşûr, *İslam Hukuk Felsefesi*, çev. Vecdi Akyüz-Mehmet Erdoğan (İstanbul: Rağbet, 2013), 113, 189.

¹¹ İbn Aşûr, *İslam Hukuk Felsefesi*, 220-232.

¹² Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1356), 1/20, 64, 101, 111, 135.

(toplumsal hayat akışının dinî ve iktisadî düzeyde rahatlıkla sürdürülmesi), *ahsenü'l-menâhic* (en güzel yöntemleri uygulamak)tır.¹³

Hukuk, belirlemiş olduğu temel amaçlarına (makâsıd) ulaşmak için bir de araçlar koymuştur ki bu araçlara *vesîle* denilmektedir. Bu anlamda *makâsıd-vesâil* ilişkisi zaruret düzeyinde şöyle kurulmaktadır: Dinin korunması “inanç, ibadet ve ahlakla ilgili temel ilkelerin toplumsal hayatta hem yaşanır kılınmasını hem devamlılığını” içermektedir. Bu yüzden din mezkûr temel ilkelere gelebilecek iç-dış tehdit ihtimallerine karşın tedbir amaçlı emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münker görevini, cihad ve mücâhadeyi farz kılmıştır.¹⁴ Hayatın korunmasına yönelik olarak ceza hukuku ilkelerini vaz' etmiştir. Aklın korunması bağlamında talim, terbiye, tefekkür ve içtihat gibi çabaları devreye sokmuştur.¹⁵ Hacıyât özelinde malın korunması bağlamında *bey'*, *icâre*¹⁶, *selem* ve *karz* gibi akitlere cevaz vermiştir. Tahsîniyyât düzeyi daha çok edep ve estetik içerikli gayeleri hedeflemiş ayrıca kendisini gerçekleştirebilmek için *seddü'z-zerîa-fethu'z-zerîa* ilkesini¹⁷ canlı tutmuştur. Bu üç temel gayeye yönelik perspektifler Necmettin Erbakan penceresinden benzer ifadelerle şöyle vurgulanmıştır:

- “Bizim kültürümüzde hak dört sebepten doğar. 1-Allah'ın insana doğuştan vermiş olduğu haklardır. Bunlar yaşama hakkı, mülkiyet hakkı, ırz ve namusu koruma hakkı, akli ve inancı koruma hakkıdır. 2-Kişinin bir emek karşılığı elde etmiş olduğu haklardır. 3-Karşılıklı rıza ile yapılan antlaşmalar yoluyla elde edilen haklardır. 4-Adaletin gereği olarak doğan haklardır”.¹⁸
- “Adil Düzen'de hangi inançtan, hangi soydan olursa olsun bütün insanlık doğuştan gelen ve değişmeyen haklara sahiptir. Bunlar Peygamberlerin öğrettiği haklardır. Herkesin ibadet hürriyeti, yaşama hürriyeti, örgütlenme hürriyeti vardır. Bu hürriyetlerde bir noksanlık varsa o ülkede hürriyetten söz edilemez”.¹⁹

¹³ Pekcan, *İslam Hukuk Felsefesinde Makasidüş Şeria*, 150-220.

¹⁴ Pekcan, *İslam Hukuk Felsefesinde Makasidüş Şeria*, 160-161.

¹⁵ Pekcan, *İslam Hukuk Felsefesinde Makasidüş Şeria*, 172.

¹⁶ Örneğin icâre akdi alâ hılâfi'l-kıyâs olarak insanların ihtiyacına binaen meşrû kılınmıştır. Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'îli'l-Muhtâr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 2/50.

¹⁷ İbn Aşûr, *İslam Hukuk Felsefesi*, 150.

¹⁸ Necmettin Erbakan, *Türkiye'nin Temel Meseleleri* (Ankara: Rehber yayınları, 1991), 168.

¹⁹ Erbakan, *Davam*, 214

Nitekim Necmettin Erbakan Bařbakan olduđu Refah-yol hűkűmeti dűneminde sendikaların kendisinden istediđi yűzde 30 zam talebine karřılık yűzde 50 oranında bir zam jestiyle mukabele etmiřtir. Sendikacıların belirlemiř olduđu yűzde 30 sınırının altı zarűriyyâta tekabűl eder. űnkű burası açlık sınırdır. Bu sınırın altında kalan insanın doyurulması zarűriyyât dűzeyinde bir gűrevdir. Yűzde 30 sınırı ise fakirlik sınırdır. Bu sınırdaki insanlar a deđildir ama ihtiyaç sahibidirler. Bu yűzden buraya hâciyyât sınırı denilmektedir. Ayrıca bu sınırın űzerinde zam yapmanın adı tahsîniyyât dűzeyi olmaktadır (yűzde, yűz otuz = 130/100'a varan zam oranı) ki bu dűzey insanların konforlu ve rahat hayat sűrmesini sađlamaktadır. İřte Erbakan taleplerin ve beklentilerin űzerinde zam yaparak hukukun gayelerinin temel ű dűzeyini (zarűriyyât-hâciyyât-tahsîniyyât) gerçekleřtirmiř olmaktadır.²⁰

3. MUKADDİMETŪ'L-VÂCİB-VÂCİB İLİŐKİSİ

Usűl-i fıkıh eserlerinde “bir Őeyi emretmek aynı zamanda o emre gűtűrecek araçların, o emri műmkűn kılan vesîlelerin de emri demek midir?” Őeklinde teorik bir tartiřmanın yapıldıđı gűrűlmektedir. Bu konu bařka bir yaklařımla “mukaddimetű'l-vâcib, vâcib midir?” ve “vâcibin kendisi ile tamamlandıđı Őey de vâcib midir?”²¹ biçiminde iki bařlıkta daha ele alınmaktadır. Aslında birbirinin benzeri olan bu ilkeler farklı ifadelerle ayrı uslű ilkelere dűnűřtűrűlműř ve aklű űrneklerle zenginleřtirilmiřtir. Őrneđin bir devlet bařkanının komutanına, komutanın, askerine çatısında yangın çıkmıř olan falan binanın tepesindeki filan kiřiyi kurtarın diye emrettiđini dűřnelim. Bu emir, yangından bir kiřinin kurtarılması gibi hayati bir maksadı içermektedir. Peki, bu emir “bu maksada giden tűm araçları da âmir midir? Binanın tepesine çıkılabilecek merdiveni, aracı, arabayı, itfaiye gűrevlilerini, su tařıyan tulumbacıları, emirleri, amirler arasındaki emir-komuta zincirini ve nihayetinde çatıdaki adamı kurtaracak tűm imkanların seferber edilmesini de içermekte midir?” sorularına cevap arayan usul alimlerinin geneli “evet, makâsıdı emir vesâili de emirdir”²² Őeklinde genel kanaat belirtmiřlerdir. Őayet makâsıdı emir aynı zamanda vesâili dahi emir olmamıř olsaydı bu durumda műkellef, emrin vesâilini terk etmiř olacaktır. Sorun bununla kalmayacak; terk etmiř olmak aynı zamanda vesâilin gűtűrműř olduđu maksadın veya bařka bir ifade ile

²⁰ Millű Gazete, “Emekçi Dostu Efsane Bařbakan Prof. Dr. Necmettin Erbakan”, <https://www.milligazete.com.tr/haber/1059301/emekci-dostu-efsane-basbakan-profdrnecmettin-erbakan> (Eriřim: 06.05.2021).

²¹ Gazzâlű, *Mustasfâ*, ev. H. Yunus Apaydın (İstanbul: Klasik, 2017), 160-162.

²² Ebű's-Senâ Sirâcuddűn Mahműd b. Ebű Bekr b. Ahmed b. Hâmid el-Urmevű, *et-Taħřil mine'l-Maħřűl*, thk. Abdűlhaműd Ali Ebű Zűneyd (Beyrut: Műessesetu'r-Risale, 1408), 1/309; Bedrűddűn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh ez-Zerkeřű, *el-Bahrű'l-muħiř fi uřűli'l-fikh* (Kuveyt: Dâru's-Safve, 1413), 1/223; Ebű'l-Abbâs Őihâbuddűn Ahmed b. İdrűs b. Abdirrahmân el-Mısrű el-Karâfű, *Metmű Tenkűhi'l-fuřűl fi 'ilmi'l-uřűl*, thk. Muhammed Hasan Abdűlfettâh el-Mâlikű (Beyrut: Dâru'r-Reyâhűn, 1440), 271; Ahmed b. Abdilganű b. Őmer ed-Dımařkű İbn Âbidűn, *Reddű'l-muħtâr 'ale'd-Dűrri'l-muħtâr*, thk. Adil Ahmed Abdűlmevcűd-Ali Muhammed Muavviz (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kűtűb, 1423), 1/117, 120.

makâsıdın yaslanmış olduğu ontolojik zeminin ortadan kalkmasına neden olacaktır. Yani iki ilkedен birisinin bir şekilde terkedilmiş olması aynı ontolojik zeminde bulunan iki prensipten amaçlanan nihaî hedefin izalesi anlamına gelecektir.

Şöyle ki “Abdest alın, namaz kılın, yeminlerinizi bozduğunuzda köle azat edin” emirleri aynı zamanda abdest alacağınız suyu tedarik edin ve arayın; ev, mahalle, köy ve şehrinize suyu getirin ve sonrasında suya ulaşma imkânınız bir şekilde ortadan kalkarsa teyemmüm alın; namaz için setr-i avret kurallarını uygulayın, setr-i avreti mümkün kılacak üretimi temin edin; azat etmeniz gereken köle için bir arayışa girin vb.” gibi birbirine bağlı periyodik çabaları içermektedir.

Nitekim Hanefî mezhebinin kurucu imamlarından olan İmâm Muhammed’in (ö. 189/805) *Kitâbü’l-kesb* isimli eserinin Serahsî (ö. 483/1090 [?]) tarafından yapılan şerhinde vesîle-maksad ilişkisi bağlamına işaret eden şu tespitler konunun daha iyi kavranmasına katkı sağlayacaktır: “Kişi kendisine lazım olan rızık kazanmak (kesb) amaçlı bir çabaya giriştiğinde ve çabasını gerçekleştirdiğinde aslında bir derece daha üstün bir maksat elde eder. Yani kendisi için farz olan diğer görevleri de bu sayede yerine getirmiş olur. Çünkü makâsıt türü farzlar ancak kendisi gibi ‘farz olan başka bir araç’ ile gerçekleşmiş olmaktadır. Bir düşünelim! Rızık kazanmak eylemi, namaz için abdest almak eylemi gibi vesâil türü bir farzdır.²³ Nitekim farzlar ancak bedenî kuvvetlerle yerine getirilebilir, bedenî kuvvet ise kût (rızık, mal) ile kıvama ulaşır. Görüldüğü gibi namaz ibadeti ancak abdest gibi farz nitelikli başka bir araçla yerine getirilebilmektedir. Öyle ise suyu tedarik etmek için kuyuya, kuyudan suyu çekmek için ise kova, kürek, kazma vb. araçlara gerek duyarız. Hakeza, namaz için setr-i avret şartı bulunmaktadır. Vücudu örtmek için elbiseye, elbiseyi bulmak için de çalışmaya (kesb) ihtiyacımız vardır. Netice şudur ki bizzat farzın kendisini edaya vesile olan şey de bizzat farzdır.”²⁴ Görüldüğü gibi fakihlerin yorumunda vesîle-maksad ilişkisi, mütedahil daireler halinde birbiri ile etkileşim içinde devam etmektedir. Bu yönüyle bu kavramlar birbirini hem etkilemekte hem de tamamlamaktadırlar.

Diğer yandan bu örneklerde zikredilen bazı *vesîle* türü emirlerin gerekliliği için nas bulunmaktadır. Şayet bu vesîlelere dair herhangi bir nas olmasa idi “mukaddimetü’l-vâcib, vaciptir” ilkesi ile de bu sonuçlara gayet kolay bir şekilde ulaşılabilirdi. Zira akıl, *vâcib* ve *mukaddimetü’l-vâcib* arasında bir mülazemetin olduğunu bize göstermektedir. Aksi durumda mükellef için vacibin tahakkuk etmesi müteazzir olacak ve sorun *teklîf-i mâ lâ yutâk*’a varacak kadar girift hal alacaktır. Yani

²³ Ebü’l-Bekâ Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî el-Kefevî, *el-Külliyât* (Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 1419), 1/936.

²⁴ Muhammed b. el-Hasen Şeybânî, *Kitâbü’l-Kesb* (*Serahsî şerhi ile*), haz. Abdülfettâh Ebü Ğudde (Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1997), 73-74.

İlahî iradenin hem bir vâcibi (hüküm, emir, maksad) emretmesi hem de ona ulaştıracak araçların teminini mükelleften talep etmemesi gibi bir durum muhaldir. Ancak vâcibin kendisi ile tamamlandığı şeyin mükellefin kudreti dışında olması hali kuralın kapsamı dışındadır. Örneğın namazın sebebi vakittir, namaz ise müsebbebtir (sonuç). “Namaz kıl” emri bize aynı zamanda “namazın vaktini getir veya icat et” demek değildir. Bu durum mükellefin “istitâat”nı aşmaktadır. Bu durumda mükellef ancak namaz vaktinin gelmesini beklemekle mükellef olmaktadır.²⁵ Öyle ise emir, hüküm ve maksat mutlak olarak istense de şart, vesîle, sebep ve araçlar mükellefin kudreti nispeti ile sınırlıdır. Buradan çıkacak kıymet hüküm cümlesi “vâcibi yerine getirmek zımnen mukaddimelerini yerine getirmektir, öyleyse vâcibin mukaddimesi hükmen ‘aynü’l-vâcib’tir. Bu ilke bazı konularda nas ile sabit olmuş gibidir” şeklinde olmaktadır.²⁶

4. VESİLE-MAKÂSİD İLİŞKİSİ

Makâsıd (mesâlih) konu ve kavramları ile direk ilişkili olan ve onsuz bu iki kavramın anlaşılması mümkün olmayan diğeri bir kavram ise *zerîadır*. *Zerîa*, *vesîle* anlamına gelmekte olup bir şeye ulaşmak ve bir şeyi elde etmek için kullanılan yöntem, bir hedef ve amacın tahakkuku kendisine bağılı olan yol ve araçlardır. Makâsıd bağlamında pozitif sonuçlara götürecekt vesîlelere *fethu’z-zerîa* denilirken olumsuz sonuçlara götürecekt *vesîle*ler için *seddü’z-zerîa* denilmektedir. Diğeri bir bakış açısıyla fiillerimiz *makâsıd* olurken o fiillere değeri atfeden niyetlerimiz *vesâildir*. Örneğın *seddü’z-zerîa* bağlamında zararlı neşriyat yasaklanır.²⁷

Bu temel ilke bir önceki başlıkta ele alınan *vâcib-mukaddimetü’l-vâcib* ilkesi ile benzer anlam ve içeriklere sahip olmakla beraber *vesâil* (zerâi) daha çok makâsıd konularında kullanılmaktadır. Bu anlamda *vesîle* iki başlıkta kendisini göstermektedir.²⁸

- Şer’an memur olunan bir amaca araç olan vesîlelerdir. Tabii olarak bu çeşit *vesîle*lerin uygulamaya sokulması gerekir. Cuma namazı emrini yerine getirmek için hızlıca câmiye gitmek veya araca koşmak yahut hazırlık yapmak gibi tüm *vesîle*ler cuma namazının hükmünü *bi’l-vesile* içermektedir.

²⁵ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el Haseni et-Tilmisânî, *Miftâhu’l vusûl İlä binâ’il fîrû-i ale’l usûl* (Mektebetü’r-Reşâd, ts.), 30-31.

²⁶ Ebû’l-Kâsım Necmüddîn Ca’fer b. el-Hasen b. Ebî Zekerıyyâ Yahyâ el-Muhakkık el-Hillî el-Hüzelî Muhakkık el-Hillî, *Meâricü’l-usûl*, nşr. Müessesetü Âl-i beyt, thk. Muhammed Hüseyin Rızavî (Kum: Matbaatü Seyyidi’ş-Şühedâ, 1403), 74.

²⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb el-İbn Kayyim, *İ’lâmü’l-muvaqqı’in* (Riyad: Dâru İbnü’l-Cevzi, 1423), 4/553.

²⁸ İbn Kayyim, *İ’lâmü’l-muvaqqı’in*, 4/553.

- Mubah bir şeye araçsallık yapan vesîlelerdir. Örneğin daha çok zekât vermek için mal biriktirmek mubah bir faaliyettir. Bu iki esasın pozitif ve negatif yanlarını da dikkate alan usulcüler şu temel ilkeye ulaşmışlardır: *Li'l-vesâil hukmü'l-makâsîd*. Yani maksatlara ulaştırılan araç (vesîle) ve aletler (esbâb) vardır. Amaçlanan hedefin niteliğine ve içeriğine göre bu *vesîle*lere yüklenen anlamın değeri değişmektedir.²⁹

Bir maksadın birden fazla vesâili olduğu gibi aynı şekilde bir vesâilin de birden çok maksadı olabilmektedir. Konu *vesîlenin* maksada götürmesi, *vesîlenin* maksada götürmemesi veya yanlış maksada götürmesi, *vesîlenin* doğru maksada götürmesi gibi hususlardan hareketle temellendirilir. Binaenaleyh akıl bir maksada götüren birden çok *vesîlenin* olabileceğini muhal görmez (لان العقل لا يحيل تعدد الوسائل التي تعيين المقصود).³⁰ Örneğin İslâm'a çağırmak; ezan, minareden ezan, hoparlörden ezan, basın-yayın, siyaset, mevlit okumak gibi birçok *vesâil* ile desteklenebilen bir amaçtır.

Vesîle ve *maksad* arasındaki ilişki aşağıdan yukarıya, araçtan amaca doğru ilerleyerek ve birbiriyle *vesîle-maksad* ilişkisi kurarak devam eder. Örneğin evlenmek bir yönüyle namusu koruma temel maksadının *vesîlesi* olurken aynı şekilde çocuk edinmenin maksadı³¹ da olabilir. Nitekim Hz. Peygamber evlenmeyi ve neslin çoğalmasını tavsiye etmektedir.³²

Son olarak Malikî hukukçu Karâfî'nin de dediği gibi *zerîalar* arasında “yararlı-zararlı, az zararlı-zararsız, ehem-mühim” kategorileri bulunmakta ve dolayısıyla bazı *zerîalar* (vesîle) mutlaka engellenmeli bazı *zerîaların* ise mutlak önü açılmalıdır. Yine bazı *zerîalar* mekruh bazıları mubahtır. Harama götüreceği yolların ve araçların kesinlikle kapanması ve engellenmesi gerekirken buna mukabil dinin zorunlu amaçlarına götüren yolların (*vesîle*, *zerîa*) mutlak açık tutulması gerekmektedir. Hac ibadeti ve Cuma namazı gibi mutlak hayırhah olan yolların açılması için çaba sarf edilmesi ibadetin hükmüne mütenasip olarak müminlerin üzerine *vâcib* bir sorumluluktur. Öyleyse *vesîle*lerin hükmü *makâsîd*ına göre değişecek ve en üstün maksatlara götüren *vesîle*leri kuşanmak o oranda yüce bir faaliyet olacaktır. *Örneğin*

²⁹ İbn Kayyim, *İ'lâmü'l-muvakkâ'in*, 4/553 vd.

³⁰ Kemâleddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahmân İbn İmâmi'l-Kâmilîye, *Teysîrû'l-vüsûl ilâ minhâci'l-usûl mine'l-mâ'kûl ve'l-menkûl*, thk. Abdülfettâh Ahmed Kutbü'l-Duhaymîsî (Kâhira: Dâru'l-Fârûki'l-Hadîse, 1423), 2/288.

³¹ Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed en-Nesefî, *Tilebetü't-talebe* (Matbaa-i Âmira, 1311), 43.

³² Ebü'l-Vefâ Alî b. Akîl b. Muhammed b. Akîl el-Bağdâdî İbn Akîl, *el-Vâzih fi usûli'l-fikh ve el-Cedel*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin Türkî (Müessesetü'r-Risâle, 1420), 2/287.

*cihat faaliyeti en üstün vesîlelerdendir. Bu vesîle sayesinde dinin izzeti ve Müslümanların hıfz-ı sıyaneti tahakkuk etmektedir.*³³

Burada zikredilen vesâil-makâsıd ilişkisinin en net ifadesini Necmettin Erbakan'ın siyasal teori ve pratiğinde “Millî Görüş; hayra motor, şerre fren dir” cümlesinde bulabiliriz.³⁴ “Kötülüğe giden yolların kapanması” demek olan *seddü'z-zeria* ilkesinin Erbakan'ın siyasal düşüncesindeki yerine dair aşağıdaki icraat ve tespiti örnek olarak zikredebiliriz:

- **İcraat:** “Bizim iktidar ortağı olduğumuz dönemlerde ahlaksız yayınlarla mücadele kanunu çıkartılmıştır”.³⁵
- **Tespit:** -Arkadaş sen Kürtçe konuşmak istiyorsun öyle mi?
 - Evet.
 - Peki, söyle bakalım ne konuşacaksın?
 - Efendim ateistlik konuşacağım, Türkiye'yi böleceğim!
 - O zaman sen Türkçe de konuşsan Kürçe de konuşsan zararlısın.
 - Ne konuşacaksın?
 - İslâm kardeşliği konuşacağım.
 - O zaman sen istersen Uganda'ca konuş, ben seni alnından öperim.³⁶

5. SEBEB-MÜSEBBEB İLİŞKİSİ

Fıkıh metodolojisinde sebep konusu muhtelif yönleri ile ele alınmıştır: Mükellefin kudreti dâhilinde olan ve olmayan sebepler, mefsetet veya maslahata götürülenler veya maslahat ve mefsetete götürmeyenler vb. ayrımlar üzerinden ele alınmıştır. Bu anlamda cihat, emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i 'ani'l-münker maslahatının teminine memur bir sebeptir. Fıkıhın hedeflemiş olduğu gaye, İslâm'ın izzet ve şerefini ebedi kılınması ve bâtılın ortadan kalkmasıdır. Memnû sebepler bağlamında ise ailenin temeline zarar

³³ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrahmân el-Mısrî el-Karâfî, *el-Furûk* (Beyrut: Dâru Kütübî'l-İlmiyye, 1418), 2/61; Şeyh Kâsım el-Konevî, *Enisü'l-Fukahâ*, thk. Ahmed b. Abdürrazzâk Kubey'sî (Cidde: Dâru'l-vefâ, 1986), 64.

³⁴ Kanal Millî Görüş, “Bilesiniz ki Millî Görüş, ortağı olduğu her koalisyonda; hayra motor, şerre fren olmuştur! TRT'de Yazarlar soruyor programı-1980”, *TRT* https://www.youtube.com/watch?v=h-AiH_0UhYQ (19 Ağustos 2020).

³⁵ Erbakan, *Davam*, 184

³⁶ Erbakan, *Davam*, 178.

veren tüm ilişki türlerinin yasaklanmasını sayabiliriz.³⁷ Erbakan'ın dediği gibi “Öyleyse sebepler açıktır, hadiseler apaçık gözümüzün önündedir, gayretimizi arttırmalı, vitesimizi değiştirmeli, birlikte barış ve adalet dolu bir dünyanın kuruluşunu gerçekleştirmeliyiz”.³⁸

5. 1. Bir Örnek: Savaş Atları Hazırlayınız!

Dinî muhafaza, din hürriyetinin temini ve yeryüzünün huzuru için Allah Müslümanlara cihat³⁹ faaliyetini emretmiştir. Bu temel gayenin gerçekleşebilmesi için muhtelif yöntemler bulunmaktadır. Bu bağlamda “*Düşmanlarınızı caydırabilmek için savaş atı hazırlayın. Allah'ın ve sizin düşmanlarınızı ve onların gerisinde olup sizin bilmediğiniz, ama Allah'ın bildiklerini korkutup caydırmak üzere, onlara karşı elinizden geldiği kadar güç ve savaş atları hazırlayın. Allah yolunda harcadığınız her şeyin karşılığı, zerrece haksızlığa uğratılmadan size tastamam ödenecektir*” (Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an-Kerim, 13 Şubat 2022, el-Enfâl 8/60) ayeti ile bu yöntemlerden birisine işaret edilmiştir. Farz-ı muhal konuya dair ayetten bir emir ve açıklama gelmemiş olsaydı dahi Müslüman zihin bu vesileleri icat etmekte gecikmeyecektir. Nitekim Müslüman zihin henüz İslâm'ın kendi doğal coğrafyasından Doğu Akdeniz bölgesine açılması ile eşzamanlı olarak “ribât” denilen ordugâh şehirlerini kurmayı başarmış;⁴⁰ yani makâsıd-vesâil denklemini erken dönemlerde kurmuştur. Nitekim konuya ilişkin temel ilke "Cihat ve gaza faaliyetlerine araç olabilecek her bir şey ayette geçen kuvvet hazırlamak cümlesindedir (أَنَّ كُلَّ مَا يُتَّقَى بِهِ عَلَى حَرْبِ الْعَدُوِّ مِنْ آلَةِ الْجِهَادِ: المراد) (بِالْفُؤَّةِ)” biçiminde kurulmuştur.⁴¹

6. İSLAM SİYASETİ VE ÜÇ TEDBİR

Hukuk ve düzenleme unsuru, siyaset ve tedbir ilişkisi birbirinin mütemmim bir cüzü olduğuna göre klasik İslâm hikmetinin pratik felsefe bölümünde ele alınan üç tedbir çeşidine atıfta bulunmak yerinde olacaktır. Bu üç tedbir şunlardan oluşmaktadır:

³⁷ Hudaî Bek, *Usûlü'l-fikh* (Kahire: el-Mektebetü't-Ticariyyetü'l-Kübrâ, 1389), 58-59.

³⁸ Erbakan, *Davam*, 239.

³⁹ Bu anlamda “Ben Müslümanım, ben *cihat* edeceğim, herkesin karnını doyuracak *bir düzenin kurulması* için elimden gelen gayreti göstereceğim. Yoksa acı çeken evine ekmek götüremediği için açlık çeken insanın hesabını Allah benden sorar. Ben cihat edeceğim, cihat edeceğim, cihat edeceğim” cümlesi önemlidir. Erbakan, *Davam*, 28.

⁴⁰ Müslümanlar, 711 yılında Cebelitarık'ın geçilmesiyle birlikte İslâm'ın doğuşundan 70 yıl sonrasında uzak coğrafyalara ulaşmışlar, fethedilen yerlerden merkez Medine'ye dönmek zor ve çok zaman alacağını farkına varmışlar, Keyravan, Şam vb. yerlere ordugâh şehirler kurmaya ve bir ileri mevkiye sıçramak için üstler tesis etmeye başlamışlardır. W. Montgomery Watt, *İslâm'ın Orta çağ Avrupası Üzerindeki Etkisi*, çev. Ümit Hüsrev Yolsal (Ankara: Bilgesu, 2013), 18-20.

⁴¹ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr* (Dâru İbn Hazm, 1423), 560.

Tedbîru'n-nefs, tedbîru'l-menzil ve tedbîru'l-medine. Küçükten büyüğe doğru bir hiyerarşi içerisinde sıralanan bu üç tedbir türünün üçüncüsü siyaset felsefesidir. Yani şehrin ve ülkenin yönetim keyfiyetine dair hikemî ve hükme ilkeleri belirlemektedir. Mezkûr tedbirler arasındaki hiyerarşik ilişki salt epistemolojik ayrım olduğuna göre bu tedbirler arasındaki ilişkiyi sebep-sonuç, vesîle-netice, vesâil-makâsıd ilişkisi olarak da yorumlayabiliriz. Dolayısıyla ilk iki tedbir aslında üçüncüsünden ayrı düşünülemez. Öyleyse İslâm filozoflarınca pratik (amelî) felsefe içerisinde yer bulan bu siyaset “tedbîru'n-nefs”, “tedbîru'l-menzil” ve “tedbîru'l-medîne” faaliyetlerini kendisine görev olarak tanımlamış olmaktadır.

İslâm siyaset felsefesinde devlet yöneticisine yüklenen vazife, temellerini kendi ilahî metinlerinden almakta ve bu yönüyle diğer siyaset tarzlarından ayrılmaktadır. Nitekim İslâm siyaset felsefesinin teorik temellerinde emirlik faaliyetleri “tartışma, cidal ve çatışmaların” ürünü olmayıp bilakis “Hz. Mâlikü'l-mülük'ün nâmütenâhî nimetlerinden biri olup Allah'ın seçkin kullarından birisini seçmesinden ibaret” olmaktadır. Bu yönüyle melik, mazlumların sığınağıdır.⁴² Doğal olarak toplum ilim ehli, kılıç ehli, muamele ehli ve ziraat ehli olmak üzere dört sınıftan oluşmakta ve bunların arasında siyaset en önemli yeri işgal etmektedir.⁴³

Vesâil-makâsıd arasındaki ilişki bağlamında buraya kadar yapılan izahlardan anlaşıldığına göre amaç-araç arasında zorunlu bir ilişki olmasa dahi daimî, istikrarlı ve etkileşimli bir ilişki bulunmaktadır. Yukarıda söz konusu edilen ilişkiyi Erbakan'ın gayeleştirdiği temel yedi amaç üzerinden aşağıdaki şekilde ele almak mümkündür.

7. NECMETTİN ERBAKAN'IN TEMEL AMAÇLARINA VESÂİL-MAKÂSİD İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA GENEL BİR BAKIŞ

Necmettin Erbakan *Davam* isimli eserinde temel yedi amaçtan bahsetmektedir. Kendisi bu yedi temel maddeye “davam” demiş olsa da bunları “kendisine ait öncelikli işler, stratejik plan veya vizyon belgesi yahut temel maksatları” olarak ele almak mümkündür. Dolayısıyla onun temel amaçları şu başlıklardan oluşmaktadır: 1-İslâm Davamız 2-İslâm Birliği Davamız 3-Kıbrıs Davamız 4-Medeniyet Davamız 5-Maarif Davamız 6-Sanayi Davamız 7-Adil Düzen Davamız.⁴⁴ Kendi ifadesi ile sistematüğini inşa ettiğı Millî görüş hareket ve düşüncesi insanlığı felakete götüren kasırgaların önündeki keleklerin kanat çırpmasıdır.⁴⁵ Burada maddeler halinde geçtiğı ve aşağıda

⁴² Celâleddîn Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî*, çev. Ejder Okumuş (Ankara: Fecr, 2019), 206.

⁴³ Celâleddîn Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî*, 213.

⁴⁴ Erbakan, *Davam*, 39-241.

⁴⁵ Erbakan, *Davam*, 338-339.

başlıklar halinde görüleceği üzere Erbakan'ın gerek sistematüğını kurmuş olduğu temel yedi amacın isimlendirmesinde ve gerekse içeriğinde İslam fikhının hedeflediği nihaî sonuçla mutabakat halinde olması⁴⁶ onun maksatlarının şer'î niteliğine de işaret etmektedir.

7. 1. İslâm Davamız

Onun temel kabulü şöyledir: “Temel Davamız İslâm davasıdır, gayemiz Allah'ın rızasıdır, hedefimiz hak nizamı kurmaktır, arzumuz tüm insanlığın saadetidir, yolumuz cihattır, yolumuz ikna yoludur. Davamız İslâm davası ve hak dava olduğuna göre bu davaya hizmet etmek herkese nasip olmaz. Herkes bilsin ki Allah nurunu tamamlayacaktır”.⁴⁷

Erbakan hak ve batıl kavramlarını kullandığında klasik fikhın içerdiği anlamla sınırlı kalmaz ve bu kavramlara yeni anlamlar yükleyerek yeni bir açılım kazandırır. Nitekim o “hak” kavramını “Ticaret, Aile, Barış ve Diyalog, Ümmet (Birleştirici)” içerikleri ile doldurmuş buna mukabil “batıl” kavramını ise “Faiz ve Sömürü (ezen), Birey (Ahlâkî tahribat), Çatışma (Savaş ve kan), ABD/AB (Tefrik)” içerikleri ile yeniden yorumlamıştır.⁴⁸

Bu temel amaç için öngördüğü araçları şöyle sıralamak mümkündür:

- “Müslümanların oluşturduğu ilim, İslâm sosyal düzeni ve İslâmî ekonomik sistemi” vadeden “İslâm düzeni” mutlaka gerçekleşmelidir. Çünkü Erbakan'a göre bu aziz millet “külüne üflesen altından iman çıkan” bir millettir.⁴⁹
- Tebliğ: Kendisine sorulan dinde reform sorusuna, reform sözünü reddediyorum, bu cümle Kitap ve sünneti değiştirme olarak kullanılıyor. Kitap ve sünnet zamana göre değişmez. Yapılması gereken tıpkı eski zamandaki büyük müçtehitler gibi o prensiplerin esasını belirleyip yeni şartlara göre tatbikinden ibarettir. Bu iş ilim ister, okumak yetmez.⁵⁰

⁴⁶ Ayrıca bk., Harun Bekiroğlu, “Makâsîd ve Maslahat Merkezli Bir Okuma: Necmettin Erbakan Örneği”, *Turkish Studies* 12/8 (2017), 29-50.

⁴⁷ Erbakan, *Davam*, 249.

⁴⁸ Mehmet Biten, “Gölgesinde Barış ve Huzur, Gamzesinde Sevgi ve Kardeşlik Taşıyan Lider: Prof. Dr. Necmettin Erbakan”, *Prof. Dr. Necmettin Erbakan Özel Sayısı (Toplumsal Barış Sayısı)*, ed. Murad Mete (Ankara: Anadolu Gençlik, 2017), 17.

⁴⁹ Muhammet Polatoğlu, *Erbakan Hoca'nın Şiddet Karşıtı Mücadelesi*, ed. Murad Mete (Ankara: Anadolu Gençlik, 2017), 301.

⁵⁰ Erbakan, *Türkiye'nin Temel Meseleleri*, 183.

- Temsil rolümüz olmalıdır (Hz. Peygamber en mükemmel temsilcidir).
- Necmettin Erbakan “İlim yolunu takip etmeliyiz (İlim Çin’de dahi olsa alınır). Çünkü ilim, kudretullahı kavramakla başlar” vurgusu yapar ve ayrıca ona göre göre adalet sadece ahirette gerçekleşmez, dünyada da gerçekleşebilir. Ahirette gerçekleşecek olan Mutlak adalettir.⁵¹

Necmettin Erbakan bilimin insanlık tarihi ile gelişim ilişkisini şöyle açıklar: “İnsanlık tarihinin bilgisi mütemadiyen düz çizgi olarak devam ede gelmiş ancak 7. asırda Hz. Peygamber’in Asr-ı saadetiyle birlikte dikey olarak hızlıca yükselişe geçmiştir. Batılılar bu bilgileri haçlı savaşları süreçlerinde Müslümanlardan almışlardır. Ve araştırmalara göre bugünün bilgilerinin %60’nı Müslümanlar üretmiştir. ‘Müslümanlar mezkûr bilgilerini, Eski Yunan, Mısır, Hindistan’dan almışlar ve bu bilgilere bir miktar ilavede bulunup sonra bu bilgileri Avrupalılara teslim etmişlerdir’ tezi külliye yalandır. Çünkü Müslüman âlimler eserlerinde bu bilgilerin hangilerini kimden aldıklarını açık açık yazmışlar, onlardan aldıkları bilgileri tashih etmişlerdir. Dolayısıyla bugün Batı ilmi dediğimiz fiziğin, kimyanın, matematiğin, tıbbın, astronominin, tarihin ve coğrafyanın kurucusu Müslümanlardır. Dolayısıyla ‘Bizim karşımızda çıkıp da Batı’da şu vardır bu vardır diye kimse çıkmasın, biz ve batılılar için tek yol İslamlaşmak’tan ibarettir’.⁵² Öyle ise şu araçlar gerçekleştirilmelidir:

- Adil bir düzende (komşusu aç iken yatan bizden değildir) a-Helal kazanç olmalı ve bu kazanç helal yere harcanmalı b-İsraf edilmeyecek c-Cömertlik asıl olacaktır.
- Hak-batıl mücadelesinde yerini belirlemek.
- İlim Müslümanlarla dikey yükselişe geçmiştir ve bu sürdürülmelidir.
- İlim sahasındaki inkişafın tilsimi Kur’an-ı Kerim’dir.
- Adil bir bölüşüm gerçekleştirilmesi için çalışılmalıdır.⁵³

7. 2. İslâm Birliği Davamız

Ümmet şuur ve siyâsî birlik olarak da yorumlanan⁵⁴ İslâm birliği davası Erbakan için temel hedeflerden birisidir. O, bu anlamda şu adımlara dikkat çeker:

⁵¹ Erbakan, *Davam*, 83.

⁵² Erbakan, *Erbakan, Üç Konferans*, 42.

⁵³ Erbakan, *Davam*, 39-89.

⁵⁴ Murad Mete (ed.), *Prof. Dr. Necmettin Erbakan Özel Sayısı* (Ankara: Anadolu Gençlik, 2018).

- Resmi görevi olmadığı halde İslâm birliği hassasiyetiyle Mekke-Bağdat-Amman-Tahrân-Trablus arasında mekik diplomasisi ve arabulucu rolü üstlenir.
- 9 Eylül İstanbul’da Mekke konferansı düzenlenmesini sağlar.
- “Ezen güç” Siyonizm’e karşı diyalog yoluyla mücadeleyi önerir.
- Suudi Arabistan kendisine takviyeyi emperyalist güçler tarafından değil Müslüman ülkeler tarafından tedarik etmelidir.
- Müslüman ülkelere Batı kuvvetleri yerine Müslüman barış gücü birliklerinin gitmesi temel olmalıdır.
- Cihad şuuruyla tüm insanlığın saadeti için canla başla çalışmamız gerekir.

Kıymet cümlesi ve ufuk: “İnançla söylüyorum ki İslâm birliği mutlaka kurulacaktır. Şu anda “Ezen güç” 6 milyarın hakkını yiyor, onları sömürüyor, ıstırap ve gözyaşına boğuyor”.⁵⁵ Bu nedenle Erbakan’da ümmet sorusu ve sorunu “sağlıklı bir ümmet bilincinden” çok 21. yüzyılda nasıl Müslüman olunur ve nasıl Müslüman kalınır” şeklinde temel soruna işaret eder.⁵⁶ Dolayısıyla ümmet bilinci kavramı sadece bir “gösterendir”, bu kavram bizi esas probleme yönelten bir işaret levhası⁵⁷ olarak görülebilir. Öyleyse “ümmet bilinci”ni Erbakan’ın temel gayelerinin “emedü’l-aksâ”sı diyebileceğimiz “İslâm davası”nın önemli bir aracı olarak değerlendirmek mümkündür.

7. 3. Kıbrıs Davamız

Erbakan’a göre Kıbrıs şu yönleri itibariyle temel bir dava ve amaç niteliği taşımaktadır:

- Haritada Kıbrıs dünyanın tam ortasında gibi durmaktadır.
- Kıbrıs Hz. Osman’dan beri Müslümanların oturduğu bir adadır.
- Hz. Peygamber’in halası Ümmü Haram Larnaka’dadır.
- 1570’te Hac yolu korsanlar tarafından kesildiği için Kıbrıs, Lala Mustafa tarafından fethedilerek 308 yıl barış şehri haline getirilmiştir.

⁵⁵ Erbakan, *Davam*, 125-155.

⁵⁶ Celal Türer, “Sosyolojik ve Uhrevî Bir Kavram Olarak: Ümmet”, *Prof. Dr. Necmettin Erbakan Özel Sayısı (Erbakan ve Ümmet Şuuru sayısı)*, ed. Murad Mete (Ankara: Anadolu Gençlik, 2018), 109.

⁵⁷ Türer, “Sosyolojik ve Uhrevî Bir Kavram Olarak: Ümmet”, 111.

Bu amaçlara karşı devreye sokmuş olduğu araçlar şunlardır: Kıbrıs hareketinde Larnaka ısrarımız Hz. Peygamber'in halası idi. 1974 Barış harekâtında Millî görüş pençesini vurmuş ve adaya adalet gelmiştir. Kıbrıs'a hâkim olan Akdeniz'e hâkim olur, Kıbrıs'ı kaybeden önce Akdeniz'i sonra Ege'yi sonra Doğu'yu kaybeder. Arkasından Ermenistan, Pontus ve Bizans gelir.

Bu amaçlara karşı devreye sokmuş olduğu araçlar şunlardır: Kıbrıs hareketinde Larnaka ısrarımız Hz. Peygamber'in halası idi. 1974 Barış harekâtında Millî görüş pençesini vurmuş ve adaya adalet gelmiştir. Kıbrıs'a hâkim olan Akdeniz'e hâkim olur, Kıbrıs'ı kaybeden önce Akdeniz'i sonra Ege'yi sonra Doğu'yu kaybeder. Arkasından Ermenistan, Pontus ve Bizans gelir.

Kıymet Hükümü ve Ufuk: Müslümanlar Emevîler devrinde Kıbrıs'a gelmişlerdir. Necmettin Erbakan'a göre Kıbrıs harekâtı Osmanlının toprak kaybetmeye başladığı Karlofça antlaşmasından sonra kazanılan en stratejik zaferdir.⁵⁸

7. 4. Medeniyet Davamız

Necmettin Erbakan'ın bu başlığa dair temel amaçları şunlardır: Kaba kuvveti değil hakkı üstün tutma davamız vardır. Medeniyet davamızın en kuvvetli kaynağı imanımızdır. Hem maddî hem manevî kalkınma asıldır. Millî görüş ve millî şuura sahip olmalıyız. Anadolu'muza Millî görüş Alparslan'la 1071'de Malazgirt'te geldi. İçinde bulunduğumuz hâlin içinden Fatih'in İstanbul'u fethederken ki azim ve iradesiyle çıkabiliriz. Sahip olmamız gereken tek şey İstanbul'u fethederken, Çanakkale'yi savunurken, İstiklal harbini yaparken ve en son Kıbrıs harbini yaparken ki ruh halidir.

Bu temel amaçlar için Erbakan'ın devreye soktuğu araçlar şunlardır:

- Ağır sanayi hamleleri başladı (MKE, Uak sanayi, Tümasan, Temsan). Erbakan'a göre biz, çeliğe su vermeyi tüm dünyaya öğreten bir milletiz, asıl cevherimiz budur.⁵⁹
- Türkiye İslâm Konferansı'na tam üye oldu.
- İmam hatip okulları açıldı ve onların üniversiteye girmesi için kanun çıkarıldı. Bu bağlamda Toplumsal barışı katkı sağlayacak temel ahlâkî ve insânî değerleri “Manevî Kalkınma Hamlesi” DTP (Devlet Planlama Teşkilatı)'nın “IV. Beş Yıllık Kalkınma Programına” konu. Bu programa göre İmam Hatip Okullarının ve Kur'an kurslarının sayıları arttırıldı. Kur'an kursu mezunları ve doğu bölgelerindeki mele adıyla anılan kanaat

⁵⁸ Erbakan, *Davam*, 155-171.

⁵⁹ Erbakan, *Erbakan, Üç Konferans*, 93.

önderlerinden medrese mezunlarına imamlık görevi verildi, okullara ahlak dersi kondu, ahlaksız ve kışkırtıcı yayınlarla mücadele edildi, ders müfredatlarından gayr-i ahlâkî unsurlarının temizlenmesi çalışması yapıldı.⁶⁰

- Bütün okullara Din kültürü dersleri konuldu (12 Eylül askerî yönetim dahi bunun önemini kavramıştır)
- Ahlaksız yayınlarla mücadele edilmiştir.
- Vakıf mallarının yağmalanmasına son verilmiştir.
- Havuz sistemine geçilmiştir.

Kıymet hükmü ve ufuk: Tıpkı Sultan Fatih'in İstanbul'u fethederken taşıdığı ve amaçladığı azim, irade ve hedeflere odaklanmayız. Kâğıtlar üzerindeki planlarımız kadar bin yıldır içimizde taşıdığımız "ruh"tan enerjimizi almalıyız ki milletlerin devamı dinî, iktisadî ve kültürel müştereklikleri bir millet şuuru içerisinde Millî şuur olarak tahakkuk ettirmekle mümkündür. Anadolu'muza Millî şuur 1071 de *Sultan Alparslan* ile gelmiştir.⁶¹

7. 5. Maarif Davamız

Erbakan, Maarif davasına ilişkin temel amacını şöyle ifade etmektedir: "Maarif davamızda ahlak ve maneviyat esas olacaktır. Çocuklarımıza sadece kurbağaların üreme sistemini değil edebi, hayâyî ve iffeti öğrettiğimiz zaman adam oluruz". Ona göre "Batlamyus senenin 260 gün olduğunu söylerken el-Battâni, Batlamyus'un yanlış olduğunu senenin 365 gün 5 saat 46 dakika 22 saniye olduğu söylüyor ama çocuklarımız el-Battâni ismini hiç duymamaktadır".⁶² Maarif davası bağlamında devreye sokmuş olduğu "vesile"ler yukarıda "İslâm davamız" başlığında zikredilenlerin toplamıdır.

Kıymet hükmü: Çocuklarımız eğitimlerine önce Allah diyerek başlamalı, helal-haram ve ahiret şuuru ile yetiştirilmelidir. Teknoloji ne kadar gelişirse gelişsin her alanda kalkınmanın en temel unsuru *insandır*.⁶³

⁶⁰ Tacettin Çetinkaya, "MSP ve RP İktidarlarında Millî Görüş Siyasetinin Toplumsal Barışa Katkıları", *Prof. Dr. Necmettin Erbakan Özel Sayısı (Toplumsal Barış Sayısı)*, ed. Murad Mete (Ankara: Anadolu Gençlik, 2017), 307.

⁶¹ Erbakan, *Davam*, 171-185.

⁶² Necmettin Erbakan, *Erbakan, Üç Konferans* (İstanbul: Fetih Yayınevi, 1975), 25.

⁶³ Erbakan, *Davam*, 185-191.

7. 6. Sanayi Davamız

Temel amaç: Sanayi atılımı Sultan Abdülhamit ile başlayarak büyük atılım gerçekleştirmiştir. elikten Galata köprüsü, ilk elektrik santrali, 5 yıl içerisinde 7 bin km. demiryolu yolu onun döneminde yapılmıştır. Bu geleneğın sürdürülmesi için Millî Görüş yoğun çaba harcamıştır. Bu gaye için hayata geçirilen araçlara örnek olarak “Ağır sanayi hamlelerini (MKE, Uak sanayi, TÜMASAN, TEMSAN)” sayabiliriz.⁶⁴

7. 7. Adil Düzen Davamız

Necmettin Erbakan bu başlık altındaki temel amaçlarını şöyle açıklamıştır: “Adil düzenin öngördüğü sosyal yapı; insan merkezli, hakkı üstün tutan, paylaşımda adaleti esas alan bir anlayıştır. Maneviyatçıdır, uhrevî sonuçları dikkate alır. Hak merkezli bir düzeni savunur. Adil düzen; dinî, ahlâkî, ilmî, iktisadî, siyasî düzen başlıklarından oluşmaktadır. Kişi tükettiği kadar üretmek şartıyla istediği kadar tüketebilecektir. Kâra müsaade edilecek ama faize müsaade edilmeyecektir”. Erbakan’ın bu temel amacını gerçekleştirmeye yönelik en ciddi hamle, vesîle ve müdahalesi D-8 olmuştur. Nitekim o bu konuyu şöyle hülasa etmektedir: İşte bu düşmanca yapılanmalara karşı 15 Haziran 1997 tarihinde D-8 kurulmuştur. (Necmettin Erbakan bir senelik iktidar döneminin 6 ayı içerisinde D-8 gibi bir birliğı kurmuş ve bu projenin ilk meyvesi zirai ilaçlama uçaklarının üretimi projesinin sonuçlanmasıdır).⁶⁵

Kıymet hükümleri ve ufuk: Thatcher “düşmanı olmayan ideoloji yaşayamaz” diyerek “İslâm”ı yeni düşman ilan etmiştir. Darwinizme göre kuvvetli ırkların zayıf ırkları yok etmesi doğanın gereğı olduğuna göre yok edilmesi gereken bu zayıf millet Müslüman milletlerdir⁶⁶. Bilinmelidir ki İstanbul’un fethinden çok değıl *50 yıl önce Timur’un Anadolu’yu istila ettiğinde her şey bitti sanılıyordu. Ancak bu aziz millet 50 yıl içerisinde hızla toparlanmış İstanbul’un fethi ile ağ açıp ağ kapatmıştır*. Böylesi soylu işler için ilk temel maddemiz genç Fatih gibi “inanç”tır. Tıpkı Ebû Eyyub el-Ensârî gibi okuduğı Kur’an’daki “cihat” ayetlerine odaklanıp İslâm’ın izzeti için çalışılmalıdır. 21 yaşındaki genç Fatih bize “Bir milletin asıl gücü, topu tankı değıl inançlı gençleridir”⁶⁷ der. Ancak Necmettin Erbakan’ın baktığı yerden “cihat” faaliyetine bakıldığında cihad görevi *vesîle* cinsinden bir görev değıl bilakis aynı zamanda *makâsıd* türünden bir ibadettir. O, cihat emrini mahza salt bir ibadet olarak görmüş, bu bakış açısı ile klasik fıkıh eserlerinde geçen “İbadetler beşe ayrılmaktadır:

⁶⁴ Erbakan, *Davam*, 191-203.

⁶⁵ Erbakan, *Davam*, 208.

⁶⁶ Erbakan, *Davam*, 205.

⁶⁷ Erbakan, *Davam*, 203-241.

Namaz, zekât, oruç, hac ve *cihattır*⁶⁸ şeklindeki taksimîn önemini Türkiye Müslümanlarından çok önce idrak etmiş ve bu minvalde cihat vurgusuna mütemadiyen devam etmiştir.

SONUÇ

1. İslâm hukuk metodolojisine göre dinî konular makâsîd ve vesâil diye ikiye ayrılmaktadır. Ulaşılması gereken temel hükme makâsîd denilirken bu maksada götüren yollara vesâil denilmiştir. Maksat-vesîle arasındaki ilişki “vâcib-mukaddimetü'l-vâcib, vesîle-maksad, sebep-müsebbeb” gibi yönlerden kurulmaya ve meşruiyet temeline oturtulmaya çalışılmıştır. Yine ikisi arasındaki ilişki bağlamında bir vesîle bir veya birden fazla makâsîda hizmet ederken aynı şekilde bir maksad birden fazla vesîleden destek almaktadır. Dolayısıyla meşru vesîlenin taaddüt etmesi söz konusudur. Bu yönüyle *li'l-vesâil hukmü'l-makâsîd* ilkesi temel kabul görmüştür. Benzer şekilde Necmettin Erbakan'ın temel almış olduğu yedi gayeye hizmet eden vesîlelerin aynı anda birden fazla maksada hizmet ettiği ve bir maksadın dahi birden fazla vesîleye rol verdiği görülmektedir. Böylece onda hem makâsîd hem vesâil taaddüt etmektedir. Görüldüğü gibi doğru ve gerekli işlerin talep edilmesi *li'l vesâil hukmü'l makâsîd* kabilindedir. Bu yönüyle Necmettin Erbakan, özelde Türkiye genelde tüm dünya Müslümanlarına maddî ve manevî yönden kendileri için doğru, faydalı ve güzel olan şeyleri yasal ve demokratik yollardan, talep etme tecrübesini yaşatmıştır. Bu süreç faizsiz banka taleplerini, helal gıda arayışlarını, Müslümanca yaşama ve eğitim görme iradelerini siyasal zemine taşıma imkânını vermiştir. Kendi dönemindeki dindar zihinlerin “parti küfür mü değil mi” şeklinde teorik tartışmalarına takılmadan “siyasî parti”yi maksada giden yolda *meşru vesîlenin taaddüdü* kabilinde saymış, yolculuğuna başlamış ve iddialarını son nefesine kadar sürdürmüştür.

Necmettin Erbakan kendinden önce başlayan ve hâlâ devam eden yaklaşık bir asırlık batı hayranlığına, batının teknolojik üstünlüğüne hayranlıkla bakmamış, kendi medeniyet ve kültürel değerlerine bağlı kalmış ve bunu Millî görüş adında kavramlaştırmış ve böylece önce kimlik demiştir. Kimlik sahibi olmadan kişilik sahibi olunamayacağını görmüş ve bir asra yakın süren ömrünü kendi kimliği üzerinden ürettiği kavram, terim ve sistem üzerinden anlamlandırmıştır. Ne batıya hayran ne de doğunun içinde bulunmuş olduğu açmaz ve çaresizliklere takılı kalmış bilakis bu tür tedirginliklerin ve açmazların pratik ve serî taktiksel sistemlerle izale edilebileceğini ifade etmiştir. Kendi dünya görüşünün makâsîdini belirlemiş ve ona götürecekt vesîleleri

⁶⁸ Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik (Minhatü'l-hâlik haşiyesi ile birlikte)* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418), 1/19; Ebû Bekir el-Haddâd, *el-Cevheretü'n-neyyire*, thk. İlyas Kaplan (Beyrut: Dâru Kütübî'l-İlmiyye, 2006), 1/282; Ahmed b. Abdilganî b. Ömer ed-Dımaşkî İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcüd-Ali Muhammed Muavviz (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1423), 1/183.

göstermiştir. Bu yönüyle hem siyaset felsefesi hem de pratik siyaset yapmıştır. Bu zihinsel derinlik klasik fikhın makasıd-vesâil ayrımını ve temel amaçlarını içerdiği gibi o, bu kavramlara açılım da kazandırmıştır.

2. Yukarıda tadat edilen İslâm hukukunun temel gayeleri üzerinden Necmettin Erbakan'ın temel gayelerine bakıldığında ikisinin de aynı hedefte birleştikleri görülmektedir. Ne ki bir ilim ve siyaset adamı olarak Erbakan bu gayelerin içeriğini çağ, bilim ve değişen insan algısını dikkate alarak tahdis, tecdit ve tanzim etmiştir denilebilir. Böylece o, İslâm fikhının ilkelerini içinde barındıran bir sistem fikrine sahip siyaset adamı olduğunu ispat etmiştir. Necmettin Erbakan'ın yedi başlık halinde incelemiş olduğu gayeleri, İslâm fikhının genel gayeleri ile mukayeseli bir okumaya tabi tutmak yakın geçmişte yapılan fikhın güncelleştirilmesi (tecdid fikri) talepleri üzerinde çalışanlara iyi bir referans kaynağı olabilecektir.

Bir düşünce veya inancın felsefi, siyasî ve ilmî temellendirmesini yapan Erbakan diğer akran siyasetçilerin aksine göçünü yolda düzmek gibi geleneksel alışkanlıklar yerine göçü düzerek yola çıkmış bir liderdir. Amaç ve araçlarını öngörülür bir şekilde ortaya koymuştur. Siyaset, din ve ekonomi olarak Türkiye'yi paranteze değil merkeze alan (Millî görüş *Anadolu*'ya 1071'de Sultan Alparslan'la girmiştir cümlesinde olduğu gibi) Erbakan aynı şekilde amaç ve araçlarında daima İslâm'ı da merkeze almıştır. Bu yönüyle onun araç ve amaçları *şer'îlik* barındırmaktadır denilebilir.

3. O, siyasî düşüncesinin örgüsünü belirlemiş, kamuya deklare etmiş ve bu siyasal örgüyü kısa süreli iktidarında nispeten tatbik etmiştir. Kendisi ile muasır olanların siyasetlerinde görülen şark (Rusya), Garp (Avrupa) ve Okyanus ötelere (ABD) yaranma amaçlı ikirciklere ve naifliklere asla kulak asmamıştır. Böylece belirlemiş olduğu makâsıda tavizsiz sadakat göstermiş ve makâsıda götüren vesileleri faaliyet sokmuştur.

Kendi ifadesi ile Millî görüş düşünce ve sistematığı insanlığı felakete götüren kasırgaların önündeki kelebeklerin kanat çırpmasıdır. Gerçekten de millî görüş hareketi bu coğrafyada mümin kalarak siyaset yapanlara örnek oluşturma, araç-amaç ilişki kurgulama, tecrübe ve kazanımları ile tam bir kelebek etkisi yapmıştır.

KAYNAKÇA

Bekiroğlu, Harun. "Makâsıd ve Maslahat Merkezli Bir Okuma: Necmettin Erbakan Örneği". *Turkish Studies* 12/8 (2017), 29-50.

Biten, Mehmet. “Gölgesinde Barış ve Huzur, Gamzesinde Sevgi ve Kardeşlik Taşıyan Lider: Prof. Dr. Necmettin Erbakan”. *Prof. Dr. Necmettin Erbakan Özel Sayısı (Toplumsal Barış Sayısı)*. ed. Murad Mete. 15-21. Ankara: Anadolu Gençlik, 2017.

Celâleddîn Devvânî. *Ahlâk-ı Celâlî*. çev. Ejder Okumuş. Ankara: Fecr, 1. Basım, 2019.

Çetinkaya, Tacettin. “Msp ve Rp İktidarlarında Millî Görüş Siyasetinin Toplumsal Barışa Katkıları”. *Prof. Dr. Necmettin Erbakan Özel Sayısı (Toplumsal Barış Sayısı)*. ed. Murad Mete. 303-313. Ankara: Anadolu Gençlik, 2017.

Diyanet İşleri Başkanlığı. Erişim 13 Şubat 2022. <https://kuran.diyamet.gov.tr>.

Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el Haseni et-Tilmisânî. *Miftahu'l vusûl İlâ binâ'il fûrû-i ale'l usûl*. Mektebetü'r-Reşâd, ts.

Ebû Bekir el-Haddâd. *el-Cevheretü'n-neyyire*. thk. İlyas Kaplan. Beyrut: Dâru Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 2006.

Erbakan, Necmettin. *Türkiye'nin Temel Meseleleri*. Ankara: Rehber yayınları, 1. Basım, 1991.

Erbakan, Necmettin. *Erbakan, Üç Konferans*. İstanbul: Fetih Yayınevi, 6. Basım, 1975.

Erbakan, Necmettin. *Davam*. Ankara: MGV, 7. Basım, 2014.

Boynukalın, Ertuğrul. “Makâsîdü's-şer'ia”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/423-427. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Gazzâlî. *Mustasfâ*. çev. H. Yunus Apaydın. İstanbul: Klasik, 2. Basım, 2017

Günay, Hacı Mehmet. “Günümüz Fıkıh Problemleri: Sebepler, Yöntemler ve Yaklaşımlar”. *İslâm Hukuku El Kitabı*. ed. Talip Türcan. Ankara: Grafiker Yayınları, 5. Basım, 2017.

Hudârî Bek. *Usûlü'l-fıkh*. Kahire: el-Mektebetü't-Ticariyyetü'l-Kübrâ, 6. Basım, 1389.

İbn Âbidîn, Ahmed b. Abdilganî b. Ömer ed-Dımaşkî. *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavvız. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, Özel baskı., 1423.

İbn Akıl, Ebü'l-Vefâ Alî b. Akıl b. Muhammed b. Akıl el-Bağdâdî. *el-Vâzih fi uşûli'l-fikh ve el-Cedel*. thk. Abdullah b. Abdülmühsin Türkî. Müessesetü'r-Risâle, 1420.

İbn Aşûr, Muhammed Tâhir. *İslam Hukuk Felsefesi*. çev. Vecdi Akyüz-Mehmet Erdoğan. İstanbul: Rağbet, 2013.

İbn İmâmi'l-Kâmiliye, Kemâleddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahmân. *Teysîrû'l-vüsûl ilâ minhâci'l-usûl mine'l-mâ'kûl ve'l-menkûl*. thk. Abdülfettâh Ahmed Kutbü'l-Duhaymîsî. Kâhira: Dâru'l-Fârûki'l-Hadîse, 1. Basım, 1423.

İbn Kayyim, Ebü Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb el-. *İ'lâmü'l-muvakkâ'in*. Riyad: Dâru İbnü'l-Cevzi, 1. Basım, 1423.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*. Dâru İbn Hazm, 1. Basım, 1423.

İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî. *el-Bahrü'r-râ'ik*. Lübnan: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1. Basım, 1997.

Karâfî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdurrahmân el-Mısırî el-. *el-Furûk*. Beyrut: Dâru Kütübi'l-İlmîyye, 1. Basım, 1418.

Karâfî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdurrahmân el-Mısırî el-. *Metnü Tenkîhi'l-fuşûl fi 'ilmi'l-uşûl*. thk. Muhammed Hasan Abdülfettâh el-Mâlikî. Beyrut: Dâru'r-Reyâhîn, 1. Basım, 1440.

Kefevî, Ebü'l-Bekâ Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî el-. *el-Küllîyyât*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2. Basım, 1419.

Keskioğlu, Osman. *Fıkıh Tarihi ve İslam Hukuku*. Ankara: Müftüoğlu, 1969.

Mevsilî, Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el. *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye, 1356.

Muhakkık el-Hillî, Ebü'l-Kâsım Necmüddîn Ca'fer b. el-Hasen b. Ebî Zekerîyyâ Yahyâ el-Muhakkık el-Hillî el-Hüzelî. *Meâricü'l-usûl*. nşr. Müessesetü Âl-i Beyt. thk. Muhammed Hüseyin Rızavî. Kum: Matbaatü Seyyidi's-Şühedâ, 1. Basım, 1403.

Nesefî, Ebü Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed en-. *Tilebetü't-talebe*. Matbaa-i Âmira, 1311

Pekcan, Ali. *İslam Hukuk Felsefesinde Makasidü's Şeria*. İstanbul: Rağbet, 3. Basım, 2017.

Polatoğlu, Muhammet. *Erbakan Hoca'nın Şiddet Karşıtı Mücadelesi*. ed. Murad Mete. 299-301. Ankara: Anadolu Gençlik, 2017.

Şeyh Kâsım el-Konevî. *Enîsü'l-Fukahâ*. thk. Ahmed b. Abdürrazzâk Kubeysî. Cidde: Dâru'l-vefâ, 1. Basım, 1986.

Türcan, Talip. *İslâm Hukuk Biliminde Hukuk Normu*. Ankara: Ankara Okulu, 2003.

Türer, Celal. “Sosyolojik ve Uhrevî Bir Kavram Olarak: Ümmet”. *Prof. Dr. Necmettin Erbakan Özel Sayısı (Erbakan ve Ümmet Şuuru sayısı)*. ed. Murad Mete. 103-113. Ankara: Anadolu Gençlik, 2018.

Urnevî, Ebü's-Senâ Sirâcüddîn Mahmûd b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Hâmid el-. *et-Taḥşîl mine'l-Maḥşûl*. thk. Abdülhamîd Ali Ebû Züneyd. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1. Basım, 1408.

Watt, W. Montgomery. *İslam'ın Orta çağ Avrupası Üzerindeki Etkisi*. çev. Ümit Hüsrev Yolsal. Ankara: Bilgesu, 1. Basım, 2013.

Yıldırım, Ergün. *Öznenin Ölümü*. İstanbul: Timaş, 1. Basım, 2017.

Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh ez-. *el-Baḥrî'l-muḥîṭ fi uşûli'l-fikḥ*. Kuveyt: Dâru's-Safve, 2. Basım, 1413.

Millî Gazete, “Emekçi Dostu Efsane Başbakan Prof. Dr. Necmettin Erbakan”, <https://www.milligazete.com.tr/haber/1059301/emekci-dostu-efsane-basbakan-profdnecmettin-erbakan>. Erişim 06 Mayıs 2021.

Kanal Millî Görüş. “Bilesiniz ki Millî Görüş, Ortağı Olduğu Her Koalisyonda; Hayra Motor, Şerre Fren Olmuştur! TRT'de Yazarlar Soruyor Programı-1980”. https://www.youtube.com/watch?v=h-AiH_0UhYQ: TRT. Yayın Tarihi 19 Ağustos 2020. Erişim 15 Eylül 2021.

REFAH PARTİSİ'NİN YÜKSELİŞİNİN DIŞ YANSIMALARI: ALAN MAKOVSKY ÖRNEĞİ

Enes YILMAZ*

ORCID ID: 0000-0001-7850-6843

Öz: Bu makalenin amacı, Refah Partisi yöneticileri tarafından, 28 Şubat post-modern darbe sürecinin inşasında rol oynadığı iddia edilen Alan Makovsky'nin 1996-1997 döneminde yazdığı analiz metinlerinde, Refah Partisi'nin yükselişine nasıl yaklaştığını ortaya koymaktır. Makovsky, bir dönem ABD yönetim kademesinde Ortadoğu ve Türkiye uzmanı olarak danışmanlık yapması sebebiyle de önemli bir isimdir. Çalışmada, öncelikle Refah Partisi'nin yükseliş ve iktidar dönemine dair bilgilendirmeler yapılmış ve ardından Alan Makovsky hakkındaki 28 Şubat sürecine dair olan iddialara yer verilmiştir. Ardından, Makovsky'nin ilgili dönemde yazdığı analizler incelenmiş ve analizlerinde vurguladığı temalar belirlenmiştir. Makovsky'nin, Refah Partisi'nin yükselişinde Türkiye'deki siyasi ve ekonomik istikrarsızlığı temel nedenler arasında gösterdiği saptanmıştır. Ayrıca Refah Partisi iktidarını ise bölgede ABD çıkarlarına karşı bir tehdit unsuru olarak gördüğü ve buna karşı ABD'ye politika tavsiyelerinde bulunduğu ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Millî Görüş, Refah Partisi, Necmettin Erbakan, 28 Şubat Süreci, Alan Makovsky.

* İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, enesmalikylmz@gmail.com

Bu çalışma, 22-23 Ekim 2021 tarihleri arasında Ankara'da düzenlenen 4. Uluslararası Necmettin Erbakan ve Millî Görüş Sempozyumu'nda sunulan "Refah Partisi'nin Yükselişinin Dış Yansımaları: Alan Makovsky Örneği" başlıklı bildirinin genişletilmiş ve revize edilmiş halidir.

DOI: <https://doi.org/10.53662/esamdergisi.983167>

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi: 15/08/2021
Kabul Tarihi: 01/04/2022

EXTERNAL REFLECTIONS OF THE RISE OF THE WELFARE PARTY: THE CASE OF ALAN MAKOVSKY

Abstract: The purpose of this article is to reveal how Alan Makovsky, who is claimed to have played a role in the construction of the post-modern coup process of February 28 by the Welfare Party administrators, approached the rise of the Welfare Party in his analysis texts written in the 1996-1997 period. Makovsky is also an important name because he was a consultant to the US administration as a Middle East and Turkey expert for a while. In the study, firstly, information was given about the rise and power period of the Welfare Party, and then the allegations about the February 28 process about Alan Makovsky were given. Then, the analyzes that Makovsky wrote in the relevant period were examined and the themes he emphasized in his analyzes were determined. It was determined that Makovsky cited the political and economic instability in Turkey as one of the main reasons for the rise of the Welfare Party. In addition, it has been revealed that the Welfare Party government sees it as a threat to U.S. interests in the region and makes policy recommendations to the U.S. administration.

Keywords: Islamic View, The Welfare Party, Necmettin Erbakan, February 28 Process, Alan Makovsky.

GİRİŞ

Refah Partisi, Türk siyasi tarihinde, İslamcı olarak nitelendirilen bir partinin başbakanlık koltuğunu kazanacak kadar güçlenmiş olması bakımından önemli bir yer tutmaktadır. Ancak Refah Partisi'nin bu iktidar dönemi, yine Türk siyasetinde benzeri görülmemiş “post-modern” darbe yöntemiyle sonlandırılmıştır. Bu darbenin, başta Genel Başkan Necmettin Erbakan olmak üzere, Refah Partisi'nin yönetici kadrosu tarafından özellikle ABD tarafından planlandığı ve darbeye destek sağlandığı iddia edilmiştir. Bu iddiaların merkezinde, bir dönem ABD yönetiminin çeşitli kademelerinde danışman olarak görev yapan Alan Makovsky de bulunmaktaydı.

Alan Makovsky 28 Şubat post-modern darbenin yaşandığı dönemi de kapsayacak şekilde, 1994-2001 yılları arasında, Washington Institute for Near East Policy adlı özel bir araştırma merkezinde uzman olarak analiz ve raporlar hazırlamış ve yine aynı kurumda Türkiye Araştırma Programı'nı kurmuş ve yöneticilik yapmıştır. Bu süreçte Makovsky, Refah Partisi'nin yükselişi, iktidarı ve 28 Şubat süreci hakkında analizler kaleme almış ve bu analizleri enstitünün internet sitesinde ve başka yayın organlarında yayınlanmıştır.

Alan Makovsky'nin Refah Partisi'nin yükseliş ve iktidarı ile ilgili, 1995-1998 yılları arasında kaleme aldığı Türkiye konulu yazılarının incelendiği bu çalışma, Makovsky'nin bu dönemde Refah Partisi'nin yükselişi ve iktidarına nasıl yaklaştığını ve bu süreçte hangi unsurları vurguladığını bütüncül bir şekilde ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışma, Makovsky'nin Washington Institute for Near East Policy'nin internet sitesinde ve Middle East Quarterly adlı dergide yayınladığı toplam 7 analiz metnini kapsamaktadır. Çalışmada, Refah Partisi'nin yükseliş sürecine değinildikten sonra, Alan Makovsky'nin darbe sürecindeki rolüne dair iddialar üzerinde durulmuştur. Ardından Makovsky'nin ilgili yazıları değerlendirilmiş ve sonuç kısmında bulgular ortaya konmuştur.

1. REFAH PARTİSİ'NİN YÜKSELİŞİ

Türk siyasal hayatında, demokratikleşme sürecinde ve sivil-asker ilişkilerinde önemli bir süreç olan 28 Şubat dönemi, toplumsal taleplerin değişimi ve askerinin yeni ya da post-modern olarak nitelendirilen bir darbe metodu izlemesi yönleriyle iz bırakıcı nitelikte olmuştur.¹ Öte yandan bu dönem, salt asker-siyaset ilişkileri üzerinden incelendiği zaman eksik bir bakış açısı oluşabilmektedir. Zira 28 Şubat sürecinde yaşananlar, Türkiye'nin uzun yıllardır tecrübe ettiği bir takım toplumsal ve siyasi olayların, küreselleşme etkileriyle birlikte dışa vurumu olarak nitelendirilebilir. Öyle ki o dönemde toplumun beşte biri gibi önemli bir kesiminin temsilcisi haline gelmeyi başaran Refah Partisi'nin bu yükselişinin sebepleri arasında elbette toplumsal dönüşüm de yer almaktadır.

Türkiye'de 1980 sonrası dönemde neo-liberal düşüncenin Türkiye'yi ve Türkiye ekonomisini yeniden inşası süreci, ulus-devlet düşüncesinin ve merkezi paradigmaların meydan okumalarla karşılaşmaları ve merkezden dışlanmış olan kesimlerin, ekonomik ve siyasi olarak taleplerini daha fazla dile getirebilmelerine yol açmıştır. Her ne kadar Millî Görüş'ün ekonomik anlayışı neo-liberal düşüncüyü kabullenmese ve liberalizmi "renksiz görüş" olarak nitelendirse de² neo-liberal ekonomik anlayışın oluşturduğu bu değişim ve boşluk durumundan, "İslami" olarak tanımlanan kesimler de yararlanabilmişlerdir. Nitekim, artık 1990'lı yıllara gelindiğinde Türkiye'de artık "İslami" olarak tanımlanan bir burjuvazi sınıfının varlığından söz etmek mümkün hale gelmişti.³ Ancak bununla beraber, Türkiye'deki geleneksel siyasi partilerin de artık

¹ Metin Heper - Aylin Güney, "The Military and the Consolidation of Democracy: The Recent Turkish Experience", *Armed Forces & Society*, 26/4, (Temmuz 2000), 647.

² Necmettin Erbakan, Millî Görüş, (Ankara: Dergah Yayınları, 1975), 44-47.

³ Dilek Yankaya, "28 Şubat, İslami Burjuvazinin İktidar Yolunda Bir Milat", *Birikim*, (Temmuz 2012), 278, 29.

halkın geneli üzerinde eskisi gibi bir karşılığı olmadığı görünüyordu. Artık Türkiye’de de toplumun farklı kesimleri, kimlikleri üzerinden taleplerde bulunuyor ve bu durum mevcut merkez partilerin dışında başka parti ya da partilerin yükselişine yol açıyordu.⁴

Refah Partisi’nin yükselişe geçmesi, iktidara gelmesi, post-modern darbeye uğraması ve nihayet kapatılması ile sonlarına gelinen 1990’lı yılların belirgin farklılıkları arasında; toplumsal taleplerin dönüşüme uğraması, dışlanmış grupların demokratik temsil taleplerinin yoğunlaşması ve dolayısıyla merkez-çevre yakınlaşması gibi hususlar sayılabilir.⁵ Böylesi bir dönemde Refah Partisi, toplumun özellikle dışlanmış kesimlerine hitap ediyor, onları temsil iddiasında bulunuyordu.⁶ Özellikle İslamî talepleri olan, kentlere yeni göç etmiş, ekonomik olarak orta veya alt gelir grubunda olan veya Kürt kimliğine sahip olan bireylere yönelik yaklaşımı, Refah Partisi’nin o dönemde yaşanan temsil krizinde bir çıkış noktası ya da alternatif olarak algılanmasında rol oynamıştır. Özellikle partinin, kimlik beyanı, farklı dış politika, adil düzen gibi söylemleri, Refah Partisi’nin hem dışlanmış toplum kesimleri ile yakınlaşmasını hem de merkez partilerden farklılaşmasını sağlıyordu.⁷ Dolayısıyla bu bağlamda Refah Partisi, çevredeki sosyal unsurların ve taleplerin merkeze taşınmasına aracı olan bir siyasi parti rolüne bürünmekteydi.⁸

Refah Partisi’nin ulusal düzeydeki temsil iddiasının yanı sıra, yerel belediyeçilikteki başarıları da toplumun güvenini kazanmasını sağlıyordu. Öyle ki Refah Partisi için “yerel seçimlerin arıları” yakıştırmaları yapılıyordu.⁹ 27 Mart 1994’teki yerel seçim sonuçları Refah Partisi’nin bu başarısını gözler önüne seriyordu.

1995 genel seçim sürecinde Refah Partisi’nin seçim kampanyasındaki stratejileri de Refah Partisi’nin “dışlanmış” kesimlerce benimsenmesinde önemli derecede etkili oldu. Dürüst ve yetkin yönetim vaatleri Refah Partisi’ni, yönetimde başarısız tecrübelere sahip seküler ya da sosyal demokratlara karşı bir alternatif olarak sunuyordu. Öte yandan, Refah Partili belediye başkanlarının başarılı ve diğer belediyelere nazaran

⁴ Ziya Öniş, The political economy of Islamic resurgence in Turkey: The rise of the Welfare Party in perspective, *Third World Quarterly*, 18/4, (Mayıs, 1997), 745.

⁵ Ali Bayramoğlu, *28 Şubat Bir Müdahalenin Güncesi*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), 27-29.

⁶ Haldun Güllalp, Islamist Party Poised for National Power in Turkey, *Middle East Report*, 194/195, (Mayıs-Ağustos 1995), 55.

⁷ Ali Bulaç, *Göçün ve Kentin Siyaseti (MNP’den SP’ye Milli Görüş Partileri)*, (İstanbul: Çıra Yayınları, 2009), 227.

⁸ M. Hakan Yavuz, Milli Görüş Hareketi: Muhalif ve Modernist Gelenek, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık*, ed. Murat Gültekinçil ve Tanıl Bora, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 596-600.

⁹ Mehmet Ali Birand – Reyhan Yıldız, *Son Darbe 28 Şubat*, (İstanbul: Doğan Kitap, 2012), 62.

şeffaf yönetimleri seçmen için bir referans kaynağı idi. Ayrıca yine, Türkiye'nin güney doğu bölgesine yönelik ekonomik kalkınma planları, bölgenin büyük oranda terör tehdidinden ötürü nüfus kaybetmesine karşılık yeniden nüfuslandırılması vaatleri gibi Türkiye'nin doğusunda yaşayan ve çoğunluğu Kürt kökenli olan vatandaşlara yönelik söylemler de bölge insanının Refah Partisi'ne olan teveccühünü artırıyordu.¹⁰

Refah Partisi'nin bu yükselişinin altında, attığı adımlar ve ideolojisi dışında çevresel etmenler de bulunuyordu. Özellikle dönemin merkez siyasi partilerinin toplumda yaşanan dönüşüme kayıtsız kalmaları, yeni kimlik taleplerini iyi bir şekilde algılayamamaları ve Turgut Özal'ın vefatından sonraki süreçte yaşanan istikrarsız ve güvensiz yönetimler gibi hususlar, Refah Partisi'nin yükselişine dolaylı olarak katkı sunmuştur.¹¹

1995 yılında gerçekleşen genel seçimler sonucunda, Refah Partisi yükselişini sürdürmüş ve %21.38'lik oy oranı ile birinci parti olmuştur.¹² Ancak bu oy oranı hem Refah Partisi'nin hem de diğer partilerin tek başına bir iktidar kurmasına yetmemiştir. Seçimlerden yaklaşık 2 ay sonra, Anavatan Partisi ve Doğru Yol Partisi ortaklığıyla ANAYOL koalisyon hükümeti kurulmuştur. Fakat parti liderleri olan Mesut Yılmaz ve Tansu Çiller arasında yaşanan anlaşmazlıkları ve güven oylamasının iptali sebebiyle bu hükümetin ömrü kısa sürmüştür. Bu dönemde Refah Partisi lideri Necmettin Erbakan'ın siyasi çabaları ve uzlaşma gayretleri neticesinde Doğru Yol Partisi ile ortak olarak Refahyol olarak adlandırılan 54. Hükümet kurulmuştur. Erbakan'ın ve Refah Partisi'nin bu süreçteki tutumları çok defa pragmatist olarak nitelendirilmiştir.¹³

Necmettin Erbakan'ın başbakanlığı ile birlikte Türkiye tarihinde ilk defa İslamcı olarak nitelendirilen bir siyasetçi başbakanlık koltuğuna oturmuştur.¹⁴ Necmettin Erbakan'ın yaklaşık bir yıl süren başbakanlığı görevinden, post-modern olarak adlandırılacak bir şekilde, askerinin baskısı neticesinde istifaya zorlanmıştır. Ancak Ordu, önceki darbe girişimlerinden farklı olarak bu süreçte farklı bir yöntem izlemiş ve

¹⁰ Brock Taylor, *Political Islam and Secular Democracy: The Rise of the Refah Party in Turkey*, *Sigma: Journal of Political and International Studies*, 18/5, (Eylül 2000), 35-41.

¹¹ Karen L. Cox, *Turkish Islamism: The Refah Party*, (Maxwell Afb Al: Air University Press, 1997), 31-32.

¹² T.C. Yüksek Seçim Kurulu (YSK), *24 Aralık 1995 Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları*, (Erişim 9 Mayıs 2021).

¹³ Jenny B. White, "Pragmatists or Ideologues? Turkey's Welfare Party in Power.", *Current History*, 96/606 (Ocak 1997), 25-30.

¹⁴ M. Hakan Yavuz, "Political Islam and the Welfare (Refah) Party in Turkey", *Comparative Politics*, 30/1, (Ekim 1997), 63

doğrudan müdahale yerine hükümeti kendi çıkarları doğrultusundaki eylemlere mecbur etme ve baskılama yolunu tercih etmiştir.¹⁵

Refah Partisi'nin bu yükselişi karşısında ABD'nin net bir tutum takınmadığı göze çarpmaktadır. ABD 1998 yılı planlamaları kapsamında yapılan kongre görüşmelerinde Türkiye'deki ekonomik ve siyasi istikrarın sürdürülmesi yönünde kararlar alınmıştır.¹⁶ Ancak bununla beraber ABD, Türkiye'deki seküler demokrasinin korunmasının ve bir NATO müttefiki olarak "İranlılaşmamasının" önemini de ifade etmiş¹⁷ ve bu durum, ABD'nin Türkiye'de yaşanacak olan "post-modern" darbeye karşı olmadığı yönünde yorumlanmıştır.¹⁸ Nitekim, ABD'nin bu çelişkili tutumu, köşe yazarı ve gazeteci Thomas L. Friedman'ın analizlerine yansımış ve Washington'un Türkiye'ye karşı yeteri kadar ilgi göstermediğini ifade edilmiştir.¹⁹

2. ALAN MAKOVSKY VE 28 ŞUBAT SÜRECİ

54. Hükümetin Başbakanı ve Refah Partisi Genel Başkanı Prof. Dr. Necmettin Erbakan'ın 28 Şubat post-modern darbe sürecinden bahsederken adını sıkça andığı Alan Makovsky, 1983-1994 yılları arasında ABD Dışişleri Bakanlığı İstihbarat ve Araştırma Bürosu'nda Güney Avrupa ve Ortadoğu'daki gelişmeleri takip etmiş ve bu konularda araştırmalar yapmış bir uzmandır. Ayrıca yine bu dönemde hem Türk-Amerikan ilişkilerinde hem de Ortadoğu siyasetinde önemli bir yer teşkil eden Huzuru Temin Operasyonu'nda (*Operation Provide Comfort*) siyasi danışman olarak görev yapmıştır. Makovsky, 1993-1994 yıllarında ise Özel Ortadoğu Ofisi'nin koordinatörü Amerikalı diplomat olan Dennis Ross'un özel danışmanlığı görevini yürütmüştür. Bu tarihten sonra ise 2001 yılına kadar özel bir düşünce kuruluşu olan Washington Yakın Doğu Politika Enstitüsü'nde (*Washington Institute for Near East Policy*) araştırma yazılar yazmış ve aynı kurumda Türkiye Araştırma Programı'nı kurmuştur. 2001-2003 tarihleri arasında Türkiye ve Ortadoğu ile ilgili diğer bölgesel sorunların ele alındığı ABD Temsilciler Meclisi Dış İlişkiler Komitesi'nde kıdemli profesyonel personel olarak

¹⁵ Bayramoğlu, *28 Şubat Bir Müdahalenin Güncesi*, 101-108.

¹⁶ *Foreign Operations, Export Financing, and Related Programs Appropriations for 1998: Hearings before a Subcommittee of the Committee on Appropriations, House of Representatives, One Hundred Fifth Congress, First Session* (Washington: United States Government Publishing Office, 1997), 1/671.

¹⁷ *Foreign Operations, Export Financing*, 2/312.

¹⁸ Cemal Karakas, *Promoting or Demoting Democracy Abroad: US and German reactions to the rise of political Islam in Turkey*, Çev. Lynn Benstead (Peace Research Institute Frankfurt, 2011), 11-12.

¹⁹ Thomas L. Friedman, "Who Lost Turkey", *The New York Times*, (21 Ağustos 1996), A/17.

görev yapmıştır.²⁰ Bu tarihten itibaren Makovsky, farklı mecralarda analiz ve araştırma yazılarını yazmaya devam etmiştir.

Makovsky, Refah Partisi'nin Doğru Yol Partisi ile koalisyon hükümetini kurduğu Haziran 1996-Haziran 1997 döneminde, Washington Institute for Near East Policy'de Ortadoğu ve Türkiye'ye ilişkin analizler yayınlamıştır. Makovsky, Refah Partisi ve Millî Görüş ile ilgili yazdığı yazıların neredeyse tamamını bu kurum için yazmıştır. Ancak Makovsky, Mart 1997'de Middle East Quarterly Dergisi'nde "How to Deal With Erbakan" (*Erbakan'la Nasıl Başa Çıkılır?*) başlıklı bir yazı kaleme almış ve bu yazısı, sonraki yıllarda Türk medyasında yankı bulmuştur.²¹

Alan Makovsky isminin 28 Şubat süreci ile birlikte anılması özellikle Prof. Dr. Necmettin Erbakan'ın Makovsky hakkında söylediklerinden kaynaklanmaktadır. 28 Şubat'ın 10. Yılında Erbakan'ın, bu darbenin askerler tarafından değil, Alan Makovsky'nin hazırladığı raporlar doğrultusunda Siyonist çevrelerce hazırlandığını ifade etmesi, Makovsky ile 28 Şubat sürecinin yan yana getirmiştir.²² Ayrıca, 6 Haziran 2004 tarihinde, dönemin Saadet Partisi Genel Başkan Yardımcısı olan Şevket Kazan, Cumhuriyet Gazetesi muhabiri Leyla Tavşanoğlu ile yaptığı söyleşide Erbakan Hükümeti²³'nin güven oyu almasından 10 gün sonra Makovsky ile Ian Lesser'in bir katıldıkları bir seminerde Refah Partisi'nin yükselişinin tehdit olarak algılandığına ilişkin ifadelerinden bahsetmiştir.²⁴

3. YAZILARIN ANALİZİ

Çalışma kapsamında, Alan Makovsky'nin Refah Partisi yükseliş ve iktidar dönemlerinde, Washington Institute for Near East Policy adlı araştırma merkezinde ve Middle East Quarterly adlı dergide yazdığı ve Refah Partisi temalı toplam yedi adet analiz yazısına ulaşılmıştır. Bu yazılarda Makovsky'nin Refah Partisi ve hükümetine olan yaklaşımına dair yazıların ortak temaları belirlenmiş ve bu temalar üzerinden yazılar analiz edilmiştir.

²⁰ Center for American Progress, "Alan Makovsky" (Erişim 1 Ağustos 2021)

²¹ Alan Makovsky'nin bu yazısının Türkçe'ye sadece Umran Dergisi'nin Şubat 2003 tarihli 102. Sayısında bir kısmı tercüme edilerek paylaşılmıştır. Derginin bu sayısına, İslamcı Dergiler Projesi'nin internet arşivinden ulaşılabilir (Erişim 11 Nisan 2021). Ayrıca, SETA Vakfı'nın internet sitesinde Ufuk Ulutaş'ın yazdığı "28 Şubat vs. 17 Aralık" başlıklı yazıda da Makovsky'nin "How to Deal With Erbakan" adlı yazısına değinilmiştir (Erişim 11 Nisan 2021).

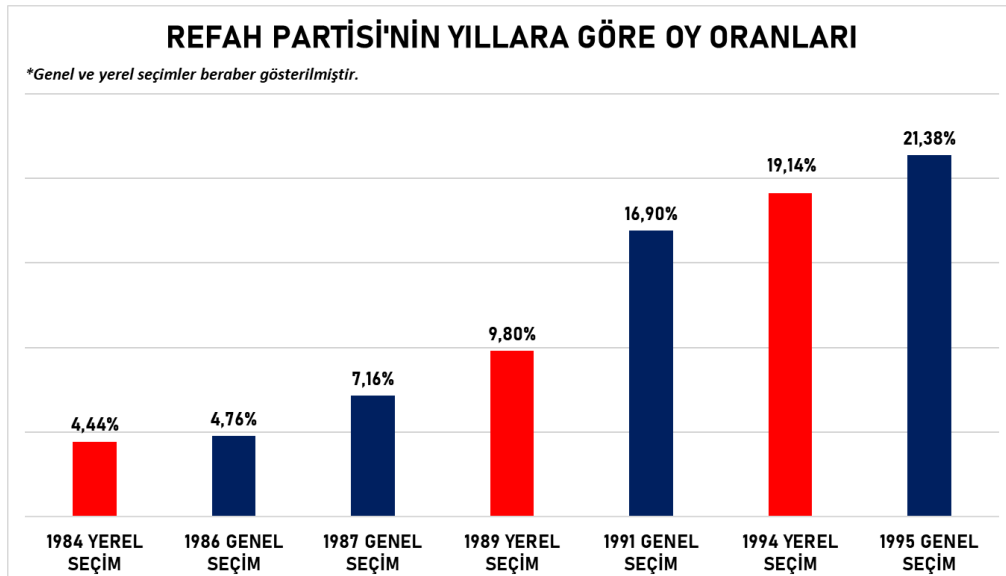
²² *Milliyet*, Erbakan: 28 Şubat'ı Makovsky planladı, (28.07.2007), 21.

²³ Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), "Hükümetler".

²⁴ *Cumhuriyet*, Saadet Partisi Genel Başkan Yardımcısı Şevket Kazan Cumhuriyet'e Konuştu, (06.06.2004), 12.

3. 1. Refah Partisi'nin Gelecekteki Potansiyeli

Refah Partisi'nin katıldığı son seçim olan 24 Aralık 1995 tarihindeki genel seçimlerde her ne kadar %21.38'lik bir oy almış olsa da son seçimler göz önünde bulundurulduğunda oylarının giderek yükselen bir eğilimde olduğu değerlendirilmektedir. Öyle ki Refah Partisi; 1986 yılında 11 ilde gerçekleştirilen ara dönem milletvekili seçimlerinde %4,76, 1987 Milletvekili Erken Genel Seçiminde %7,16, 1991 Erken Genel Seçimlerinde %16,90 ve katıldığı son milletvekili seçimi olan 1995 Genel Seçimlerinde ise %21,38 oranında oy almıştır. Yerel seçimlerde ise; 1984 yılında %4,44, 1989 yılında %9,8 ve 1994 yılında katıldığı son yerel seçimde ise %19,14 oranında oy almıştır.²⁵ Bu veriler, Refah Partisi'nin katıldığı tüm seçimler göz önünde bulundurulduğunda oy oranının seçim türü ayırt etmeksizin yükseldiğini göstermektedir. Aşağıdaki tabloda Refah Partisi'nin milletvekili seçimlerinde ve yerel seçimlerde yıllara göre yükselen oy oranlarını gösterilmiştir.

Grafik 1: Refah Partisi'nin Katıldığı Tüm Seçimlerde Aldığı Oy Oranları

Refah Partisi'nin bu yükselişi de Alan Makovsky'nin analizlerinde karşılık bulmuştur. Makovsky, 8 Ağustos 1996 tarihli ve "*U.S. Relations with Erbakan's Turkey*" başlıklı analizinde²⁶ Erbakan'ın Refah Partisi'nin geleceği hakkında iyimser olması için birçok nedeni olduğunu ifade etmiştir. Makovsky'ye göre bu yükselişin nedenleri arasında; tabanın örgütlenme becerisi, Refah Partisi'nin büyükşehirlerdeki yolsuzluktan

²⁵ Seçim sonuçları, Yüksek Seçim Kurulu'nun resmi internet sitesinden derlenmiştir (Erişim 13 Haziran 2021).

²⁶ Alan Makovsky, "U.S. Relations with Erbakan's Turkey", *Washington Institute for Near East Policy*, (Erişim 15 Mayıs 2021).

uzak yönetimleri ve toplumda yükselen dini bilinç yer almaktadır. Bunun yanında Makovsky, seküler muhalefetin kendi iç çekişmelerinin de Refah Partisi'nin yükselişinde etkili olduğunu ifade etmektedir. Makovsky bu husustan Middle East Quarterly dergisinin Mart 1997 sayısında yazdığı “*How to Deal With Erbakan*” başlıklı yazıda²⁷ bahsetmiş ve ayrıca Refah Partisi'ndeki genç kitlelerin daha da artmakta olduğunu ifade etmiştir.

3. 2. Muhalefetin Bölünmüşlüğü

1990'lı yılların siyasetinde yaşanan istikrarsızlık da Makovsky'ye göre Refah Partisi'nin yükselişinde etkili olmuştur. Makovsky, 19 Haziran 1996 tarihinde, Erbakan Hükümeti kurulmadan kısa bir önce yazdığı “*Turkey and The Refah Problem*”²⁸ başlıklı yazısında Mesut Yılmaz ve Tansu Çiller'i ideolojik ikiz olarak nitelese de uzlaşmadıklarından bahsetmiştir. Yine Makovsky'ye göre İslamcılarını iktidardan uzaklaştırmak için 1996 Şubat ayında kurulan azınlık hükümetinin başarısız olmasının sebebi ise Yılmaz ve Çiller'in, koalisyon kurmadan önce birbirleri hakkında kullandıkları ağır ifadeler ve koalisyon boyunca uzlaşmadıklarından kaynaklanmaktadır. Makovsky, Mesut Yılmaz ve Tansu Çiller'in dışında, seküler siyasetlerin laik ilkeleri savunmak için birleşememeleri ve iyi bir lidere sahip olmadıklarını da ifade etmiştir.²⁹ Makovsky, her ne kadar muhalefetin bu bölünmüşlüğü'nün Refah Partisi ve Erbakan'ın önünü açtığını belirtse de Erbakan Hükümeti'nin kurulduğu 28 Haziran 1996 tarihinde yazdığı “*Islamists Take Power in Turkish Coalition*” başlıklı yazısında,³⁰ Başbakanın doğrudan halk tarafından seçilmesi durumunda seküler bir adayın ikinci turda kazanmasına kesin gözüyle baktığını ifade etmiştir.

Seküler lider ve partilerin bölünmüşlüklerinin yanında, halkın onlara olan güvenlerinin azalması da Makovsky'ye göre Refah Partisi'ne olan halk teveccühünün sebeplerinden biridir. Öyle ki Makovsky, başka bir yazısında³¹ seküler siyasetlerin kötü performanslarını düzeltmedikçe Türkiye'nin Batı yanlısı rotasının kökten değişebileceğini ifade etmektedir. Makovsky aynı yazısında, bu kötü performansların

²⁷ Alan Makovsky, “How to Deal With Erbakan”, *Middle East Quarterly*, (Mart 1997), 3-8.

²⁸ Alan Makovsky, “Turkey and ‘The Refah Problem’”, *Washington Institute for Near East Policy*, (Erişim 15 Mayıs 2021)

²⁹ Alan Makovsky, “Erbakan on the Ropes”, *Washington Institute for Near East Policy*, (Erişim 15 Mayıs 2021)

³⁰ Alan Makovsky, “Islamists Take Power in Turkish Coalition”, *Washington Institute for Near East Policy*, (Erişim 15 Mayıs 2021)

³¹ Makovsky, “How to Deal With Erbakan”, 3-8.

arasında; ekonomik alanındaki kötü yönetim, iç çekişmeler, rüşvet ve bu siyasilerin devletin güvenlik güçleri ile olan bağlantılarını saymaktadır.

3. 3. Türkiye'nin ABD ve Batı Merkezli Politikalardan Uzaklaşması

Makovsky'nin ABD yönetimine danışman olarak hizmet vermesinin yanı sıra, ilgili analizlerini yazdığı Washington Institute for Near East Policy adlı kurum da kendi misyonunu Ortadoğu'daki Amerikan çıkarlarını güvence altına alan politikaları teşvik etmek olarak tanımlamıştır.³² Dolayısıyla, Makovsky tarafından kaleme alınan analizlerinin temel amacının Türkiye özelinde ABD çıkarlarına ilişkin sağlıklı bir perspektif sunmak olduğu gözden kaçmamalıdır. Nitekim Makovsky, analizlerinde sık sık ABD çıkarlarına atıf yapmış ve politika tavsiyelerinde bulunmuştur.

Makovsky, 8 Ağustos 1996 tarihinde yazdığı "*U.S. Relations with Erbakan's Turkey*" başlıklı yazısında³³ Necmettin Erbakan'ın başbakanlığının ABD'nin çıkarlarına zarar verebileceğini ve ABD ile Türkiye arasındaki ilişkiler açısından bir takım zorlukların yaşanabileceğini ifade etmiştir. Bu zorlukların ilki Erbakan'ın başbakanlığı ile Türkiye'nin laik, demokratik ve Batı yanlısı bir rotada olduğunun kongreye anlatmanın zorlaştığıdır. İkinci olarak, Erbakan'ın "saldırgan" söylemlerinin Türkiye'yi dost olarak gören birçok kişiyi yabancılaştıracak olmasıdır. Üçüncü olarak, Erbakan'ın bir Millî Güvenlik Konseyi (MGK) üyesi olarak katıldığı toplantılarda NATO'ya ilişkin gizli konulara vakıf olması durumunda Müslüman Kardeşler ve Hamas gibi İslami örgütlerle sıkı ilişkiler içinde olması ciddi güvenlik sorunlarına yol açabilecek olmasıdır. Ayrıca Makovsky'ye göre Erbakan, Türkiye'yi ABD çıkarlarıyla bağdaşmayacak şekilde yeniden yönlendirmeye çalışan bir ideolog ve pragmatisttir.³⁴ Makovsky, tüm bu hususların ABD'nin bölgedeki çıkarlarına karşı zorluklar getireceğini ifade etmektedir.

Makovsky, Erbakan dönem Türkiye'sini "*ilk defa Amerikan çıkarlarına karşı uzun vadeli planları olan bir lidere sahip bir müttefik*" olarak tanımlamakta ve bu durumun ABD'yi bazı zorluklarla karşı karşıya getirebileceğini ifade etmektedir.³⁵ Makovsky'ye göre bu zorluklar karşısında ABD, Türkiye'ye yönelik çift yönlü bir politika izlemelidir. Makovsky, ABD'nin öncelikli olarak bölgedeki çıkarlarını korumak için politikalarında

³² WINEP, About the Institute (Erişim 11 Mayıs 2021).

³³ Alan Makovsky, "U.S. Relations with Erbakan's Turkey".

³⁴ Alan Makovsky, "Erbakan's Turkey: An Early Assessment", *Washington Institute for Near East Policy*, (Erişim 15 Mayıs 2021)

³⁵ Makovsky, "How to Deal With Erbakan", 3-8.

büyük bir revizyona değil “balans ayarına” ihtiyaç olduğunu düşünmektedir. Bu balans ayarı ise; orduyu, Amerikan yanlısı Türkleri ve laikliği desteklemekle olabilecektir. Makovsky aynı analizinde ABD’nin kesinlikle Erbakan’la arasına mesafe koymasını gerektiğini, Erbakan’ın Türkiye’deki popülaritesine katkı sunacak hamlelerden kaçınması gerektiğini belirtmekte ve ABD yönetiminin mümkünse Erbakan ve yakınlarıyla değil seküler bakan ve görevlilerle ilişki içinde olmasını tavsiye etmektedir.

3. 4. Türkiye’nin Ekonomik İstikrarsızlığı

1990’lı yılların ortalarından itibaren Türkiye’nin içinde bulunduğu kötü ekonomik durum Makovsky’nin ilgili yazılarında yer almıştır. Alan Makovsky, çökmekte olan Türk ekonomisinin Refah Partisi’nin sırtına ağır sorumluluklar yüklediğini ve bununla başa çıkmasının zor olduğunu ifade etmiştir. Ancak bununla birlikte, Refah Partisi’nin yükselen grafiğini düşürmek için seküler siyasiler tarafından bu durumun kullanılabilceğini düşündüklerini belirtmektedir. Böyle bir durumda muhalefet, savunma pozisyonunda kalarak ekonomik koşulların Erbakan’ın aleyhine işlemlerini izleyecektir. Makovsky, 27 Aralık 1996 tarihinde yayınlanan yazısında, ekonominin bu kötü koşullardan ötürü birkaç ay içinde “Refah Kışı” beklendiğini ifade etmiştir.³⁶ İktidarda bulunan Refah Partisi’nin kötü giden ekonomiyi düzeltememesi neticesinde toplumdaki gelen memnuniyetsizlik, Refah Partisi’nin yükselen oylarının önüne geçebilecek ve böylece Refah Partisi de iktidardan uzaklaştırılabilecektir.

Öte yandan Makovsky, Erbakan’a karşı ABD’nin nasıl bir politika izlemesi gerektiğini analiz ettiği yazısında³⁷, ekonominin birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’deki hükümetlerin de yumuşak karnı olduğunu ve Refah Partisi’nin popülaritesini azaltmak, halkı memnun eden politikaları yürütmesine izin vermemek için Uluslararası Para Fonu’nun (IMF) bir kaldıraç olarak kullanılabilceğini belirtmiştir. Yine bu hususta Makovsky, Erbakan’ın İran ve Libya gibi ülkelerle geliştirdiği ve/veya geliştirebileceği ekonomik ilişkilere karşı ABD’nin doğrudan yaptırım uygulamasının toplumda Amerikan karşıtlığını güçlendirebileceğini ifade etmiştir. Makovsky, ekonomik bağlamda ABD’nin Erbakan’a karşı çift yönlü bir politika izlemesi gerektiğinin altını çizmiştir.

³⁶ Alan Makovsky, “Turkey: Erbakan at Six Months”, *Washington Institute for Near East Policy*, (Erişim 15 Mayıs 2021)

³⁷ Makovsky, “How to Deal With Erbakan”, 3-8.

SONUÇ

Alan Makovsky, özellikle Refah Partisi yetkililerin tarafından, 28 Şubat post-modern darbe sürecinin gelişmesinde etkin rol oynadığı iddia edilen bir isimdir. Bu durum, Makovsky'nin Refah Partisi'nin yükselişine ve iktidarına yönelik nasıl bir yaklaşım içerisinde olduğunu önemli hale getirmektedir.

Makovsky'nin kaleme aldığı analizlerde, Refah Partisi'ni ABD çıkarları için bir tehdit unsuru olarak gördüğü saptanmıştır. Bununla beraber, Refah Partisi'nin yükselişinde de Refah Partisi'nin başarıları ile birlikte, Türk siyaseti ve ekonomisindeki istikrarsızlığı da vurgulamaktadır. Makovsky, bölgedeki Amerikan çıkarlarının korunması için ise ABD'nin, bir yandan Erbakan'a karşı mücadele ederken öbür taraftan ise Refah Partisi'nin karşısında bulunan hem siyasi hem de askerî odaklarla iyi ilişkilerin kurulduğu çift yönlü bir politika tavsiyesinde bulunmuştur. Ayrıca Makovsky, Erbakan'ın, koalisyon hükümetinin kurulması ve yürütülmesi sürecinde ise pragmatist bir karakter ortaya koyduğunu da ifade etmiştir.

Alan Makovsky, Refah Partisi'nin yükselişinin ve iktidarının dış yansımalarını anlamak açısından önemli bir isim olsa da tek başına yeterli değildir. Refah Partisi'nin yükselişinin, iktidarının ve 28 Şubat post-modern darbe sürecinin dış yansımalarının kapsamlı bir şekilde anlaşılabilmesi için Makovsky benzeri diğer tüm uzman ve gazetecilerin yazı ve analizlerinin incelenmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Bayramoğlu Ali. *28 Şubat Bir Müdahalenin Güncesi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 3. Baskı, 2018.

Birand, Mehmet Ali – Yıldız, Reyhan. *Son Darbe 28 Şubat*. İstanbul: Doğan Kitap, 8. Baskı, 2012.

Yavuz, M. Hakan. "Milli Görüş Hareketi: Muhalif ve Modernist Gelenek", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık*. ed. Tanıl Bora vd. 596-600. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

Bulaç Ali. *Göçün ve Kentin Siyaseti (MNP'den SP'ye Milli Görüş Partileri)*. İstanbul: Çıra Yayınları, 1. Baskı, 2009.

Karakas, Cemal. *Promoting or Demoting Democracy Abroad?: US and German reactions to the rise of political Islam in Turkey*. Çev. Lynn Benstead, Peace Research Institute Frankfurt, 2011. https://www.hsfk.de/fileadmin/HSFK/hsfk_downloads/prifl06.pdf

CAP, Center for American Progress, “Alan Makovsky”, Erişim 01 Ağustos 2021. <https://www.americanprogress.org/person/makovsky-alan>

Cox, Karen L. “*Turkish Islamism: The Refah Party*”. Maxwell Afb Al: Air University Press, 1997.

Cumhuriyet, “Saadet Partisi Genel Başkan Yardımcısı şevket Kazan Cumhuriyet’e Konuştu”, (06.06.2004), 12. <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/katalog/192/2004/6/6/12>

Erbakan, Necmettin. *Millî Görüş*, Ankara: Dergah Yayınları, 1975.

Friedman, Thomas L. “Who Lost Turkey”, *The New York Times*, (21 Ağustos 1996), A/17. <https://www.nytimes.com/1996/08/21/opinion/who-lost-turkey.html>

Güralp, Haldun. Islamist Party Poised for National Power in Turkey, *Middle East Report*, 194/195, (Mayıs-Ağustos 1995), 54-56.

Heper, Metin – Güney, Aylin. “The Military and the Consolidation of Democracy: The Recent Turkish Experience”, *Armed Forces & Society* 26/4 (Temmuz 2000), 635-657. <https://doi.org/10.1177/0095327X0002600407>

Makovsky, Alan. “Erbakan’s Turkey: An Early Assessment”, *Washington Institute*. Erişim 15 Mayıs 2021. <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/erbakans-turkey-early-assessment>

Makovsky, Alan. “Erbakan on the Ropes”, *Washington Institute*. Erişim 15 Mayıs 2021. <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/erbakan-ropes>

Makovsky, Alan. “How to Deal With Erbakan”, *Middle East Quarterly* 4/1 (Mart 1997), 3-8.

Makovsky, Alan. “Islamists Take Power in Turkish Coalition”, *Washington Institute*. Erişim 15 Mayıs 2021. <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/islamists-take-power-turkish-coalition>

Makovsky, Alan. “Turkey and ‘The Refah Problem’”, *Washington Institute*. Erişim 15 Mayıs 2021. <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/turkey-and-refah-problem>

Makovsky, Alan. “Turkey: Erbakan at Six Months”, *Washington Institute*. Erişim 15 Mayıs 2021. <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/turkey-erbakan-six-months>

Makovsky, Alan. "U.S. Relations with Erbakan's Turkey", *Washington Institute*. Erişim 15 Mayıs 2021. <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/us-relations-erbakans-turkey>

Milliyet, "Erbakan: 28 Şubat'ı Makovsky planladı", (28.07.2007), 21. <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Alan%20Makovsky/>

Öniş, Ziya, "The Political Economy of Islamic Eesurgence in Turkey: The Rise of the Welfare Party in Perspective". *Third World Quarterly* 18/4 (Mayıs, 1997), 743-766. <http://www.jstor.org/stable/3993215>

Taylor, Brock. "Political Islam and Secular Democracy: The Rise of the Refah Party in Turkey, *Sigma: Journal of Political and International Studies* 18/1 (Eylül 2000), 35-43. <https://scholarsarchive.byu.edu/sigma/vol18/iss1/5>

TBMM, Türkiye Büyük Millet Meclisi, "Hükümetler", Erişim 11 Mayıs 2021. https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/e_kaynaklar_kutuphane_hukumetler.html

Foreign Operations, Export Financing, and Related Programs Appropriations for 1998: Hearings before a Subcommittee of the Committee on Appropriations, House of Representatives, One Hundred Fifth Congress, First Session. Washington: United States Government Publishing Office, 1997.

WINEP, Washington Institute for Near East Policy, "About the Institute". Erişim 11 Mayıs 2021. <https://www.washingtoninstitute.org/about>

Yankaya, Dilek. "28 Şubat, İslami Burjuvazinin İktidar Yolunda Bir Milat", *Birikim* 278 (Temmuz 2012), 29-37.

Yavuz, M. Hakan. "Political Islam and the Welfare (Refah) Party in Turkey", *Comparative Politics* 30/1 (Ekim 1997), 63-82.

YSK, Yüksek Seçim Kurulu, *24 ARALIK 1995 MİLLETVEKİLİ GENEL SEÇİMİ SONUÇLARI*, Erişim 9 Mayıs 2021 https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/1995MilletvekiliSecimi/1995_secim_sonuclari.pdf

FAİZSİZ BİR MERKEZ BANKACILIĞI MÜMKÜN MÜ? İSLAM İKTİSADI LİTERATÜRÜ PERSPEKTİFİNDEN BİR İNCELEME

Yunus KUTVAL*

ORCID ID: 0000-0003-0063-9157

Öz: Faizsiz finans alanında yapılan birçok akademik çalışma olmasına rağmen, merkez bankacılığı bağlamında faizsiz finansı konu alan çalışma sayısı oldukça sınırlıdır. İslam iktisatçılarının pür faizsiz bir sistem kurma gayretleri düşünüldüğünde, bu alan oldukça önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda bu çalışmada, öncelikle faizsiz finansın felsefesi, işleyişi ve konvansiyonel finanstan farkları açıklanacak hemen akabinde ise faizsiz bir merkez bankacılığı sistemi üzerine literatürde yer alan tartışmalar incelenecektir. Daha sonra ise bu tartışmaların ışığında faizsiz bir merkez bankacılığı tasavvuru üzerine önerilerde bulunulacaktır. Böylelikle, faizsiz merkez bankacılığı sistemi kurma gayretiyle hazırlanacak akademik çalışmalara giriş niteliğinde bilgiler sunmaya çalışılacak ve faizsiz merkez bankacılığı sisteminde olması gereken temel esaslar oluşturulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Faizsiz Merkez Bankacılığı, Faizsiz Finans, Katılım Bankacılığı, İslami Bankacılık, İslam'da Para.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Uluslararası İktisat ve İktisadi Gelişme Anabilim Dalı, yunuskutval@hotmail.com

Bu çalışma, 22-23 Ekim 2021 tarihleri arasında Ankara'da düzenlenen 4. Uluslararası Necmettin Erbakan ve Millî Görüş Sempozyumu'nda sunulan "Faizsiz Bir Merkez Bankacılığı Mümkün Mü? İslam İktisadi Perspektifinden Bir İnceleme" başlıklı bildirinin genişletilmiş ve revize edilmiş halidir.

DOI: <https://doi.org/10.53662/esamdergisi.1021657>

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi: 10/11/2021
Kabul Tarihi: 10/04/2022

IS AN INTEREST-FREE CENTRAL BANKING POSSIBLE? AN EXAMINATION FROM THE PERSPECTIVE OF ISLAMIC ECONOMIC LITERATURE

Abstract: Even though there are lots of works on interest-free finances, the number of studies on interest-free finance in the context of central banking is quite limited. Considering the efforts of Islamic economists to establish a pure interest-free system, this area emerges as a crucial issue. In this regard, the philosophy, operation, and differences between interest-free finance from conventional finance will be explained, and then the discussions in the literature on an interest-free central banking system will be explored. In the light of these discussions, then, suggestions will be made on the concept of interest-free central banking. Thus, it will be tried to provide introductory information to academic studies that will be prepared with the effort of establishing an interest-free central banking system, and the basic principles that should be in an interest-free central banking system will be tried to be established.

Keywords: Interest-free Central Banking, Interest-free finance, Participation Banking, Islamic Banking, Money in Islam.

GİRİŞ

Tarih boyunca birçok medeniyet faizi hem sosyolojik hem de iktisadi gerekçeler nedeni ile ahlaki görmemiştir. Fakat gerek sermaye açığını kapatmak gerekse iktisadi büyüme-kalkınma gibi hedeflerin gerçekleşmesi amacıyla, her coğrafyada ve dönemde faiz kendine bir yer bulabilmiştir. Günümüzde de devam eden bu durum faizi sermayenin yegane karşılığı olarak görmektedir-kabul etmektedir. Öyle ki; bankaların bankası statüsü bulunan, ülkelerin para politikalarından sorumlu olan ve parayı arz etme kabiliyetine sahip yegane kurum sayılan merkez bankaları da bu duruma dâhildir.

Merkez bankaları, gerek piyasaların gerekse finansal kurumların kontrol edilmesini ve devletin para ve kredi politikalarının etkin bir şekilde yönetilmesini

sağlayan organizasyonlar olarak tanımlanabilir.¹ Temel görev ve sorumlulukları; fiyat istikrarı, finansal istikrar, döviz kuru rejimini ve ödeme sistemlerini yönetmek olarak sıralanabilir.² Ticari bankalardan ayrışan en önemli özelliği ise kâr amacı gütmemeleridir.³

Merkez bankalarının uyguladıkları politikaların ve kurumsal yapılarının faaliyette buldukları ülkenin ekonomi politikalarından, toplumsal ve siyasi gelişmelerinden ayrı düşünülmemesi gerekmektedir.⁴ Bu bağlamda, İslam iktisadı ve finansı çalışan akademisyenlerin faizsiz bir ekonomik sistem hayalleri, merkez bankalarında faizsiz bir hale dönüştürülmesine bağlıdır. Öyle ki; bu dönüşümün gerçekleşmediği bir senaryoda mevcut faizsiz finans kurumlarının faaliyetleri bile sorgulanacaktır. Bu sorunsalın ortadan kaldırılması için, merkez bankalarının işleyişinin, yapısının ve uyguladıkları politikaların faizsizlik ilkelerine göre modifikasyonu gerekmektedir. Tabi ki bu kolay bir iş değildir. Birçok farklı hususun bir arada ele alınması ve teorik zeminin net bir şekilde ortaya konulması gerektirmektedir.

Bu amaçla bu çalışmada; öncelikle faizsiz finansın teorik ve felsefi yönü ele alınacaktır. Daha sonra literatürde yer alan faizsiz merkez bankacılığı önerileri incelenecektir. Nihayetinde faizsiz bir merkez bankası ütopyası kurulacak ve literatürde yer alan çalışmalar ışığında önerilerde bulunulacaktır. Böylece faizsiz bir merkez bankacılığı sistemini konu alan literatüre bir nebze de olsa katkı sunulma amaçlanmaktadır.

1. FAİZSİZ FİNANSA GENEL BİR BAKIŞ

İslami prensipleri gözeterek, konvansiyonel finans sisteminin işlevlerini gerçekleştirmeyi amaçlayan, bunu yaparken kar-zarar ortaklığı ilkesine göre hareket eden sisteme faizsiz finans denilmektedir.⁵ Konvansiyonel bankacılık sistemlerinden farklı olarak faizsiz finans; murabaha, müdarebe, muşaraka, icare, selem, sukuk, ve tekafül gibi İslami finans yöntemlerini kullanmaktadır.

Faizsiz finans sistemindeki temel amaç, kredi mekanizmasından uzaklaşmak ve ortaklık anlayışı ile risk paylaşımının gerçekleştirmektir. Kuran'ı kerim ile faizin

¹ Muhammed Akdiş, *Para Teorisi ve Politikası*, (Ankara: Gazi Kitapevi, 2011), 72.

² T.C. Merkez Bankası, Genel Bakış (Erişim 2 Nisan 2022).

³ Suat Oktar, *Merkez Bankalarının Bağımsızlığı*, (İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi, 1996), 38; Mark Skousen, *Makro İktisat*, Çev. Atilla Yayla, 1. Baskı, (Ankara: Adres Yayınları, 2010), 179.

⁴ TCMB, *Dünden Bugüne Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası*, (Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Yayınları, 2008), 1.

⁵ İbrahim Warde, *Islamic Finance in the Global Economy*. (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2000), 5.

doğrudan yasak edilmesinin altında yatan gerçeklikte budur. Faiz yasağı ile borca dayalı iktisadi sistem ortaklık yolu ile ikame edilmeye çalışılmıştır.⁶ Çünkü faizli borç sözleşmelerinde riskin büyük bir kısmı veya tamamı finanse edilen tarafa yüklenmektedir. Bu da iktisadi ve sosyal adaletsizliklere yol açmaktadır. Bu bakımdan İslami finansal sistemin en belirgin yönü risk paylaşımıdır.⁷

Faizsizlik prensiplerine uygun bir şekilde organize olmuş kurumların konvansiyonel bankacılık hizmeti veren kurumlardan ayrılan birçok yönü bulunmaktadır. Bunlardan bazıları kısaca şu şekilde özetlenebilir.

FAİZSİZ FİNANS KURUMLARI İLE GELENEKSEL BANKACILIK SİSTEMİNİN KARŞILAŞTIRILMASI		
Özellikler	Faizsiz Finans Kurumları	Konvansiyonel
Nominal değeri garanti edilmiş vadesiz mevduat hesapları	Var	Var
Nominal değerleri garanti edilmiş yatırım mevduat hesapları	Yok	Var
Mevduatların getiri durumu	Kesin değil, garanti edilmez	Kesin ve garanti edilir
Öz kaynak nedeni ile oluşabilecek bir sermaye riski	Var	Yok
Dönem sonunda mevduatların getiri durumu	Bankaların performans ve yatırım karlılıklarına bağlı	Bankaların performansları ve yatırım karlılıklarına bağlı değildir.
Kâr-zarar ortaklığı	Var	Yok
Kâr-zarar ortaklığı veya başka İslami Finans Yöntemlerinin Kullanımı	Var	Yok
Teminatlar karşılığında bankaların takdir yetkisini kullanması ve işlem yapması durumu	Kar-zarar ortaklığı kuralında ahlaki tehlike yaşanması olasılığı var	Sürekli vardır
Çeşitli fon havuzlarının oluşturulması ve profesyonel yatırım yönteminin uygulanması	Var	Yok

Kaynak: L. Errico - M. Farahbaksh, *Islamic Banking: Issues in Prudential Regulation and Supervision*, (Washington DC: IMF Working Paper WP/98/30 (International

⁶ Sabri Orman. *İslami İktisat, Değerler ve Modernleşme Üzerine*. (İstanbul: İnsan yayınları, 2014), 75.

⁷ A. Mirakhor - W. Yong Bao "Epistemological Foundation of Finance: Islamic and Conventional". *Economic Development and Islamic Finance..* e.d. Zamir İktbal; Abbas Mirakhor. (Washington: The World Bank, 2013), 25-26.

Monetary Fund, 1998). 1998), 10. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/wp9830.pdf> (22.10.2021).

Dünyada ilk organize olmuş faizsiz finans kurum örnekleri 1963'lü yıllara kadar uzanmaktadır.⁸ Petrol krizi ile birlikte enerji fiyatlarında yaşanan büyük artış, Orta Doğu'daki petrol rezervlerine sahip ülkelerin önemli gelir elde etmesine sebep olmuş ve faizsiz finans kurumlarının maddi sâikini oluşturmuştur.⁹ Böylece faizsiz finansın yaygınlaşma süreci başlamıştır. Günümüzde 135¹⁰ ülkede, 505¹¹ farklı faizsiz finans kurumu faaliyetlerini sürdürmektedir. Malezya, Kuveyt ve Bahreyn gibi Müslüman ülkelerin yanı sıra İngiltere ve Almanya gibi bazı gayrimüslim ülkelerde de faizsiz finans faaliyetleri yürütmektedir. Bu kurumların büyüklüğü 2019 yılı itibatı ile 2.88 trilyon dolara kadar ulaşmıştır.¹²

24 Ocak kararları ile birlikte Türk mali sisteminde yaşanan liberalleşme ve beraberinde gelen finansal derinleşme Türkiye'deki faizsiz finans alanındaki ilk yasal düzenlemelerin temelini hazırlamış ve Arap sermayesinin elinde bulunan petrodolarların Türkiye'ye çekilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda 1985 yılında Türkiye'nin ilk faizsiz finans kurumu olan Albaraka Türk kurulmuştur. Dünyada İslami Bankacılık olarak adlandırılan bu kurumlar önceleri "Özel Finans Kurumu" olarak nitelendirilmiş, 2005 yılından sonra ise "Katılım Bankaları" olarak isimlendirilmiştir. Günümüzde ise 3'ü devlet 3'ü özel sermayeli olmak üzere toplam 6 adet katılım bankası Türkiye'de faaliyet göstermektedir ve bankacılık sektörü içerisindeki aktif büyüklüğü %7,3'lere kadar ulaşmıştır.¹³

2. İSLAMİ MERKEZ BANKACILIĞI ÜZERİNE LİTERATÜRDE YER ALAN ÇALIŞMALAR VE TARTIŞMALAR

⁸ Fatma Kelleroğlu, "Katılım Bankacılığı Alanında Yaşanan Küresel Gelişmeler". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7/2, (2007), 169.

⁹ Raif Parlakkaya - Suna Akten Çürük. "Finansal Rasyoların Katılım Bankaları ve Geleneksel Bankalararasında Bir Tasnif Aracı Olarak Kullanımı: Türkiye Örneği". *Ege Akademik Bakış*, 11/3, (2011), 399.

¹⁰ ICD, *Islamic Finance Development Report 2020, Progressing, Through, Adversity*, ICD-REFINITIV, (2020), 13 (Erişim 18.03.2022).

¹¹ Thomson Reuters, *Islamic Finance Development Report*. 2018, 16 (Erişim 12 Ekim 2021).

¹² ICD, *Islamic Finance Development Report 2020, Progressing, Through, Adversity*, 22.

¹³ TKBB, *2020 Katılım Bankaları*, Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB), (2020), 26 (Erişim 18 Mart 2022).

Finans tarihi açısından oldukça yeni bir alan sayılabilecek faizsiz finans, özellikle son dönemlerde birçok akademik çalışmanın konusu olmaya başlamıştır. Bu çalışmaların çoğunluğu faizsiz finansın ilkelerine-işleyişine, konvansiyonel bankacılık sisteminden farklarına ve fihki tartışmalara yoğunlaşmaktadır. Genel olarak bu çalışmaların katılım bankalarının önemli sorunlarını inceledikleri aşikârdır. Fakat hâkim iktisadi modellerin öngördüğü faizli işlemler ile dizayn olan merkez bankalarının katılım bankaları ile olan münasebetleri çok az sayıda çalışmaya konu olmuştur.

Literatürde faizsiz bir merkez bankacılığını inceleyen sınırlı sayıda kaynak-atıf bulunmaktadır. Bunlar temelde iki farklı düşünceye göre dizayn olmuştur. Bu yaklaşımlardan ilki mevcut merkez bankacılığı sistemine yapılacak eklentiler ile faizsiz finans kurumlarını yaşadığı sorunların çözülebileceğini düşünen akademisyenlerin oluşturduğu literatürdür. İkincisi ise sil baştan organize edilmiş faizsiz bir merkez bankacılığı ütopyası etrafında şekillendirilmiş kaynaklardır. Konu ile ilgili literatür aşağıdaki şekilde özetlenebilir.

Chapra, İslam iktisadının sosyo-ekonomik hedeflerine ulaşması açısından faizsiz bir merkez bankacılığı sistemin olması gerektiğini düşünmektedir. Chapra'ya göre bu faizsiz merkez bankası muadili olan konvansiyonel bankaların yerine getirdiği para ihracı, para politikasını yürütmek ve son kredi mercii olması gibi tüm faaliyetleri gerçekleştirmelidir. Bununla birlikte mevcut merkez bankacılığı sistemine yapılacak olan modifikasyonlar ile merkez bankalarının İslami prensiplere göre hizmet verebileceğinden bahsetmiştir.¹⁴

Chapra, faizsiz bir merkez bankasının uygulayacağı para politikalarının tek amacının parasal istikrar, ekonomik büyüme ve tam istihdam olmayacağını belirtmiştir. Ona göre; faizsiz bir merkez bankası sürdürülebilir yatırımları destekleyici politikalar üretmeli ve ekonomik adaleti sağlayıcı bir rol üstlenmelidir. Bunun maliye politikalarıyla kordineli para politikaları ile mümkün olabileceğinden söz etmiştir.¹⁵

Chapra, hem konvansiyonel hem de faizsiz finans kurumlarına sahip olan ülkelerde merkez bankacılığının işleyişinin faizsiz finans kurumları için uygun olmadığını vurgulamıştır. Bu nedenle faizsiz finans kurumlarının sağlam bir yönetime sahip olmalarını, sağlıklı uygulamaları kullanmalarını, emlak, emtia ve borsalarda spekülasyonlara maruz kalmalarını engellemeye yönelik politikaların öneminden

¹⁴ Muhammad Umer Chapra, *Towards A Just Monetary System*, (Leicester: The Islamic Foundation), 1985 (Erişim 22 Ekim 2021).

¹⁵ Muhammad Umer Chapra, "Monetary policy in an Islamic economy", *International Centre for Research in Islamic Economics, Money and Banking in Islam*, (Jeddah, in Ziauddin et. al. eds.,1983). (Erişim 18 Mart 2022).

bahsetmiştir.¹⁶ Ayrıca, ihtiyaç halinde faizsiz finans kurumlarına hizmet vermek amacıyla merkez bankalarında ortak bir havuz oluşturulması gerektiğini, her bankanın aralarında anlaştıkları oranda bir miktarı havuza aktarılabilceğini, ihtiyaç halinde bankaların ödünç aldıkları miktarı (havuza katkılarını geçmeyecek şekilde) faizsiz olarak ödünç alabileceklerini öngören bir model oluştırmaya çalışmıştır.¹⁷

Meera ve Larbani; İslam alimlerinin Kuran ilkelerine ve Peygamber'in geleneklerine dayanan mülkiyet konusundaki çalışmalarını incelemiş, kısmi rezerv bankacılığının enflasyon yoluyla ödenen varlıkların haksız mülkiyet transferlerine yol açacağı, hiç yoktan satın alma gücü yaratacağı sonucuna ulaşmıştır. Bu nedenle İslami bir ekonomik ve finans sisteminin, temelde hırsızlık ve riba ile eşdeğer olan bir para sistemi üzerine kurulamayacağı (kısmi rezerv bankacılığı sistemi) sonucuna ulaşmıştır.¹⁸

Svamlon, öncelikle İslama göre para kavramını epistemolojik olarak ele almış daha sonra ise İslam iktisadı literatüründe yer alan tam ve kısmi rezerv bankacılığı sistemlerine ait tartışmaları kapsamlı bir şekilde incelemiştir. Elde ettiği bulgular ışığında İslam iktisadı ve finansı için en uygun sistemin tam rezerv bankacılığı sistemi olacağı sonucuna ulaşmıştır.¹⁹

Khan'a göre bankacılık krizi olasılığını en aza indirmek ve ödeme mekanizmasını korumak amacı için, nominal değerleri sabit olan banka yükümlülüklerinin, yani vadesiz mevduatların tam rezerv esasına göre karşılık ayrılması gerekmektedir. Fakat yatırım mevduatlarının değeri doğrudan banka varlıklarının değerine bağı olacağından, faizsiz finans kurumlarının zorunlu karşılık ayırmasına gerek kalmayacağından söz etmiştir.²⁰

Shabbir ve Zamir, mevcut parasal sistemin (kısmi rezerv bankacılığı sisteminin) bankaların karşılıksız para yaratmasına neden olduğu, oluşan faydanın ise toplumun tamamına dağıtılmadığından bahsetmektedir. Güçlü bir parasal sisteme geçmek için tam

¹⁶ Muhammad Umer Chapra, *Towards A Just Monetary System*, 100.

¹⁷ Muhammad Umer Chapra, *İslam İktisadında Ahlak ve Adalet*. Çev. Edt. Mehmet Saraç, Böl. Çev. Melih Oktay, (İstanbul: İSFAM, 2018), 169-170.

¹⁸ Ahamed Kameel Mydin Meera - Moussa Larbani, "Ownership Effects Of Fractional Reserve Banking: An Islamic Perspective", *Humanomics*, 27/2 (2009).

¹⁹ Yaser Tmifik Svamlon, "The Epistemological Perspective Of Fractional Reserve Banking System And 100% Reserve Banking System: Where Should Islamic Banks Stand?", *Tazkia Islamic Finance and Business Review*, 10/1, (2016).

²⁰ Mohsin S. Khan, "Islamic Interest-Free Banking", *IMF Staff Papers*, 83 (1986).

rezerv bankacılığı sisteminin kurulması gerektiğini savunmaktadır. Kısmi rezerv sisteminden tam rezerv sistemine geçişin İslami bir hale dönüşmesi için ise;²¹

1. Klasik kredi sözleşmelerinin İslami sözleşmeler ile değiştirilmesi,
2. Para basma tekelinin sadece devlet tekelinde gerçekleşmesi,
3. Arz edilen paraların kar-zarar ortaklığına dayalı hesaplara yatırılması,
4. Merkez bankalarının para politikası ve interbank işlemlerini “merkezi yatırım sertifikaları” aracılığı ile yürütmesi,
5. Finansal piyasalarda tüm borç ve risk alım satımının yasaklanması,
6. Borçluların zamanında borcunu ifa edememesi durumunda faizsiz yapılandırılmalar yapılması gerektiği fakat herhangi bir kusur veya art niyet tespiti durumunda cezalandırılması gerektiği gibi politikaların uygulanmasından bahsetmiştir.

Ahmad ve İsmail, Kısmi rezerv bankacılığı sisteminin enflasyonist etkilere neden olduğunu ve bu durumun adaletsizliğe neden olacağını vurgulamışlardır. Ayrıca kısmi rezerv bankacılığı ile yaratılan paranın bankacılık sektöründe istikrarsızlığa ve kaosa sebebiyet verdiğini savunmuşlardır. Bu nedenle İslami parasal sistemin tam rezerv bankacılığı sistemine uygun olduğunu ileri sürmüşlerdir.²²

Khan ve Mirakhor, İslam ekonomisinde devletin yapacağı düzenlemeler ile para politikalarının faizsizleştirilmesinde önemli roller üstlenmesi gerektiğinden bahsetmiştir. Ayrıca faizsiz finans kurumlarının gecelik fonlanma ve acil likidite ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri İslami prensiplerle uyumlu araçların eksikliğini vurgulamıştır. Çözüm önerisi olarak ise faizsiz finans kurumlarının geleneksel finans kurumlarına karşı yaşadığı dejavantajlı durumu ortadan kaldıran finansal mühendislik çalışmalarının öneminden bahsetmişlerdir.²³

Al-Jahri konvansiyonel bir parasal ve finansal yapıya geçiş yapmanın aniden olamayacağından, bu nedenle bilinçli bir planlama ve hazırlık döneminin yaşanması

²¹ Malik Shahzad Shabbir - Aysha Zamir, “Implications and Consequences of 100% Reserve Banking through Islamic Monetary System”, *International Journal of Empirical Finance and Management Sciences*, 3/1 (2021).

²² Zuriyati Ahmad - Abdul Ghafar Ismail, “Full reserve system and the Maqasid Shariah”, *Journal of Emerging Economies & Islamic Research*, 5/2 (2017).

²³ Mohsin S. Khan - Abbas Mirakhor, “Monetary Management in an Islamic Economy”, *Journal of King Abdulaziz University: Islamic Economics*, 6/1 (1994), 18-19.

gerektiğinden söz etmiştir. Ayrıca bu dönüşüm için merkez bankasının yapması gerekenleri şu şekilde sıralamıştır.²⁴

- 1- Yerli ve yabancı borçların faizsiz olarak yeniden yapılandırılması,
- 2- Devlet ve kamu kesimi borçlarının tasfiye edilmesi,
- 3- Kamu sektörü mevduatlarının faizsiz olarak değışmesi.

Iqbal Anjum'ma göre Siddiqi, İşlam ülkelerinde kâr amacı gütmeyen kamusal bir merkez bankasının kurulmasını ön görmüştür. Bu merkez bankasının fonksiyonlarını ise; devlet sermayesi ile finansal görevlerini yönetmek, yabancı ülkelerle parasal işleri denetlemek ve ortaya çıkan tüm parasal konuları yönetmek olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca; merkez bankalarının yönetim maliyetlerinin, yine merkez bankalarının İşlami enstrümanlarla elde ettiğı gelirlerle veya merkez bankasının yaptığı faaliyetlerin kamu hizmeti olarak değerlendirilip, bizzat yine kamu tarafından finanse edilmesinden bahsetmiştir.²⁵

Uzair, merkez bankalarının ticari bankaların sermayelerine ortak olabileceklerini ileri sürmüştür. FED örneğı ile açıkladığı bu durumu, merkez bankalarının ticari bankaların yönetimlerine bulunabilecekleri bir araç olarak görmüştür.²⁶

Uzair'e göre İşlami bir merkez bankasını görevleri aşağıdakilerdir;²⁷

- Para basmak,
- Ülkeye ait paranın değerini korumak,
- Döviz kontrol denetimin yapılması ve ülke parasının diğer paralar karşısındaki değerini ayarlamak,
- Yurtiçi kredilerin denetiminin yapmak,
- Nihai kredi mercii olmak,

²⁴ Mabid Al-Jarhi, *A Monetary And Financial Structure For An Interest-Free Economy: Institutions, Mechanism & Policy*. Updated Version, Published Version 1980, Current Version 2004, 35. (Erişim 6 Eylül 2021).

²⁵ Muhammad Iqbal Anjum, "An Inquiry into Alternative Models of Islamic Banking". *Journal of Islamic Economics, Banking and Finance*, 12/4 (2016), 93-94.

²⁶ Mohammad Uzair, "Central Banking in an Interest-Free Banking System". *Monetary And Fiscal Economics Of Islam*. ed. Mohammed Ariff, (Jeddah: International Centre for Research in Islamic Economics King Abdulaziz University, 1982), (Erişim 22 Ekim 2021).

²⁷ Mohammad Uzair, "Central Banking in an Interest-Free Banking System", 212, (Erişim 22 Ekim 2021).

- Ülkedeki bankacılık sektörünün gelişiminin teşvik edilmek,
- Ekonomik ve mali konularda hükümete danışmalık hizmetinin verilmektir.

İngiltere Merkez Bankası, ülkede yer alan faizsiz finans kurumlarının Basel III Likidite Yönetimi standartlarını karşılamak amacıyla İslami bankacılık faaliyetlerinin yürütüldüğü dokuz ülke incelenmiş ve wakalah, wadiah, Ju'allah, Karz-ı Hasen ve sukuk gibi fonlama yöntemleri kullanılarak kısa vadeli finansman ihtiyaçlarının karşılanabileceği modeller önerilmiştir. Tabi bu uygulamalardan Karz-ı Hasen'in verimsiz olacağı, wakalah, wadiah ve Ju'allah gibi finansman yöntemlerinin ise bazı İslam ülkelerince İslami prensiplere uymadığı için uygulamada kabul görmeyeceği bildirilmiştir.²⁸

Sole, İslami Finans sisteminin faaliyet gösterdiği ülkelerin çoğunda merkez bankacılığı sistemine yabancılaşma çektiğini ve bu nedenle birçok finansal sorunla karşı karşıya kaldığını belirtmiş ve yine aynı çalışmada Sudan merkez bankasının uyguladığı Hükümet Yatırım Sertifikalarını ve Malezya Merkez Bankasının teverruk uygulamaları gibi bir çok ülkenin merkez bankasının faizsiz finans kurumları ile gerçekleştirdiği ilişkileri incelemiştir.²⁹

Diğer bir çalışma ise Anwar'ın hazırladığı çalışmadır. Merkez bankalarının durumunu fıkhi açıdan inceleyen Anwar, merkez bankalarının ve geleneksel bankacılık sistemde oynadığı rolün, Kur'an'ın öğretilerine aykırı olduğu savunmuştur. Bu nedenle, merkez bankacılığı sisteminin İslami prensiplere uygun geliştirilmesi yönünde bazı tedbirler alınması gerektiğini ileri sürmüştür.³⁰

Paksoy ve Abaross, İslami bankalar ile geleneksel bankalar arasındaki ilişkinin nasıl gerçekleştiği, İslami bankacılığın ve geleneksel bankacılığın ne olduğu, son olarak ise merkez bankası politikalarının İslami bankaları nasıl etkilediği üzerine incelemelerde bulunmuşlardır.³¹

Salman Shaikh'in, Merkez bankalarının İslami Finans üzerindeki rolünü incelediği çalışmada, İslami Finans sektörünün hızla gelişen bir sektör olduğunu, bu

²⁸ Bank of England, *Islamic Banks And Central Banking. Quarterly Bulletin.* (Q3 2017), (Erişim 6 Eylül 2021).

²⁹ Juan Sole, *Introducing Islamic Banks into Conventional Banking Systems.* IMF Working Paper, 2007. (Erişim 19 Ekim 2021).

³⁰ Muhammed Anwar, "Islamicity of Banking And Models of Islamic Banking". *Arab Law Quarterly*, 18/1, (2003).

³¹ Mustafa Paksoy – Nour Abaross, "Relation Between Islamic Bank And Central Bank". *Journal Of Social And Humanities Sciences Research*, 2/2, (2015).

kapsamda İslami Finans kurumlarının sadece konvansiyonel bankacılık sektörüne alternatif modeller üretmek yerine İslami prensiplere uygun çalışmaların yapılabileceği düzenlemelere de yoğunlaşması gerektiğini belirtmiştir. Bu bağlamda İslami Finansın kurulduğu bazı ülkelerin merkez bankalarını incelemiş, İslami Finans sektöründe alternatif bir kıyaslama oranı oluşturulmasını ve kurulmasını önermiştir.³²

Zangeneh & Salam, merkez bankalarına İslami Finans sektörü para yönetimi için iskonto oranı ve açık piyasa işlemleri olmak üzere iki alternatif seçenek sunmaktadır. Bu işlemler ile özellikle piyasalarda durgunluğun yaşandığı dönemlerde bankaların son dönem kâr oranlarına bakılarak sübvansiyon temelli yeni bir model kurmaya çalışmıştır.³³

Dolgun ve arkadaşları, Basel III kriterlerinin faizsiz finans kurumlarının zaten sınırlı olan likidite sorunlarını derinleştirdiği bu nedenle oluşabilecek riskleri azaltmak ve mevduat sahiplerini korumak amacı ile İslami bankalar için yeni bir likidite karşılama oranının uygulanması gerektiğini önermektedir.³⁴

Zaheer Anwer ve arkadaşları, Müslüman çoğunluğa sahip Pakistan, Sudan ve İran gibi ülkelerin merkez bankalarını incelemiş, mevcut uygulamaların İslami bir merkez bankacılığı sistemi ile uygunluğunu teorik olarak tartışmıştır. Elde ettiği bulgulara göre “Riba” yani faizin tanımlanmasındaki farklılıklar, siyasi otoritelerin gösterdiği zayıf duruş ve sermaye açığı nedeni ile faizli işlemlere şiddetle ihtiyaç duyulması gibi nedenlerden dolayı merkez bankalarının uyguladığı para politikalarının faizsiz bir merkez bankacılığı sistemine tam olarak uymadığını belirtmiştir.³⁵

Kazancı, hazırladığı doktora tezinde, merkez bankalarının katılım bankaları ile ilişkilerini kapsamlı olarak incelemiş ve dünyada uygulanmakta olan İslami para piyasası araç ve ürünlerden on iki tanesini TCMB’ye tavsiye olarak sunmuştur. Ayrıca önerdiği ürün ve sistemlerin fihhi açıdan değerlendirerek katılım bankalarına olan

³² Shaikh, Salman, *Role of Central Bank in Islamic Finance*. Munich Personal Repec Archive (MPRA), 2009 (Erişim 22 Ekim 2021).

³³ Hamid Zangeneh – Ahmed Salam, “Central Banking in an Interest-Free Banking System”. *Journal of King Abdulaziz University: Islamic Economics*, 5 (1993).

³⁴ Muhammed Habib Dolgun-Abbas Mirakhor-Adam Ng, “A Proposal Designed for Calibrating the Liquidity Coverage Ratio for Islamic Banks”. *ISRA International Journal of Islamic Finance*, 11/1, (2019).

³⁵ Zaheer Anwer- Shabeer Khan- Muhammad Abu Bakar, “Sharī‘ah-Compliant Central Banking Practices: Lessons from Muslim Countries’ Experience”. *ISRA International Journal of Islamic Finance*, 12/1, (2020).

uyumunu ele almıştır.³⁶ Ayrıca Kazancı, zorunlu karşılıklarda kullanılmak üzere Karz-ı Hasen esasına dayalı bir modeli TCMB'ye önermiştir.³⁷

Kutval da Kazancı gibi TCMB ile Türkiye'deki katılım bankaları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmasında öncelikle dünyadaki İslami bankalar ile merkez bankalarının ilişkileri detaylıca irdelenmiş ve mevcut uygulamalar üzerine fihhi ve işlevsellik tartışmaları yürütülmüştür. Daha sonra merkez bankalarının gelirleri faizsiz ve faizli olarak bir ayrıma tabi tutmuş ve faiz dışı gelirlerinin katılım bankaları ile ortaklık esasına göre paylaşabileceği iki yeni öneride bulunmuştur. İlk öneriye göre; Mudâra, Muşaraka ve İcra sukuktan oluşan ve “Gelir Ortaklığı Senetleri” olarak isimlendirilen yeni bir İslami menkul kıymet” ile TCMB'nin hazır imkanlar kapsamında sunduğu faizli hizmetlere alternatif sunmaya çalışmıştır. Daha sonra “*bu sistemin organizasyonel altyapısını kullanarak, katılım bankalarının zorunlu karşılıklardan elde ettikleri faiz gelirlerini “vekâlet” akdi ile kar/zarar ortaklığına dönüştürmeyi*” amaçlamıştır. Kutval modellerini hazırlar iken teverruk ve bey'ül-ine gibi fihhi açıdan sorunlu uygulamalardan kaçınarak fonksiyonel ve işlevsel modeller önermeye gayret göstermiştir.³⁸

Literatürde yer alan tartışmalar çeşitli önerilerde bulunulmasına ve farklı parasal araçlar sunmasına rağmen, faizsiz bir merkez bankacılığı sistemini tüm yönleri ile değerlendiren bir çalışma olmadığını göstermektedir. Mevcut çalışma bu boşluğu doldurma gayreti ile literatüre katkı sunmaya çalışılacaktır.

3. FAİZSİZ BİR MERKEZ BANKACILIĞI ÜTOPYASI

Merkez bankalarının tüm fonksiyonlarını faizsiz olarak gerçekleştirebilecekleri örnek modeller henüz literatürde yer almamaktadır. Fakat son yıllarda yapılan bazı akademik çalışmalar merkez bankalarının kısmende olsa faizsiz işlemler yapabileceğini ileri sürmektedir. Bu çalışmalarda dikkat çeken en önemli husus “kar-zarar ortaklığına” dayalı, reel sektörleri finanse eden, pratik uygulama ve yöntemlerden oluşmasıdır. Fakat bu öneriler incelendiğinde, bir çoğunun fihhi açıdan tartışmalı “teverruk³⁹, bey'ül-ine⁴⁰

³⁶ Fatih Kazancı, *Merkez Bankalarının Faizsiz Bankalar Üzerindeki İşlev ve Etkileri: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Örneği*. (İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, (2019).

³⁷ Fatih Kazancı, “Merkez Bankası Zorunlu Karşılık Uygulamasına Faizsiz Bir Yaklaşım”, *Adam Akademi*, 9/2, (2019).

³⁸ Yunus Kutval, *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Katılım Bankaları İlişkisi: Katılım Finansmanı ve Zorunlu Karşılık Karı Modelleri*. (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019).

³⁹ Bir malın vadeli olarak alınıp yine aynı malın satıcı dışında birine anlık olarak satışının gerçekleştirilmesi durumudur.

⁴⁰ Bir malın vadeli olarak alınıp aynı anda yine aynı satıcıya tekrar satılmasıdır.

veya bai el-dayn⁴¹ (borç satışı)” gibi yöntemlerden oluştuğu görölmektedir.⁴² Bu bağlamda tavsiye edilecek önerilerin murabaha, müşareke ve karz-ı hasen gibi fukaha tarafından tam olarak kabul görmüş tartışmasız İslami finansman yöntemleri üzerinden inşaa edilmesine gayret gösterilecektir. Bu amaçla öncelikle yapısal ve etik reformlar üzerinden faizsiz merkez bankacılığının felsefi ve yapısal özellikleri açıklanmaya çalışılacak daha sonra ise asli fonksiyonlarını yerine getirirken kullanacağı para politikası araçları tartışılacaktır.

Literatürde yer alan tartışmalar ışığında faizsiz bir merkez bankacılığı sisteminin oluşması için gereken tartışma başlıkları şu şekilde sıralanabilir.

Faizsiz merkez bankacılığı sistemi geleneksel bankaların görevlerini tam olarak yerine getirmenin yanı sıra reel ekonomiyi desteklemeli, gelir adaletini düzenlemeli ve ahlaki değerleri gözeterek para politikaları yürütmelidir: İslam iktisadı çalışan birçok akademisyen, bir değişim aracı olarak paranın avantajlarını kabul etmekte, takastan para ekonomisine geçişi büyük ölçüde desteklemektedir. Aynı zamanda yine bu akademisyenler, Hz. Peygamber’in ticari uygulamalara yönelik aldığı kararların, takasta yaşanabilecek adaletsizlik ve sömürü olasılıklarını engellemeye yönelik olduğunu düşünmektedir.⁴³ Bu bakımdan İslam iktisatçıları paranın kullanılmasını desteklemekte fakat paranın bir değer olarak görülüp nemalandırılmasını ahlaki kaygılardan dolayı eleştirmektedir. Chapra’nın da belirttiği üzere;⁴⁴ faizsiz bir merkez bankası geleneksel merkez bankalarının asli fonksiyonlarının yanı sıra bu ahlaki değerleride gözeterek para politikaları yürütmek zorundadırlar. Bu durum faizsiz merkez bankacılığı sisteminin geleneksel merkez bankacılığı sisteminden ayıran en belirgin özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu amaçla; faizsiz merkez bankaları uygulayacakları ve üretecekleri para politikası araçlarını belirlerken “etik kurullarla” (fetva kurulları gibi) birlikte hareket etmelidir. Böylece para politikalarının ahlaki değerler gözetilerek üretilmesi için önemli bir organizasyon inşaa edilmiş olacaktır. Bu komisyonun görevi, merkez bankasının asli fonksiyonlarının (son borç verme mercii olma, açık piyasa işlemlerini yürütme, finansal piyasalarda denetim, vb.) “etik” kurullar ile oluşmasına yardımcı olmak olacaktır.

Faizsiz bir merkez bankacılığı sistemi tam rezerv bankacılığı esasına göre çalışmalıdır: İslam ekonomistleri merkez bankalarının “Tam Rezerv Bankacılığı”

⁴¹ Alacaklının borcunu satması işlemidir.

⁴² Kutval, Yunus, *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Katılım Bankaları İlişkisi: Katılım Finansmanı ve Zorunlu Karşılık Karı Modelleri*, (2019), 2; Anwar, Muhammed, “Islamicity of Banking And Models of Islamic Banking” (2003).

⁴³ M. Nejatullah Siddiqi, “Islamic Approaches To Money, Banking And Monetary Policy A Review”. ed. Mohammed Ariff. 25-42. *Monetary And Fiscal Economics Of Islam*. (Jeddah: International Centre for Research in Islamic Economics King Abdulaziz University, 1982), 25-26, (Erişim 22.10.2021).

⁴⁴ Muhammad Umer Chapra, “Monetary Policy in an Islamic Economy”.

sistemini kullanması yönünde genel bir kaniya sahiptirler.⁴⁵ Bu görüşün yanı sıra; merkez bankalarının karşılık ayırarak para basma kabiliyetleri olmaması durumunda, para arzlarından elde edilecek gelirlerin (senyoraj geliri) kamu finansmanında kullanılması, sosyal devlet anlayışına göre dağıtılması veya harcanması gerektiği yönünde görüşler de bulunmaktadır.⁴⁶ Ayrıca faizsiz finans kurumlarında oluşturulan yatırım hesapları için herhangi bir karşılık ayrılmasına gerek olmadığı yönünde de yaklaşımlar vardır.⁴⁷ Özetle faizsiz bir merkez bankacılığı sisteminin mutlak sûret ile tam karşılık ayırmadan para basmaması hakkında kanaat birliği bulunmaktadır. Eğer yeterince kaynak bulunamaması gibi geçerli sebepler var ise, bu kaide, elde edilecek gelirin sosyal politiklar ve kamu finansmanında kullanılması şartına bağlı olarak delinebilir.

Faizsiz merkez bankacılığı sisteminin alternatif bir sistem olabileceği argümanının literatürde karşılık bulabilmesi için konvansiyonel bankacılık sistemine alternatif ve fonksiyonel modeller sunabilmesi oldukça önemlidir. Bu bakımdan konvansiyonel merkez bankalarının geleneksel olarak yürüttüğü bazı politikaların faizsiz şekilde gerçekleştirebilecekleri modellerin kurulması gerekecektir. Tartışmaları başlatacak olan para politikası araçları modellerinin bazıları şu şekilde ifade edilebilir.

Reeskont oranı yerine kar zarar ortaklığı: Reeskont oranı konvansiyonel merkez bankacılığı sisteminin uyguladığı bir para politikasıdır. Temel amacı bankacılık sektörünün ihtiyaç duyduğu likitideyi ticari senet ve vesikaların alımı ile (reeskont edilerek) finanse edilmesidir. Faiz esaslı çalışan bu sisteme alternatif olarak kar-zarar ortaklığı modelleri önerilebilir. Herhangi bir banka likitide sorunu yaşadığında bu sorunu aşmak için merkez bankalarından borç alabilir. Merkez bankaları da bu borçlara karşılık olarak borcun alındığı süreç ve borç oranına göre bankaların yaptığı işlemlerin karına ve zararına ortak olabilir. Böylelikle reeskont işlemlerine alternatif bir mekanizma kurulmuş olacaktır.⁴⁸ Mevcut finans piyasaları içerisinde pür faizsiz işleyen bir finans piyasası olmadığı için, konvansiyonel finans kurumları için reeskont oranı,

⁴⁵ Meera, Ahamed Kameel Mydin - Larbani, Moussa, "Ownership Effects Of Fractional Reserve Banking: An Islamic Perspective", (2009): Svamlon, Yaser Tmifik, "The Epistemological Perspective Of Fractional Reserve Banking System And 100% Reserve Banking System: Where Should Islamic Banks Stand?", (2016): Shabbir, Malik Shahzad - Zamir, Aysha, "Implications and Consequences of 100% Reserve Banking through Islamic Monetary System", (2021): Ahmad, Zuriyati - Ghafar Ismail, Abdul, "Full reserve system and the Maqasid Shariah" (2017).

⁴⁶ Anjum, Muhammad Iqbal, "An Inquiry into Alternative Models of Islamic Banking".

⁴⁷ Khan, Mohsin S., "Islamic Interest-Free Banking".

⁴⁸ Hamid Zangeneh – Ahmed Salam, "Central Banking in an Interest-Free Banking System". *Journal of King Abdulaziz University: Islamic Economics*, 5 (1993), 27.

faizsiz finans kurumları için kar-zarar ortaklığı uygulaması ayrımı merkez bankalarınca yapılabilir veya daha kapsayıcı modeller kurulabilir.⁴⁹

Açık piyasa işlemlerinde sukuk revizyonu: Finansal piyasaların kısa vadeli faiz oranlarının politika faiz oranları etrafında toplanması amacı güden geleneksel merkez bankacılığı uygulamalarına açık piyasa işlemleri denir.⁵⁰ Kar-zarar ortaklığına dayanan ve İslami bir menkul kıymet olan “sukuk” açık piyasa işlemlerinde merkez bankalarının kullanabileceği alternatif bir araç olarak değerlendirilebilir. Öyle ki; TCMB, katılım bankacılığı sisteminin likidite fazlalıklarını değerlendirmesi veya likidite ihtiyaçlarını karşılaması adına, Borsa İstanbul ve Takas Bank ortaklığı ile “Taahhütlü İşlemler Pazarı” kurmuş ve repo-ters repo benzeri işlemler gerçekleştirmektedir.⁵¹ Örneklerin artması ve uygulamada yaygınlaşması ile açık piyasa işlemlerinde sukuk kullanımının fonksiyonelliğide test edilmiş olacaktır. Böylelikle faizsiz bir merkez bankacılığı sisteminde uygulanacak para politikalarının deneysel alt yapısı kurulmuş olacaktır.

Zorunlu karşılıkların kar-zarar ortaklığına göre nemalandırılması veya karz-ı hasen yönteminin kullanılması: Faizsiz finansın faaliyet gösterdiği tüm ülkelerde dual bir yapı bulunmaktadır. Merkez bankalarının ürettiği politikalar “eşitlik” ilkesince tüm finans kurumlarına uygulanmaktadır. Bu durum kısmi rezerv bankacılığı sisteminin bir gereği olan zorunlu karşılık uygulaması içinde geçerlidir. Faizsizlik ilkesi gereğince çalışan finans kurumlarının zorunlu karşılıklar ile istemedikleri bir gelire maruz kaldığını düşünen bazı akademisyenler, zorunlu karşılıkların Karz-ı Hasen yöntemi ile karşılıksız bir ödünç olarak görülmesini sağlayan modeller kurmaya çalışmışlardır.⁵² Ayrıca merkez bankalarının bünyelerinde oluşan faizsiz gelir ve giderlere, faizsiz finans kurumlarını ortak edebilecekleri bir mekanizma ile zorunlu karşılık faizini kar zarar ortaklığına dönüştürmeye çalışan modeller üretmeyi amaçlamışlardır.⁵³ Bu modellerin akademik çevrelerce dikkate değer görülmesi, zorunlu karşılık uygulamasında faizsiz bir merkez bankacılığı sisteminde işlevsel olabilecektir.

Yukarıda yer alan öneriler ve uygulamalardan görüleceği üzere faizsiz bir merkez bankacılığı sisteminin kurulması için gerekli teorik altyapı büyük ölçüde oluşturulmuştur. Hatta bazı uygulamalar mevcut merkez bankacılığı sistemine açılan faizsiz penceler vasıtasıyla faizsiz finans kurumları ile gerçekleşmektedir. Bu

⁴⁹ Kutval, Yunus, *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Katılım Bankaları İlişkisi: Katılım Finansmanı ve Zorunlu Karşılık Karı Modelleri*, 157.

⁵⁰TCMB, Temel Faaliyetler (Erişim 19 Ekim 2021).

⁵¹ Borsa İstanbul, Taahhütlü İşlemler Pazarı (Erişim 29 Mart 2022).

⁵² Bkz. Kazancı, “Merkez Bankası Zorunlu Karşılık Uygulamasına Faizsiz Bir Yaklaşım”.

⁵³ Bkz. Kutval, *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Katılım Bankaları İlişkisi: Katılım Finansmanı ve Zorunlu Karşılık Karı Modelleri*.

uygulamaların daha da detaylandırılması ve finansal mühendislik aracılığı ile çeşitlendirilmesi teorik açıdan mümkün görünmektedir.

SONUÇ

Çalışma boyunca faizsiz bir merkez bankacılığı sisteminin kurulmasının mümkün olup-olmadığı tartışılmıştır. Yürütülen bu tartışmalar neticesinde en azından teorik olarak faizsiz bir merkez bankacılığı sisteminin mümkün olabileceği kanaatine varılmıştır. Yine bu tartışmalar minvalinde, faizsiz bir merkez bankasında olması gereken özellikler;

- Geleneksel bankaların görevlerini tam olarak yerine getirmesi,
- Reel ekonomiyi destekleyen, gelir adaletini düzenleyen ve ahlaki değerleri gözetleyen bir kurum olması,
- Karşılıksız para basmaması, yani tam rezerv bankacılığı esasınca çalışması,
- Kısmi rezerv bankacılığı sisteminin kullanmasının zaruri olduğu durumlarda ise elde edilecek gelirlerin sosyal devlet gereğince harcanması-dağıtılması veya kamu finansmanında değerlendirilmesi,
- Asli fonksiyonlarını yerine getirirken, fıkhi açıdan tartışmasız faizsiz finansal araçları ve yöntemleri kullanması,
- Bankalar ile ilişkilerini kar-zarar esasına dayalı modeller ile yürütmesi,
- Kar amacı gütmemesi,
- Devlet eliyle yönetilmesi,

sonuçlarına ulaşılmıştır. Bu ütopyanın gerçekleşmesi için; kar-zarar ortaklığı esasına dayanan ve fonksiyonel anlamda başarılı olabilecek modellerin önemi oldukça fazla olacaktır. Devrimsel yaklaşımlar ile böyle bir merkez bankacılığı sisteminin kurulmasının etkilerinin ne olacağı kesitilemeyeceği için, mevcut merkez bankacılığı sistemine eklenen yeni faizsiz pencerelerin hem deneysel hem de işlevsel açıdan daha optimal bir yaklaşım olabileceği sonucuna varılmıştır. Bu noktada merkez bankalarının katılım bankaları için açtığı faizsiz pencereler operasyonel bir fırsat olarak değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

Ahmad, Zuriyati - Ismail, Abdul Ghafar, “Full reserve system and the Maqasid Shariah”, *Journal of Emerging Economies & Islamic Research*, 5/2, 2017. 58-66.

Akdiş, Muhammed, *Para Teorisi ve Politikası*, (Ankara: Gazi Kitapevi, 2011).

Al-Jarhi, Mabid. *A Monetary And Financial Structure For An Interest-Free Economy: Institutions, Mechanism & Policy*. Updated Version, Published Version 1980, Current Version 2004. 2004. Erişim 6 Eylül 2021. https://mpira.ub.uni-muenchen.de/66741/1/MPRA_paper_66741.pdf

Anjum, Muhammad Iqbal. “An Inquiry into Alternative Models of Islamic Banking”. *Journal of Islamic Economics, Banking and Finance*, 12/4, (2016), 173-221.

Anwar, Muhammed. “Islamicity of Banking And Models of Islamic Banking”. *Arab Law Quarterly*, 18/1, (2003). 62-80

Anwer, Zaheer vd. “Sharī‘ah-Compliant Central Banking Practices: Lessons from Muslim Countries’ Experience”. *ISRA International Journal of Islamic Finance*, 12/1, (2020). 7-26. DOI: 10.1108/IJIF-01-2019-0007.

Aren, Sadun. *İstihdam, Para ve İktisadi Politika*, 15. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2014.

Bank of England. *Islamic Banks And Central Banking. Quarterly Bulletin*. Q3. 2017. Erişim 6 Eylül 2021. <https://www.bankofengland.co.uk/quarterly-bulletin/2017/q3/islamic-banks-and-central-banking>

Chapra, Muhammad Umer. “Monetary Policy in an Islamic Economy”, *International Centre for Research in Islamic Economics, Money and Banking in Islam*, (Jeddah, in Ziauddin et. al. eds.,1983). Erişim 18 Mart 2021. http://eprc.sbu.ac.ir/File/A_r_t_i_c_l_e_/MONETARY%20POLICY%20IN%20AN%20ISLAMIC%20ECONOMY_94008.pdf

Chapra, Muhammad Umer. *İslam İktisadında Ahlak ve Adalet*. çev. edt. Mehmet Saraç, böl. çev. Melih Oktay, İstanbul: İSFAM. 2018.

Chapra, Muhammad Umer. *Towards A Just Monetary System*, Leicester: The Islamic Foundation. 1985. Erişim 22 Ekim 2021. <https://kgsmiqbal.files.wordpress.com/2013/02/a1-towards-a-just-monetary-system.pdf>

Dolgun Muhammed Habib vd. “A Proposal Designed for Calibrating the Liquidity Coverage Ratio for Islamic Banks”. *ISRA International Journal of Islamic Finance*, 11/1, (2019). 82-97.

Ergin, Feridun. *Para Faiz ve Teorileri*. 2. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları, 1983.

Errico L. - Farahbaksh, M. *Islamic Banking: Issues in Prudential Regulation and Supervision*, Washington DC: IMF Working Paper WP/98/30 (International Monetary Fund, 1998). 1998. Erişim 22 Ekim 2021. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/wp9830.pdf>

ICD, *Islamic Finance Development Report 2020, Progressing, Through, Adversity*, ICD-REFINITIV, (2020), 13. Erişim 18 Mart 2022. https://icd-ps.org/uploads/files/ICD-Refinitiv%20IFDI%20Report%2020201607502893_2100.pdf

Kazancı, Fatih, “Merkez Bankası Zorunlu Karşılık Uygulamasına Faizsiz Bir Yaklaşım”, *Adam Akademi*, 9/2, (2019), 395-422.

Kazancı, Fatih. *Merkez Bankalarının Faizsiz Bankalar Üzerindeki İşlev ve Etkileri: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Örneği*. İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.

Kelleroğlu, Fatma. “Katılım Bankacılığı Alanında Yaşanan Küresel Gelişmeler”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7/2, (2007), 157 – 172.

Khan, Mohsin S. - Mirakhor, Abbas, “Monetary Management in an Islamic Economy”, *Journal of King Abdulaziz University: Islamic Economics*, 6/1, (1994), 3-21.

Khan, Mohsin S., “Islamic Interest-Free Banking”, *IMF Staff Papers*, 83, (1986), 1-27.

Kutval, Yunus. *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Katılım Bankaları İlişkisi: Katılım Finansmanı ve Zorunlu Karşılık Karı Modelleri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.

Malik Shahzad Shabbir - Aysha Zamir, “Implications and Consequences of 100% Reserve Banking through Islamic Monetary System”, *International Journal of Empirical Finance and Management Sciences*, 3/1, (2021), 30-39.

Meera, Ahamed Kameel Mydin - Larbani, Moussa, “Ownership Effects Of Fractional Reserve Banking: An Islamic Perspective”, *Humanomics*, 27/2, (2009). 101-116. <https://doi.org/10.1108/08288660910964175>.

Mirakhor, A. - Yong Bao, W. “Epistemological Foundation of Finance: Islamic and Conventional”. *Economic Development and Islamic Finance*. ed. Zamir İkbāl; Abbas Mirakhor. 25-65, Washington: The World Bank. 2013.

Mishkin, Frederic S. *The economics of Money, Banking and Financial Markets*. Seventh Edition, Boston: Pearson Addison Wesley, 2004.

Oktar, Suat, *Merkez Bankalarının Bağımsızlığı*, (İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi, 1996).

Orman, Sabri. *İslami İktisat, Değerler ve Modernleşme Üzerine*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2014.

Paksoy, Mustafa - Abaross, Nour. "Relation Between Islamic Bank And Central Bank". *Journal Of Social And Humanities Sciences Research*, 2/2, (2015), 57-67.

Parlakkaya, Raif - Çürük, Suna Akten. "Finansal Rasyoların Katılım Bankaları ve Geleneksel Bankalararasında Bir Tasnif Aracı Olarak Kullanımı: Türkiye Örneği". *Ege Akademik Bakış*, 11/3, (2011), 397-405.

Shaikh, Salman. *Role of Central Bank in Islamic Finance*. Munich Personal Repec Archive (MPRA), 2009. Erişim 22 Ekim 2021. https://mpra.ub.uni-muenchen.de/26702/1/MPRA_paper_26702.pdf

Siddiqi, M. Nejatullah. "Islamic Approaches To Money, Banking And Monetary Policy A Review". ed. Mohammed Ariff. 25-42. *Monetary And Fiscal Economics Of Islam*. Jeddah: International Centre for Research in Islamic Economics King Abdulaziz University, 1982. Erişim 22 Ekim 2021. <http://iei.kau.edu.sa/GetFile.aspx?id=103220&Lng=EN&fn=31Monetary%20>

Sole, Juan, *Introducing Islamic Banks into Conventional Banking Systems*. IMF Working Paper, 2007. Erişim 19 Ekim 2021. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2007/wp07175.pdf>

Svamlon, Yaser Tmifik, "The Epistemological Perspective Of Fractional Reserve Banking System And 100% Reserve Banking System: Where Should Islamic Banks Stand?", *Tazkia Islamic Finance and Business Review*, 10/1, (2016). 61-80. [10.30993/tifbr.v10i1.98](https://doi.org/10.30993/tifbr.v10i1.98).

TCMB, *Dünden Bugüne Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası*, (Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Yayınları, 2008).

TCMB, Temel Faaliyetler. Erişim 19 Ekim 2021. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Temel+Faaliyetler/Piyasalar/Acik+Piyasa+Islemleri/>

Thomson Reuters. *Islamic Finance Development Report*. 2018. Erişim 12 Ekim 2021. <https://ceif.iba.edu.pk/pdf/Reuters-Islamic-finance-development-report2018.pdf>

TKBB, *2020 Katılım Bankaları*, Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB), (2020), 26. Erişim 18 Mart 2022. https://tkbb.org.tr/Documents/tkbb-yayinlari-97/TKBB_FR20_TR_KOD2.pdf

Uzair, Mohammad. “Central Banking in an Interest-Free Banking System”. *Monetary And Fiscal Economics Of Islam*. ed. Mohammed Ariff, Jeddah: International Centre for Research in Islamic Economics King Abdulaziz University, 1982, 211-235. Erişim 22 Ekim 2021. https://iei.kau.edu.sa/Files/121/Files/152672_14-MonetaryFiscalCover.pdf

Warde, Ibrahim. *Islamic Finance in the Global Economy*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2000.

Zangeneh, Hamid - Salam Ahmed. “Central Banking in an Interest-Free Banking System”. *Journal of King Abdulaziz University: Islamic Economics*, 5 (1993), 25-36. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3126101

Zeytinoğlu, Erol. “İslam’da ve Diğer Sistemlerde Faiz”, *Para, Faiz ve İslam*. edt. Sabri Orman; İsmail Kurt. İstanbul: İslami İlimler Araştırma Yayınları, 1992.

POST-MODERN DARBE SONRASI TÜRK SİYASETİNDE NECMETTİN ERBAKAN'IN MİRASI VE MİLLÎ GÖRÜŞ HAREKETİ

Begüm BURAK*

ORCID ID: 0000-0002-0071-7330

Öz: 28 Şubat 1997 tarihli Milli Güvenlik Kurulu toplantısı sonrası istifaya zorlanan dönemin başbakanı Prof. Dr. Necmettin Erbakan'ın, 1970'lerden vefat ettiği 2011 yılına dek uzanan geniş bir süreçte Türk politik ve iktisadi yaşamına önemli etkisi olduğu bilinmektedir. Milli Görüş Hareketi'nin ve Adil Düzen yaklaşımının mimarı olan Necmettin Erbakan'ın "Milli Görüş" felsefesi günümüz Türkiye'sinde de hala önemlidir. Post-modern darbenin ardından bölünen Milli Görüş geleneğinden gelen Recep Tayyip Erdoğan'ın 2002'den bugüne Türkiye'yi yönettiği bilinmektedir. Bu anlamda, Milli Görüş Hareketi'nin Türk siyasetine etkisinin 28 Şubat Süreci ardından bitmediğini söylemek mümkündür. Bu çalışmada Milli Görüş Hareketi ve kurucusu Erbakan'ın Türk siyasal hayatına etkileri sosyolojik ve ekonomik boyutları çerçevesinde işlenecektir. Necmettin Erbakan, "Adil Düzen" yaklaşımı ile toplumsal ve mali sorunların çözümüne din ve insan hakları temelli bir bakış açısı sunması açısından hala Türk siyasal söyleminde etkileri görülen önemli devlet adamlarının arasındadır. Milli Görüş felsefesi ile siyaset yapan partiler hala varlığını korumaktadır. Bu da Erbakan'ın mirasının önemini göstermektedir.

* Dr., Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, begumburak1984@gmail.com

Bu çalışma, 22-23 Ekim 2021 tarihleri arasında Ankara'da düzenlenen 4. Uluslararası Necmettin Erbakan ve Millî Görüş Sempozyumu'nda sunulan "Post-Modern Darbe Sonrası Türk Siyasetinde Necmettin Erbakan'ın Mirası ve Millî Görüş Hareketi" başlıklı bildirinin genişletilmiş ve revize edilmiş halidir.

DOI: <https://doi.org/10.53662/esamdergisi.1035741>

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi: 12/12/2021
Kabul Tarihi: 04/04/2022

Anahtar Kelimeler: Adil Düzen, Milli Görüş Hareketi, Necmettin Erbakan, Post-Modern Darbe.

THE HERITAGE OF NECMETTİN ERBAKAN AND ISLAMIC VIEW (MİLLİ GÖRÜŞ) MOVEMENT IN TURKISH POLITICS AFTER THE POST-MODERN COUP

Abstract: It is known that, after the National Security Council meeting on 28 February 1997, the then prime minister Prof. Dr. Necmettin Erbakan who was forced to resign had significant effects on Turkish political and economic life in a wide time period from 1970s to 2011, the year he passed away. The “Islamic View (Milli Görüş)” legacy led by Necmettin Erbakan who was the architect of Islamic View (Milli Görüş) Movement and Just Order approach still has a critical role in today’s political arena. It is known that, after post-modern coup the Islamic View (Milli Görüş) Movement was split and Recep Tayyip Erdoğan coming from the Movement has been ruling Turkey since 2002. So, it can be said that the effect of the Islamic View (Milli Görüş) Movement on Turkish politics did not end after the February 28 Process. In this study, the effects of the Islamic View (Milli Görüş) Movement and its architect Erbakan on Turkish political life will be covered in the scope of its sociological and economic dimensions. Necmettin Erbakan has been one of the leading statesmen who have influenced Turkish political discourse in terms of presenting a religious and human rights-oriented perspective in the solution of sociological and economic problems with his “Just Order” approach. The political parties which are based on the philosophy of Islamic View (Milli Görüş) still exist in Turkish political scene today. This also shows the importance of Erbakan’s legacy.

Keywords: Just Order, Islamic View (Milli Görüş) Movement, Necmettin Erbakan, Post-Modern Coup.

GİRİŞ

Literatüre “post-modern darbe” olarak da geçen 28 Şubat 1997 tarihli Milli Güvenlik Kurulu (MGK) toplantısı, Türk politik tarihinde gerçekleşen en uzun MGK toplantısı olarak da bilinmektedir. 28 Şubat Süreci sonrası istifa etmek durumunda bırakılan dönemin başbakanı Necmettin Erbakan’ın kırk yılı aşkın bir süre boyunca, Türk politik ve ekonomik yapısına ciddi etkileri olmuştur. Milli Görüş Hareketi’nin ve Adil Düzen felsefesinin kurucusu olan Necmettin Erbakan’ın mirası ve inşa etmiş olduğu felsefenin kurumsal hafızası günümüzde de önemli bir yere sahiptir.

28 Şubat 1997’de meydana gelen Post-modern Darbe’nin ardından hiziplere ayrılan Milli Görüş felsefesinin içinden çıkmış olan Recep Tayyip Erdoğan’ın kurmuş olduğu Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) 2002 yılından günümüze Türkiye’yi yönetmektedir. Bu bakımdan Milli Görüş Hareketi’nin Türk politik hayatına olan etkisinin 28 Şubat’ın ardından sonlanmadığı söylenebilir. Bu çalışmada Milli Görüş Hareketi ve mimarı Necmettin Erbakan’ın Türk siyasal hayatına etkileri toplumsal ve ekonomik boyutları kapsamında incelenecektir. Milli Nizam Partisi ile 1970 yılında siyasal hayata adım atan Necmettin Erbakan, “Adil Düzen” yaklaşımıyla toplumsal ve ekonomik sorunların çözümüne ilişkin inanç ve insan hakları odaklı çözümler sunması itibarıyla hala Türk siyasal söyleminde etkileri görülen liderlerdendir. Milli Görüş geleneğini benimsemiş siyasal partiler hala varlığını korumaktadır. Bu da Erbakan’ın kurmuş olduğu siyasal ve felsefi mirasın önemini göstermektedir.

Bu çalışmanın temel tezi, Milli Görüş Hareketi ve Adil Ekonomik Düzen anlayışının kurucusu olan Erbakan’ın Türk politik hayatına etkilerinin hala önemli olduğu yönündedir. Bu tezi değerlendirmeye yönelik Necmettin Erbakan ve kurmuş olduğu siyasal partileri konu alan çalışmalar gerek birincil gerekse ikincil kaynaklar bağlamında kullanılacaktır. Erbakan’ın çeşitli eserleri ve parti programları birincil kaynaklar arasındadır.

Bu çalışmada ilk olarak Necmettin Erbakan’ın hayatı özellikle siyasal ve akademik yönleriyle ele alınacaktır. Necmettin Erbakan’ın siyasal mirası ve Milli Görüş Hareketi’nin temellerini anlamak adına bu bölüm, tarihsel bir arka plan niteliğindedir. İkinci olarak, Milli Görüş Hareketi tarihsel ve felsefi yönleriyle irdelenecektir. Türkiye’nin sahip olduğu insan sermayesi ve finansal gücü ile gelişebileceğini, öz değerlerini koruyarak ilerleyebileceğini savunan Milli Görüş felsefesinin bir diğer boyutunu “Adil Ekonomik Düzen” anlayışı oluşturmaktadır. Bu bölümün bir diğer konusu da Adil Ekonomik Düzen’dir. Üçüncü olarak, Milli Görüş Hareketi’nin temsil ettiği siyasal partiler ele alınacaktır. Milli Nizam Partisi’nden Yeniden Refah Partisi’ne dek uzanan geniş tarihsel süreçte yer alan partiler Erbakan’ın siyasal mirasını anlamak açısından önem arz etmektedir. Aynı bölümde Refah Partisi’nin kapanması sürecine zemin oluşturan post-modern darbe de ele alınacaktır. Dördüncü bölümde post-modern

darbe sonrası “Siyasal İslam” söylemini terk eden Recep Tayyip Erdoğan ve Adalet ve Kalkınma Partisi işlenecektir. Erdoğan partisini her ne kadar “yenilikçi” olarak tanımlasa da benimsemiş olduğu bazı değerlerin temelini Erbakan’ın mirasına dayandığı bilinmektedir.

1. İLMİ VE SİYASİ KİMLİĞİYLE NECMETTİN ERBAKAN

1926’da Sinop’ta dünyaya gözlerini açan Necmettin Erbakan, ilkokul eğitimini Trabzon’da tamamlamıştır. Akademik başarısı ile dikkatleri üzerine çeken Erbakan, sınıfta arkadaşları tarafından “başbakan” olarak anılmaktaydı. Erbakan, kendisine bu lakap ile hitap edilmesinden mutluluk duyduğunu ifade etmiştir.¹

Necmettin Erbakan, 1937 yılında İstanbul Erkek Lisesi’ni birincilikle bitirmiştir. 1948’de İTÜ’den derece ile mezun olmuştur ve bu fakültede akademik kariyer hayatına başlamıştır.² Hazırladığı tezdeki başarısı Necmettin Erbakan’a Almanya’da Aachen Teknik Üniversitesi’nde araştırma yapma imkanı sağlamıştır ve Erbakan, Alman yükseköğretim kurumlarında da geçerliliği olan “Doktor” unvanını almaya hak kazanmıştır.³

Necmettin Erbakan, Almanya Ekonomi Bakanlığı’nın isteğiyle motorların yakıt tasarrufu hakkında çalışmalar yapmıştır. “*Dizel motorlarda püskürtülen yakıtın nasıl tutuşturduğu*” konusunu inceleyen teziyle doçent olmaya hak kazanmıştır ve o yıllarda Almanya’nın en büyük motor fabrikası olarak bilinen Deutz fabrikalarının Müdürü tarafından Leopar tanklarının motorları hakkında çalışması için bu fabrikaya davet edilmiştir. 1953 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi’nde bilimsel çalışmalarına yeniden başlayan Erbakan, 1954 -1955 arası askerliğini yapmıştır ve üniversiteye geri dönmüştür.⁴ 1965’te profesör olmaya hak kazanan Erbakan, çalışkan, disiplinli ve üretken bir akademisyen olmuştur.

Akademik çalışmalarının yanı sıra yönetimde de söz sahibi olması gerektiğinin bilincinde olan Necmettin Erbakan 1969 yılında, Sırrı Enver Batur’un başkanlığını yürüttüğü Türkiye Odalar Birliği seçimlerini kazanarak başkan olmuştur.⁵ Erbakan’ın, sanayiye gerekli ilginin gösterilmesi için siyasete girdiği ifade edilmektedir. 1969 seçimlerinde bağımsız aday olarak Konya’dan seçilmiştir ve parlamento’ya girmiştir.

¹ Fehmi Çalmuk, *Salamün Aleyküm Komutanım*, (Ankara: Kim Yayınları, 2000), 10.

² M. Mustafa Uzun, *Prof. Dr. Necmettin Erbakan Külliyyatı*, 1.Cilt, (Ankara: MGV Yayınları, 2013), 9

³ Uzun, *Prof. Dr. Necmettin Erbakan Külliyyatı*, 1.Cilt, 9-10

⁴ Uzun, *Prof. Dr. Necmettin Erbakan Külliyyatı*, 1.Cilt, 10

⁵ Ahmet Akgül, *Erbakan Devrimi*, (İstanbul: Doğu Yayınları, 1995), 20.

1970'te Milli Görüş'ün ilk siyasal partisi olan Milli Nizam Partisi'ni kurmuştur. Daha sonra 1971 yılında verilen askeri muhtıra sonrası parti kapatılmıştır.⁶

1972 yılında MNPekebiyle Milli Selamet Partisi'ni (MSP) kuran Erbakan, 1973 yılındaki seçimlerde 51 vekille parlamentoya girmeyi başarmıştır.⁷MSP, 1978 yılından 1980 askeri darbesine kadar muhalefette kalmıştır ve partinin genel başkanlığı görevi Necmettin Erbakan'a ait olmuştur. 12 Eylül 1980 Darbesi sonrası bir süre tutuklu kalan Erbakan'ın 1987 yılına kadar siyaseten yasaklı olduğu bilinmektedir.⁸ 1987 yılında siyasete geri dönen Erbakan'ın Milli Görüş felsefesini benimseyen üçüncü parti olarak kurulan Refah Partisi 1987 yılında kurulmuştur. Aynı yıl Erbakan genel başkan olarak seçilmiştir. Refah Partisi 1995 seçimlerinde seçimlerden galip çıkan parti olmuştur. Erbakan, Doğru Yol Partisi ile kurduğu Refah-Yol hükümetinde 28 Haziran 1996'da başbakanlık görevine başlamıştır.

2011 yılında hayatını kaybeden Erbakan'ın vasiyeti üzerinde cenazesi için resmi devlet töreni düzenlenmemiştir. Erbakan, Türk siyasal hayatına önemli izler bırakan bir lider olmanın yanı sıra geride önemli eserler de bırakmıştır. Akademik olarak, motorlarda yakıtların yanma konusu üzerine Erbakan'ın uzmanlık alanı olan konularda çalışmalar kaleme aldığı bilinmektedir. Siyaset felsefesi bağlamında ise, “Maneviyatçı Görüş” ve “Materyalist Görüş” kıyaslaması yaptığı eserlerinde millilik ve yerlilik vurgusunun öne çıktığı bilinmektedir.⁹

Necmettin Erbakan hakkında kimileri “İslamcı siyasetçi” kimileri ise “Müslüman bir lider” şeklinde bahsederken Erbakan için “hoca” unvanının yaygınlık kazandığı bilinmektedir.¹⁰ Erbakan'ın hoca kimliğini, milletvekili Fethullah Erbaş Kürtlerin bakış açısı kapsamında şu şekilde izah etmektedir:¹¹

“Erbakan denince akla şu gelir: Erbakan Kürtleri en çok düşünen lider... Erbakan hiçbir zaman Kürt-Türk diye bir ayırım yapmamıştır. Güneydoğu halkı Erbakan'ı “dindar, çalışkan ve haram yemeyen” biri olarak görür. Erbakan'ın profesör olmasının da büyük bir etkisi vardır. Bu etiketi çok iyi kullanmıştı. Doğuda İslam Erbakan'ın ismi geçince bir

⁶ Ruşen Çakır, *Ayet ve Slogan: Türkiye'de İslami Oluşumlar*, (İstanbul: Metis Yayınları, 11. Basım, 2012), 231.

⁷ Ekrem Kızıldaş, *Herkesin Hocası Erbakan*, (İstanbul: Hayat Yayınları, 2011), 29-30.

⁸ Uzun, *Prof. Dr. Necmettin Erbakan Külliyyatı*, 1.Cilt, 11.

⁹ Müslim Yarıcı, *Milli Görüş Hareketi'nin Fikri Temelleri*, (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017), 15.

¹⁰ Baki Can, “Söylemleriyle Erbakan”, *Anadolu Gençlik Dergisi, Necmettin Erbakan Özel Sayısı* (2015), 222.

¹¹ Fehmi Çalmuk, *Erbakan'ın Kürtleri*, (İstanbul: Metis Yayınları, 2001), 20

İslam lideri gibi görülür. FP'nin başında Erbakan'ın olmayışı partiye en az yüzde beş oy kaybettirdi."

Türkiye'nin ilk motor fabrikasını, 200 ortak ile birlikte 1956 yılında kurmuş olan Erbakan, akademik kariyeri ve Türkiye'nin sanayileşmesi alanında göstermiş olduğu önemli katkılarını siyasete de yönlendirmeyi başarmıştır. Milli Görüş felsefesinin kurucusu olarak Türk siyasal hayatına damga vuran Erbakan'ın, "Adil Ekonomik Düzen" felsefesi ve "Milli Görüş" söylemi Türk siyasi hayatının günümüzde de anlaşılmasına yol gösterici olan önemli değerlerdendir.

2. MİLLİ GÖRÜŞ HAREKETİ VE ADİL EKONOMİK DÜZEN SÖYLEMİ

Milli Görüş Hareketi'nin köklü bir geçmişe dayandığı bilinmektedir. Milli Görüş Hareketi'nin temel felsefesinin izleri Necmettin Erbakan'ın 1969 yılında başlayıp vefat ettiği 2011 yılına kadar geçen siyasi mücadelesinde görülebilir. Erbakan'ın siyasi duruşu genel itibariyle küresel zulme karşı muhalefeti ve adaleti savunması ile öne çıkmıştır.

Milli Görüş, Türkiye'nin beşeri sermayesi ve finansal imkânları sayesinde gelişeceğini, manevi ilkelerini muhafaza ederek ilerleyebileceği fikrini vurgular. Milli Görüş'te "Maddi Kalkınma" anlayışı ile faiz, istismar, tefecilik gibi kötülüklerin giderilmesine vurgu yapılmıştır.¹² Milli Görüş felsefesinde anahtar öneme sahip kavramların başında "Hak" kavramı gelmektedir. Milli Görüş hareketi hakkın tanımını şu şekilde yapmaktadır: İyi, doğru, faydalı ve adaletli olan haktır. Örnek olarak ise 2 + 2' nin durum ve şart ne olursa olsun 4 olması üzerinden vermektedir.¹³ Hak Mücadelesi, Milli Görüş felsefesine göre, Hz. Adem'den (a.s) Hz. Muhammed'e (s.a.v.) Ümmeti aracılığı ile kıyamete kadar devam edecek mücadele anlamına da gelmektedir.

Öte yandan, "Hak" kavramına karşılık Milli Görüş felsefesinin üzerinde durduğu bir diğer kavram ise "Batıl" kavramıdır. Batıl kelime anlam olarak isabetsiz, gerçekle ilgisi olmayan, zararlı ve zulüm anlamında kullanılmaktadır. Milli Görüş, günümüzde batılın temsilcisi olarak Siyonizm ve emperyalizmin olduğunu savunmaktadır. Felsefesinin İslamcı siyaset kapsamında ele alınmasının yanı sıra hareketin Türk sağ siyasetini, Erbakan'ın muhafazakâr ve milliyetçi söylemleriyle etkilediği söylenebilir.

¹² Hakan Yavuz, *Modernleşen Müslümanlar*, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005).

¹³ Necmettin Erbakan, *Saadetin Temel Esasları, Prof. Dr. Necmettin Erbakan Külliyesi-5*. (Ankara: MGV Yayınları, 2014).

Örneğın, Cumhuriyet Gazetesi'nde, 25-30 Eylül 1969 tarihleri arasında Erbakan ile yapılan mülakatta Erbakan, “sağ yarısında bir yeni adam” şeklinde sunulmuştur.¹⁴

Milli Görüş'ün dayandığı temel öğeler şu şekilde sıralanabilir¹⁵:

- Adil Düzen: Faizsiz ekonomiyi savunur.
- Reel Ekonomi: Üretime dayalı yapıların güçlendirilmesini savunur.
- Temel insan hakları:
 - Yaşam hakkı
 - Mülkiyet hakkı
 - Neslin korunması
 - Aklın korunması
 - Diğer haklar (seyahat, meslek seçme vs.)

Adil Düzen söylemi 1982'den günümüze kadar aktif bir şekilde Milli Görüş Partileri'nin parti programında yer almaktadır. Necmettin Erbakan¹⁶ “Adil Düzen”in tanımını şu şekilde yapmıştır:

“Ekonomik düzenin her noktasında sömürüye müsaade etmeyen, herkese hakkını veren, herkese karşı eşit davranan, herkese fırsat eşitliği veren, herkesin faydalı, yapıcı faaliyetleri destekleyen, ekonomik faaliyetleri destekleyen, ekonomik faaliyetlerini teşvik eden, ekonomik gelişmelerin önündeki lüzumsuz ve haksız engelleri ortadan kaldıran bir ekonomik düzendir.”

Adil Düzen, kapitalist ve sosyalist düzenin sömürü düzenleri olduğu görüşünü savunmaktadır. Kapitalist sistemde faydalı olan ekonomiyi şekillendiren serbest piyasa rekabetine yer verildiğini; fakat tekellere engel olmamasından ötürü zararları olduğu fikrini savunmaktadır.¹⁷ Adil Ekonomik Düzen anlayışında faizlerin kabul edilmediği bilinmektedir. Darphanede karşılıksız para basmayı, kamu hakkına tecavüz olarak gören bu anlayış, refahın açıklamasını; ihtiyaçların bol bir şekilde karşılanması olarak görür

¹⁴ Sadun Tanju, “Sağ Yarısında Yeni Bir Adam”, *Cumhuriyet Gazetesi*, (25-30. 9. 1969), 5.

¹⁵ Ruşen Çakır, “Milli Görüş Hareketi”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, İslamcılık*, Ed. Yasin Aktay (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004).

¹⁶ Necmettin Erbakan, *Adil Ekonomik Düzen*, (İzmir: Anadolu Matbaacılık, 1992).

¹⁷ Necmettin Erbakan, *Erbakan Külliyyatı*, (Ankara: MG. Yayınları, 2. Baskı, 1. Cilt, 2014), 261.

ve bunun da iktisadi ilerleme ile sağlanacağını¹⁸ ifade etmiştir. Adil Düzen felsefesinde “Ağır Sanayi Hamlesi” önemli bir yere sahiptir. Türkiye Ağır Sanayi hamlesi söylemiyle 1970 ile 1980 yılları arasında tanışmıştır. Erbakan, 1976 yılında yaptığı konuşmada “Başlattığımız bu ağır sanayi hamlesi Cumhuriyet tarihinin en büyük kalkınma hamlesidir.” ifadesini kullanmıştır.¹⁹

Milli Görüş, ekonomideki mevcut durumu iç ve dış borçların arttığı ve ödemelerin borçlanarak yapıldığı şeklinde açıklamaktadır. Ekonomimizin bağımsız olmaması da Milli Görüş'ten ayrılmanın bir sonucu²⁰ olarak açıklanmıştır. Benimsemiş olduğu hedefler itibariyle günümüz yönetici elitinin de söylemlerini önemli ölçüde etkileyen Milli Görüş, şu hedeflere sahip olmuştur²¹: İç barış, devlet-millet beraberliği, yeniden büyük Türkiye.

Milli Görüş felsefesi ile ön plana çıkan Adil Düzen, hitap ettiği kesimin yalnızca dünyası ile ilgili değil, ahreti ile de ilgili konularda fikirler sunmuştur. Milli Görüş temsilcileri, parti programlarında hakkaniyet temelli bir yaşama sahip olmak için benimsediği değerleri, kendi medeniyetinden aldıklarını dile getirmiştir.

3. DÜNDEN BUGÜNE SİYASET SAHNESİNDE MİLLİ GÖRÜŞ

Necmettin Erbakan'ın 1969 seçimlerinde bağımsız olarak seçimlere girip kazandığı bilinmektedir. Milli Görüş felsefesine benimseyen ilk siyasal parti Milli Nizam Partisi olmuştur. MNP 26 Ocak 1970 tarihinde Türk siyasi yaşamındaki yerini almıştır²². MNP'nin kuruluşunda, Nakşibendi tarikatının etkili olduğu ifade edilmektedir²³. Mehmet Zahit Kotku'nun MNP'nin kuruluşunda rol oynadığı bilinmektedir. Siyasal İslam'ın ilk örneği olan MNP, uzun ömürlü olamamıştır ve ambleminin ve marşının kapatma davası konusu olduğu bilinmektedir. MNP'nin amblemi şahadet parmağı simgesi olmuştur.²⁴ Dönemin Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı

¹⁸ Necmettin Erbakan, *Türkiye'nin Temel Meseleleri*, (Ankara: Rehber Yayınları, 1991), 240

¹⁹ Recep Taha Engin, *Türk Siyasi Hayatında Milli Görüş Hareketi: Temel Esasları ve Söylevleri*, (İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, 2019), 57.

²⁰ Necmettin Erbakan, *Türkiye'nin Temel Meseleleri*.

²¹ Necmettin Erbakan, *Erbakan Külliyyatı*, 434-437.

²² Ali Yaşar Sarıbay, *Türkiye'de Modernleşme Din ve Parti Politikası*, (İstanbul: Alan Yayıncılık, 1985), 98-99.

²³ Çakır, *Ayet ve Slogan*, 56.

²⁴ Hüsamettin Ertem, *Yaşayanların Dilinden Milli Görüş*, (İstanbul: Ravza Yayınları, 4. Baskı, 2015), 31-32.

Hikmet Gündüz, partinin kapatılması talebiyle dava açmıştır; Erbakan partisini savunurken; suç işlemediğine inandığını ifade etmiştir.²⁵

MNP'nin kapatılmasının ardından ortak kadrolarla ve aynı siyasi vizyona sahip yeni bir siyasi parti çatısı altında Milli Görüş felsefesi Milli Selamet Partisi (MSP) ile siyaset sahnesinde varlığını sürdürmeye devam etmiştir. 11 Ekim 1972'de kurulan MSP, Necmettin Erbakan'ın yönetiminde girdiği 1973 seçimlerinde % 12 oranında aldığı oyla 51 parlamenterle Meclis'e girmeyi başarmıştır. 1974'de kurulmuş olan MSP-CHP koalisyonu ile ilk kez "Siyasal İslam" hükümet ortağı olarak dahi olsa iktidara gelmeyi başarmıştır.²⁶

MSP'nin, 1980 darbesinden bir yıl kadar önce düzenlediği mitinglerde mehter gösterileri ve kortej yürüyüşleri ile dikkat çeken olaylara imza attığı bilinmektedir. 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrası MSP partisi dahil tüm partiler kapatılmış ve Necmettin Erbakan ve diğer bazı önemli isimler siyasi yasaklı ilan edilmiştir. Erbakan, darbecilerin getirdiği yasaklarla Eylül 1987'ye kadar politikadan men edilmiştir. Eylül 1987'de yapılan referandumla diğer liderler ile birlikte yeniden siyasi haklarını kazanmıştır.²⁷ Üç yıl süren askeri rejim sonrası, 19 Temmuz 1983 tarihinde avukat Ali Türkmen'in liderliğinde Milli Görüş felsefesini benimseyen bir diğer siyasi parti olan Refah Partisi(RP) kurulmuştur. Erbakan, RP'nin Ekim 1987'deki kongresinde yeniden genel başkanlığına seçilmiştir. 1989 yılının Mart ayında yapılan yerel seçimlerde Refah Partisi Türkiye genelinde %9,8 oranında oy alarak beş il belediyesini kazanırken 69 ilçe ve beldede belediyelik kazanmıştır.²⁸ 20 Ekim 1991 erken genel seçimlerinde RP oyların % 16.20 oranında bölümünü kazanarak TBMM'ye 62 milletvekiliyle girmiştir ve mecliste grup kuran partilerden olmayı başarmıştır. Refah Partisi, 1994 yılında yerel seçimlerdeki başarısı sonrası 1995 seçimlerinde ise % 21.38 oranında oy almış ve 158 milletvekilliği kazanarak galip gelmiştir.²⁹

DYP-ANAP (ANAYOL) koalisyon hükümeti uzun ömürlü olmamıştır, hükümetin sona ermesiyle, dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, hükümeti kurma görevini Erbakan'a vermiştir ve RP ile DYP ortaklığında Refah-Yol hükümeti Türkiye'nin 54. Hükümeti olarak kurulmuştur.³⁰ Erbakan başbakanlığında gerek iç

²⁵ Serkan Yorgancılar, *Milli Görüş (1969-1980)*, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2012), 446.

²⁶ Naci Cepe, "Toplumsal Değişme Sürecine Dair Algılar", *Umran*, 224, (Nisan 2013), 40-41

²⁷ Cepe, "Toplumsal Değişme Sürecine Dair Algılar, 41.

²⁸ 1989 yerel seçim sonuçları, (Erişim 4 Kasım 2021)

²⁹ 1995 genel seçim sonuçları, (Erişim 4 Kasım 2021)

³⁰ Begüm Burak, *Türkiye'nin Siyasal ve Yönetel Yaşamında 28 Şubat Süreci'nin Yeri Üzerine bir İnceleme*, (İstanbul: Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 2010).

gerekse dış politika bağlamında önemli gelişmelere imza atılmıştır. İslam ülkeleri ile ilişkiler güçlenmiş ve dünyada yankı bulan İslam ülkeleri işbirliği teşkilatı D8 bu dönemde kurulmuştur. 28 Şubat'a giden yola zemin hazırlayan etmenlerden biri Seçim Beyannamesi'nde de belirtilen İslam Birliği ile ilişkili G-7'ye alternatif Bangladeş, Mısır, Endonezya, İran, Malezya, Nijerya, Pakistan ve Türkiye'nin dahil olduğu D-8'in kurulması olarak görülebilir. Bu dönemde, ekonomik alanda da önemli adımlar atılmıştır, örneğin Sanayi üretimi % 90'a çıkarılmıştır. Sınır ticareti de geliştirilmiştir.³¹

Refah-Yol Hükümeti'nin gerek kuruluşu gerekse icraatları seküler çevrelerde olumlu karşılanmamıştır. Ana-akım medya tarafından da pompalanan hükümet karşıtı söylem, Sincan Belediyesi tarafından düzenlenen "Kudüs Gecesi" sonrası artmıştır ve "post-modern" darbe olarak anılan 28 Şubat 1997'deki Milli Güvenlik Kurulu toplantısında imzalanan kararları ile Erbakan istifa etmeye zorlanmıştır. Dönemin kimi "sivil" toplum kuruluşlarının da artan baskıları sonucu Refah-yol hükümeti, Haziran 1997'de görevi bırakmıştır.

3. 1. 28 Şubat Süreci ve Milli Görüş Hareketi'nde Yaşanan Bölünme

Bazı sermaye çevreleri, ana-akım medya organları, bazı aydınlar ve ordu içindeki grupların Refah Partisi tarafından temsil edilen düşünceye karşı durdukları bilinmektedir. 1996 yılında Susurluk'ta yaşanan trafik kazasında devlet, siyaset ve illegal örgütler üçgeninin ortaya çıkması, hükümet karşıtı gösterilerin artması ile bazı sendikaların sokak gösterileri gibi olaylar bu dönemdeki gelişmelerin bir kısmıdır. Ayrıca, medyada irtica haberlerinin sıklıkla yer alması, Müslim Gündüz ve Aczimendi gibi haberlerin yapılması ve Kudüs gecesinin ardından Sincan'da tankların yürümesi gibi bir dizi olay sonrasında 28 Şubat 1997 yılındaki Milli Güvenlik Kurulu toplantısına giden süreç yaşanmıştır.

28 Şubat 1997 tarihinde yapılan MGK toplantısında askerler tarafından hükümete bazı tavsiyelerde bulunulmuş ve daha sonra imzalaması için Erbakan'a sunulmuştur. Dönemin Başbakanı Necmettin Erbakan "28 Şubat MGK kararları" olarak bilinen 18 maddeyi beş gün boyunca imzalamamış ancak beş gün sonra imzalamış ve bakanlar kurulu ile meclise göndermiştir.

MGK toplantısının ardından yaşanan süreç, Necmettin Erbakan'ın başbakanlık görevinden istifa etmesine sebep olmuştur. 1 Mayıs 1997'de dönemin Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş, RP hakkında, "Lâik Cumhuriyet ilkesine aykırı eylemleri" sebebiyle dava açmıştır. Refah Partisi, 16 Ocak 1998'de kapatılarak; Necmettin Erbakan ve partinin diğer önde gelen isimlerine siyaset yasağı getirilmiştir. Bu tarihten önce, Refah Partisi'nin kapanma ile karşılaşması dolayısı ile 17 Aralık 1997'de Fazilet Partisi

³¹ Necmettin Erbakan, *Türkiye ve Ekonomi*, (İstanbul: Milli Gazete Yay., 2002).

kurulmuştur ve Refah Parti kadrolarından kimi isimler Fazilet Partisi'ne geçiş yapmışlardır ve Recai Kutan partinin genel başkanı olmuştur.³²

1999 yılında Fazilet Partisi milletvekillerinden Merve Kavakçı'nın meclisteki yemin terenine baştrtsyle girmesi krize sebep olmuştur. Bu olay sonrasında Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş, FP'ye kapatma davası açmıştır. İlerleyen dönemde yapılan FP 1. Kongresi'nde gelenekçi ve yenilikçi gruplar arasındaki rekabette gün yüzüne çıkmıştır veyeniliki kanadın adayı Abdullah Gül 521 oy alırken, Recai Kutan 633 oy almıştır. FP Haziran 2001'de kapatılmıştır. Partinin kapatılması ile milletvekillerinin bir bölümü yeni kurulan Saadet Partisi'nde birleştiler. Saadet Partisi, 20 Temmuz 2001'de kurularak Recai Kutan kurucu genel başkan olmuştur. 17 Ekim 2010'da tarihinde ise Necmettin Erbakan genel başkan seçilmiştir. Erbakan'ın vefatının ardından, parti seçimlere Mustafa Kamalak başkanlığında gitmiştir. Fazilet Partisi Kongresinde Abdullah Gül' destekleyen ve "Yenilikçiler" olarak anılan ve Mill Görüşü olmadıklarını dile getiren grup ise ayrılarak Adalet ve Kalkınma Partisi çatısında örgütlenmişlerdir.

Milli Görüş Hareketi içindeki kırılma iki hizip arasında yaşanmıştır. 2000'lerin başında Milli Görüş' benimseyen siyasi kadro içinde "Gelenekçi" ve "Yenilikçi" olarak bilinen iki grup oluşmuştur. Gelenekçi kanat hiç bir Şekilde Milli Görüş'ten taviz verilmemesi gerektiğini savunurken, Yenilikçi kanat ise bazı Őeylerden taviz verilerek iktidar olunabileceğini iddia ediyordu. Bu süreç içinde Fazilet Partisi ilk defa iki genel başkan adayı ile kongreye gitmiştir. Gelenekçi kanadın adayı Recai Kutan olarak belirlenmiştir. Şevket Kazan, Süleyman Arif Emre, Fehim Adak ve Temel Karamollaoğlu gibi siyasetçilerin gelenekçi listede yer almıştır. Yenilikçi kanatta ise; İsmail Kahraman, Nevzat Yalçıntaş gibi eski iki siyasetçiler gibi Abdullah Gül, Recep Tayyip Erdoğan, Bülent Arınç gibi geçen siyasetçilerin yer aldığı bilinmektedir.³³

Milli Görüş içindeki kırılma sonrası Milli Görüş felsefesini benimseyen Fazilet Partisi ve Saadet Partisi sonrası 23 Kasım 2018 tarihinde Fatih Erbakan liderliğinde Yeniden Refah Partisi (YRP) kurulmuştur. Mill Görüş felsefesini benimseyen YRP "Milletimiz için biz varız!" sloganı ile kurulmuştur. Parti temelini Erbakan Vakfı kadrolarından oluşturulduğu bilinmektedir. Parti, ilk kongresinde 44 bin kişinin üstünde bir katılımcı sayısı ile en büyük kongrelerden birini organize ederek siyaset sahnesine giriş yapmıştır.³⁴

³² Hakan zdemir, "28 Şubat Süreci Arifesinde Ve Ertesinde İki Milli Görüş Partisi: Refah Partisi (RP) Fazilet Partisi (FP) (Karşılaştırılmalı Bir Analiz)" *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20/2, (2015), 165-193

³³ Nasuhi Güngör, *Yenilikçi Hareket*, (İstanbul: Anka Yayınları, 2002).

³⁴ Dünya Bülteni, "Yeniden Refah Partisi'nde ilk kongreye rekor katılım" (19 Kasım 2019), (Erişim 5 Kasım 2021).

4. MİLLİ GÖRÜŞ'ÜN “YENİLİKÇİ KANADI” VE ADALET VE KALKINMA PARTİSİ'NİN KURULUŞU

Milli Görüş geleneğinin o yıllardaki son partisi olan Fazilet Partisi bünyesinde, “Gelenekçiler” ve “Yenilikçiler” adında iki grup olduğu bilinmektedir. Yenilikçiler, Abdullah Gül etrafında toplanmışlardır ve Gül’ü Fazilet Partisi genel başkanlığına getirmek istemişlerdir ancak bu düşünce hayat bulamamıştır. Yenilikçi kanat ise Recep Tayyip Erdoğan liderliğinde Adalet ve Kalkınma Partisi’ni (AKP) kurmuşlardır. AKP 14 Ağustos 2001’de kurulmuştur. Kurucu üyeleri arasında bulunan önemli isimler şu şekildedir: Ali Babacan, Ayşe Böhürler, Murat Mercan, Mevlüt Çavuşoğlu ve Nurettin Canikli.³⁵ AKP’nin önde gelen isimlerinden bir bölümü, Fazilet Partisi kadrolarından olup bu partinin kapatılmasının ardından kurulmuş ve devam niteliğinde olan Saadet Partisi’ne katılmayanlar olarak bilinmektedir.

Erdoğan’ın kurmuş olduğu partide Millî Görüş felsefesini benimsemediği yönünde beyanatları olduğu bilinmektedir. AKP, kendisini “Siyasal İslamcı” kimliğe sahip bir parti değil “Muhafazakar Demokrat” bir kimlikte tanımlamıştır. AKP’nin muhafazakâr demokrat kimliğini partinin ideologu olarak bilinen Yalçın Akdoğan şu şekilde açıklamıştır³⁶:

“AKP’nin muhafazakâr demokrasi kavramıyla yapmaya çalıştığı, demokrasiye yeni bir tanım veya tür getirmek değil, bu terkip altında kendisine yeni bir kulvar açmaktı. Böyle bir kavram üretmek birkaç açıdan önem taşımaktadır: Siyaseti normalleştirmek ve gerçekçi bir zemine oturtmak, müstakil bir muhafazakâr parti ve kuşatıcı bir siyaset tarzı üretmek.”

AKP girmiş olduğu ilk seçim olan 2002 seçimlerinde %34 oy almış ve 363 milletvekili³⁷ ile tek başına iktidar olmuştur. 2002’den günümüze Türkiye’yi tek başına yöneten parti olarak Türk siyasal hayatında kritik bir rol edinmiş olan AKP kimlik olarak Milli Görüş felsefesini benimsemediğini vurgulasa da siyasal söyleminde Milli

³⁵ İsmail Şükür, “Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Siyasi Partilerin Doğuş Teorileri, Tipolojileri ve Kurumsallaşmaları Açısından Değerlendirilmesi”, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 3/3 (2020), 687.

³⁶ Yalçın Akdoğan, *AK Parti ve Muhafazakar Demokrasi*, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2004), 18-19.

³⁷ Resmi Gazete, “Geçerli oyların siyasi partilere dağılımı”, (Erişim 5 Kasım 2021).

Görüş ve Adil Düzen felsefelerinin izdüşümlerini görmek mümkündür. Bu bakımdan Necmettin Erbakan'ın mirasının önemi de bir kez daha anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Milli Görüş felsefesi ve Adil Düzen anlayışı, halkın refah seviyesini yükseltmeyi ve adil bir kalkınmayı hedeflemiştir. Felsefe olarak, sosyal hayattaki gelişmeyi doğru anlama, paylaşımı ise daha adilce sağlamanın önemini vurgulayan Adil Düzen ve siyasetteki yansıması Milli Görüş, 28 Şubat Süreci'nin ardından AKP'nin de içinden çıkmış olduğu siyasi hareket olarak Türk politik hayatında önemli yere sahiptir.

Türkiye siyasetine Milli Görüş Hareketi ile giren partiler kapatılarak isim değiştirmiş, sonrasında; Milli Nizam Partisi, Milli Selamet Partisi, Refah Partisi, Fazilet Partisi, Saadet Partisi olarak siyaset sahnesinde yer almışlardır.

Türkiye'de devam eden köyden şehre göç hareketi sürecinde Milli Görüş Hareketi bu kuşağın şehre entegre olmasını ve kültürlerini korumasını kolaylaştırmıştır. Necmettin Erbakan liderliğindeki Milli Görüş, sosyal hayatı cami, iş ve ev olarak gerçekleşen mütedeyyin kesimin yaşantısına siyaset olgusunu yerleştirerek var olma ve mücadele etme yolunu açmıştır. Türk siyasal hayatındaki rolü, esasları ve söylemleri ile yarım asırlık süreyi geride bırakmış olmasına rağmen izleri hala etkili olan Milli Görüş önce maneviyat söylemi ile yeni bir model ortaya koymuş ve öne sürmüştüğü Adil Ekonomik düzen ve Ağır Sanayi söylemi ile milli ekonomik model fikrini benimsemiştir. Bu çalışmada, Milli Görüş Hareketi ve Adil Ekonomik Düzen felsefesinin kurucusu Erbakan'ın siyaset felsefesinin etkileri geçmişten günümüze ele alınmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

Akgül, Ahmet, *Erbakan Devrimi*, İstanbul: Doğu Yayınları, 1995.

Burak, Begüm, *Türkiye'nin Siyasal ve Yönetmel Yaşamında 28 Şubat Süreci'nin Yeri Üzerine bir İnceleme*, İstanbul: Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 2010.

Can, Baki, "Söylemleriyle Erbakan", *Anadolu Gençlik Dergisi*, *Necmettin Erbakan Özel Sayısı* 2015.

Cepe, Naci, "Toplumsal Değişme Sürecine Dair Algılar" , *Umran*, 224.sayı, Nisan 2013.

Çakır, Ruşen, “Milli Görüş Hareketi”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, İslamcılık*, Ed. Yasin Aktay, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

Çakır, Ruşen, *Ayet ve Slogan: Türkiye’de İslami Oluşumlar*, İstanbul: Metis Yayınları, 11. Basım, 2012.

Çalmuk, Fehmi, *Selamûn Aleyküm Komutanım*, Ankara: Kim Yayınları, 2000

Çalmuk, Fehmi, *Erbakan’ın Kürtleri*, İstanbul: Metis Yayınları, 2001.

Engin, Recep Taha, *Türk Siyasi Hayatında Milli Görüş Hareketi: Temel Esasları ve Söylevleri*, İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, 2019.

Erbakan, Erbakan, *Türkiye’nin Temel Meseleleri*, Ankara: Rehber Yayınları, 1991.

Erbakan, Necmettin, *Adil Ekonomik Düzen*, İzmir: Anadolu Matbaacılık, 1992.

Erbakan, Necmettin, *Türkiye ve Ekonomi*, İstanbul: Milli Gazete Yay., 2002.

Erbakan, Necmettin, *Saadetin Temel Esasları, Prof. Dr. Necmettin Erbakan Külliyyatı-5*. Ankara: MGV Yayınları, 2014.

Ertem, Hüsamettin, *Yaşayanların Dilinden Milli Görüş*, İstanbul: Ravza Yayınları, 4.baskı, 2015.

Güngör, Nasuhi, *Yenilikçi Hareket*, İstanbul: Anka Yayınları, 2002.

Kızıldaş, Ekrem, *Herkesin Hocası Erbakan*, İstanbul: Hayat Yayınları, 2011.

Özdemir, Hakan, “28 Şubat Süreci Arifesinde Ve Ertesinde İki Milli Görüş Partisi: Refah Partisi (RP)-Fazilet Partisi (FP) (Karşılaştırmalı Bir Analiz)”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20/2, (2015), 165-193.

Sarıbay, Ali Yaşar, *Türkiye’de Modernleşme Din ve Parti Politikası*, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1985.

Şükür, İsmail, “Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Siyasi Partilerin Doğuş Teorileri, Tipolojileri ve Kurumsallaşmaları Açısından Değerlendirilmesi” , *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 3/3 (2020),686-697

Tanju, Sadun, “Sağ Yarışında Yeni Bir Adam”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 25-30. 9. 1969.

Uzun, M. Mustafa, *Prof. Dr. Necmettin Erbakan Külliyyatı*, 1.Cilt, Ankara: MGV Yayınları, 2013.

Yarıcı, Müslim, *Milli Görüş Hareketi'nin Fikri Temelleri*, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Yavuz, Hakan, *Modernleşen Müslümanlar*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005

Yorgancılar, Serkan, *Milli Görüş (1969-1980)*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2012.

Online Kaynaklar

1989 yerel seçim sonuçları. Erişim 4 Kasım 2021. <http://www.yerelsecim.com/YerelSecimSonuclari.asp?SY=1989>

1995 genel seçim sonuçları.Erişim 4 Kasım 2021. <http://www.yerelsecim.com/GenelSecimSonuclari.asp?SY=1995>

Dünya Bülteni, “Yeniden Refah Partisi'nde ilk kongreye rekor katılım” (19 Kasım 2019). Erişim 5 Kasım 2021. <https://www.dunyabulteni.net/guncel/yeniden-refah-partisi-nde-ilk-kongreye-rekor-katilim-h453507.html>

Resmi Gazete, “Geçerli oyların siyasi partilere dağılımı”. Erişim 5 Kasım 2021. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2002/11/20021110.htm#5>

28 ŞUBAT SÜRECİ, E-MUHTIRA VE 15 TEMMUZ FETÖ DARBE GİRİŞİMİNİN EKONOMİ-POLİTİK ANALİZİ

Adem ÜZÜMCÜ*

ORCID ID: 0000-0002-8699-053X

Öz: Türkiye’de demokratik yönetim dönemlerini kesintiye uğratan darbe, muhtıra benzeri ara rejim girişimlerinin geçmişi Osmanlı Devleti’nin son dönemine kadar gitmektedir. Sultan Abdülaziz’in tahtan indirilmesi, İttihat ve Terakki Partisi tarafından gerçekleştirilen Bab-ı Ali Baskını darbe geleneğinin başlangıcı sayılan olaylardır. Bu çerçevede 27 Mayıs 1960 Darbesi, 12 Mart 1971 Muhtırası ve 12 Eylül 1980 Darbesi, bu kötü geleneğin devamıdır. Türkiye’nin siyasi ve ekonomik alanda geri kalmasına yol açan bu üç darbe/ara rejim sonrası, Necmettin Erbakan’ın Başbakanlığını yaptığı Refah-Yol hükümetini devirmeye yönelik Post Modern Darbe 28 Şubat Süreci, özellikle ekonomik alanda çok daha fazla olumsuzluklara neden olmuştur. Bu süreçte faizler yükselmiş, enflasyon oranı %100 düzeyine yaklaşmış, bütçe açıkları yükselmiş, bankaların içi boşaltılmış, iktisadi büyüme oranları gerilemiştir. Adalet ve Kalkınma Partisinin (AK Parti) siyasi istikrarı sağladığı ortamda cumhurbaşkanı seçimini etkilemeye çalışan 2007 yılı E-Muhtıra girişimi, AK Partinin bu girişime karşı güçlü tepkisi ve Cumhurbaşkanını halkın seçmesini sağlayan yasal değişim sayesinde siyasi ve ekonomik açıdan zarar veremeyen bir girişim olmuştur. Buna karşın Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve AK Parti iktidarını devirmeye yönelik 15 Temmuz 2016 FETÖ darbe girişimi, 17-25 Aralık 2013 yolsuzluk kılıfı altındaki yargısal darbe

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, ademuzumcu58@gmail.com

Bu çalışma, 22-23 Ekim 2021 tarihleri arasında Ankara’da düzenlenen 4. Uluslararası Necmettin Erbakan ve Millî Görüş Sempozyumu’nda sunulan “28 Şubat Süreci, E-Muhtıra ve 15 Temmuz FETÖ Darbe Girişiminin Ekonomi-Politik Analizi” bildirinin genişletilmiş ve revize edilmiş halidir.

DOI: <https://doi.org/10.53662/esamdergisi.1035741>

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi: 17/12/2021
Kabul Tarihi: 15/03/2022

girişimi ile başlayan ve Türkiye’yi birçok alanda kontrol etmeyi amaçlayan bir darbe olarak ekonomik açıdan büyük olumsuzluklar doğurmuştur. 15 Temmuz Darbe girişimi sonrası döviz kurları yükselmiş, iktisadi büyüme oranı gerilemiş, ülkeye yabancı sermaye girişi azalmış, faiz oranları yükselmiştir. Bu makalede, bu üç darbe girişiminin ekonomi-politik analizi yapılmaktadır. Bu amaçla her bir darbe girişiminin üç yıl önce ve sonrasına ilişkin iktisadi büyüme, enflasyon ve işsizlik oranı gibi genel makroekonomik göstergeler, kamu maliyesi göstergeleri ve dış ticaret göstergeleri karşılaştırmalı biçimde analiz edilmektedir. Yapılan karşılaştırmalı analizler çerçevesinde diğer iki darbe/muhtıra girişimine göre 28 Şubat Sürecinde makroekonomik göstergeler ve kamu maliyesi göstergeleri üzerindeki olumsuz etkilerin daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Darbe, 28 Şubat, E-Muhtıra, 15 Temmuz, Ekonomi-Politik Analiz.

THE ECONOMIC-POLITICAL ANALYSIS OF THE 28 FEBRUARY PROCESS, E-MEMORANDUM AND THE JULY 15 FETO COUP ATTEMPT

Abstract: The history of interim regime attempts such as coups and memorandum that interrupted democratic governments in Turkey goes back to the last period of Ottoman Empire. The dethronement of Sultan Abdülaziz and the Bab-ı Ali Raid carried out by the Union and Progress Party were the events considered to be the beginning of this coup tradition. In this framework, 27 May 1960 Coup, 12 March 1971 Memorandum and 12 September 1980 Coup attempts had been the continuation of the bad tradition of these coups/interim regimes. After these three interim regimes, that led to Turkey’s backwardness in the political and economic field, the 28 February Process that Post-Modern Coup Attempt to overthrow the Refah-Yol government of which Prime Minister Necmettin Erbakan, especially caused much more negative effects in the economic field. In this process, interest rates rose, inflation rate approached 100%, budget deficits increased, banks resources were emptied, and economic growth rates declined. The E-Memorandum attempt of 2007, which tried to influence the presidential election in an environment where the Justice and Development Party (AK Party) ensured political stability, was a trial that could not harm politically and economically, due to the AK Party's strong reaction against this attempts and the legal change that allowed the people to elect the President. On the other hand, the 15 July 2016 FETO coup attempt, which aimed to overthrow President Recep Tayyip Erdoğan and the AK Party government, caused great economic negativities as a coup that started with the judicial coup attempt

under the cover of corruption on 17-25 December 2013 and aimed to control Turkey in many areas. After the July 15 coup attempt, exchange rates increased, the economic growth rate declined, foreign capital inflows decreased, and interest rates rose. In this paper, the economic-political analysis of these three coup regime attempts is made. For this purpose, general macroeconomic indicators such as economic growth, inflation and unemployment rate, public finance indicators and foreign trade indicators related to three years before and three years after each coup attempt are analyzed comparatively. In the framework of the comparative analysis, it is concluded that the negative effects on macroeconomic indicators and public finance indicators were much more in the 28 February Process compared to the other two coup/memorandum attempts.

Keywords: Coup, 28 February, E-Memorandum, 15 July, Economic-Political Analysis.

GİRİŞ

Bu makalede kullanılan darbe veya ara rejim kavramı ile asker kişiler ya da ordunun fiili askeri güç kullanarak ya da güç kullanma tehdidiyle, muhtıra vererek ülkedeki sivil iktidarı yönlendirmesi ya da yönetime fiilen el koyması anlaşılmaktadır.¹ Osmanlı İmparatorluğunda duraklama dönemi ile başlayan yeniçeri ayaklanmaları ve çeşitli isyanlar bir yana bırakılırsa 1876’da Sultan Abdülaziz’in tahttan indirilmesi Türkiye’de darbeci zihniyet açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Avrupa devletleri tarafından desteklenen Jön Türk hareketi ve daha sonra gizli biçimde oluşturulan İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin 1908’de İkinci Meşrutiyet’in ilanına katkısı, 31 Mart Vakası ve Sultan II. Abdülhamit’in tahtı bırakmak zorunda kalması bir başka darbe girişimidir. Şöyle ki, Sultan II. Abdülhamit’in tahttan indirilmesinde büyük rol oynayan İttihat ve Terakki yöneticileri içinde Enver, Talat ve Cemal Paşa üçlüsü olarak bilinen devleti ve milleti kurtarıcı (halaskâran) rolüne soyunan darbeciler, 1913’de gerçekleştirdikleri Bab-ı Ali Baskını ile de hükümeti devirip iktidarı kontrolleri altına almıştır.²

Osmanlı Devleti’nin son yüzyılında belirginleşen bu kötü gelenek, bu halaskâran darbeci zihniyet, cumhuriyet döneminde de sürmüştür. Cumhuriyetin kurucusu ve ilk cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa ve ikinci cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) iktidarları döneminde kontrol edilebilen ordu içindeki kıpırdanmalar, Celal Bayar’ın Cumhurbaşkanı ve Adnan Menderes’in Başbakan olduğu Demokrat Parti (DP) iktidarı ikinci döneminde 1955’den itibaren ortaya çıkmıştır.

¹ Osman Demir ve Adem Üzümcü, “Türkiye’de Yaşanan Ara Rejimlerin Sebepleri Üzerine Bir İnceleme”, *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi* 4/1 (2002), 155.

² Ömer Çiçek, “İttihat ve Terakki Partisi: Tarihsel ve Kuramsal Bir Değerlendirme”, *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5/2 (2019), 114.

Adnan Menderes hükümetinin ciddiye almadığı ordu içindeki bazı darbe heveslilerinin oluşturdukları cunta girişimleri, CHP içindeki bazı çevreler ve silahlı kuvvetleri darbeye çağıran sivil yapılardan destek görmüştür. CHP destekli gazete ve dergilerde DP iktidarı karşıtı asılsız haberler çoğalmış, idealist askeri okul öğrencilerinin nümayişleri artmış, üniversiteler karıştırılmış, bu gelişmeler 27 Mayıs 1960 darbesi ile sonuçlanmıştır.³

27 Mayıs 1960 darbesi son olmamış, neredeyse her on yılda bir yaşanan darbe girişimi ya da muhtıra çerçevesinde Türkiye demokrasisi yara almıştır. Bu bağlamda Türkiye’de demokrasiyi kesintiye uğratan ya da iktidarların devrilmesine yol açan darbe girişimi, muhtıralar kronolojik sıra ile bakıldığında 12 Mart 1971 Muhtırası, 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi, 28 Şubat 1997 Post-Modern Darbesi (28 Şubat Süreci), 27 Nisan 2007 Genelkurmay E-Muhtırası ve 15 Temmuz 2016 Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) Darbe Girişimi olarak karşımıza çıkmıştır.⁴

Bu makalede son üç darbe, muhtıra girişiminin, yani 28 Şubat 1997 Post-Modern Darbesi, 27 Nisan 2007 Genelkurmay E-Muhtırası ve 15 Temmuz 2016 FETÖ Darbe Girişiminin ekonomi politik analizi yapılmaktadır. Bu çerçevede makalenin planı şu şekilde oluşturulmuştur. Bu kısa girişin ardından ikinci başlıkta genel olarak Türkiye özelinde darbeler ya da ara rejimlerin gerekçelerinden söz edilmektedir. Ardından üçüncü başlıkta 28 Şubat 1997 post modern darbe girişiminin, dördüncü başlıkta 27 Nisan 2007 e-muhtıra girişiminin ve beşinci başlıkta 15 Temmuz 2016 FETÖ darbe girişiminin ekonomi politik analizi yapılmakta, altıncı başlıkta sonuç bağlamında kısa bir değerlendirme yer almakta, Türkiye’de darbeler-ara rejimlerin son bulması için neler yapılması gerektiğine ilişkin bazı önerilere yer verilmektedir.

1. DARBELER-ARA REJİMLERİN GEREKÇELERİ

Türkiye, cumhuriyetin kuruluşundan günümüze dört ara rejim dönemi (27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971, 12 Eylül 1980 ve 28 Şubat 1997) yaşamış, 27 Nisan 2017 e-muhtıra ve 15 Temmuz 2016 FETÖ darbe girişimi ile yüzleşmiştir. Bu darbe/ara rejimleri doğuran gerekçelerini açıklamak, hem ekonomi-politik bir analiz yapmak, hem de bu soruna karşı çözümler önermek açısından önemlidir. Türkiye’nin son 60 yıllık dönemi içinde her bir darbe / ara rejim girişiminin zamanı, şekli ve askeri müdahaleyi yapanlar (yapan askerler ve diğer çevreler) farklı olduğu için her bir ara rejim / darbe / muhtıra girişiminin kendine özgü farklı gerekçelerinden söz edilebilir. Bununla birlikte Türkiye’de gerçekleşen, girişim düzeyinde kalan ya da başarısızlığa uğratılan darbe

³ Demir ve Üzümcü, “Türkiye’de Yaşanan Ara Rejimlerin Sebepleri Üzerine Bir İnceleme”, 155-156.

⁴ Adem Üzümcü ve Samet Topal, “AK Parti Döneminde Türkiye’nin Dış Ticaretinin Gelişimi ve 15 Temmuz Darbe Girişiminin Türkiye’nin Dış Ticaret ve Turizmüne Yansımaları”, *15 Temmuz Darbe Girişimi ve Türkiye Uluslararası Sempozyumu, Bildiriler Kitabı*, ed.: Fethi Ahmet Polat vd., Muş Alparslan Üniversitesi Yayınları, Sempozyum Dizisi, (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2018), 2 / 19-20.

girişimleri ya da ara rejimlerin çoğu zaman birbiriyle iç içe çok güçlü ortak gerekçelerinin ileri sürüldüğü söylenebilir. Bu bağlamda darbe girişimini gerçekleştiren ya da ara rejim dönemini fiilen başlatan askerler ve onlarla beraber militarize olmuş sivil güçler darbe/muhtıra veya darbe girişimlerine *kılıf uydurmak üzere* genelde beş başlık altında toplanacak gerekçeler sunmaktadır.⁵ Bu gerekçeler arasında; demokratik siyasi kültürün zayıflığı, sivil yönetimlerin başarısızlığı, Atatürk ilke ve inkılaplarından sapma eğilimi, ordu - sivil yönetim ilişkilerinin doğru kurul(a)maması ve dış etkenler (örneğin CIA, FETÖ vb.) sayılabilmektedir

Demokratik siyasi kültürün zayıflığının bir gerekçe olarak, darbeler yada darbe girişimleri ile ilgili literatürde önemli bir yer tuttuğu söylenebilir. Bu bağlamda bir ülkedeki siyasi kültürün demokratik olması için siyasi partilerin varlığı, oy kullanımının özgür olması, adil seçimler yapılması, temel hak ve özgürlüklerin anayasal güvencesinin olması gerekir. Ayrıca demokratik kurum/kuralların ne ölçüde sahiplenildiği yani demokratik siyasi bilincin gelişmişlik düzeyi de önemlidir.⁶ Bu bağlamda alenen veya gizlice darbeleri destekleyen, teşvik eden, içli dışlı ya da teşne olan siyasi parti vb. kurumların bulunması siyasi demokratik kültürün zayıflığına işaret etmektedir. Demokratik siyasi kültür ortamında seçilmişlerin kamu yararını gözetecek şekilde politika üretmesi gerektiği gibi başta ordu olmak üzere diğer kurumların seçilmişleri kabullenmeleri, askeri-sivil alan sınırlarının belirgin olması ve sivil iktidarın üstünlüğünün kabullenilmesi önemlidir. Ayrıca seçilmiş iktidarlara karşı askeri güçler üzerinden gelebilecek hak ihlalleri noktasında iktidarı ve muhalefeti ile birlikte halkın topyekûn demokrasiden yana tavır koyması da gerekmektedir.

Darbeler, askeri müdahaleler konusunda önemli bir kaynak olan Finer (1988)'a göre (*demokratik*) *siyasi kültür ile askeri müdahale düzeyi arasında ters yönlü bir ilişkinin varlığından söz edilebilmektedir*. Siyasi kültür düzeyine göre de dört farklı askeri müdahale biçimi ortaya çıkabilmektedir. Bu askeri müdahale düzeyleri en zayıfından en şiddetlisine doğru *nüfuz etme, tehdit (muhtıra), yönetimi değiştirme ve yönetime el koyma* biçimindedir. Bu askeri müdahale şekilleri sırasıyla *olgunlaşmış, gelişmiş, zayıf ve minimal* demokratik siyasi kültür düzeylerine karşılık gelmektedir. Finer (1988)'e göre her bir askeri müdahale düzeyinin kendine has yöntemlerinden söz edilebilir. Örneğin olgunlaşmış demokratik siyasi kültürde nüfuz etme amacıyla anayasal kanallar kullanılabilir, çeşitli hileler denenebilir ve sivil iktidar ile rekabete girişilebilir.⁷ Gelişmiş demokratik siyasi kültüre karşı gelen tehdit etmede, çeşitli hileler

⁵ Demir ve Üzümcü, "Türkiye'de Yaşanan Ara Rejimlerin Sebepleri Üzerine Bir İnceleme", 156.

⁶ Demir ve Üzümcü, "Türkiye'de Yaşanan Ara Rejimlerin Sebepleri Üzerine Bir İnceleme", 157.

⁷ Samuel Edward Finer, *The Man on Horseback: The Role of the Military in Politics* (Boulder Colorado: Westview Press, 1988), 124-127.

ve sivil iktidar ile rekabet yanında sivil yetkililere gözdağı verilebilir (örneğin Sincan'da tankların yürütülmesi), onlara karşı uyumsuzluk gösterilebilir, hatta dayatma denemeleri (28 Şubat MGK bildirisinde belirlenen maddelerin gereğinin yerine getirilmesi için yapılan dayatmalar gibi) yapılabilir.

Türkiye'de demokratik siyasi kültürün olgunlaşmasının önündeki engellerin cumhuriyetin kuruluşundan itibaren ortaya çıktığı belirtilebilir. Örneğin çok partili hayata geçme denemesi olarak 1924'te Kazım Karabekir Paşa ve arkadaşlarınca kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının (TCF) dini özgürlüklere ilişkin yaklaşımı nedeniyle Şeyh Sait İsyanı sonrası bir yıl içinde kapatılması, Atatürk'ün direktifiyle 1930'da Fethi Okyar tarafından kurulan Serbest Fırkanın (SF), Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) karşıtlarının olaylı İzmir Mitingi sonrası kurulduktan 3 ay sonra kendini feshetmek zorunda kalması böyledir. Türkiye'de 1923-1950 arası tek parti iktidarı döneminde milletvekilleri, bakanlar ve cumhurbaşkanı aynı partili (CHP'li) olmuştur. 1947'ye kadar Cumhurbaşkanı aynı zamanda CHP genel başkanlığını yürütmüştür. Dünya üzerinde otoriter rejimlerin güç kaybetmeye başladığı II. Dünya Savaşı sonrası yapılan 1946 seçimleri açık oy gizli sayım biçiminde CHP baskısı altında gerçekleşmiş, gerçek anlamda çok partili demokratik siyasi kültüre geçiş anlamında özgür seçimler (gizli oy, açık sayım usulü) ancak 14 Mayıs 1950'de yapılabilmıştır.⁸

Demokrat Partinin (DP) 1950-1960 döneminde her seçimde ezici biçimde CHP'ye üstünlük sağlaması sonrası ordu üzerinde etkili olan CHP, askeri darbeye teşvik etmiş ve siyasi demokratik kültürün oluşmasına engel olmuştur. CHP'nin desteklediği 27 Mayıs 1960 darbesi DP'nin kapatılmasına, Başbakan Adnan Menderes ve iki bakanın Hasan Polatkan ve Fatin Rüştü Zorlu'nun idamına yol açmıştır.⁹ Parti kapatma olgusu 12 Mart 1971 Muhtırası sonrası sürmüştür, Erbakan'ın kurduğu Milli Nizam Partisi (MNP) yanı sıra Türkiye İşçi Partisi (TİP) de kapatılmıştır. 12 Eylül 1980 Darbesi sonrası muhalefetteki CHP, iktidardaki Adalet Partisi (AP) ile milliyetçi cephe hükümetlerinde AP ile ortaklık kuran Erbakan liderliğindeki Milli Selamet Partisi (MSP) ile Alparslan Türkeş liderliğindeki Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) kapatılmıştır. MNP, MSP çizgisinde Erbakan'ın direktifiyle kurulan Refah Partisi (RP), 28 Şubat süreci sonrası 1998'de Anayasa Mahkemesi tarafından laiklik karşıtı faaliyetlerin odak noktası olma suçlamasıyla kapatılmış, benzer gerekçelerle Fazilet Partisi (FP), 2001'de kapatılan milli görüş geleneği partileri arasındaki yerini almıştır.¹⁰

⁸ Yeşim Karadeniz, "Çok Partili Siyasal Hayatın Dönüm Noktası: 1950 Seçimleri", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8/8 (2018), 642-643.

⁹ Sadettin Bilgiç, "Memleketimizde Askeri Müdahaleler", *Yeni Türkiye Cumhuriyet Özel Sayısı II*, 23/24, (1998), 1203-1207.

¹⁰ Demir ve Üzümcü, "Türkiye'de Yaşanan Ara Rejimlerin Sebepleri Üzerine Bir İnceleme", 158-160.

Bütün bu gelişmeler ışığında Finer (1988) modeline göre Türkiye'nin 1923-1950 dönemi minimal demokratik siyasi kültür dönemi, 1950-1980 dönemi zayıf demokratik siyasi kültür dönemi olarak görülebilir. Türkiye'de 1980'den günümüze ortaya çıkan gelişmeler ve AB ile üyelik süreci gelişmiş demokratik siyasi kültüre geçiş noktasında bir ilerleme olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte 28 Şubat 1997 post modern darbesini, 27 Nisan 2007 e-muhtırasını, AK Partinin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmadan ancak oy çokluğu ile kurtulabilmesini ve 15 Temmuz 2016 FETÖ darbe girişimini düşündüğümüzde bütün bu olaylar, Türkiye'nin demokratik siyasi kültürünün olgunlaşmasını engelleyen anti demokratik gelişmeler olarak değerlendirilmelidir.

Darbe, muhtıra benzeri askeri müdahalelerin Türkiye'deki gerekçelerinden bir diğeri *Atatürk ilke ve inkılaplarından özellikle laiklik ilkesinden sapma eğilimleri* olarak belirtilmektedir. CHP'nin altı oku olarak da bilinen Atatürk ilkeleri; cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, laiklik, devletçilik ve devrimciliktir. Şerif Mardin'in merkez-çevre modeliyle Atatürk ilke ve inkılaplarından sapma eğilimleri ve laiklik ilkesinden uzaklaşmaya bakılacak olursa kentler seçkin elit kesim olarak merkezde CHP taraftarı bir yapı sunmakta, kırsal kesim ve kentlerin varoş kısımları çevreyi oluşturmakta ve genellikle CHP karşıtı muhafazakâr/tutucu kesimi temsil etmektedir. Şerif Mardin'in alansal merkez-çevre modeli Türkiye'de yaşanan darbe ve muhtıraları açıklama noktasında faydalı olsa da düşünsel temele dayanan merkez-çevre modelinin daha açıklayıcı olduğu söylenebilir. Bu bağlamda düşünsel merkez-çevre modeline göre Atatürk ilke ve devrimleri merkezde yer almakta, bu ilke ve devrimlerle çelişen her türlü laiklik karşıtı düşünce çevreyi oluşturmaktadır. Atatürk ilke ve devrimlerinden, özellikle katı biçimde yorumlanan laiklik ilkesinden uzaklaşma önemli bir sorun ve darbe ya da muhtıra gerekçesi olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda kendilerini Atatürk ilke ve devrimlerinin koruyucusu olarak gören ordu içindeki bazı darbe heveslisi askerler ve sivil bürokratlar merkezin çevre karşısında zayıfladığını düşündükleri zaman duruma müdahale etmeyi kendisine bir vazife edinmektedir. Örneğin Şeyh Sait İsyanı, Menemen Olayı, DP'nin ezanı aslına uygun Arapça okutması laiklik karşıtı sorunlar olarak görülmüştür. Yine 27 Mart 1994 yerel seçimlerinde Refah Partisinin Ankara ve İstanbul büyükşehir belediyelerini kazanması, 25 Aralık 1995 seçimlerinde en fazla oy alan birinci parti haline gelmesi ve Refah-Yol hükümeti Başbakanı Erbakan'ın bazı din âlimlerine verdiği iftar, ordu içinde oluşturulan cunta benzeri Batı Çalışma Grubu (BÇG) tarafından laiklik karşıtı gelişmeler olarak görülmüştür.¹¹ Bu darbe taraftarı cunta girişiminin yönlendirmesiyle yargı mensuplarına irtica brifingleri verilmiş, 28 Şubat 1997'de toplanan Milli Güvenlik Kurulu (MGK) toplantısında çoğu dini özgürlükleri kısıtlayan 18. Maddelik bildiri, Refahyol

¹¹ Beklan Kulaksızoğlu, "Türkiye'nin Post Modern Darbesi: 28 Şubat", *Deutsche Welle Türkçe* (28 Şubat 2018).

hükümetine dayatılmıştır. Post modern darbe olarak adlandırılan 28 Şubat Süreci¹², bu bağlamda merkezin çevre karşısında gücünü konsolide etme çabası, katı laiklik ilkesi üzerinden resmî ideolojiyi çevreye benimsetme/dayatma olarak görülmektedir.¹³

Sivil yönetimlerin başarısızlıkları, ara rejimler/askeri darbelerin en önemli gerekçeleri arasında bulunmaktadır. Örneğin Nordlinger'e göre ordu içindeki darbeci cunta girişimleri ve destekçileri, sivil yönetim başarısız olunca ve meşruiyetini kaybedince müdahalede bulunmaktadır.¹⁴ Bu bağlamda sivil yönetimler kamu düzenini koruyamadığında, siyasal kutuplaşma arttığında, şiddet olayları ve terör arttığında başarısız olmaktadır. Türkiye'de yaşanan her darbe ya da muhtıra öncesi sosyal, siyasal ve bürokratik alanda kutuplaşma ve gerilimin, şiddet olayları ve terör eylemlerinin arttığı ve ekonomik sorunların ağırlaştığı gözlenmiştir. Örneğin 27 Mayıs 1960 darbesi öncesi CHP ile DP arasında siyasal gerilim ve kutuplaşma artmış, 12 Eylül 1980 darbesi öncesi ekonomik sorunlar ağırlaşmış, CHP ve AP arasında siyasal kutuplaşma nedeniyle 6 ay boyunca yeni cumhurbaşkanı seçilememiş, üniversitelerde olaylar patlak vermiş, sağ sol kavgası biçimindeki şiddet ve terör eylemleri artmıştır.¹⁵ 12 Eylül 1980 Darbesinin başındaki Kenan Evren, darbenin neden daha önce yapılmadığı, terör ve şiddet eylemlerinin ve akan kanın neden daha önce durdurulmadığı sorulunca “şartların olgunlaşmasını”¹⁶, yani sivil yönetimin başarısızlığının halk tarafından açıkça görülmesini beklediklerini söylemiştir.

1974-1980 ve 1991-2002 dönemlerinde kurulan koalisyon hükümetlerinde ortaklar arasındaki anlaşmazlıklar sivil yönetim başarısızlıklarına yol açmış, 1980 öncesi radikal sol örgütlerin terör eylemleri artmış, 1990'lı yıllar PKK terörünün ülkeyi zayıflattığı ve ekonomik sorunların ağırlaştığı yıllar olmuştur. Özellikle 1990'lı yıllar ekonomik açıdan sivil yönetimlerin başarısızlığının arttığı, yüksek enflasyon ve yüksek faiz ortamında rant ekonomisi koşullarının yaşandığı, kamu harcamalarının plansız biçimde sürekli arttığı¹⁷, kişi başı gelirin dolar cinsinden yerinde saydığı, Türkiye ekonomisinin *patinaj* yaptığı, kayıp yıllar dönemi olarak adlandırılmaktadır.¹⁸ Ayrıca 28 Şubat süreci sonrası yönetimlerine eski üst düzey ordu komutanlarının getirildiği bazı

¹² Erşan Sever ve Mehmet Dikkaya, *Post Modern'den Soft Modern'e: 28 Şubat ve 17 Aralık Sürecinin Ekonomi Politikası*, (Ankara: Savaş Yayınevi, 2015), 13-14.

¹³ Demir ve Üzümcü, “Türkiye’de Yaşanan Ara Rejimlerin Sebepleri Üzerine Bir İnceleme”, 163-165.

¹⁴ Birsan Örs, *Türkiye’de Askeri Müdahaleler* (İstanbul: Der Yayınları, 1996), 53.

¹⁵ William Hale, *Türkiye’de Ordu ve Siyaset*, çev. Ahmet Fethi (İstanbul: Hil Yayıncılık 1996), 193.

¹⁶ Örs, *Türkiye’de Askeri Müdahaleler*, 172-173.

¹⁷ Osman Demir, “Türkiye Ekonomisi, Sorunlar, Hatalar ve Krizler”, *İktisat, İşletme ve Finans* 18/20 (2003), 84-100.

¹⁸ Adem Üzümcü, “Türkiye Ekonomisinde Büyüme ve Kalkınma Dinamikleri”, *Osmanlı’dan İkininli Yıllara Türkiye’nin Ekonomik Tarihi*, ed. Mehmet Dikkaya vd. (Ankara: Savaş Yayınları, 2015), 229 ve 233.

bankaların hortumlandığını, Ziraat Bankası ve Halk Bankası gibi kamu bankalarının görev zararına uğratıldığını da bir başka realite olarak belirtmek gerekmektedir.

Türkiye’de yaşanan darbelerin bir başka gerekçesi *ordu-sivil yönetim arasındaki ilişkilerin düzgün kurulamamasıdır*. Türkiye’de ordu – sivil yönetim ilişkilerinin iç içe olması, Osmanlı’dan kalan bir mirastır. Ordu millet olarak adlandırılan Türkler çok sayıda devlet kurarken ordu devlet içinde önemli yer tutmuştur. Peygamber ocağı olarak görülen ordu, özellikle Osmanlı ordusu yükselme döneminde iktidarın güç kaynağı, gerileme ve çöküş dönemlerinde ise padişahın ve halkın korkulu rüyası haline gelmiştir.¹⁹ Yeniçeri ocağının padişahların tahttan indirilmesi ve yenisinin çıkmasına katkı sağlayacak şekilde aşırı politize olması, yenilik çabalarına karşı çıkması, Osmanlı’nın Avrupa’nın gerisinde kalma sürecinde girdiği 1877-1878 Osmanlı–Rus savaşı sonrası tüm büyük savaşlardan yenik çıkması devletin sonunu getirmiştir. Bu bağlamda Osmanlı Devletinde önce ordu politize olmuş, sonra ordu ve devlet zayıflamış ve 600 yıllık Osmanlı Devleti çökmüştür.²⁰

Osmanlı’dan kalan ordu-sivil yönetim ilişkilerinin iç içe geçmişliğinin bir anda ortadan kaldırılması mümkün olmadığı gibi Türkiye Cumhuriyetini kuran Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü, Kazım Karabekir, Fethi Okyar, Celal Bayar gibi kurucu kadro asker kökenli İstiklal Harbini kazanan kişilerdir. Atatürk ve İnönü CHP’ni yönetirken Atatürk’ün yönlendirdiği silah arkadaşları Kazım Karabekir TCF, Fethi Okyar SF üzerinden kapatılan sivil partilerin yöneticileri olmuştur. Celal Bayar, Atatürk döneminde başbakan, DP döneminde Cumhurbaşkanı olmuştur. 27 Mayıs darbesinden bir ay önce emekli olan Orgeneral Cemal Gürsel darbe cuntasının başına geçtikten sonra 1961 Anayasası ile Cumhurbaşkanı olmuştur. Ardından gelen iki cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ve Fahri Korutürk asker kökenli orgeneral ve oramiraldir. Yine 12 Eylül 1980 darbesini gerçekleştiren Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren 1982 anayasası ile birlikte Cumhurbaşkanı olmuştur. Turgut Özal bir sivil olarak 1989’da cumhurbaşkanı oluncaya kadar Genelkurmay Başkanları ve yüksek komutanlar Cumhurbaşkanlığı makamını kendilerinin geçecekleri üst makam gibi görme eğiliminde olmuşlardır.²¹ Bu bağlamda DP hükümeti döneminde olduğu gibi günümüzde yeni Cumhurbaşkanlığı sistemi içinde Genel Kurmay Başkanının milli savunma bakanına bağlanması ve Milli Güvenlik Kurulu (MGK) içinde asker kişilerin ağırlığının azaltılarak sivil iktidarın gücünün artırılmasının olumlu gelişmeler olduğu söylenebilir.

¹⁹ Hale, *Türkiye’de Ordu ve Siyaset*, 14.

²⁰ Demir ve Üzümcü, “Türkiye’de Yaşanan Ara Rejimlerin Sebepleri Üzerine Bir İnceleme”, 172-173.

²¹ Örs, *Türkiye’de Askeri Müdahaleler*, 30-35 ve 170-173.

Dış etkenler de darbe ve muhtıra gibi girişimlerin arka planında yer alan önemli gerekçeler arasında bulunmaktadır. Askeri açıdan güçlü, aynı zamanda dünya ekonomisine yön veren ABD, İngiltere ve Fransa gibi gelişmiş ülkelerin nispeten daha zayıf ülkeleri kontrol etme, onları kendilerinin istediği yöneticiler eliyle dolaylı biçimde yönetme isteği çok eskilere dayanmaktadır. Günümüzde ekonomik ve askerî açıdan güçlü ülkeler, kurdukları gizli ve açık örgütlerle bir ülkeye karşı ambargo uygulamakta (İran, Kuzey Kore), o ülkenin askerlerini sivil yönetime karşı kışkırtma ve/veya bizzat kendileri güç kullanma yoluyla (Irak, Afganistan; Libya ve Suriye'ye ABD–Fransa'nın müdahaleleri) sivil veya askeri yönetimleri (Saddam, Kaddafi) devirmekte ve kendi istedikleri kişileri yönetime getirmektedir. Ekonomik ve askeri açıdan gelişmiş bu ülkeler, çıkarlarına göre bazı ülkelerde demokrasinin gelişmesini (Arap Baharı sırasında Tunus örneği) isterken bazen tam aksine bir darbeyi (Mısır'da Mursi yönetimini askeri darbe ile deviren Sisi'nin açıkça desteklenmesi) uygun görebilmektedir. Bu çifte standart nedeniyle gelişmiş ülkelerin, özellikle ABD'nin uzun vadede kendilerine rakip çıkabilecek ülkelerde yönetimleri devirmeye çalıştıkları bilinmektedir. Bu amaçla CIA gibi kurumlar ve George Soros gibi spekülörlerin fonladığı STK'lar üzerinden darbe planladıkları, bazı darbe girişimlerinde başarılı oldukları (12 Eylül 1980 Darbesi gibi), bazılarını Sisi örneğinde olduğu gibi dolaylı biçimde onayladıkları, bazı darbe girişimlerinde başarısız oldukları (CIA'nın Küba'da Fidel Castro'nun devrilmesini başaramaması ve FETÖ'nün 15 Temmuz 2016 darbe girişimi gibi) söylenebilir.

2. POST MODERN DARBE GİRİŞİMİNİN (28 ŞUBAT SÜRECİ) EKONOMİ-POLİTİK ANALİZİ

Bilindiği üzere AP, CHP, MHP ve MSP, 12 Eylül 1980 darbesi sonrası kapatılmış, bu partilerin genel başkanları ve parti yöneticilerine 1982 Anayasası çerçevesinde 15 yıl siyaset yasağı getirilmiştir. 12 Eylül 1980 ile 6 Kasım 1983 tarihleri arasında ara rejim dönemi yaşanmış, bu dönemde emekli amiral Bülent Ulusu başbakanlığında Türkiye yönetilmiştir. 1982 Anayasasının kabulü sonrası darbeci Genelkurmay Başkanı Kenan Evren cumhurbaşkanı olmuş, sivil yönetime geçmek amacıyla 6 Kasım 1983'de genel seçim yapılması kararı alınmıştır. Bu süreçte Kenan Evren ve diğer darbeci kuvvet komutanlarından oluşan Milli Güvenlik Konseyi, CHP, AP, MHP ve MSP'nin yeniden başka adla kurulmasını engellemek amacıyla sakıncalı gördükleri parti kurucularını veto etmiş, seçimlere üç partinin Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP), Halkçı Parti (HP) ve Anavatan Partisi (ANAP)'nin girmesine izin vermiştir. Kenan Evren ve darbeci komutanların beklentisinin aksine 6 Kasım 1983

genel seçimlerinde Turgut Sunalp'ın kurduğu ve askerinin destekliği MDP üçüncü parti olurken Turgut Özal'ın lideri olduğu ANAP seçimlerinde tek başına iktidara gelmiştir.²²

Sivil yönetime geçiş sonrası siyaseten yumuşama yaşanmış, eski liderlerin yönlendirmeleriyle farklı adlarla yeni partiler kurulmuş²³ ve siyasi yasaklara gerek olup olmadığı tartışılmaya başlanmıştır. 6 Eylül 1987'de yapılan referandumda 100 bin gibi çok az oy farkıyla siyasi yasaklar kaldırılmıştır.²⁴ Özal, referandumdaki yüksek oy gücüne dayanarak 29 Kasım 1987'de erken seçim kararı almıştır. Seçimde ANAP %36 oy almasına karşın seçim aritmetiği sayesinde TBMM'de üçte iki çoğunluğa sahip olmuştur. Öte yandan 1989'da yapılan yerel seçimlerde ANAP'ın oyu yaklaşık %22 düzeyine inmiş, Özal muhalefetin itirazına rağmen Cumhurbaşkanı adayı olmuş, üçüncü turda seçilerek ilk sivil cumhurbaşkanı olmuştur. Turgut Özal'ın genel başkanlıktan ayrılmasından sonra ANAP'ın başına Yıldırım Akbulut geçse de parti içi dengeler neticesinde Mesut Yılmaz yeni genel başkan olmuş, ancak 1991'de yapılan erken genel seçimlerde ANAP üçüncü parti durumuna düşmüştür. En fazla oy alan Demirel'in DYP'si ile Erdal İnönü'nün Sosyal Demokrat Halkçı Partisi (SHP) koalisyon hükümeti kurmuş ve 11 yıl süren koalisyon hükümetleri dönemi başlamıştır.²⁵

1994'te yapılan yerel seçimlerde Erbakan liderliğindeki Refah Partisi (RP) en başarılı parti olmuş, İstanbul'da Recep Tayyip Erdoğan ve Ankara'da Melih Gökçek büyükşehir belediye başkanlıklarını kazanmıştır. RP, 25 Aralık 1995'te yapılan genel seçimlerde birinci parti olmuştur.²⁶ RP'nin birinci parti olmasından rahatsız olan bazı çevreler RP'siz bir hükümet arayışına girmiş, ANAP-DYP (Anayol) koalisyon hükümeti kurulmuştur. Ancak, bazı RP'li milletvekilleri hükümetin güven oylamasında usul hatası olduğu gerekçesiyle Anayasa Mahkemesine başvurmuş ve zaten uyumsuz olan Anayol hükümeti Anayasa Mahkemesi kararı ile yıkılmış, 1996 yılının yazında dönüşümlü başbakanlık öngören bir protokolle 54. Türkiye Hükümeti, RP-DYP (Refahyol) koalisyon hükümeti kurulmuştur. Ancak, çok geçmeden bazı asker-sivil bürokratlar, muhalefet partileri ile basın ve yargının önemli bir kısmı dini söylemi öne çıkaran kendilerine göre

²² Yusuf Ziya Keskin ve Gülsemin Akın, "12 Eylül Ara Rejimi Döneminde Türkiye'de Siyasi Gelişmeler: 1980-1983", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 26, (2020), 715.

²³ Demirel'in yönlendirmesiyle Hüsamettin Cindoruk Doğruyol Partisini (DYP), Erbakan'ın yönlendirmesiyle Ahmet Tekdal Refah Partisi'ni (RP) kurmuştur. Türkeş'in yönlendirmesiyle Mehmet Pamak, Muhafazakâr Parti'yi kurmuş, Pamak ve 25 arkadaşı veto edilince Ahmet Özsay başkan olmuştur. Bu parti daha sonra adını Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) olarak değişirmiştir. 6 Eylül 1987'de yapılan referandumla siyasi yasaklar kalkınca bu yeni partilerin başına eski doğal liderleri geçmiştir. Bkz: Demir ve Üzümcü, "Türkiye'de Yaşanan Ara Rejimlerin Sebepleri Üzerine Bir İnceleme", 170.

²⁴ Yıldırım Oğur, "Milli Referandum Tarihi – 3", *Türkiye Gazetesi* (3 Mart 2017).

²⁵ Mehmet Şükrü Nar, "Siyasal Bir Ritüel Olarak Seçimler: Türkiye Örneği", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 9/5 (2020), 4133.

²⁶ *Yeni Şafak Gazetesi*, "Bir Çiçekle Baharı Getiren Lider: 1995 Genel Seçimi" (7 Nisan 2017).

laiklik karşıtı bir partinin öncülüğünde kurulan yeni hükümete karşı cephe almış ve ülkede gerilim artmıştır. RP’li bazı milletvekillerinin geçmişte suç teşkil eden sözler söylediği gibi konular gündeme oturmuştur. Ayrıca, o günlerde kamuoyunun tepkisini çeken Müslüm Gündüz’ün Fadime Şahin ile Ali Kalkancı’nın Fadime Şahin ve Emire Kalkancı ile ilişkileri üzerinden RP’ni yıpratın yayınların dozu artırılmıştır.²⁷

Ocak-Şubat 1997’de Genelkurmay bünyesinde kriz yönetim merkezi kurulmuş, Deniz Kuvvetleri Komutanlığında oluşturulan Batı Çalışma Grubu ile birlikte yargı mensuplarına askerler tarafından irtica brifingleri verilmiştir. MGK’nın 28 Şubat 1997 tarihli toplantısında alınan 18 maddelik kararın hükümet tarafından acilen uygulanması istenmiştir. Bu ortamda DYP milletvekillerinden istifalar olunca koalisyon ortağı DYP’den kopuşları engellemek için Haziran 1997’de Başbakan Erbakan, dönüşümlü başbakanlık gereği hükümetin istifa mektubunu cumhurbaşkanına sunmuştur. Büyük Birlik Partisi (BBP) genel başkanı Muhsin Yazıcıoğlu, Refahiyol dönüşümlü hükümetini 6 milletvekili ile destekleyeceğini açıklamasına ve DYP genel başkanı Tansu Çiller’in başbakanlık için hükümet kurma görevini alması beklenmesine rağmen Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel o tarihte daha fazla milletvekiline sahip olan ANAP genel başkanı Mesut Yılmaz’a hükümeti kurma görevini vermiştir. Sonuçta Mesut Yılmaz başbakanlığında Türkiye’nin 55. Hükümeti ANAP-DSP-DTP (Anasol-D) koalisyon hükümeti kurulmuştur.²⁸

28 Şubat sürecinde RP, Anayasa Mahkemesi kararı ile kapatılmış, Erbakan ömür boyu siyaset yasağı cezasına çarptırılmış, zorunlu eğitim kesintisiz sekiz yıla çıkarılmış, meslek liselerinin orta kısımları kapatılmış, meslek lisesi mezunlarının uzmanlık alanları dışındaki bir yüksekokulda okumaları neredeyse imkânsız hale getirilmiş, yükseköğretim dâhil bütün eğitim kurumlarında türban yasaklanmış, Diyanet İşleri Başkanlığı dışındaki Kur’an kursları kapatılmış ve 12 yaş altı Kur’an kurslarına öğrenci kabulü yasaklanmıştır.²⁹

Bu noktada 28 Şubat süreci politika analizinin ardından bu sürecin öncesi ve sonrasının ekonomik analizine geçilebilir. Bu bağlamda 28 Şubat sürecinin ekonomik açıdan nasıl bir ekonomik ortamda başladığı, bu süreç sonrası ekonomik görünümün olumlu ya da olumsuz biçimde değişip değişmediği analiz edilmektedir. Bu çerçevede post modern darbe girişiminin yaşandığı 1997 yılının 3 yıl öncesi ve 3 yıl sonrasına ilişkin toplamda 6 yılı içeren genel makroekonomik göstergeler, bazı kamu maliyesi ve dış ekonomik göstergeler üzerinden bu sürecin öncesi ve sonrası değerlendirilmektedir.

²⁷ Demir ve Üzümcü, “Türkiye’de Yaşanan Ara Rejimlerin Sebepleri Üzerine Bir İnceleme”, 171.

²⁸ Enes Malik Çakır, “1991-2002 Yılları Arasında Koalisyon Hükümetleri Yönetimi”, *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi* 6 (2020), 29.

²⁹ Osman Demir ve Adem Üzümcü, “Türkiye’de Yaşanan Ara Rejimlerin Ekonomi Açısından Değerlendirilmesi”, *Uludağ Üniversitesi İİBF Dergisi* 9/2 (2001), 14.

28 Şubat sürecinin 3 yıl önce ve 3 yıl sonrasını içeren³⁰ genel makroekonomik göstergelerin gelişimi Tablo 1’de görülmektedir. Tablonun ilk sütununda yer aldığı üzere 28 Şubat sürecinin üç yıl öncesi Türkiye’nin ekonomik kriz yaşadığı, 5 Nisan 1994 İstikrar Kararlarının³¹ alındığı 2009 bazlı yeni GSYİH serisine göre %5,5 oranında küçülme yaşanan 1994 yılına karşılık gelmektedir.

Tablo 1: 28 Şubat Süreci Öncesi ve Sonrası Genel Makro Ekonomik Göstergeler

Yıl	Büyüme Oranı (%)	Enflasyon Oranı (TÜFE) %	İşsizlik Oranı (%)	DİBS Faiz Oranı (%)
1994	-5,5	106,3	8,3	164,4
1995	7,2	89,1	7,3	121,9
1996	7,0	80,4	6,3	135,0
1997	7,5	85,7	7,2	127,2
1998	3,1	84,6	6,7	122,5
1999	-3,4	64,9	7,4	109,5
2000	6,6	54,9	6,5	38,0

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Strateji ve Bütçe Başkanlığı (SBB), *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-2017*’den büyüme oranları ve enflasyon oranları verileri alınmıştır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)’den işsizlik oranı ve DİBS Faiz Oranı verileri alınmıştır.

Tabloda görüldüğü üzere 5 Nisan 1994 İstikrar Kararları çerçevesinde yapılan KİT zamları sonrası 1994’te enflasyon oranı yıllık ortalama %106 gibi tarihi yüksek düzeylere ulaşmıştır. Yüksek enflasyon sonuçta yüksek mevduat faizleri yanı sıra devletin yüksek faiz oranlarından borçlanmasına yol açmıştır. Bu bağlamda 1994’de Devlet İç Borçlanma Senetlerinin (DİBS) faiz oranı %164 gibi yüksek oranda gerçekleşmiştir. DİBS faizleri izleyen yıllarda yüksek seyretmeye devam etmiş bu bağlamda 1995 ile 1999 arasında yaklaşık olarak %110 ile %135 arasında seyretmiştir. Refahiyol iktidarının sürdüğü 1997’de %127’ye ancak indirilebilen DİBS faiz oranı, Enflasyonla Mücadele Programı (EMP)’nin uygulamaya konduğu 2000’de enflasyon oranının azalması ve EMP’ye Kasım 2000 bankacılık krizine kadar güven duyulması sayesinde %38 seviyesine kadar inmiştir.

³⁰ Ekonomi politik bir analiz için daha uzun dönemleri, örneğin 10 yıllık dönemleri içeren bir veri seti üzerinden analiz yapmak daha uygun olabilirdi. Bununla birlikte toplamda 7 yılı içeren bir analiz; hem post modern darbe, e-muhtıra ve 15 Temmuz darbe girişimlerinin öncesi ve sonrasının birbiriyle tarih itibarıyla çakışmasını önlemek, hem de her bir darbe, muhtıra girişiminin ekonomik gerekçelerini ve sonuçlarını görebilmek ve mukayese etmek adına tercih edilmiştir. Bu darbe ve muhtıra girişimlerinin birbirine yakın tarihlerde gerçekleşmesi ve her bir dönemi ayrı ayrı mukayese ederek gösterme ihtiyacı daha dar bir zaman dilimini seçmeye yazarı zorlayan unsurlar olmuştur.

³¹ Osman Demir, *Ekonomide Devlet*, (Ankara: SPK Yayınları, 1997), 187-190.

İktisadi büyüme oranları açısından tabloya bakıldığında kriz sonrası toparlanan iç talep artışı sayesinde 1995 ve 1996 %7 civarında büyüyen Türkiye ekonomisinin 28 Şubat sürecinin yaşandığı 1997’de %7,5 ile bu 7 yıllık dönem içinde en yüksek iktisadi büyüme oranını sağladığı anlaşılmaktadır.³² Öte yandan 17 Ağustos 1999 Marmara Depreminin olumsuz etkisiyle Türkiye ekonomisi %3,4 oranında küçülse de 2000 yılında hem iç talep artışı hem de EMP çerçevesinde kurları gelecek 1,5 sene için sabitleyen IMF tarafından desteklenen yarı para kurulu rejimi çerçevesinde artan ithalatın etkisiyle %6,6 oranında pozitif büyüme sağlanmıştır.³³ Sadece büyüme oranlarına bakılırsa 28 Şubat sürecini büyüme oranları açısından gerekçelendirecek bir olumsuzluk olmadığı, 1994 ve 1999’daki olağanüstü ekonomik küçülmelerin Refahiyol iktidarına bağlanamayacağı, aksine bu yıllar içinde en yüksek büyümenin 1997’de yaşandığı dikkat çekmektedir.

Enflasyon oranında da bu dönemde dalgalanma görülmekte 1994 sonrası görece zayıflayarak %80-90 aralığına inen TÜFE’nin Refahiyol Hükümetinin çok kısa döneminde 1997’de %85,7 oranı ile bu dönem ortalamasına yakın olduğu söylenebilir. Enflasyonun 1998 ve 1999’da görece gerilemesinin arka planında bu yıllarda yaşanan iç talep daralması ve Marmara Depreminin etkisi, 2000 yılındaki azalmada ise EMP’nin etkisi bulunmaktadır. Bu bağlamda 28 Şubat sürecinin büyüme oranlarında iyileşme sağlayamadığı gibi enflasyon oranı üzerinde de doğrudan etkisinin olduğu söylenememektedir. İşsizlik oranlarının bu 7 yıllık dönem içinde ortalama %7-8 oranında olduğu 1998’de %6,7 oranına gerilese de 1999’da depremin etkisiyle yeniden görece arttığı söylenebilir.

28 Şubat süreci öncesi ve sonrasına ait kamu maliyesi göstergelerinin bazılarının gelişimi Tablo 2’de görülmektedir. Tabloda görüldüğü üzere ekonomik anlamda sıkıntılı geçen bu 7 yıllık süreçte konsolide bütçe gelirlerinin GSYİH’na oranı yükselse de konsolide bütçe giderlerinin GSYİH’ya oranı 28 Şubat sürecinin başladığı 1997 sonrası daha fazla artmış, 1997’de %27,4 iken 1998’de %30’a yaklaşmış, 1999’da Marmara Depreminin etkisiyle %35,8 ve 2000 yılında yüksek faiz ödemeleri/transfer harcamalarının etkisiyle %37,5 gibi oldukça yüksek bir orana ulaşmıştır. Bu gelişme bağlamında konsolide bütçe açığı / GSYİH oranı 5 Nisan 1994 Kararları sonrası %4 civarında iken 1997’de Refahiyol iktidarı döneminde %7 civarına yükselmiş, ancak asıl artış 1999 ve 2000 yıllarında bu oranın ortalama %11,5 seviyesine yükselmesi olmuştur.

Tablo 2: 28 Şubat Süreci Öncesi ve Sonrası Bazı Kamu Maliyesi Göstergeleri

Yıl	K. Bütçe Geliri / GSYİH (%)	K. Bütçe Gideri / GSYİH (%)	K. Bütçe Açığı / GSYİH (%)	KKBG / GSYİH (%)
1994	19,3	23,2	-3,9	7,9

³² Demir ve Üzümcü, “Türkiye’de Yaşanan Ara Rejimlerin Ekonomi Açısından Değerlendirilmesi”, 14.

³³ Üzümcü, “Türkiye Ekonomisinde Büyüme ve Kalkınma Dinamikleri”, 229.

1995	17,9	22,0	-4,1	5,2
1996	18,2	26,4	-6,2	8,8
1997	19,8	27,4	-7,6	7,6
1998	22,3	29,5	-7,3	9,2
1999	24,2	35,8	-11,6	14,3
2000	26,0	37,5	-11,5	12,1

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (SBB), *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, Kamu Finansmanı, Konsolide Bütçe / GSYİH oranları*
Tablo 5.8'den KKBG / GSYİH oranları Tablo 5.4'ten alınmıştır.

Öte yandan KİT zararları, mahalli idare zararları gibi unsurları da içeren daha geniş tanımlı Kamu Kesimi Borçlanma Gereği (KKBG)'nin GSYİH'ya oranı bu dönemde çok daha fazla yükselmiştir.³⁴ KKBG/GSYİH oranı Refahiyol iktidarı döneminde %7,6 iken 1999'da iki katına yaklaşmış, 2000'de %12,1 olmuştur. Refahiyol iktidarı döneminde denk bütçe çabası içine girilmesine rağmen bütçe açığı/GSYİH ve KKBG/GSYİH oranının iki üç yıl sonra bu derece yükselmesinde depremin olumsuz etkisinin olabileceği düşünülse de asıl problem devletin aşırı yüksek faizle borçlanması, bazı bankaların hortumlanması ve kamu bankalarındaki yüksek görev zararlarıdır. Şöyle ki, 5 Nisan 1994 İstikrar Kararları sonrası bankacılık sistemi çökmesin, kurların aşırı yükselmesi durumunda insanlar bankalara hücum etmesin düşüncesiyle mevduatlara %100 devlet garantisi verilince ahlaki tehlike (moral hazard) ortaya çıkmış, zaten banka kurmanın kolaylaştırıldığı bu ortamda bankaların içini boşaltan banka sahipleri (Hayyam Garipoğlu, Yahya Murat Demirel gibi) ortaya çıkmıştır.³⁵ Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) eski başkanlarından Ahmet Ertürk'ün anlatımıyla 28 Şubat sürecinde “iş adamı kılıklı kişiler” kolayca banka sahibi olmuş, içleri boşaltılan 25 tane banka batmıştır. Bu bankalardan 10 tanesinin sahibinin medya patronu olması da oldukça dikkat çekicidir. Yine 28 Şubat sürecinde sürekli görev zararı yazan Ziraat Bankası ve Halk Bankasının TMSF'ye yükü 23 milyar doları bulmuştur.³⁶ Kasım 2000 Bankacılık Krizi ve Şubat 2001 döviz krizi sonrası Nisan 2001'de Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (GEGP) kabul edilmiştir. Kemal Derviş'in GEGP'de belirttiği üzere 1998-2001 döneminde iç ve dış borçların sürdürülebilirliği kalmadığı gibi devlet bu dönemde ortalama %30 civarında TL cinsinden reel faiz öder duruma gelmiş, her 100 liralık vergi gelirinin 1990'da 32 lirası faiz ödemek için kullanılırken 1999'da artık 79 lirası faiz ödemeye gider hale gelmiştir.³⁷

³⁴ Demir ve Üzümcü, “Türkiye’de Yaşanan Ara Rejimlerin Ekonomi Açısından Değerlendirilmesi”, 15.

³⁵ Sever ve Dikkaya, *Post Modern'den Soft Modern'e*, 90-91.

³⁶ *Star*, “Ahmet Ertürk, 28 Şubat'ta Medya-Sermaye-Asker Üçgeninde Yaşananları Anlattı”, (17.10.2012).

³⁷ *NTV*, “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı”, (14 Nisan 2001).

Bu noktada 28 Şubat süreci dış ekonomik göstergelerinin durumuna bakarak bu başlıktaki ekonomi politik analizimizi tamamlayabiliriz. Bu çerçevede 1994-2000 dönemi dış ticaret gelişmeleri Tablo 3’de görülmektedir.

Tablo 3: 28 Şubat Süreci Öncesi ve Sonrası Dış Ticaret Gelişmeleri

Yıl	İhracat (X) (Milyon Dolar)	İthalat (M) (Milyon Dolar)	Denge (X-M) (Milyon Dolar)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (X/M) (%)	CİB Dengesi / GSYİH (%)
1994	18 106	23 270	-5 164	77,8	1,5
1995	21 637	35 709	-14 072	60,6	-1,0
1996	23 224	43 627	-20 402	53,2	-1,0
1997	26 261	48 559	-22 298	54,1	-1,0
1998	26 974	45 921	-18 947	58,7	0,7
1999	26 587	40 671	-14 084	65,4	-0,4
2000	27 775	54 503	-26 728	51,0	-3,7

Kaynak: TÜİK, *Dış Ticaret İstatistikleri, Özel Ticaret Sistemi, Yıllara Göre Dış Ticaret, TCMB, Ödemeler Dengesi İstatistikleri.*

Türkiye’de 28 Şubat süreci öncesi dış ticaret gelişmeleri bağlamında ihracata bakıldığında 1993’de ihracatın 15 milyar dolar civarında bulunduğu 1994 ve 1995’de %20 civarında arttığı ve Refahiyol iktidarı döneminde 1997’de 26,2 milyar dolara kadar ulaştığı görülmektedir. İthalat tarafına bakıldığında 1994’te 5 Nisan İstikrar Kararlarının etkisiyle iç talep daralmasına bağlı olarak 23,3 milyar dolara gerileyen ithalatın izleyen yıllarda artarak 1997’de 48,5 milyar doları aştığı dikkati çekmektedir. Bu bağlamda 1994-1997 döneminde dış ticaret açığı artarak 5 milyar dolar civarından 22,3 milyar dolara kadar yükselmiş, ihracatın ithalatı karşılama oranı da %77,8 civarından %54 düzeyine gerilemiştir. Bu gelişmeler yanı sıra cari işlemler bilançosu (CİB) dengesinin GSYİH’ya oranı da 1994’te dış ticaret açığının 5 milyar dolara inmesi ve turizm gelirleri sayesinde pozitif (%1,5) iken 1995-1997 yılları arasında -%1 ile negatife dönmüştür.³⁸

Refahiyol iktidarı sonrası dış ekonomik gelişmeler çevresinde Türkiye’nin ihracatı 1997-2000 döneminde 26 ile 27 milyar dolar arasında kalmış, deyim yerindeyse yerinde sayan ihracata karşın ithalat 2000 yılında EMP ve 1 dolar +0,77 euroluk sepete sabitlenen TL-döviz kuru ilişkisi nedeniyle 54,5 milyar dolara ulaşmıştır.³⁹ İhracatın yerinde saymasında 1997’de Güneydoğu Asya krizinin demir çelik ihracatını olumsuz etkilemesi, 1998’deki Rusya krizinin de Laleli bavul ticaretini neredeyse bitirmesi etkili olmuştur. Dış

³⁸ Demir-Üzümcü, “Türkiye’de Yaşanan Ara Rejimlerin Ekonomi Açısından Değerlendirilmesi”, 16.

³⁹ Adem Üzümcü, “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’nin Dış Ticaretinin Gelişimi”, *Türkiye Ekonomisi: Sektörel Yaklaşım*, ed. Mehmet Dikkaya vd. (Ankara: Savaş Yayınları, 2018), 245.

ticaret açığı 1999'da Marmara Depreminin etkisiyle ithalatın 40,6 milyar dolara inmesi bağlamında 14,1 milyar dolara gerilese de 2000 yılında dış ticaret açığı miktarı neredeyse ihracat rakamına yaklaşırken ihracatın ithalatı karşılama oranı da %51 civarına inmiştir. Bu çerçevede Türkiye'de 1994 krizi öncesi 1993'te olduğu gibi 2001 ekonomik krizi öncesi de ihracatın ithalatı karşılama oranı yaklaşık %50 civarına inmiştir. Ayrıca CİB açığı / GSYİH oranı 1998 ve 1999'da pozitif iken EMP'nin kurları baskılaması neticesinde artan dış ticaret açığı ve CİB açığının etkisiyle 2000 yılında -%3,7 gibi çok yüksek bir düzeye sıçramıştır. Son tahlilde 28 Şubat post modern darbe sürecinin dış ticaret gelişmeleri üzerinde hem süreç öncesi, hem de 1997 sonrası etkisi olmamış, dış ticaret gelişmeleri 28 Şubat süreci sonrası daha çok dünya gelişmeleri, EMP ve Marmara Depreminin etkisinde şekillenmiştir.

3. E-MUHTIRA (27 NİSAN 2007) EKONOMİ-POLİTİK ANALİZİ

Kasım 2000 bankacılık ve Şubat 2001 döviz krizinden sonra hükümeti oluşturan Demokratik Sol Parti (DSP), MHP ve ANAP arasındaki sıkıntı artmıştır. Koalisyonun başlangıcından itibaren uyum sorunu olan bu partiler arasında yaşanan Kasım 2000 ve Şubat 2001 ekonomik krizleri sonrası, sorunlar daha belirgin hale gelmiştir. Başbakan Bülent Ecevit sağlık problemleri ile uğraşırken DSP'den ayrılan Dışişleri Bakanı İsmail Cem ayrı bir parti kurmuş, ekonomik krizler sonrası kurtarıcı olarak getirilen Kemal Derviş'in DSP yerine CHP'yi seçmesiyle birlikte hükümetin en büyük ortağı DSP'de sıkıntılar belirginleşmiştir. Daha önce belirtildiği üzere 2000 yılı başından itibaren uygulanmaya başlanan EMP çerçevesinde kurların sabitlenmesi nedeniyle TL aşırı değerlenmiş, döviz kuru üzerinde başlayan spekülasyon 19 Şubat 2001 tarihli MGK toplantısında Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in⁴⁰ Başbakan Bülent Ecevit'e "anayasa kitapçığını fırlatması ve Başbakan Yardımcısı Hüsamettin Özkan'ın kitapçığı tekrar Cumhurbaşkanı'na fırlatması" olayıyla "devlet krizi" halini almıştır. Hüsamettin Özkan'ın Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'i "nankör kedi" olarak nitelendirdiği kitapçık fırlatma krizinin/devlet krizinin ardından 19-21 Şubat 2001 döviz kuru krizi patlamıştır. Ekonominin kurtarıcısı ve hükümetin dördüncü ortağı olarak görülen Kemal Derviş 2002 yılı baharında erken seçim gerektiğini belirtmeye başlamıştır. Koalisyonun ikinci büyük ortağı MHP genel başkanı Devlet Bahçeli uyumsuz koalisyon sürecinden bir an evvel kurtulmak için Kasım 2002'de erken seçim yapılması çağrısı yapmış, böylece 3 Kasım 2002 seçimleri gerçekleşmiştir.⁴¹ Sonuç itibarıyla Şubat 2001 döviz krizinin etkisiyle 2001 yılında Türk Lirası %40 civarında değer kaybetmiş, başbakanlık önünde bir esnaf "yazar kasa fırlatmış", özetle üçlü koalisyon hükümeti ekonomik kriz ve siyasi istikrarsızlığın

⁴⁰ Ahmet Necdet Sezer, Anayasa Mahkemesi Başkanı iken 5 siyasi partinin ortak cumhurbaşkanı adayı olarak gösterilmiş ve 16 Mayıs 2000 tarihinde Türkiye'nin 10. Cumhurbaşkanı olmuştur.

⁴¹ Hidayet Keskin vd., "2001 Krizinin Ekonomik ve Siyasi Yönleri Üzerine Bir Değerlendirme Çabası", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2/4 (2006), 67-68.

müebbibi olarak görülmüştür. Bu ortamda yapılan erken genel seçimde koalisyon ortağı üç parti DSP, MHP ve ANAP yüzde onluk seçim barajının altında ve TBMM dışında kalmıştır.

3 Kasım 2002 seçimlerinde %34,5 oranında oy olan Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) tek başına iktidar olmuştur. AK Parti ve Deniz Baykal'ın genel başkanı olduğu CHP ikinci en fazla oy alan parti olarak TBMM'ne girmiştir. Sadece iki partinin olduğu mecliste Türkiye'nin 58. Hükümetini AK Parti Kayseri Milletvekili Abdullah Gül kurmuştur.⁴² Ancak AK Parti genel başkanı R. Tayyip Erdoğan siyasi yasağı nedeniyle milletvekili seçimine girememiş ve milletvekili olamamıştır. Bu noktada Erdoğan'ın siyasi yasağı ve milletvekili seçim sürecine değinmek gerekir. Daha önce belirtildiği üzere RP, laiklik karşıtı faaliyetlerin odağı olma suçlamasıyla Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmış, parti yöneticileri siyasi yasaklı hale getirilmiştir. 1994 yerel seçimlerinde İstanbul büyükşehir belediye başkanı olan Erdoğan ise Siirt'te okuduğu şiirli (Ziya Gökalp'in 1912'de yazdığı şiir) konuşmasının sakıncalı görülmesi nedeniyle suçlanmıştır. Siyasetin normal akış döneminde normal görülecek konuşma, 28 Şubat sürecinde laiklik karşıtı, halkı kin ve ayrılıkçılığa yöneltme suçu olarak görülmüştür. Devlet Güvenlik Mahkemesinde (DGM) açılan davada Erdoğan suçlu bulunmuş, belediye başkanlığını bırakmak zorunda kalmış, hapse konmuş ve siyaseten yasaklı hale getirilmiştir. Gazetelerde artık "muhtar bile olamayacağı"⁴³ belirtilen Erdoğan, hapis cezası sonrası aktif siyasete dönmüştür. Erdoğan, kapatılan RP içinde genç kadrolar olarak görülen Abdullah Gül, Abdüllatif Şener, Bülent Arınç ve Melih Gökçek ile birlikte hareket etmiştir. Kapatılan RP yerine Milli Görüş geleneğinin devamı olarak kurulan Fazilet Partisinin genel başkanlığı için parti içinde "ak saçlılara" (Recai Kutun ve arkadaşları) karşı bu *genç kadrolar* Abdullah Gül'ü aday olarak desteklemiş, ancak doğal lider Erbakan'ın yönlendirmesiyle Recai Kutun genel başkan seçilmiştir. Bu sonuç partideki ak saçlılar ile genç kadrolar arasında bölünmeye yol açmış, Erdoğan ve arkadaşları Ağustos 2001'de Adalet ve Kalkınma Partisini (AK Parti) kurmuştur.⁴⁴

Erdoğan genel başkanlığında 3 Kasım 2002 seçimine giren AK Parti, 28 Şubat süreci mağduriyetlerinden ve ekonomik krizden bunalan milletin teveccühü ile en fazla oyu almış ve tek parti hükümetini kurmuştur. Türk Ceza Kanununun 312. Maddesine göre siyasi yasağı olan Erdoğan'ın milletvekili seçilme yasağının kalkması için 1982 Anayasasının 76, 78. maddesinde değişiklik yapılmıştır. Deniz Baykal başkanlığındaki

⁴² *Anadolu Ajansı*, "58. Kabineden Bugüne AK Parti Hükümetleri", (29 Ağustos 2014).

⁴³ *Hürriyet*, "Muhtar Bile Olamayacak", (24 Eylül 1998).

⁴⁴ Cevdet Coşkun ve Eda Yanar, "Milli Görüş ve Adalet ve Kalkınma Partisi: Süreklilikler ve Kopuşlar", *Akademik İzdüşüm Dergisi* 5/2 (2020), 273-274.

CHP'nin anayasa değişikliğini desteklemesiyle 13 Aralık 2002'de Erdoğan'ın siyasi yasağı kalkmıştır. 9 Mart 2003'de yapılan yenileme seçimlerinde Erdoğan Siirt ili⁴⁵ milletvekili seçilmiştir.⁴⁶ Bu gelişme sonrası Başbakan Gül, görevinden istifa etmiş, AK Parti genel başkanı Erdoğan 59. Türkiye hükümetini kurmuş, Gül Dışişleri Bakanı, Şener Maliye Bakanı ve Arınç TBMM başkanı olmuştur.⁴⁷

Erdoğan'ın başbakanlığının ilk döneminde ordu içinde, üst düzey komutanlar arasında kıpırdanmalar görülmüş, YAŞ kararları ile irticacı oldukları gerekçesiyle ordudan atılan askerlere yönelik kararlara Erdoğan, Gül ve Mili Savunma Bakanı Vecdi Gönül şerh koymuştur.⁴⁸ Öte yandan 28 Şubat sürecinde olduğu gibi komutanlar o kadar aktif olamamış, Erdoğan'ın sert tutumu nedeniyle MGK toplantıları gerilimli geçse de ordu içindeki bazı cunta oluşumları basın yoluyla ifşa edilmiş, ordunun siyasete etkisi bir ölçüde azalmıştır.⁴⁹ Tek parti iktidarında sağlanan siyasi ve ekonomik istikrar ordu içindeki darbe heveslilerinin hareket alanını daraltmıştır. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hilmi Özkök'ün diğer kuvvet komutanlarının aksine (Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Özden Örnek'in günlüğünün Nokta Dergisinde yayınlanması bu durumu göstermektedir) sivil yönetime uyumu ve darbe taraftarı komutanları (Şener Eruygur, Çetin Doğan vb.) engelleyici tutumu da bu gelişmede etkili olmuştur.⁵⁰ Hilmi Özkök sonrası genelkurmay başkanı olan Orgeneral Yaşar Büyükanıt ve Orgeneral İlker Başbuğ'un *laiklik hassasiyetini* içeren söylemleri ordu ve darbe taraftarı bazı sivil (?) çevrelerde yeniden kıpırdanmaya yol açsa da AK parti iktidarının sivil otorite olarak askeriye üzerindeki kontrolünü 2002-2006 döneminde AB reformları çerçevesinde artırmasıyla birlikte darbe taraftarları sözde sivillerin bu çabaları yetersiz kalmıştır.⁵¹ Bununla birlikte laiklik hassasiyeti, geçmişte olduğu gibi cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesi öne sürülen oldukça kullanışlı bir aparat olmuştur.

Öte yandan cumhurbaşkanlığı seçimini etkilemek üzere 27 Nisan 2007 gece yarısı genelkurmay internet sitesine konan e-muhtıra öncesi ilk girişim, 2006 Aralık ayı son günlerinde Yargıtay Başsavcısı Sabih Kanadoğlu'nun cumhurbaşkanlığı seçimi için meclis genel kurulunda 367 milletvekili bulunması gerektiğini ifade ettiği 367 krizidir.⁵²

⁴⁵ *Yeni Şafak Gazetesi*, "Siirt'ten Meclis'te" (3 Mayıs 2019).

⁴⁶ Şebnem Hoşgör, "2002'de Erdoğan'ın Yolu Nasıl Açıldı, *Vatan Gazetesi* (30 Haziran 2011).

⁴⁷ *Yeni Şafak*, "59. Hükümet'in Başbakanı Erdoğan" (3 Mayıs 2019).

⁴⁸ *Milliyet*, "Yine Şerh Koydular" (5 Aralık 2003).

⁴⁹ Sever ve Dikkaya, *Post Modern'den Soft Modern'e*, 21.

⁵⁰ *Cumhuriyet*, "Özkök Sayesinde Darbe Gerçekleşmedi" (25 Mart 2009).

⁵¹ Ali Karaosmanoğlu ve Behice Özlem Gökakın, "Türkiye'de Sivil-Asker İlişkinin Unutulan Boyutları", *Uluslararası İlişkiler* 27 / 7 (2010), 29-50.

⁵² Oktay Ekşi, "Aranan Sayı 184 mi, 367 mi", *Hürriyet Gazetesi* (2 Ocak 2007).

Deniz Baykal liderliğindeki CHP, 367 krizini desteklemiş, cumhurbaşkanlığı seçiminde genel kurula girmeyeceklerini, bu durumda cumhurbaşkanının seçilemeyeceğini ifade etmiştir. CHP lideri Deniz Baykal, cumhurbaşkanlığı seçiminde Erdoğan'ın aday olup olmayacağını açıklamasını istemiş, *Erdoğan'ın eşinin başörtülü olması nedeniyle laiklik hassasiyeti ön plana çıkarılmıştır. Genelkurmay Başkanı Büyükanıt, cumhurbaşkanı seçimi tartışmalarında "sözde değil, özde laik" bir cumhurbaşkanı istediklerini ifade etmiştir.*⁵³ TBMM'de toplantı için 367 sayısı gerektiği, gerekmediği tartışmaları sürerken 2003-2004 döneminde Jandarma Genel Komutanı olan Şener Eruygur, emeklilik sonrası başkanlığını yaptığı Atatürkçü Düşünce Derneği (ADD) üzerinden ordu içindeki darbe heveslisi çevreleri provoke etmeye dönük cumhuriyet mitingleri düzenlemeye başlamıştır. Neo-Kemalist bir hareket olarak nitelenen Cumhuriyet Mitinglerine⁵⁴ Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği (ÇYDD), ADD yanı sıra bilindik darbe taraftarı STK görünümü çevreler katılmış, ayrıca bu mitinglere Cumhurbaşkanı Sezer'in atadığı başörtüsü karşıtı rektörlerin baskısı ile birçok üniversiteden akademisyenlerin katılımı sağlanmış, 28 Şubat benzeri bir süreç başlatılmak istenmiştir.

Bu gelişmelere rağmen Başbakan Erdoğan, "kardeşim" diyerek Abdullah Gül'ü AK Parti'nin cumhurbaşkanı adayı olarak göstermiştir. TBMM oturumunda 367 sayısının aranmasını isteyen CHP temsilcilerinin isteğini işleme almayan TBMM başkanı Bülent Arınç, cumhurbaşkanlığı seçiminin ilk turunu gerçekleştirmiş, Abdullah Gül 341 oy almıştır. TBMM'ye girmeyen CHP, bu seçim turunu 367 yeter sayısı bulunmadığı için Anayasa Mahkemesine götürmüştür. Anayasa Mahkemesi CHP'nin başvurusunu kabul edince 367 garabeti/krizi ortaya çıkmıştır. Bu ortamda 27 Nisan 2007 günü saat 23:17'de *e-muhtıra* denilen ve laiklikle ilgili ordunun hassasiyetini belirten bir metin Genelkurmay Başkanı Büyükanıt'ın emriyle genelkurmay başkanlığı internet sitesine konulmuştur.⁵⁵

Başbakan Erdoğan bu gelişme üzerine Genelkurmay Başkanını telefonla aramış, ancak telefonunu kapatan genelkurmay başkanına ulaşamamıştır. Bu gelişme üzerine Başbakan Erdoğan kurmaylarıyla e-muhtıra nedeniyle acil toplantı yapma kararı almıştır. Bu ortamda CHP laiklik hassasiyetini kullanırken Başbakan Erdoğan ve AK Parti kurmayları seçimlerin Temmuz 2007'ye erkene alınmasına ve cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi için anayasa değişikliği yapılmasına karar verdiklerini açıklamıştır. Dolayısıyla e-muhtıra girişimi, Erdoğan liderliğindeki AK Partinin 28 Şubat süreci aksine e-muhtıra karşısında anayasa değişikliğini gerçekleştirmesi

⁵³ *Vatan*, "Sözde Değil, Özde Laik Başkomutan" (13 Nisan 2007).

⁵⁴ Gökçe Zeybek Kabakçı, "Neo-Kemalist Bir Hareket: Cumhuriyet Mitingleri", *Selçuk İletişim* 7 / 1 (2011), 96-112.

⁵⁵ *Dünya Gazetesi*, "Yaşar Büyükanıt: E-Muhtıra Laiklik Hassasiyetini Ortaya Koyan Bir Metin" (8 Kasım 2012).

sayesinde cumhurbaşkanını halkın seçmesini hazırlayan bir gelişmeye dönüşmüştür. Öte yandan Başbakan Erdoğan, anayasa değişikliğine muhalefet eden CHP lideri Baykal'ı “ne TBMM’de cumhurbaşkanını seçtiriyorsun, ne de halkın seçmesini istiyorsun, kimsin sen” diye eleştirmiştir. ABD ve AB ülkeleri sözcüleri Türkiye’de cumhurbaşkanlığı seçimine ordunun müdahil olmasını doğru bulmadıkları açıklamalarını yapmıştır.⁵⁶

E-muhtıra gölgesinde, iktidarının ilk 5 yılında ortaya çıkan olumlu ekonomik gelişmeler sonrası 22 Temmuz 2007’de gidilen erken seçim sonucu AK Parti oy oranını %46 civarına yükseltmiş ve tek parti iktidarını sağlamlaştırmıştır. Buna karşılık CHP milletvekili sayısı azalmış, MHP yeniden meclise girmiştir. HDP seçime bağımsız adaylarla girmiş ve 22 milletvekili kazanmıştır. Cumhurbaşkanını halkın seçmesine yönelik anayasa değişikliği referanduma götürülmeden önce MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli’nin cumhurbaşkanlığı seçimi için TBMM’de parti olarak tam kadro bulanacağını açıklamasıyla 29 Ağustos 2007’den itibaren Cumhurbaşkanı seçimine ilişkin gerilim sona ermiştir. Cumhurbaşkanı Sezer kurulacak yeni hükümetin onayını yeni cumhurbaşkanının yapacağını belirtmiştir. Abdullah Gül’ün yine AK parti adayı olduğu cumhurbaşkanlığı seçimi bu kez 3. turda sonuçlanmıştır. Abdullah Gül Eylül 2007’de 11. Cumhurbaşkanı olmuş ve yeni hükümeti kurma görevini Erdoğan’a vermiştir. Cumhurbaşkanını halkın seçimini içeren anayasa değişikliğinin kabul edildiği referandum ise 21 Ekim 2007’de yapılmıştır.⁵⁷

2007’de Gül cumhurbaşkanı seçilip, referandum sonrası taşlar yerine oturunca, orduyu hem cumhurbaşkanlığı, hem de başbakanlık makamı üzerinden kontrol eden AK Parti iktidarı karşısında genelkurmay çevrelerindeki eski çatlak sesler azalmıştır. 27 Nisan 2007 e-muhtırası sonrası Erdoğan’ın telefonuna çıkmayan Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt ve selefi İlker Başbuğ artık AK Parti iktidarını alenen eleştirememeye başlamış, bu durum onlardan daha keskin katı laik tutumlar bekleyen geleneksel darbe taraftarı askeri kıskırtan kesimlerde *hayal kırıklığı* oluşturmuştur. Bununla birlikte askerin laiklik hassasiyetini yeniden provoke etmek isteyen bazı çevreler ve önceki Cumhurbaşkanı Sezer’in atadığı bazı üniversite rektörlerinin tepkili tavırları sürmüştür. Ordu içindeki bazı komutanları açıkça darbeye çağırın bu provokatör çevreler, CHP’li Süheyl Batum örneğinde olduğu gibi, üst düzey komutanların bu noktada kendilerince gördükleri pasif tavırlarını bazı üst düzey komutanları “kâğıttan kaplan” biçiminde niteleyerek aşağılamıştır.⁵⁸

⁵⁶ NTV, “E-Muhtıranın Kronolojisi” (27 Nisan 2011).

⁵⁷ Nur Uluşahin, “Anayasa Sorunu Üzerine: Sivil Anayasa Tartışmasının Gölgesinde 21 Ekim Referandum”, *Ankara Barosu Dergisi* 65 /3 (2007), 24-34.

⁵⁸ *Hürriyet*, “Batum’dan Kâğıttan Kaplan Açıklaması” (7 Şubat 2011).

Bu noktada 27 Nisan 2007 e-muhtıra girişiminin ekonomik analizine geçilebilir. 27 Nisan 2007 e-muhtıra girişiminin 3 yıl öncesi ve sonrasını içeren genel makroekonomik göstergelerin gelişimi Tablo 4'den incelenebilir. Tabloda görüldüğü gibi bu dönem içinde küresel krizin etkisiyle -%4,7 oranında ekonomik küçülmenin yaşandığı 2009 yılı hariç iktisadi büyüme oranları pozitiftir. Özellikle e-muhtıra öncesi büyüme oranları %7,1 ile %9,6 gibi yüksek oranlarda gerçekleşmiştir. Buna karşılık e-muhtıra yılında ortaya çıkan cumhurbaşkanlığı seçimi gerilimi, erkene alınan genel seçim ve ardından yapılan referandum ortamında büyüme oranı %5 düzeyine gerilemiştir. Küresel finans krizinin etkisiyle yaşanan iç talep daralması nedeniyle 2008'de %0,8 gibi düşük bir büyüme oranı yakalanmıştır. Tablo 4'de görüldüğü üzere küresel finans krizinin etkilerinin daha fazla görüldüğü 2009'da %4,7 oranında küçülmeye karşın küresel krizin olumsuz etkisini parasal genişleme, politika faizlerini düşürme ve açıklanan mali paketlerle 2009 yılı ortalarından itibaren atlatmaya başlayan Türkiye, 2010'da %8,5 gibi yüksek oranda büyüme sağlamıştır.

Tablo 4: E-Muhtıra Süreci Öncesi ve Sonrası Genel Makro Ekonomik Göstergeler

Yıl	Büyüme Oranı (%)	Enflasyon Oranı (TÜFE) %	İşsizlik Oranı (%)	DİBS Faiz Oranı (%)
2004	9,6	9,3	9,6	16,6
2005	9,0	10,5	9,5	17,5
2006	7,1	9,7	9,0	18,7
2007	5,0	8,4	9,2	19,1
2008	0,8	10,1	10,0	12,4
2009	-4,7	6,5	13,1	8,4
2010	8,5	6,4	11,1	16,6

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı SBB ve TÜİK.

Bu dönemin enflasyon oranlarına bakıldığında 2004-2006 yılları arasında %9-10 civarında bulunan enflasyon oranı 2007'de e-muhtıra girişimi, seçim ve referanduma rağmen %8,4 oranına gerilemiştir. Bu bağlamda büyüme ve enflasyon oranları üzerinden e-muhtıra gerekçelendirilemeyeceği gibi 2001 krizi sonrası mali disiplini büyük ölçüde sağlayan, enflasyon hedeflemesine geçen ve IMF faiz dışı fazla hedeflerini tutturarak Türkiye'nin bu dönemde istikrarlı büyüme ve düşük enflasyon oranlarını yakaladığı söylenebilir. 2008'de enflasyonun %10 düzeyine yükselmesi petrol ve gıda fiyatlarının dünyada yükselmesi ile alakalı bir durumdur. Şöyle ki, Lehman Brothers'ın iflasını açıkladığı Eylül 2008 öncesi Haziran 2008'de Brent tipi petrolün varili 147 dolara kadar yükselmiş, buğday, pirinç gibi gıda ürünlerinin küresel fiyatları çok yüksek düzeylere çıkmıştır. Türkiye'de Haziran 2008'de ortalama %15 civarına

ulaşan TÜFE, Eylül 2008'den itibaren gerilemiş, enflasyonist etkinin yerini deflasyonist etkiye bıraktığı 2009 sonunda %6,5 ile enflasyon hedefleri tutturulmuştur.⁵⁹ Enflasyon oranı 2010 yılı sonu itibarıyla %6,4 oranı ile makul düzeylerde kalmıştır. Bu bağlamda küresel krize rağmen büyüme ve enflasyon noktasında e-muhtıra sonrası iktisaden başarılı bir AK Parti iktidarından söz edilebilir.

Benzer bir durum DİBS faiz oranlarında da görölmektedir. 2004-2006 arası %16,6 ile %18,7 arasında bulunan DİBS faiz oranı 2007'de gerilim ortamına rağmen sadece 0,4 puan artarak %19,1 düzeyine yükselmiştir. 2008 yılı sonrası ve 2009 küresel finans krizi ortamında gerilemeye devam eden ve 2009'da tek haneye %8,4 oranına gerileyen DİBS faiz oranı Tablo 4'te göröldüğü üzere 2010'da yeniden yükselerek %16,6 düzeyine ulaşmıştır. Tabloda göröldüğü üzere AK Parti iktidarının bu dönem karnesindeki kırık not işsizlik oranıdır. İşsizlik oranı 2004-2008 döneminde ortalama %9-10 arasında katılaşmış, büyümeye rağmen işsizlik oranı düşürülemediği gibi 2009'da küresel finans krizinin etkisiyle işsizlik oranı %13 civarına yükselmiş, 2010'da görece azalmayla %11 düzeyinde gerçekleşmiştir.

27 Nisan 2007 e-muhtıra öncesi ve sonrasına ait kamu maliyesi göstergeleri de Tablo 5'de yer almaktadır. Tabloda göröldüğü üzere Türkiye'de Kemal Derviş'in GEGP çerçevesinde IMF direktifleri çerçevesinde uygulanmaya başlanan faiz dış fazla uygulaması ve mali disiplinin olumlu etkileri kamu maliyesi göstergeleri üzerinde kendini göstermiştir.

Tablo 5: E-Muhtıra Öncesi ve Sonrası Bazı Kamu Maliyesi Göstergeleri

Yıl	Bütçe Geliri / GSYİH (%)	Bütçe Gideri / GSYİH %	Bütçe Açığı / GSYİH (%)	Faiz Dış Fazla / GSYİH (%)	KKBG / GSYİH (%)
2004*	19,2	24,4	-5,3	4,5	3,5
2005*	20,5	21,7	-1,2	5,6	-0,1
2006	22,0	22,6	-0,6	5,2	-1,8
2007	21,6	23,2	-1,6	4,0	0,1
2008	21,1	22,8	-1,8	3,3	1,5
2009	21,6	26,8	-5,3	0,0	4,8
2010	21,9	25,4	-3,5	0,7	2,2

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı, SBB, *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, Kamu Finansmanı*, Konsolide Bütçe / GSYİH oranları Tablo 5.8'den KKBG / GSYİH oranları Tablo 5.4'ten alınmıştır. * 2004-2005 yılları konsolide bütçe, diğer yıllar Merkezi Yönetim Bütçe verileridir.

⁵⁹ Adem Üzümcü ve Mehmet Dikkaya, "Küresel Finans Krizinin Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerindeki Etkileri", *Finansal Kriz Yazıları: Halil Seyidoğlu'na Armağan*, ed. İrfan Kalaycı, (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, (2010), 290.

Tabloda görüldüğü üzere konsolide ya da merkezi yönetim bütçe giderleri 2009 küresel finans krizi dönemi hariç genel olarak düşme eğilimine girmiş, buna karşılık gerek bütçe gelirleri ve gerekse faiz dışı fazla hedefine uyum sayesinde bütçe açıkları makul seviyelere çekilebilmiştir. 2009 ve 2010 yılı hariç faiz dışı fazlanın GSYİH'ya oranı %4,5 civarında gerçekleşmiş, bu sayede 2009 yılı hariç bütçe açığının GSYİH'ya oranı -%5 civarından -%1 civarına gerilemiştir. 2009 yılında bazı vergi oranlarının düşürülmesi ve kamu harcamalarının artırılması çerçevesinde -%5,3 civarına yükselen bütçe açığı GSYİH oranı 2010 yılında -%3 civarına çekilmiştir. AK Parti iktidarı döneminde mali disiplinin enflasyon oranının azalmasına katkısı olduğu gibi KKBG'nin GSYİH'ya oranının da %3,5 düzeyinden 2005 ve 2006'da eksilere çekilmesi söz konusu olmuştur. 2009'da artan bütçe açığına binaen %4,8 oranına yükselen KKBG/GSYİH düzeyi 2010'da yeniden %2,2 gibi düşük bir orana indirilebilmiştir.

Bu noktada 27 Nisan 2007 e-muhtıra süreci dış ekonomik göstergelerin durumuna bakılabilir. 2004-2010 dönemi dış ticaret gelişmeleri Tablo 6'da görülmektedir.

Tablo 6: E-Muhtıra Girişimi Öncesi ve Sonrası Dış Ticaret Gelişmeleri

Yıl	İhracat (X) (Milyon Dolar)	İthalat (M) (Milyon Dolar)	Denge (X-M) (Milyon Dolar)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (X/M) (%)	CİB Dengesi / GSYİH (%)
2004	63 167	97 540	-34 373	64,8	-3,5
2005	73 476	116 774	-43 298	62,9	-4,2
2006	85 535	139 576	-54 041	61,3	-5,7
2007	107 272	170 063	-62 791	63,1	-5,5
2008	132 027	201 964	-69 937	65,4	-5,1
2009	102 143	140 928	-38 786	72,5	-1,8
2010	113 883	185 544	-71 661	61,4	-5,8

Kaynak: TÜİK, *Dış Ticaret İstatistikleri, Özel Ticaret Sistemi, Yıllara Göre Dış Ticaret*. TCMB, *Ödemeler Dengesi İstatistikleri*.

Tablodan izlenebileceği gibi Türkiye'de 2004-2008 arasında düzenli biçimde artışla ihracatın 63 milyar dolardan yaklaşık iki katına 132 milyar dolara çıktığı dikkati çekmektedir. E-muhtıra verilen 2007'de ihracat 107 milyar dolar iken 2008'de %23 civarında artarak 132 milyar dolara ulaşmış, küresel krizin etkisiyle 2009'da %22 civarında azalarak 102 milyar dolara inmiştir. Bu gelişmede önemli ihracat pazarımız AB ve diğer gelişmiş ülkelerde küresel kriz nedeniyle talep daralmasının ihracat kanalının tıkanmasının büyük etkisi olmuştur.⁶⁰ Küresel kriz sonrası 2010 yılında ihracat artışı önceki dönemlerin aksine %11 civarında gerçekleşmiştir.

⁶⁰ Üzümcü ve Dikkaya, "Küresel Finans Krizinin Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerindeki Etkileri", 292.

Bu dönemin ithalat verilerine bakıldığında ithalatın da benzer biçimde hızla artarak 2004'te 97,5 milyar dolarken yine iki kata yakın artışla 202 milyar dolara yaklaştığı dikkati çekmektedir. Özellikle 2007 ve 2008'de ithalat artışının ihracat artışından fazla olması sonucu dış ticaret açığı 34 milyar dolardan 70 milyar dolara ulaşmıştır. Küresel finans krizinin etkisiyle ithalat miktarı 2009'da %30 azalarak 141 milyar dolara gerilese de hızlı ekonomik toparlanma ve güçlü ekonomik büyümenin etkisiyle 2010'da yeniden 185,5 milyar dolara yükselmiştir. Benzer biçimde dış ticaret açığı da 2009'da 38,7 milyar dolara inmişken 2010'da 71,6 milyar dolara yükselmiştir. Bu dönemde ihracatın ithalatı karşılama oranı 2009 yılı (%72,5) hariç genelde %60-65 aralığında gerçekleşmiş, dönem sonuna doğru ihracatın ithalatı karşılama oranı gerilemiştir. Bu gelişmenin CİB açığı GSYİH oranına da yansıdığı söylenebilir. Bu bağlamda CİB açığı /GSİYH oranı 2004'te %3,5 iken 2006 sonrası %5'in üzerine çıkmış, 2009'da küresel finans krizinin etkisiyle CİB açığı GSYİH oranı %1,8 oranına gerilese de 2010'da %5,8 ile bu dönemin en yüksek oranına ulaşmıştır. Tablodaki verilerin gösterdiği üzere bu dönem dış ticaret gelişmeleri e-muhtrı, seçim ve referandum gibi iç gelişmelerden ziyade dış koşullara bağlı olarak şekillenmiştir.

4. 15 TEMMUZ 2016 FETÖ DARBE GİRİŞİMİNİN EKONOMİ-POLİTİK ANALİZİ

Türkiye'de 15 Temmuz 2016'da gerçekleştirilen ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın çağrısıyla halkın meydanlara inmesi sonucu bastırılan FETÖ darbe girişiminin geçmişini, FETÖ gerçekleri bağlamında ilgili kaynaklara bakıldığında görüleceği üzere, 40 yıl kadar geriye götürmek gerekmektedir. 15 Temmuz 2016 FETÖ darbe girişiminin bir numaralı sanığı olan Fetullah Gülen'in İzmir'de 1960'ların sonlarında bir vaiz olarak görev yaparken bazı iç ve dış çevrelerce korunduğu, 12 Mart muhtırası ve 12 Eylül 1980 darbesi sırasında sakıncalı kişiler arasında görülmesine rağmen bir türlü yakalanamamasının arkasında bu korumanın olduğu Zaman Gazetesi eski yazarı Hüseyin Gülerce ve diğer itirağçılar tarafından belirtilmektedir.⁶¹ FETÖ yapısının 1990'ların başlarında Gülen Cemaati olarak medya (Zaman Gazetesi, Sızıntı Dergisi, Aksiyon Dergisi, Samanyolu TV vb.) dershaneler (Anafen, FEM vb.), özel okul, kolejler ve üniversiteler üzerinden etki ağını geliştirdiği ve bu dönem zarfında dinler arası diyalog ve ılımlı İslam gibi düşünceler üzerinden geniş bir çevreyi (iş insanları, bankacılar, futbolcular, sanatçılar vb.) ulusal ve uluslararası çapta oluşturduğu ve yurt dışında okullar, üniversiteler açarak uluslararası bir tehdit unsuru haline geldiği görülmüştür.⁶² FETÖ'nün finans (Bank Asya), lojistik (Sürat Lojistik), kitap ve dergi satan mağazalar (NT mağazaları) yanı sıra Milli Eğitim Bakanlığı başta olmak üzere birçok bakanlıkta emniyet ve askeriye içinde güçlendiği, hiyerarşik biçimde örgütlendiği ve kurumların kendi hiyerarşisi yerine bu hiyerarşik yapının mahrem imamlar aracılığı

⁶¹ *Cumhuriyet*, "Gülerce: Böyle Bir Canavara Destek Verdik; Allah Bizi Affetsin", (11 Ağustos 2016).

⁶² Mehmet Şahin vd., *Uluslararası Bir Tehdit Olarak FETÖ*, (Ankara: Polis Akademisi Yayını, 2018), 5.

denetlendiği, devlet içinde devlet haline geldiği, paralel devlet yapılanması (PDY) oluşturduğu darbe girişimi sonrası anlaşılmıştır.⁶³

FETÖ'nün tehlikeli bir yapı olduğunu ne Özal hükümetleri ne Demirel, Çiller, Yılmaz ve Ecevit hükümetleri tam manasıyla anlamamış, FETÖ hem muhafazakâr partileri hem de sosyal demokrat partileri ve liderlerinin gözünü boyayan bir yapı olmuştur.⁶⁴ İlimli İslam ve dinler arası diyalog diyerek Papa ile bir araya gelen ve “hizmet hareketi” olarak adlandırılan bu yapının farklı gündemi olduğu ve devlete sızmaya çalıştığı daha sonra anlaşılmıştır. Bir muhafazakâr cemaat lideri olmasına karşın FETÖ elebaşı, 28 Şubat sürecinde Refahiyol iktidarını, yani Erbakan ve Çiller'i desteklemek yerine Zaman Gazetesinde “yönetemiyorlarsa bırakıp gitsinler” diye açıklamada bulunmuş, yasakçı Rektörlerin başörtüsü yasağını desteklemiş, başörtüsüne “furuat” diyerek başörtüsünü küçümsemiştir.⁶⁵ Bu gelişmeler Başbakan Erbakan ve o tarihlerde Refah Partisi İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı R. Tayyip Erdoğan gibi milli görüş hareketi taraftarlarında ve tüm muhafazakâr kesimlerde hayal kırıklığı yaratmıştır. Bununla birlikte FETÖ'nin daha farklı bir planının olduğu çok daha sonraları anlaşılmıştır. Şöyle ki PKK terör örgütü elebaşı Abdullah Öcalan 15 Şubat 1999'da Türkiye'ye teslim edilmiş, sağlık sorunları bahanesiyle 22 Mart 1999'da ABD'ye giden ve Pensilvanya'ya yerleşen FETÖ elebaşı, ABD'nin bir piyonu olarak Atlantik'in ötesine çekilmiş, Erdoğan ise 26 Mart 1999'da Pınarhisar Cezaevi'ne girmiştir. Böylece görünmez bir el 1999'da Türkiye'yi dizayn etmiştir.⁶⁶

3 Kasım 2002 seçimlerinden sonra iktidara gelen AK Parti, diğer tüm cemaatlere olduğu gibi kendini hizmet hareketi olarak adlandıran Gülen cemaatine de olumlu yaklaşmış, içyüzünü gizleyen bu hareket, bakanlıklar, emniyet, askeriye ve yargı içinde 2012 yılına kadar hızla kadrolaşmıştır. Gülen hareketinin iç yüzü, emniyet ve askeriyeden sonra Milli İstihbarat Teşkilatını (MİT) kontrol etmek istemesi ile ortaya çıkmıştır. 2010 yılında yapılan anayasa değişikliği referandumu sonrası Gülen Hareketi yüksek yargıda (HSYK, Yargıtay vb.) daha da güçlenmiştir. Bu hareket yargı alanındaki bu muazzam güce güvenerek “açılım sürecinde” görev alan MİT mensuplarının gerçekleştirdiği Oslo görüşmesinin medyada yayınlanmasının ardından bu hareketin mensubu Sadrettin Sarıkaya isimli savcı eliyle dava açmış ve MİT Müsteşarı Hakan Fidan'ı 7 Şubat 2012'de ifade

⁶³ Ahmet Tunç ve Ali Atılgan, “Paralel Devlet Yapılanmasının (PDY) Kamu Kurumlarına Sirayeti ve Bürokratik Vesayet Darbesi”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 15 (Temmuz 2018), 79-104.

⁶⁴ Özden Alp, “FETÖ'nün Siyasetle İlişkisi”, *Anadolu Ajansı* (27 Mayıs 2017).

⁶⁵ Murat Özer ve Gülşen Özer, “28 Şubat Sürecinde FETÖ'nün Furuat Söylemi”, *Kriter Dergisi* 5/18 (Temmuz 2018), 68-71.

⁶⁶ Hüseyin Yayman, “Öcalan'ı Verdiler, Gülen'i Aldılar, Erdoğan'ı Hapsettiler!”, *Vatan Gazetesi*, (16 Aralık 2014).

vermeye davet etmiştir.⁶⁷ Böylece bu hareketin bir PDY olduğu ve iktidarı devirmeye dönük bir terörist hareket gücüne sahip olduğu anlaşılmıştır. Çünkü bu savcı asıl itibarıyla *Oslo Belgeleri* üzerinden AK Parti hükümetini zayıflatma yanı sıra MİT Müsteşarını tasfiye ederek kendi istediği bir elemanını bu göreve getirmek ve hem de dolaylı biçimde Başbakan Erdoğan'ı davanın tarafı yapmak istemiştir. Başbakan Erdoğan'ın ameliyatının gecikmesi ve Hakan Fidan ile görüşmesi sonrası, Hakan Fidan'a kesinlikle ifade vermemesini emretmesi üzerine FETÖ'nün bu kumpası başarılı olamamıştır.⁶⁸ Bu gelişmeler sonrası FETÖ'nün çok tehlikeli olduğunu, “ne istedilerse verdik” dediği üzere FETÖ'nün tüm devlet kadrolarına kendi adamlarını doldurmak istediğini anlayan Erdoğan, dersaneleri kapatma kararı alınca AK Parti ile FETÖ'cüler arasında açık çatışma başlamıştır. Dersaneleri hem bir finans, hem de bir insan kaynağı olarak gören FETÖ taraftarları bu girişime şiddetle karşı çıkmıştır. AK Partide cemaate yakınlığı ile bilinen Bülent Arınç gibi bazı milletvekilleri ve Zaman-Yeni Şafak gazeteleri yazarı Fehmi Kuru ile Atlantik ötesine mesajlar gönderilmiş, hatta Başbakan Erdoğan, FETÖ'nün Türkçe Olimpiyatları adıyla düzenlediği programda Gülen'in Türkiye'ye dönmesi çağrısı yapmıştır. CIA elinde kullanışlı bir aparat olan FETÖ elebaşı bu çağrıya olumlu karşılık vermemiş, Aralık 2012 sonrası FETÖ ile AK Parti iktidarı ve özelde Erdoğan anlaşmazlığı had safhaya çıkmıştır.⁶⁹

FETÖ ile AK Parti arası gerilimin sonraki aşaması Gezi Parkı olaylarını provoke etmek olmuştur. Gezi Parkı'nda bazı ağaçların kesilmesi ve aşırı yapılaşmalar bahane edilerek Mayıs 2013 sonunda başlayan provokasyon⁷⁰ hızla Türkiye'nin başka illerine yayılmıştır. Gezi Olayları provokatörleri çok sayıda ilde polis araçlarına zarar vermiş, Taksim'de bazı bankalar ve bazı mağazalara saldırılmış, yabancı basın ajansları CNN, AP vb. canlı yayınlar yapmış, böylece ülke karıştırılmak istenmiştir. Gezi Olayları sırasında yakma-yıkma eylemleri *çapulcu* kavramı kullanılarak tahrik edilmiş, Mehmet Ali Alabora adlı sanatçı (?) attığı tweet de amaçlarının ağaçları korumak olmadığını hükümeti devirmek olduğunu “*konu ağaç değil hala anlamadın mı?*” diyerek açık etmiştir.⁷¹ Darbeler öncesi şartları olgunlaştırmaya, kitleleri tahrik etmeye yönelik Gezi Olaylarını barışçıl biçimde polis gücü kullanmadan bitirmek amacıyla AK Parti taraftarı bazı sanatçılar ile Gezi Platformu olarak adlandırılan tarafların (TMMOB, Tabipler Odası vb.) sözcüleri arasında görüşmeler olmuştur. Yapılan görüşmelerde, *ilginç biçimde* Gezi Platformu sözcüleri çevreci istekler yerine AK Parti hükümetinin büyük önem verdiği (ABD, Almanya gibi

⁶⁷ Aliye Çetinkaya, “Savcıdan MİT Başkanı'na: İfadeye Gel”, *Sabah* (7 Şubat 2014).

⁶⁸ Murat Paksoy, “FETÖ'nün Hükümeti Yıkma Yönelik İlk Kalkışması: 7 Şubat 2012 MİT Kumpası”, *Anadolu Ajansı* (21 Haziran 2020).

⁶⁹ *NTV*, “Erdoğan: Dersaneler Kapatılsın Dedik, Kıyamet Koptu” (30 Ağustos 2016).

⁷⁰ Sever ve Dikkaya, *Post Modern'den Soft Modern'e*, 28.

⁷¹ Mehmet Şeker, “Mesele Ağaç Değil, Sen Hala Anlamadın mı?”, *Yeni Şafak* (12 Kasım 2019).

ülkelerin ise çıkarlarına uygun bulmadığı) Üçüncü Köprü, Marmaray, Üçüncü Havalimanı gibi projelerin yapılmamasını ya da durdurulmasını istemiştir. Başbakan Erdoğan bu isteklerin kabul edilemez olduğunu belirtmiş ve olayların bitirilmesi için polis gücü kullanılması kararı alınmıştır. Ancak polis gücüyle Gezi Olaylarına son verme noktasında bazı FETÖ'cü polisler yeterince aktif olmamış, provokatörler Başbakanlık Dolmabahçe Ofisini basmak istemiş, bu arada başörtülü bazı kadınları da tartaklamışlardır.

FETÖ tehlikesini tam olarak anlamayan AK Partili vekillerin Erdoğan'ı yalnız bıraktığı FETÖ mücadelesinde milletvekillerinin gözünü açan olaylar, 17-25 Aralık 2013 FETÖ yargısal darbe girişimi olmuştur. 17 Aralık 2013'deki rüşvet ve yolsuzluk yargı kılıflı darbe girişiminde yer alan, bazı bakanları teslim almak amacıyla hareket eden ve amaçları için uydurma belge üreten İstanbul Emniyetindeki FETÖ'cü polisler, tasfiye edilmiştir. Bu kez 25 Aralık 2013'te benzer iddialarla bir başka FETÖ'cü savcı Muammer Akkaş, İstanbul adliyesinde başsavcılıktan gizli biçimde dava açmaya çalışmıştır.⁷² Bu girişim başsavcılık tarafından engellenince bu FETÖ'cü savcı basına bildiri dağıtmıştır.⁷³ Aslında Karagöl (2016)'ün belirttiği gibi, 17-25 Aralık 2013 kumpasları ile Üçüncü Köprü, Marmaray, Üçüncü Havalimanı gibi projelerin o tarihlerdeki üstlenici şirketleri, Türkiye Halk Bankası ve üç bakanın oğlu üzerinden AK Parti hükümeti ve Başbakan Erdoğan hedef alınmış, bu projelerin maliyetlerini yükseltmek, gerçekleştirmelerini engellemek ve hükümeti devirmek amaçlanmıştır.⁷⁴ 28 Şubat 1997 sürecindeki post-modern darbe girişiminden sonra 2007'de yaşanan e-muhtraya karşı dik duran AK Parti, 17-25 Aralık 2013 Yargı Darbe Girişimini de savuşturmuştur. Bununla birlikte 17-25 Aralık 2013 girişimlerinde adı geçen bakanlar istifa ettirilmiş⁷⁵, ortaya atılan iddiaların rüşvet ve yolsuzluk gibi kolay geçirilemeyecek özellikleri olması nedeniyle Başbakan Erdoğan, bazı milletvekilleri hariç, bu yargısal kılıflı FETÖ darbe girişimine karşı yalnız mücadele etmiştir.

FETÖ, 17-25 Aralık 2013 girişimi sonrası AK Parti ve Erdoğan'a karşı 2014 yılının ilk günlerinden itibaren düzmece operasyonlarını sürdürmüştür. Bu bağlamda ilk FETÖ operasyonu 1 Ocak 2014'te Hatay'ın Kırıkhan ilçesi ve 19 Ocak 2014'te Adana'nın Ceyhan ilçesinde MİT tırlarının durdurulması ve Jandarma aracılığı ile MİT tırlarının aranması ve böylece Türkiye'nin IŞİD içindeki bir gruba (El Nusra) silah gönderen ve terörü destekleyen ülke olarak gösterme kumpası olmuştur.⁷⁶ Bu *uluslararası algı operasyonunu*,

⁷² Sever ve Dikkaya, *Post Modern'den Soft Modern'e*, 30-32.

⁷³ Muhammed Enes Can ve Kübra Kara, "17-25 Aralık: FETÖ'nün Yargısal Darbe Girişimi", *Anadolu Ajansı* (17 Aralık 2020).

⁷⁴ Erdal T. Karagöl, "15 Temmuz Darbe Girişimi ve Türkiye Ekonomisi", *Adam Akademi* 6 / 2 (2016), 37-50.

⁷⁵ Mahmut Hamsici, "10 Soruda 17-25 Aralık Operasyonları", *BBC News Türkçe* (16 Aralık 2014).

⁷⁶ Aylin Sırıklı ve Kemal Karadağ, "MİT Tırlarının Durdurulmasının FETÖ Kumpası Olduğu Tescillendi", *Anadolu Ajansı* (29 Haziran 2019).

30 Mart 2014 yerel seçimleri öncesi ortaya atılan *FETÖ kaset komploları* izlemiştir. Sonradan montaj olduğu anlaşılan FETÖ kaset komplosunun ana muhalefet partisi CHP lideri Kemal Kılıçdaroğlu eliyle TBMM grup toplantısında gündeme getirilmesi Türkiye’de FETÖ’nün birçok partiye ve CHP’ye sızdığının delili olmuştur. *Gezi Olayları ve 17-25 Aralık 2013 rüşvet-yolsuzluk kılıflı Yargı Darbe Girişiminin* devamı olan bu iki girişimin amacının Türkiye’nin siyasi-ekonomik istikrarını bozmak ve Başbakan Erdoğan’ın Ağustos 2014’te cumhurbaşkanı seçilmesini önlemek olduğu anlaşılmıştır.⁷⁷ Nitekim İslam İşbirliği Teşkilatında Genel Sekreterlik görevini tamamlayan CHP ve MHP’nin ortak *muhafazakâr* aday Ekmeleddin İhsanođlu⁷⁸ muhalefetteki 13 partinin ortak cumhurbaşkanı adayı olarak çıkarılmıştır.⁷⁹ Ancak yapılan seçimin ilk turunda AK Parti lideri Başbakan R. Tayyip Erdoğan %52 civarında oy olarak ilk halkoyu ile seçilen Cumhurbaşkanı olmuştur.⁸⁰

Erdoğan’ın Ağustos 2014’te Cumhurbaşkanı seçilmesi sonrası anayasa hükümleri gereği parti genel başkanlığından ayrılması ve başbakanlığı bırakması gerekmiş, bu süreçte dışişleri bakanı olan Ahmet Davutoğlu, Erdoğan’ın önerisi üzerine 27 Ağustos 2014’te AK Parti genel başkanı ve bir gün sonra da Başbakan olmuştur.⁸¹ Türkiye’ye farklı kollardan FETÖ-İşİD-PKK-DHKP-C saldırılarının, Irak ve Suriye’de ise YPG-PYD gibi terör örgütlerinin saldırılarının arttığı bir ortamda Davutoğlu’nun başbakanlığında 7 Haziran 2015 seçimleri gerçekleşmiştir. Seçimde AK Parti %41 oy ile en fazla oyu almasına karşın tek başına iktidar olacak çoğunluğu kazanamamıştır. Buna karşın seçimler öncesi medyada yıldızı parlatılan Selahattin Demirtaş liderliğindeki HDP’nin oyları %10 düzeyini aşmış, çok sayıda milletvekilini TBMM’ye sokan HDP dâhil diğer partilerle AK Partinin koalisyon hükümet kurma çabaları ise başarılı olmamıştır. Bu gelişmede seçim sonuçları belli olduğu anda yeni bir seçim gerektiğini söyleyen MHP lideri Devlet Bahçeli’nin koalisyonlara kapısını kapatması etkili olmuştur. AK Partinin istediği koşullarda CHP ve HDP ile koalisyon hükümeti kurma pazarlıklarının başarısız olması üzerine TBMM’de seçimlerin 1 Kasım 2015’de yenilenmesi kararı alınmıştır.⁸²

⁷⁷ Sadık Ünay ve şerif Dilek, *15 Temmuz: Başarısız Bir Darbe Girişiminin Ekonomi Politikası*, (İstanbul: SETA Analiz, 2017), 1-32.

⁷⁸ Ekmeleddin İhsanoğlu, 1943 Kahire doğumlu, Bilim Tarihi alanında önemli bir akademisyen olarak 1970’de Ankara Üniversitesine gelmiştir. İslam İşbirliği Teşkilatının (İİT), 1980’de İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) başkanı olmuş ve bu görevini 25 yıl sürdürmüştür. 2004’te İİT genel sekreterlik görevine seçimle gelen ilk sekreter olmuş ve 2008’de 5 yıllığına yeniden seçilmiştir. Aralık 2013’de görevi sona erince Türkiye’ye dönmüş ve muhalefetin ortak Cumhurbaşkanı adayı olmuştur. Bkz: *Aljazeera Türk*, “Portre: Ekmeleddin İhsanoğlu” (29 Haziran 2015).

⁷⁹ *BBC News Türkçe*, “Ekmeleddin İhsanoğlu, Cumhurbaşkanlığına Resmen Aday”, (29 Haziran 2014).

⁸⁰ Burhanettin Can, “Kadife Darbeden Askeri Darbeye 1: Arka Plan”, *Milli Gazete*, (22 Temmuz 2016).

⁸¹ *CNN Türk*, “Ahmet Davutoğlu’nun Başbakanlık Dönemi” (20 Mayıs 2016).

⁸² *NTV*, “YSK Erken Seçim Tarihini 1 Kasım Olarak Açıkladı” (25 Ağustos 2015).

Öte yandan 7 Haziran 2015 seçimlerinde halktan aldığı yüksek oranlı desteği doğru okumayan HDP, terör örgütü PKK yani Kandil'in emirlerine uygun davranmış, Diyarbakır başta olmak üzere yerel özerklik kılıfıyla PKK'nın henek terörünün⁸³ payandası olmuştur. Henek terörü sürecinde çok sayıda terörist öldürülmüştür. HDP'nin desteklediği PKK, YPG-PYD ile FETÖ, DHKP-C ve İŞİD terör örgütlerinin deyim yerindeyse ülkemizi ablukaya almak istediği bir ortamda erken seçimden bir hafta önce 24 Kasım 2015'te Türkiye'nin sınırlarını ihlal ettiği gerekçesiyle Suriye sınırına yakın bölgede bir Rus jet uçağının düşürülmesi ekstra bir sorun kaynağı olmuştur. Böyle bir ortamda sandığa gidilen 1 Kasım 2015 genel seçimlerinde henek terörü yanlısı HDP'nin oyları büyük oranda azalmış, AK Parti, %49,5 oyla en fazla oy alan parti olmuş, dördüncü dönem tek parti iktidarını elde etmiştir.⁸⁴

2016 yılı ilk aylarında Başbakan Ahmet Davutoğlu ile Cumhurbaşkanı Erdoğan arasında geçmişteki milletvekili adaylarını belirleme (MİT Müsteşarı Hakan Fidan'ın milletvekili adayı olduktan sonra adaylığını çekmesini Cumhurbaşkanının istemesi gibi) sorunlarının ardından yeni dönemdeki atamalar konusunda anlaşmazlıklar belirmiştir. FETÖ ile mücadelenin zayıfladığını gören Cumhurbaşkanı Erdoğan, 19 Ocak 2016'da Cumhurbaşkanlığı Külliyesinde kabineyi toplamıştır. 29 Nisan 2016'da yapılan MKYK'da Başbakan Davutoğlu'nun bazı atama yetkilerinin MKYK'ya geçmesi sonrası 4 Mayıs 2016'da Erdoğan-Davutoğlu görüşmesiyle AK Parti kongresinin 22 Mayıs 2016'da olağanüstü toplanması ve yeni genel başkanın belirlenmesi kararı açıklanmıştır. Yapılan kongre sonunda Binali Yıldırım, AK Partinin yeni genel başkanı olmuş ve 24 Mayıs 2016'da Başbakan olarak 65. Dönem hükümetini açıklamıştır.⁸⁵

Binali Yıldırım'ın başbakanlığa atanmasından sonra FETÖ ile mücadelenin yeniden güçlendiğini gören FETÖ'cü askerler darbe yapmak için hazırlıklara başlamıştır. Yapılan darbe planlarını Adil Öksüz adlı mahrem imam Pensilvanya'ya giderek FETÖ elebaşına onaylatmış ve darbenin 16 Temmuz'da saat 03'de gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak FETÖ darbe girişimini Kara Havacılık Okulundan bir binbaşının 15 Temmuz 2016 günü saat 15'te MİT müsteşarlığına giderek ihbarı, MİT Müsteşarı Hakan Fidan ve bir yardımcısının Genelkurmay Başkanlığına ihbarı değerlendirmek için saat 18'de gitmesi üzerine FETÖ'cü askerler paniğe kapılmış, darbe girişimini 15 Temmuz 2016 günü saat

⁸³ Henek terörü öncesi süreçte "sırtlarını Kandil'e YPG ve PKK'ya dayadığını" açıkça söyleyen bazı HDP sözcülerinin ifadeleri basına yansımış, HDP'li milletvekillerinin teröristleri araçlarında taşımaları veya dağa silah ve yardım götürürken yakalanmaları söz konusu olmuştur. Bu bağlamda iç-dış destekli darbe girişimi için PKK-YPG-HDP, bir aparat olarak kullanılmıştır. Hatta Orhan Miroğlu'na göre henek terörü, aslında darbeye hazırlık olmuştur. Bkz: *AljazeeraTürk*, "Miroğlu: Henekler Darbeye Hazırlıktı", (5 Ekim 2016).

⁸⁴ *BBC News Türkçe*, "Davutoğlu'ndan 1 Kasım Yorumu, Eski Türkiye Yerin Yedi Kat Altına Gömüldü", (2 Kasım 2015).

⁸⁵ *AljazeeraTürk*, "Binali Yıldırım 65. Hükümet'i Açıkladı" (24 Mayıs 2016).

21’de başlatmıştır.⁸⁶ Başbakan Binali Yıldırım saat 23’de bu darbe girişimini asker içindeki bir grubun kalkışması olarak nitelemiş, MHP lideri Devlet Bahçeli darbe girişimi karşısında hkmetin yanında olduklarını açıklamıştır. TRT’yi basan FETÖ’c askerler *Yurtta Sulh Konseyi* olarak darbe bildirisini saat 00.12’de zorla TRT muhabirini okutmıştır.⁸⁷

TRT’nin darbeci FETÖ’c askerler tarafında kontrol edildiği, TURKSAT merkezinin kapatılmaya çalışıldığı ortamda CNN Türk canlı yayınına Facetime programı üzerinden bağlanabilen Cumhurbaşkanı Erdoğan “*Bu kalkışmayı FETÖ’c paralel yapılanma içindeki bir grup asker in yaptığını, bu girişime ölümüne karşı çıkacağını, Türkiye’de halkın üzerinde g tanımadığını belirterek darbeye karşı halkı meydanlara ve havalimanlarına*” davet etmiştir.⁸⁸ İstanbul Atatürk Havalimanına gelen vatandaşlar ve polisler, FETÖ’c askerlerle çatışmış ve havalimanının kontrolünü ele geçirmiştir. İstanbul Atatürk Havalimanına inen Cumhurbaşkanı Erdoğan, 16 Temmuz saat 04’de yaptığını konuşmayla “*FETÖ’c darbecilerin bu kalkışmalarının bedelini en ağır şekilde ödeyeceğini belirterek kalkışma tamamen kontrol edilinceye kadar halkın meydanlarda kalmasını*” istemiştir. Son tahlilde FETÖ’c darbeci askerler karşısında ordunun önemli kısmının direnmesi, emniyet ve MİT mensuplarının darbecilerle atışması, 12 Mart muhtırası ve 12 Eyll 1980 darbelerinin aksine Genelkurmay Başkanı ve diğer kuvvet komutanlarının darbecilerin safına geçmemesi ve en önemlisi halkın canı pahasına darbeye direnmesi sonucu 16 Temmuz 2016 sabahından itibaren FETÖ darbesi bastırılmıştır.

FETÖ darbe girişimi karşısında sivil halkın ilk defa meydanlara inmesi ve darbe girişiminin halkın yardımıyla bastırılması önemlidir. Türkiye’de sivil demokrasi kültürünün gelişmesi açısından önemli bu gelişmeye karşın 251 Şehit verilmiş, 2500’den fazla insan yaralanarak 15 Temmuz gazileri arasında yer almıştır. Ancak FETÖ elebaşının Türkiye’ye iadesi için dosyaların hazırlanarak ABD’ye iki kez gönderilmesine karşın ABD bu kullanışı

⁸⁶ FETÖ’c askerler 15 Temmuz 2016 Cuma günü saat 21’den itibaren Genelkurmay Başkanlığını, Jandarma Komutanlığını kontrol altına almış, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hulusi Akar ve yardımcısı Orgeneral Yaşar Güler’i Akıncı üssüne götürmüş, diğer kuvvet komutanları ve st düzey komutanları İstanbul’da katıldıkları düğünde derdest ederek Ankara’ya getirmiştir. Aynı saatlerde Boğaziçi ve Fatih Köprüsünü kapatan FETÖ’c askerler yanı sıra bir grup asker Marmaris’e giderek Cumhurbaşkanı Erdoğan’ı öldürmek üzere harekete geçmiştir. FETÖ’c askerler saat 22’den itibaren uçak ve helikopterlerle Ankara Emniyet Müdürlüğünü, Gölbaşı zel Kuvvetler Komutanlığını ve TBMM’yi bombalamıştır. Buralarda çok sayıda asker ve polis Şehit olmuştur. Bkz: *NTV*, “Saat Saat 15 Temmuzda Yaşananlar”, (14 Temmuz 2017).

⁸⁷ Murat Aygen, “Türkiye ve Darbeler: 15 Temmuz rneği”, *Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi* 28 /2 (2018), 231-253.

⁸⁸ Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın çağırısı üzerine tüm Őehirlerde halk meydanlara yönelmiş, askerlerin kışlalardan çıkmasını önlemek için belediye ve diğer kamu araçları kamyonlar ve iş araçlarıyla kışlaların önüne yığınak yapmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı tüm camilerde salâ okutmıştır. Boğaziçi Köprüsüne yönelen kişilere FETÖ’c askerler ateş açmış, çok sayıda sivil burada Şehit olmuştur. MİT ve Emniyet mensuplarının darbeci FETÖ’c askerlerle çatışmaya girmeleri, Astsubay Ömer Halisdemir’in zel Kuvvetler Komutanlığını (KK) ele geçirmek üzere Diyarbakır’dan uçakla gelen FETÖ’c Tuğgeneral Semih Terzi’yi Őehadeti pahasına vurarak öldürmesi, darbe karşıtı KK kuvvetlerinin FETÖ’c askerlerle cansiperane çatışmaları darbe girişiminde önemli kırılma noktaları olmuştur. Bkz: *NTV*, “Saat Saat 15 Temmuzda Yaşananlar” (14 Temmuz 2017).

aparatu Türkiye'ye iade etmemiştir. Bu durum darbe girişiminde dış etken olarak dolaylı biçimde CIA üzerinden ABD'nin rol oynadığı düşüncesini pekiştirmiştir.

Öte yandan 251 şehit verilen FETÖ darbe girişimini başlangıçta kınayan ana muhalefet partisi CHP lideri Kemal Kılıçdaroğlu'nun FETÖ darbe girişimini "kontrollü darbe" olarak nitelendirmesi⁸⁹, CHP, İyi Parti ve HDP taraftarlarının birçoğunun 251 şehide rağmen darbe girişimini tiyatro gibi göstermek istemeleri yurt dışına kaçmış FETÖ'cülerin söyledikleri ile benzerlikleri bağlamında oldukça manidardır. Bu tarz söylemleri seslendiren kişilerin açıktan olmasa bile hala Türkiye'de ordu içindeki darbe girişimlerini destekleyen bir düşüncede oldukları belirtilebilir. Bu bağlamda Türkiye'de demokratik kültürün gelişmesini engelleyen darbe sevicilerin sandıklardan çıkan seçim sonuçlarını hazmetmekte sorunlarının olduğu, muhalefet partileri ve bazı STK görünümüli kuruluşlarda da az miktarda bile olsa kripto FETÖ'cülerin bulunduğu söylenebilir.

FETÖ darbe girişiminden sonra askerin sivil yönetimce sıkı biçimde kontrolünün sağlanması, güçlü-istikrarlı bir siyasi iktidar olması gerektiği düşüncesi oluşmuştur. FETÖ darbe girişimi karşısında kader birliği yapan AK Parti lideri Cumhurbaşkanı Erdoğan ile MHP lideri Bahçeli, bu amaç bağlamında başkanlık sistemine benzeyen, yürütmenin başının cumhurbaşkanı olduğu, koalisyon dönemleri istikrarsızlıklarının olmayacağı, yürütmeye iki başlılığının önleneyeği *Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine* geçme konusunda uzlaşmıştır. Cumhurbaşkanlığı Sistemi'ne geçişle ilgili yasal değişikliğe ilişkin 16 Nisan 2017'de gerçekleşen referandumla yeni sisteme geçilmesi kabul edilmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye'nin "tarihi bir karar verdiğini"⁹⁰ belirtmiş, referandum sonrası AK Parti ve MHP'nin ortak kararı ile genel seçimler ve Cumhurbaşkanlığı seçimi erkene alınmıştır. İttifakların resmi olarak kurulmasına imkan tanınmış⁹¹, 24 Haziran 2018'deki Cumhurbaşkanlığı Sistemi ilk seçimi ve genel milletvekili seçimlerinde AK Parti ve MHP, "*cumhur ittifakı*" olarak birlikte hareket etme kararı almış, MHP lideri Bahçeli ortak cumhurbaşkanı adayı olarak Erdoğan'ı göstermiştir. Ana muhalefet partisi CHP ve İyi Parti'nin adayı, CHP milletvekili Muharrem İnce olmuştur. Cumhurbaşkanı seçiminde Büyük Birlik Partisi (BBP) Cumhur İttifakını, CHP ise Muharrem İnce'yi destekleme kararı almıştır.⁹²

Cumhurbaşkanlığı Sistemi ile yapılan yeni seçim sonucu cumhur ittifakı %53,7 oy almıştır. Muhalefet adayı İnce'nin %30,6 oy aldığı seçimde Erdoğan ilk turda %52,9 oy

⁸⁹ Rengin Aslan, "Kılıçdaroğlu: 15 Temmuz Kontrollü Darbe Girişimidir", *BBC News* (3 Nisan 2017).

⁹⁰ *BBC News Türkçe*, "Erdoğan: Türkiye Tarihi Bir Karar Verdi" (17 Nisan 2017).

⁹¹ Batuhan Ustabulut, "Temsilde Adalet ve Yönetimde İstikrar İlkeleri Çerçevesinde Türkiye'de Ülke Seçim Barajı Uygulaması", *İnsan ve İnsan Dergisi* 5 / 18 (2018), 354-355.

⁹² Çağrı D. Çolak, "Seçim İttifakı Sisteminin 2018 Milletvekili Seçimine Etkileri", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi* 15 / 2 (2020), 719-742.

olarak yeniden Cumhurbaşkanı seçilmiş ve kabinesini 9 Temmuz 2018’de açıklamıştır. Artık partili cumhurbaşkanının olabileceği yeni sistemde Erdoğan kabinesine sadece 4 milletvekilini bakan olarak (Adalet, İçişleri, Dışışleri ile Hazine ve Maliye Bakanlığı) almış, diğer bakanlar TBMM dışından bürokrat veya alanındaki önemli kişiler olmuştur. Türkiye’nin 66. Hkmetini içeren yeni sistemde bir Cumhurbaşkanı Yardımcısı yer almış, Cumhurbaşkanlığı Kabinesinde bakan sayısı 26’dan 16’ya indirilmiştir.⁹³

Bu noktada 15 Temmuz FETÖ darbe girişiminin ekonomik analizine geçebiliriz. Bu bağlamda 15 Temmuz darbe girişiminin 3 yıl önce ve sonrasını 2013-2019 dönemini içeren makroekonomik göstergeler Tablo 7’de grlmektedir.

Tablo 7: FETÖ Darbe Girişimi ncesi ve Sonrası Makro Ekonomik Göstergeler

Yıl	Büyüme Oranı (%)	Enflasyon Oranı (TÜFE) %	İşsizlik Oranı (%)	DİBS Faiz Oranı (%)
2013	8,5	7,4	9,0	7,7
2014	4,9	8,2	9,9	9,8
2015	6,1	8,8	10,3	9,5
2016	3,3	8,5	10,9	10,2
2017	7,5	11,9	10,9	11,3
2018	3,0	20,3	11,0	24,5
2019	0,9	11,9	13,7	19,3

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı SBB ve TÜİK.

Tabloda grldği gibi bu dönem iktisadi büyüme oranları pozitif olsa da dalgalı bir seyir göstermiştir. Örneğin 2015’de %6,1 oranında büyüme yaşanmişken darbe girişimi etkisiyle 2016’da büyüme oranı %3,3 düzeyine inmiştir. 2017’de %7,5 oranında büyüme görülürken CİB açığı yükselmiş, 2018’de seçimler ve kur spekulasyonları gölgesinde büyüme oranı %3 oranına gerilemiştir. Ancak büyüme oranı açısından asıl gerileme küresel talep daralmasının grldği, Yeni Ekonomi Programı (YEP) ve Orta Vadeli Program (OVP) erevesinde ekonomide *yeniden dengelenme sürecine* girilen 2019’da olmuş, iktisadi büyüme oranı %0,9 düzeyine kadar inmiştir.

Tabloda görüleceği üzere 2018 ve 2019’da iktisadi büyüme oranlarında belirgin düşüş söz konusu olmakla birlikte asıl problem enflasyon oranındaki yükselmedir. 2013-2016 döneminde tek hanede seyreden enflasyon oranı 2017’de yaklaşık %12 olmuştur. FETÖ darbe girişiminde yer aldığı gerekçesiyle Nisan 2018’de tutuklanan ABD’li Rahip Bronson krizi çerçevesinde ABD başkanı Trump’ın bazı gümrük

⁹³ A. Menaf Turan, “Türkiye’nin Yeni Yönetim Düzeni: Cumhurbaşkanlığı Hkmet Sistemi”, *Social Sciences Research Journal* 7/ 3 (2018), 42-91.

vergilerini artırması, rahip bırakılmazsa Türkiye ekonomisini mahvedeceğine ilişkin tweetlerinin etkisiyle Temmuz ve Ağustos 2018’de hızla yükselen dolar/TL kuru neticesinde *kurların fiyatlara (enflasyona) geçiş etkisi* çerçevesinde enflasyon %20 oranını aşmıştır⁹⁴. Buna karşılık 2019’da ekonomide görülen yeniden dengeleme süreci, “enflasyonla topyekûn mücadele” anlayışı çerçevesinde iç talep gerilemiş, enflasyon oranı 2019’da yaklaşık %12 seviyesine gerilemiştir. Enflasyon oranlarında görülen artışlar gibi işsizlik oranında da bu dönemde artış gözlenmekle birlikte artışların daha az volatil olduğu dikkati çekmektedir. Diğer yandan DİBS faiz oranlarındaki artış, 2018 ve 2019’da kurlarda yaşanan artışın etkisiyle belirgin hale gelmiş, Gezi olaylarının yaşandığı 2013 sonrası devletin borçlanma maliyeti 2018’de yaklaşık 3 katına çıkmıştır. Özetle 15 Temmuz 2016 FETÖ darbesinin 2016 ve 2017 yılları itibarıyla genel makroekonomik göstergelerde önemli ölçüde bozulmaya yol açmadığı, darbe girişimi öncesi tabloda yer verilen göstergeler bağlamında işsizlik, enflasyon ve DİBS faiz oranlarında görece artış olsa da makul seviyelerde kaldığı söylenebilir. Buna karşın 2018’de Trump etkisi, 2019’da YEP-OVP çerçevesinde ekonomide yeniden dengelenmeye yönelik iç talebi daraltıcı politikaların enflasyon, DİBS faizi ve işsizlik oranlarında artışa yol açtığı söylenebilir.

15 Temmuz FETÖ darbe girişimi öncesi ve sonrasına ait kamu maliyesi göstergeleri de Tablo 8’de yer almaktadır.

Tablo 8: FETÖ Darbe Girişimi Öncesi ve Sonrası Bazı Kamu Maliyesi Göstergeleri

Yıl	Bütçe Geliri / GSYİH (%)	Bütçe Gideri / GSYİH %	Bütçe Açığı / GSYİH (%)	Faiz Dışı Fazla / GSYİH (%)	KKBG / GSYİH (%)
2013	21,4	22,4	-1,0	1,7	0,4
2014	20,7	21,8	-1,1	1,3	0,5
2015	20,5	21,5	-1,0	1,3	0,0
2016	21,1	22,2	-1,1	0,8	1,0
2017	20,1	21,6	-1,5	0,3	1,8
2018	20,2	22,1	-1,9	0,03	2,5
2019	20,3	23,1	-2,9	-0,6	3,2

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Bütçe ve Strateji Başkanlığı, *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, Kamu Finansmanı*, Bütçe / GSYİH oranı Tablo 5.8’den KKBG / GSYİH oranı Tablo 5.4’ten alınmıştır.

Tabloda görüldüğü üzere bu dönemde bütçe gelirinin GSYİH’ya oranı %20 ile %21,4 arasında değişmiştir. Genel anlamda bütçe gelirlerinin GSYİH’ya oranının istikrarlı

⁹⁴ Nurullah Gür vd., *2018’de Ekonomi*, (İstanbul: SETAV, 2018), 22.

bir seyir izlediği, ancak 15 Temmuz darbe girişimi sonrası azaldığı grlmektedir. 15 Temmuz 2016 darbe girişimi öncesi ve sonrası açısından bakıldığında bütçe giderlerinin GSYİH'ya oranının %21,5 ile %23 arasında değiştiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte bütçe açığının GSYİH'ya oranının giderek arttığı ve %1 zeyinden 2019'da %3 zeyine yaklaştığı söylenbilir. Bu durumun ortaya çıkmasında dönem başına göre ve darbe sonrası yıllarda bütçe gelirlerinin azalması kadar faiz dışı fazlanın giderek azalması ve hatta 2019'da faiz dışı açık verilmesinin (-%0,6) etkili olduğu grlmektedir. Öte yandan benzer biçimde KKBG/GSYİH oranı da görece düşük zeyde hatta darbe girişimi öncesi sıfır zeyinde iken artmaya başlamış ve 2019'da %3,2 oranına kadar yükselmiştir. Bu bağlamda gerek merkezi yönetim bütçesi kaynaklı bütçe açığının (%2,9) ve gerekse diğer kurumlar kaynaklı bütçe açığın giderek yükselmesi, mali göstergelerin gelişimi açısından darbe girişimi sonrası bozulma olduğunu göstermektedir.

Özetle mali disiplinde görece bozulmada darbe girişiminin etkisinin dolaylı biçimde ortaya çıktığı, bütçe gelirlerinin GSYİH'ya oranının darbe sonrası azalma sürecine girdiği, buna karşın muhtemelen 2018 ve 2019'da kamu harcamalarının artması sonucu bütçe giderleri/GSYİH'ya oranının %23 zeyini aştığı grlmektedir. Bu noktada 2018'deki kur dalgalanmalarının aşırlığı ve 2019'da YEP'de öngörülen yeniden dengelenme sürecine bağlı i talep daralmasını telafi etmek için kamu harcamalarının arttığı tahmin edilebilir.

15 Temmuz FETÖ darbe girişiminin ekonomik analizi bağlamında son olarak dış ticaret gelişmelerine bakabiliriz. Bu çerçevede diğer dönemlerden farklı olarak özel ticaret sistemine (TS) göre değil 2013 yılını başlangıç alan genel ticaret sistemine (GTS) göre 2013-2019 dönemi dış ticaret gelişmelerine Tablo 9'da yer verilmektedir.

Tablo 9: FETÖ Darbe Girişimi ncesi ve Sonrası Dış Ticaret Gelişmeleri

Yıl	İhracat (X) (Milyon Dolar)	İthalat (M) (Milyon Dolar)	Denge (X-M) (Milyon Dolar)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (X/M) (%)	CİB Dengesi / GSYİH (%)
2013	161.481	260.823	- 99.342	61,9	-5,8
2014	166.505	251.142	-84.638	66,3	-4,1
2015	150.982	213.619	-62.637	70,7	-3,2
2016	149.247	202.189	-52.942	73,8	-3,1
2017	164.495	238.715	-74.221	68,9	-4,7
2018	177.169	231.152	-53.984	76,6	-2,7
2019	180.833	210.345	-29.512	86,0	0,9

Kaynak: TÜİK, *Dış Ticaret İstatistikleri, Genel Ticaret Sistemi, Yıllara Göre Dış Ticaret Verileri*. TCMB, *demeler Dengesi İstatistikleri*.

Tablo 9’da görüldüğü üzere GTS’ye göre Türkiye’nin ihracatı 2013’de 161,5 milyar dolarken 2014’te 166 milyar dolara yükselmiş, ancak 2015’de yaklaşık 151 milyar dolara ve FETÖ darbe girişiminin olduğu 2016’da görece düşük oranda gerileyerek 149,2 milyar dolara inmiştir. İhracatın gerilemesinde; 2015 yılı ortasından itibaren 120 dolar civarındaki Brent petrol fiyatının 60 dolara gerilemesiyle ihracat yaptığımız bazı petrol ihracatçısı ülkelerin (Rusya, İran, Irak ve S. Arabistan’ın) azalan petrol gelirleri nedeniyle ithalat taleplerinin azalması, Rusya ile 2015 yılı sonunda yaşanan uçak düşürme krizi nedeniyle bu ülkenin Türkiye’nin meyve sebze ürünleri ihracatına ambargo uygulaması, Türkiye’nin ihracatında ilk üç ülke arasında yer alan Irak’a ihracatın DAES’in Musul’u işgali sonrası birçok sınır kapısından geçişi imkânsız hale getirmesiyle sekteye uğraması ve ABD tarafından İran’a uygulanan ambargonun olumsuz etkisi bulunmaktadır.⁹⁵ Bununla birlikte 15 Temmuz FETÖ darbe girişiminin yaşandığı 2016’da ihracatın gerilemesinde darbe girişiminin olumsuz etkisinin sınırlı kaldığı söylenebilir. Nitekim petrol fiyatlarının 2016 yılı ortalarından itibaren yeniden yükselişe geçmesiyle birlikte ihracatımız yeniden artışa geçmiş 2017’de ihracat miktarı 164,5 milyar dolara, 2018’de 177,2 milyar dolara 2019’da 180,8 milyar dolara kadar yükselmiştir. İhracatın 2018’de artışında Rahip Bronson krizi bağlamında dolar / TL kurunun yükselmesinin (enflasyon artışına yol açsa bile) pozitif etkisinin bulunduğu da burada özellikle belirtilmelidir.

FETÖ darbe girişimi öncesi ve sonrası ithalat verilerine bakıldığında ithalatın 2013’de 260 milyar dolarken 2014-2016 döneminde düzenli biçimde gerileyerek 202,2 milyar dolara indiği görülmektedir. İthalatın özellikle 2015 ve 2016 yılında gerilemesinde petrol fiyatlarının gerilemesi ve Türkiye’nin 2011-2013 döneminde ithalatının neredeyse dörtte birini oluşturan enerji ithalatı faturasının gerilemesinin etkisi olmuştur. Nitekim petrol fiyatlarının yeniden artışa geçtiği 2016 yılı ortalarından itibaren ithalat yeniden artmış ve 2017’de 238 milyar dolara çıkmıştır.⁹⁶ Buna karşılık Rahip Bronson krizinin yaşandığı 2018’de TL’nin değer kaybının olumlu etkisiyle ihracat artarken ithalat azalarak 231 milyar dolara inmiştir. Ancak ithalatta asıl gerileme Türkiye’de yeniden dengelenme sürecinin yaşandığı ve iç talebin büyük oranda azaldığı, büyüme oranının %0,9’a indiği 2019 yılında olmuş ve ithalat miktarı 2019 yılında 210 milyar dolara kadar inmiştir.

Öte yandan Tablo 9’da görüldüğü üzere, dış ticaret açığı 2013’de yaklaşık 100 milyar dolarken 2016’da 53 milyar dolara inmiş, dış ticaret açığının azalmasında petrol fiyatları düşüşü, düşük oranlı büyüme ve darbenin ithalatı çok az da olsa azaltması etkili olmuştur. Buna karşın 2017’de yüksek iktisadi büyüme oranına bağlı ithalat artışı nedeniyle dış ticaret açığı 74,2 milyar dolara yükselmiştir. TL’nin değer kaybının etkisiyle ithalatın

⁹⁵ Üzümcü ve Topal, “AK Parti Döneminde ..”, 28.

⁹⁶ Adem Üzümcü, “Türkiye’nin Rusya ve Azerbaycan İle Dış Ticaretinde Enerjinin Rolü ve Son Gelişmeler”, *4. International Congress on Economics, Finance and Energy, EFE’2020, Proceeding Book*, ed.: Nevzat Şimsek vd. (Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, 2020), 245-284.

azaldığı 2018’de dış ticaret açığı 54 milyar dolara, 2019’da iç talep daralmasının etkisiyle de 29,5 milyar dolara kadar inmiştir. İhracat ve ithalattaki bu gelişmeler çerçevesinde ihracatın ithalatı karşılama oranı 2013’de %62 civarında iken 2019’da %86 gibi oldukça yüksek bir orana çıkmıştır. Tablonun son sütununda görüldüğü üzere CİB açığının GSYİH’ya oranı da 2013’de %5,8 gibi yüksek bir oranda iken dönem boyunca (2017 yılı hariç) giderek azalmış, 2018’de -%2,7 oranına inmiştir. Uzun yıllar sonra 2019’da ise CİB fazlası verilmiş, CİB/GSYİH oranı 2019’da %0,9 ile pozitif tarafa geçmiştir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRMELER

Darbeler ve ara rejimler Türkiye’nin son 60 yılına etki eden sivil demokratik yönetim dönemlerini kesintiye uğratan bir kötü gelenek ve önemli olumsuzluklar kaynağıdır. Türkiye’de demokratik siyasi kültürün doğal seyrinde gelişimini sekteye uğratan bu kötü darbe geleneğinin kökenleri, cumhuriyet öncesine dayanmaktadır. Ordunun siyasete müdahalesi cumhuriyet döneminde bazen yapılan darbe sonrası fiili askeri yönetim biçiminde, bazen hükümetlerin değişmesine yol açan muhtıra biçiminde, bazen post modern darbe görünümünde, bazen de laiklik hassasiyeti kılıfı ile örtülmüş e-muhtıra biçiminde ortaya çıkmıştır. Türkiye’de siyasi yönetime ordunun müdahale düzeyi 2000’li yıllarda sınırlandırılmaya başlanmış, AB’ne uyuma yönelik reformlarla sivil yönetimleri ordu karşısında daha güçlü hale getirmeye yönelik yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bununla birlikte yasal düzenlemelerin dahi yetersiz olabileceği 15 Temmuz 2016 FETÖ darbe girişiminde silahsız sivil halka ateş edilmesi, uçakla TBMM’nin ve insanların bombalanması ve helikopterle sivil halkı taranması biçiminde ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda ne kadar yasal düzenlemelerle askerin sivil yönetime müdahale edebilme yetkisi kısıtlansa bile Türkiye’de darbe dönemlerinin tamamen kapandığını ve ordu içinde cunta heveslilerinin tamamen tükendiğini söylemek safdillik olacaktır.

Türkiye’de darbelerin ekonomi politik analizinin politik kısmında görülebileceği üzere Türkiye’de darbeler ve ara rejim uygulamaları, ekonomik gerekçelerden daha çok politik nedenlere dayandırılabilir. Bu bağlamda demokratik siyasi kültürün zayıflığı darbeler veya ara rejimlerin bir gerekçesi/nedeni olduğu kadar, ara rejim dönemleriyle sürekli kesintiye uğratılan Türkiye demokrasisinin AB ülkeleri gibi olgun demokratik siyasi kültür yapısına ulaşmasının engellenmesi de darbelerin, ara rejimlerin olumsuz bir sonucu olarak değerlendirilmelidir. Öte yandan bu darbelere rağmen Türkiye’nin cumhuriyetin kuruluş yıllarındaki minimal demokratik siyasi kültüre göre önemli bir mesafe kat ettiğini de belirtmek gerekmektedir.

Sivil yönetim başarısızlığı, koalisyonlar dönemi bağlamında özellikle 12 Eylül 1980 darbesi öncesi olumsuz gelişmeler dolayısıyla bir gerekçe olarak gösterilebilir.

Ancak 28 Şubat süreci asla bir sivil yönetim başarısızlığı değildir. 28 Şubat süreci, bir post modern darbe girişimi olarak algı operasyonları ile Refahiyol hükümetine laiklik hassasiyeti üzerinden iş yaptırmama sürecidir. 28 Şubat sürecindeki operasyonu, hem hükümeti laiklik algısı üzerinden zayıflatmaya çalışma, hem de Sever ve Dikkaya'nın belirttiği üzere muhafazakâr iş adamları ve Anadolu sermayesini yeşil sermaye olarak suçlayarak TUSİAD etrafında sermaye temerküzüne devam etme isteği olarak okumak mümkündür. Yine bu süreç boyunca diğer kurumlara laiklik kılıfı altında verilen brifingler, süreklilik avı yapar gibi başörtüsü konusunda kız öğrencilerin sürekli taciz edilmesi, askeriyeyi peygamber ocağı olarak gören Erbakan'ın bazı komutanların galiz küfürlerine karşı nezaketinden bir şey yapmaması, hükümeti zayıf gösterme amaçlı bir çabadır ve aslında hükümete iş yaptırmama ve başarısız göstermeyi hedefleyen BÇG etrafındaki bir kısım cuntacı askerlerin algı çabalarıdır.

Öte yandan 28 Şubat post modern darbesini kotaran Çevik Bir, Erol Özkasnak, Çetin Doğan gibi 14 eski üst düzey generalin günümüz itibarıyla mahkûmiyetlerinin kesinleşmesi ve rütbelerinin sökülmesine karşın o gün algı operasyonları ile başarısız gösterilmeye çalışılan Erbakan'ın Türkiye'de hem iktidar hem de muhalefet tarafında en milliyetçi, en çalışkan, ülkeye faydalı Başbakanlar arasında anılması oldukça trajik bir durumdur. Özetle koalisyon dönemleri sivil yönetim başarısızlıkları, darbeler/ara rejimlerin gerekçesi olarak sayılsa bile, 28 Şubat sürecinin kısacık iktidar döneminde denk bütçe oluşturmaya ve ekonomiyi düzene sokmaya çalışan Refahiyol hükümetini engelleme, hükümeti başarısız gösterme çabası olduğu unutulmamalıdır. Ayrıca 28 Şubat post modern darbesi sonrası S. Demirel'in yönlendirmesiyle kurulan Anadol-D koalisyon hükümeti ve 3 Kasım 2002'ye kadar kurulan diğer koalisyon hükümetlerinin siyaseten ve ekonomik açıdan başarısız oldukları, faizlerin, enflasyonun ve bütçe açıklarının yükselmesine yol açtıkları, banka hortumlamalarına göz yumdukları, ekonominin deyim yerindeyse iflasına yol açtıkları Kasım 2000 bankacılık ve Şubat 2001 döviz krizi sırasında görülmüştür.

Türkiye'de laiklik hassasiyeti bağlamında laiklik ilkesinden uzaklaşmanın ordu içindeki bazı kesimlerde darbe gerekçeleri arasında sayılması da, aslında darbe yapma isteğinin bir kılıfı olarak dikkate alınmalıdır. Bu bağlamda son döneme kadar asker-sivil ilişkilerinin olması gereken biçimde olmamasının laiklik hassasiyeti üzerinden askerinin sivil yönetimler üzerinde vesayetini kurma aracı olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda FETÖ'nün 17-25 Aralık 2013 darbe girişimlerini rüşvet yolsuzluk kılıfı altında ortaya konan polis/yargı darbe girişimi, 27 Nisan 2007 e-muhtıra' girişimini de "merkezin çevreyi yeniden dizayn etme, cumhurbaşkanlığı makamına "çevreden" gördükleri, eşi başörtülü bir adayın gelmesini engellemeye dönük laiklik kılıfı/kisvesi altında kotarılan müdahale olarak görmek gerekmektedir. Bu noktada 2007 cumhurbaşkanlığı seçimi öncesi e-muhtıra ile *sözde değil özde laik* bir cumhurbaşkanı isteyenlerin Türkiye reel

politigini, 2002-2006 d6nemindeki olumlu ekonomik gelişmeleri ve AB'ne uyum noktasında demokratik gelişimleri pas geçme yanlışına dūřtükleri ve en 6nemlisi 28 Őubat post modern darbe d6nemindeki laiklik hassasiyeti 6zerinden başortu zulmü devşirmelerinin toplumda bir antipati yarattıgını unuttukları da anlaşılmaktadır.

6te yandan CHP zihniyetinin kodlarında ve partinin 6 okunda yer alan laiklik hassasiyetinin her daim kullanışlı bir aparat olduğu, T6rkiye'de devletin laik olduğu, ancak bireylerin laik olmayabileceği, devletin t6m dinlere eşit mesafede olması gerektiği noktasındaki muhafazak6r partilerde g6r6len uzlaşının CHP'de de yerleşmesi gerektiği ve bunun uzun zaman alacağını belirtmek gerekmektedir. Ő6yle ki; CHP lideri Kemal Kılıçdaroğlu başortusu konusunda son d6nemlerde açılım yapsa da bazen CHP y6netimi içinden s6zc6lerin veya bazı CHP milletvekillerinin laiklik hassasiyetini kaşıyan ifadeleri medya maņřetlerine taşınmakta, bazen CHP taraftarı ablalar/teyzeler 6zellikle Ramazan ayı veya bayramlarda provakatif eylemlerde (6rneğin nedensiz yere bazı CHP taraftarı abla/teyzelerin başort6l6 kadınlara saldırmaları) bulunmaktadır. Yine açık/dekolte ya da kısa giyimleri nedeniyle 6rneğin belediye otob6slerinde saldırıya uğrayan geç kızlara ilişkin haberlerin CHP taraftarı medya ve sosyal medyada g6nlerce maņřete taşınması, o eylemleri yapan sapıklar ya da dengesiz kişiler yerine toptancı biçimde muhafazak6r kesimin suçlanması, devletin/siyaset aygıtının t6m dinlere ya da mezheplere eşit mesafede olduğu liberal laiklik anlayışı yerine CHP'nin jakoben/kati laiklik anlayışını ve yansımalarını g6stermektedir.

T6rkiye'de darbeler ve ara rejimlerde dış fakt6r etkisi de unutulmaması gereken noktalar arasındadır. T6rkiye'de son 60 yılda gerçekleşen darbeler, darbe girişimleri, muhtıra ve ara rejimlerin hemen hepsinde ABD ve CIA arka planda olmuştur. 6rneğin 27 Mayıs 1960 darbesi 6ncesi Rusya ile yakınlaşan DP H6k6meti ve Bařbakan Adnan Menderes'in darbeyle indirilerek idam edilmesi, 9 Mart 1971 darbesini planlayan solcu komutanları ve askerleri ABD taraftarı komutanların 12 Mart 1971 muhtırası ile tasfiye etmeleri ve 12 Eyl6l 1980 darbesinde ABD'nin darbeye "bizim çocuklar başardı" demesi dış fakt6r6 doğrulayan gelişmelerdir. 12 Eyl6l 1980 darbesi 6ncesi "koşulların olgunlaşmasını" beklediklerini açıklayan darbeci genelkurmay başkanı Kenan Evren'in bu s6rete tezg6hlanan sađ-sol ter6r eylemlerinde ABD'nin t6m NATO 6yesi 6lkelere yerleştirdiği SSCB ve kom6nizm karşıtı gladio-kontrater6r etkisini, bulunduğu makam itibarıyla bilmediğini dūř6nmek de yine apaçık saflık olacaktır. AB ve ABD karşıtı olduğu herkes tarafından bilinen, 1974 Kıbrıs Barış Harek6tı nedeniyle T6rkiye'ye askeri silah ambargosu uygulanması sonrası milli savunma sanayi kurulması gerektiğini ifade eden Erbakan ve kurduğu Refahyol h6k6metini devirmek isteyen askerlere karşı 28 Őubat s6recinde ABD'nin doğrudan destek vermese bile dolaylı biçimde destek olduğu, ya da hiç olmazsa engellemeye y6nelik bir çaba g6stermediği s6ylenebilir. 6te yandan dış destek denilince 15 Temmuz 2016 FET6 darbe girişimi elebaşınının 1999'dan

beri ABD’de bulunduğu, CIA tarafından desteklendiği, ABD’den Türkiye’ye iadesinin uluslararası hukuk kurallarına uygun biçimde istenmesine rağmen gerçekleşmediği de unutulmamalıdır. ABD derin devleti ve CIA tarafından FETÖ’nün kullanışlı bir aparat olduğu sürece kullanılacağı, üstelik FETÖ yapısının sadece ABD’de değil Almanya, Fransa gibi bazı Avrupa ülkelerinde de korunduğu dikkate alınarak darbe girişimlerinde dış etkenin önemi asla ihmal edilmemelidir.

Politik analiz yanı sıra ekonomik analiz bağlamında incelediğimiz post modern darbe, e-muhtıra veya darbe girişimleri içinde ekonomide en fazla olumsuzluğa yol açan gelişmenin 28 Şubat post modern darbe girişimi olduğu belirtilebilir. 28 Şubat öncesi genel ekonomik göstergeler, kamu maliyesi göstergeleri ve dış ticaretin görünümü o kadar iyi olmasa da Refahiyol hükümetinin iktidar olduğu çok kısa dönemde bunları düzeltmesi zaten çok zordur. Ayrıca bu kısa dönemde denk bütçe oluşturma ve havuz sistemi ile KİT’lerin gelir ve zararlarını dengelemeye çalışan Refahiyol hükümetini başarısız kılmak için ekonomide oluşturulan algı operasyonları, yeşil sermaye denilerek Anadolu sermayesinin suçlanması ekonomik işleyişi bozan engeller olmuştur. Üstelik post modern darbe sonrası kurulan koalisyon hükümetleri döneminde makroekonomik göstergeler daha da bozulmuş, enflasyon, faiz oranları artmış, bütçe açıkları ve KBBG/GSYİH oranları tarihi yüksek düzeylere çıkmış, deyim yerindeyse “Şubat 2001 ekonomik krizinde yazar kasa fırlatan esnaf” örneğinde olduğu gibi Türkiye ekonomisinin iflasına yol açılmıştır.

Ekonomik analiz bağlamında e-muhtıra verilen 2007 öncesi ilgili tablolarda görüldüğü üzere ekonomik göstergelerin neredeyse tamamı olumlu olduğu için e-muhtıranın laiklik dışında bir gerekçesi olmadığı gibi e-muhtıra sonrası ekonomik göstergelerde kayda değer bir bozulma olmamış, sadece 2008 yılı son çeyreği itibarıyla ortaya çıkan küresel finans krizinin Türkiye’nin büyüme oranları ve işsizlik oranlarında görece bozulmaya yol açtığı, krizin etkisinin sona erdiği 2010 yılı itibarıyla ekonominin yeniden rayına oturduğu görülmektedir.

15 Temmuz 2016 FETÖ darbe girişimi öncesi makroekonomik göstergeler, kamu maliyesi göstergeleri ve dış ticaret gelişmelerinin genel anlamda normal düzeyde olduğu, seçimler (genel, yerel, referandum, cumhurbaşkanlığı seçimi) nedeniyle bir yıl içinde görülen küçük değişmelerin önemli olumsuz etkiler doğurmadığı söylenebilir. Özellikle mali disipline 2003’den beri riayet eden AK Parti iktidarının seçim sonrası yıllarda ekonomik göstergelerde görülen küçük bozulmaları bir sonraki yıl mali disipline uyarak telafi ettiği söylenebilir. Bununla birlikte dış ticaret gelişmelerinde Rus uçağının düşürülmesi, petrol fiyatlarındaki artış veya azalışların etkisinin olduğunu, İran ve Irak’taki gelişmelerin ihracat ve ithalatı etkilediği belirtilmelidir. 15 Temmuz darbe girişimi sonrası iktisadi büyüme oranlarının 2018 sonrası gerilemesi, enflasyon ve

işsizlik oranlarının artması, DİBS faizlerinin yükselmesinde Trump etkisi yanı sıra Türkiye ekonomisinde izlenen ekonomi politikaları (YEP, OVP) yanı sıra yapısal reform yapılması gereken bazı alanlarda (tarımsal ürün fiyatları, hal yasası, ihracatta ileri teknoloji ürünlerin payının artırılması vb.) reformların gecikmesi etkili olmuştur. Bununla birlikte darbe sonrası bağlamında 2018-2019 yılları hariç mali disipline uyulduğu görölmekte, dış ticaret ve CİB açığına görece azaldığı dikkati çekmektedir. Öte yandan 15 Temmuz darbe girişimi sonrası ülkeye yabancı sermaye girişinin azaldığı, turist sayısında azalma olduğu ve ülkede yatırım ikliminin bozulduğu dikkate alındığında ortaya çıkan ekonomik gelişmelerin darbe girişimine rağmen olumlu düzeyde kalması için büyük çaba gösterildiği de belirtilebilir.

Bu noktada son olarak Türkiye’de darbeler/ara rejim çabalarının sona ermesine de en aza indirilmesi için yapılması gerekenleri hatırlamakta fayda bulunmaktadır. Burada öncelikle belirtilmesi gereken şey; hangi gerekçeyle olursa olsun, hangi kılıf uydurulursa uydurulsun; hangi ideolojik grubun lehine veya aleyhine olursa olsun; bütün darbeler kötüdür. İyi veya kötü darbe olmaz. “Senin darben kötü, benim darbem iyi” görüşleri asla kabul edilemez. Darbeleri her kesim açıkça lanetlemeli, darbelere ve darbe girişimlerine topyekûn karşı çıkılmalıdır. Çünkü en kötü sivil yönetim bile, darbecilerin yönetimi ve ara rejimlerin yönetimlerinden kesinlikle daha iyidir. Öte yandan Türkiye’de darbe dönemlerini bir daha görmemek ve darbe girişimlerini önlemek için; sivil yönetim–ordu ilişkisini sivil demokratik hukuk düzeninde olması gereken noktada tutmak, koalisyon dönemlerinde, çift başlı yapıda her daim karşımıza çıkan siyasi krizlerle yeniden karşılaşmamak için siyasi ve ekonomik istikrarı sağlayan demokratik, tek parti iktidarını sağlayan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin varsa eksikliklerini gidererek sürmesini temin etmek, demokratik siyasi kültürün oluşmasına katkı yapan, başörtüsü ile uğraşmayan ve orduyu darbe yapmaya çağırmayan muhalefet partileri ve medya yapısının güçlenmesini sağlamak gerekmektedir. Siyasi, askeri ve ekonomik açıdan çok güçlü, 85 milyonu kapsayan Türkiye düşüncesiyle milletçe elbirliği ile dış güçlere ve darbe sevicilere karşı ülkede birlik ve beraberlik içinde olmak, ülkede siyasi ve ekonomik istikrarı sağlayacak kurumsal yapıları kurmak, uzun vadeli ekonomi politikaları ile dışa bağımlılığı minimize etmiş müreffeh bir Türkiye için gerekli stratejileri belirlemek ve ödün vermeden uygulamak gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Aljazeera Türk. “Portre: Ekmeleddin İhsanoğlu” (29 Haziran 2015). Erişim 3 Aralık 2021. <http://www.aljazeera.com.tr/portre/portre-ekmeleddin-ihsanoglu>.

AljazeeraTürk. “Binali Yıldırım 65. Hükümet”i Açıkladı” (24 Mayıs 2016). Erişim 3 Aralık 2021. <http://www.aljazeera.com.tr/haber/binali-yildirim-65-hukumeti-acikladi>

AljezeeraTürk. “Miroğlu: Hendekler Darbeye Hazırlıktı” (5 Ekim 2016). Erişim 7 Aralık 2021. <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/miroglu-hendekler-darbeye-hazirlikti>

Alp, Özden. “FETÖ’nün Siyasetle İlişkisi”. *Anadolu Ajansı* (27 Mayıs 2017). Erişim 9 Aralık 2021. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/fetonun-siyasetle-iliskisi/827260>

Anadolu Ajansı. “58. Kabineden Bugüne AK Parti Hükümetleri”, (29 Ağustos 2014). Erişim 3 Aralık 2021. <https://www.aa.com.tr/tr/politika/58-kabineden-bugune-ak-parti-hukumetleri/>

Aslan, Rengin. “Kılıçdaroğlu: 15 Temmuz Kontrollü Darbe Girişimidir”. *BBC News Türkçe*. (3 Nisan 2017). Erişim 8 Aralık 2021. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-39478777>.

Aygen, Murat. “Türkiye ve Darbeler: 15 Temmuz Örneği”. *Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi* 28 / 2 (2018), 231-253.

BBC News Türkçe. “Ekmeleddin İhsanoğlu, Cumhurbaşkanlığına Resmen Aday” (29 Haziran 2014). Erişim 9 Aralık 2021. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/06/140629_ihsanoglu_resmen_aday

BBC News Türkçe. “Davutoğlu’ndan 1 Kasım Yorumu, Eski Türkiye Yerin Yedi Kat Altına Gömüldü” (2 Kasım 2015). Erişim 3 Aralık 2021. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/11/151102_turkiye_secim

BBC News Türkçe, “Erdoğan: Türkiye Tarihi Bir Karar Verdi” (17 Nisan 2017). Erişim 10 Aralık 2021. <https://www.bbc.com/turkce/live/haberler-turkiye-39613272>.

Bilgiç, Sadettin. “Memleketimizde Askeri Müdahaleler”. *Yeni Türkiye Cumhuriyet Özel Sayısı II*, 23/ 24 (1998), 1203-1207.

Can, Burhanettin. “Kadife Darbeden Askeri Darbeye 1: Arka Plan”. *Milli Gazete*. (22 Temmuz 2016). Erişim 8 Aralık 2021. http://www.milligazete.com.tr/kadife_darbedenaskeri_darbeye_1_bir_arkaplan/prof_dr_burhanettin_can/kose_yazisi/30373.

Can, Muhammed Enes ve Kara, Kübra. “17-25 Aralık: FETÖ’nün Yargısal Darbe Girişimi”, *Anadolu Ajansı* (17 Aralık 2020). Erişim 3 Aralık 2021. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/17-25-aralik-fetonun-yargisal-darbe-girisimi/2079941>.

CNN Türk. “Ahmet Davutoğlu Başbakanlık Donemi” (20 Haziran 2016). Erişim 10 Aralık 2021. www.cnnturk.com/turkiye/ahmet-davutoglunun-basbakanlik-donemi?page=2

Coşkun, Cevdet ve Yanar, Eda. “Milli Gorus ve Adalet ve Kalkınma Partisi: Sureklilikler ve Kopuşlar”. *Akademik İzdüşüm Dergisi* 5/2 (2020), 266-280.

Cumhuriyet. “Özkoç Sayesinde Darbe Gerçekleşmedi” (25 Mart 2009). Erişim 10 Aralık 2021. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/hilmi-ozkok-sayesinde-darbe-gercekleşmedi-51374>

Cumhuriyet. “Gulerce: Boyle Bir Canavara Destek Verdik; Allah Bizi Affetsin” (11 Ağustos 2016). Erişim 10 Aralık 2021. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/huseyin-gulerce-boyle-bir-canavara-destek-verdik-allah-bizi-affetsin-583140>.

akır, Enes Malik. “1991-2002 Yılları Arasında Koalisyon Hukümetleri Yonetimi”. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi* 2020/6, (Kış 2020), 19-37.

Çetinkaya, Aliye. “Savcıdan MİT Başkanı’na: İfadeye Gel”. *Sabah* (7 şubat 2014). Erişim 7 Aralık 2021. www.sabah.com.tr/gundem/2014/02/07/savcidan-mit-baskanina-ifadeye-gel

iek, mer. “İttihat ve Terakki Partisi: Tarihsel ve Kuramsal Bir Değerlendirme”. *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5 / 2 (2019), 107-123.

olak, ağrı D. “Seçim İttifakı Sisteminin 2018 Milletvekili Seçimine Etkileri”. *Eskişehir Osmangazi niversitesi İİBF Dergisi* 15/2 (2020), 719-742.

Demir, Osman. *Ekonomide Devlet*. Ankara: SPK Yayınları, 1997.

Demir, Osman. “Turkiye Ekonomisi, Sorunlar, Hatalar ve Krizler”. *İktisat, İşletme ve Finans* 18 / 202 (2003), 84-100.

Demir, Osman ve zümc, Adem. “Turkiye’de Yaşanan Ara Rejimlerin Ekonomi Açısından Değerlendirilmesi”. *Uludağ niversitesi, İİBF Dergisi* 9/2 (2001), 1–19.

Demir, Osman ve zümc, Adem. “Turkiye’de Yaşanan Ara Rejimlerin Sebepleri zerine Bir İnceleme”. *Gazi niversitesi İİBF Dergisi* 4 / 1 (2002), 155-182.

Dunya Gazetesi, “Yaşar Büyükanıt: E-muhtıra Laiklik Hassasiyetini Ortaya Koyan Bir Metin” (8 Kasım 2012). Erişim 6 Aralık 2021. <https://www.dunya.com/gundem/yasar-buyukanit-e-muhtira-laiklik-hassasiyetini-ortaya-koyan-bir-haberi-190377>

Ekşi, Oktay. “Aranan Sayı 184 mi, 367 mi?”. *Hürriyet* (2 Ocak 2007. Erişim 10 Aralık 2021. <https://www.hurriyet.com.tr/aranan-sayi-184-mu-367-mi-5708576>.

Finer, Samuel Edward. *The Man on Horseback: The Role of The Military in Politics*. Boulder Colorado: Westwiev Press, 2.nd Edition, 1988.

Gür, Nurullah vd. *2018’de Ekonomi*. İstanbul: SETAV, 2018.

Hale, William. *Türkiye’de Ordu ve Siyaset*. çev. Ahmet Fethi. İstanbul: Hil Yayıncılık, 1996.

Hamsici, Mahmut. “10 Soruda 17-25 Aralık Operasyonları”, *BBC News Türkçe* (16 Aralık 2014). Erişim 13 Aralık 2021. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/12/141212_1725_aralik_operasyonu_neler_oldu_10_soruda.

Hoşgör, Şebnem. “2002’de Erdoğan’ın Yolu Nasıl Açıldı?”. *Vatan Gazetesi*, 30 Haziran 2011, <http://www.gazetevatan.com/2002-de-erdogan-in-yolu-nasil-acildi--386242-siyaset>.

Hürriyet. “Muhtar Bile Olamayacak”, (24 Eylül 1998).

Hürriyet, “Batım’dan “Kâğıttan Kaplan” Açıklaması” (7 Şubat 2011). Erişim 15 Aralık 2021. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/batumdan-kagittan-kaplan-aciklamasi-16958336>

Karadeniz, Yeşim. “Çok Partili Siyasal Hayatın Dönüm Noktası: 1950 Seçimleri”. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8 / 16 (2018), 637-648.

Karagöl, Erdal. T. “15 Temmuz Darbe Girişimi ve Türkiye Ekonomisi”. *Adam Akademi* 6 / 2 (2016), 37-50.

Karaosmanoğlu, Ali ve Gökakın, Behice Özlem. “Türkiye’de Sivil-Asker İlişkisinin Unutulan Boyutları”. *Uluslararası İlişkiler* 27 /7 (2010), 29-50.

Keskin, Yusuf Ziya ve Akın, Gülsemin. “12 Eylül Ara Rejimi Döneminde Türkiye’de Siyasi Gelişmeler (1980-1983)”. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 26 (2020), 703-724.

Keskin, Hidayet vd. “2001 Krizinin Ekonomik ve Siyasi Yönleri Üzerine Bir Değerlendirme Çabası”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2/4 (2006), 46-73.

Kulaksızoğlu, Beklan. “Türkiye’nin Post Modern Darbesi: 28 Şubat”. *Deutsche Welle Türkçe* (28 Şubat 2018). Erişim 10 Aralık 2021. <https://www.dw.com/tr>

Milliyet. “Yine Şerh Koydular” (5 Aralık 2003). Erişim 15 Aralık 2021. <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/yine-serh-koydular-5135811>

Nar, Mehmet Şükrü. “Siyasal Bir Ritüel Olarak Seçimler: Türkiye Örneği”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 9/5 (2020), 4121-4153.

NTV. “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı”, (14 Nisan 2001). Erişim 10 Aralık 2021. <http://arsiv.ntv.com.tr/news/76897.asp?cp1=1> .

NTV. “E-Muhtıra Kronolojisi” (27 Nisan 2011). Erişim 10 Aralık 2021. <https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/e-muhtiranin-kronolojisi>.

NTV. “Erdoğan: Dershaneler Kapatılsın Dedik Kıyamet Koptu” (30.08.2016), <https://www.ntv.com.tr/turkiye/erdogan-dershaneler-kapatilsin-dedik-kiyamet-koptu>.

NTV. “YSK Erken Seçim Tarihini 1 Kasım Olarak Açıkladı” (25 Ağustos 2015). Erişim 19 Aralık 2021. www.ntv.com.tr/turkiye/ysk-erken-secim-tarihini-acikladi.

NTV. “Saat Saat 15 Temmuzda Yaşananlar” (14 Temmuz 2017). Erişim 15 Aralık 2021. www.ntv.com.tr/turkiye/saat-saat-15-temmuzda-yasananlar.

Oğur, Yıldırım. “Milli Referandum Tarihi – 3”. *Türkiye Gazetesi* (3 Mart 2017). Erişim 10 Aralık 2021. <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/yazarlar/yildiray-ogur/595751.aspx>.

Örs, Birsen. *Türkiye 'de Askeri Müdahaleler*. İstanbul: Der Yayınları, 1996.

Özden, Alp (2017), FETÖ'nün Siyasetle İlişkisi, *Anadolu Ajansı Haberi*, (27 Mayıs 2017). Erişim 19 Aralık 2021. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/fetonun-siyasetle-iliskisi/827260>

Özer, Murat ve Özer, Gülşen. “28 Şubat Sürecinde FETÖ'nün Furuat Söylemi”. *Kriter Dergisi* 5 /48 (2018), 68-71.

Paksoy, Murat. “FETÖ'nün Hükümeti Yıkmaya Yönelik İlk Kalkışıması: 7 Şubat 2012 MİT Kumpası”, *Anadolu Ajansı* (21 Haziran 2020). Erişim 10 Aralık 2021. www.aa.com.tr/tr/turkiye/fetonun-hukumeti-yikmaya-yonelik-ilk-kalkismasi-7-subat-2012-mit-kumpasi/.

Sever, Erşan ve Dikkaya, Mehmet. *Post Modern'den Soft Modern'e: 28 Şubat ve 17 Aralık Sürecinin Ekonomi Politikası*. Ankara: Savaş Yayınevi, 2015.

Sırıklı, Aylin ve Karadağ, Kemal. “MİT Tırlarının Durdurulmasınının FETÖ Kumpası Olduğu Tescillendi”, *Anadolu Ajansı* (29 Haziran 2019). Erişim 15 Aralık

2021. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/mit-tirlarinin-durdurulmasinin-feto-kumpasi-oldugu-tescillendi/1518888>

Star. “Ahmet Ertürk, 28 Şubat’ta Medya-Sermaye-Asker Üçgeninde Yaşananları Anlattı”. (17.10. 2012). Erişim 10 Aralık 2021. <https://www.star.com.tr/politika/ahmet-erturk-28-subatta-medyasermayeasker-ucgeninde-yasananlari-anlatti-haber-697576/>

Şahin, Mehmet vd. *Uluslararası Bir Tehdit Olarak FETÖ*. Ankara: Polis Akademisi Yayınları, 2018.

Şeker, Mehmet. “Mesele Ağaç Değil, Sen Hala Anlamadın mı?”. *Yeni Şafak* (12 Kasım 2019). Erişim 19 Aralık 2021. <https://www.yenisafak.com/yazarlar/mehmet-seker/mesele-agac-degil-sen-hl-anlamadin-mi-2053335>

Tunç, Ahmet ve Atılgan, Ali. “Paralel Devlet Yapılanmasının (PDY) Kamu Kurumlarına Sirayeti ve Bürokratik Vesayet Darbesi”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 15 (2018), 79-104.

Turan, A.Menaf. “Türkiye’nin Yeni Yönetim Düzeni: Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi”. *Social Sciences Research Journal* 7/3 (2018), 42-91.

T.C. Cumhurbaşkanlığı SBB. *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-2017. TÜİK Verilerine Göre Uyumlu Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla Tablo 1.9*. (Ocak 2019). Erişim 10 Aralık 2021. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/01/tablo-1-9-tuik-verilerine-gore-uyumlastirilmis-gayri-safi-yurtici-hasila.xls>

T.C. Cumhurbaşkanlığı SBB. *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-2017. TÜFE Yıllık Ortalama Yüzde Değişme*. (Ocak 2019). Erişim 10 Aralık 2021. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/01/Tab-6.9.-TÜFE-yıllık-ortalama-yüzde-değişme.xls>

T.C. Cumhurbaşkanlığı SBB. *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-2017. Kamu Finansmanı. Konsolide Bütçe Dengesi*. (Ocak 2019). Erişim 13 Aralık 2021. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/01/Tablo-5-8-Konsolide-Bütçe-Dengesi-GSYH-Oran.xlsx>

T.C. Cumhurbaşkanlığı SBB. *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-2017. Kamu Finansmanı. KKBG Bütçe Türlerine Göre*. (Ocak 2019). Erişim 19 Aralık 2021. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/01/Tablo-5-4-KKBG-Bütçe-Türlerine-Göre-GSYHya-Oran.xlsx>

TCMB. *Ödemeler Dengesi İstatistikleri*. (Ekim 2021). Erişim 10 Aralık 2021. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Odemeler+Dengesi+ve+Ilgili+Istatistikler/Odemeler+Dengesi+Istatistikleri/>

TÜİK. *Dış Ticaret İstatistikleri. Özel Ticaret Sistemi. Yıllara Göre Dış Ticaret*. (Ekim 2021). Erişim 10 Aralık 2021. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104&dil=1>

TÜİK. *Dış Ticaret İstatistikleri. Genel Ticaret Sistemi. Yıllara Göre Dış Ticaret*. (Ekim 2021). Erişim 18 Aralık 2021. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104&dil=1>

TÜİK. *Enflasyon ve Fiyat. Finansal Yatırım Araçları İstatistikleri-DİBS*. (Ekim 2021). Erişim 10 Aralık 2021. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Enflasyon-ve-Fiyat-106>

TÜİK. *Enflasyon ve Fiyat. Tüketici Fiyat Endeksi*. (Ekim 2021). Erişim 14 Aralık 2021. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Enflasyon-ve-Fiyat-106>

TÜİK. *İstihdam, İşsizlik ve Ücretler. 1988-1999 Dönemine İlişkin Sonuçlar*. (Ekim 2021). Erişim 10 Aralık 2021. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=istihdam-issizlik-ve-ucret-108&dil=1>

TÜİK. *İstihdam, İşsizlik ve Ücretler. İşgücü İstatistikleri Dönemsel Sonuçlar*. (Ekim 2021). Erişim 10 Aralık 2021. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=istihdam-issizlik-ve-ucret-108&dil=1>

Uluşahin, Nur. “Anayasa Sorunu Üzerine: Sivil Anayasa Tartışmasının Gölgesinde 21 Ekim Referandumu”. *Ankara Barosu Dergisi* 65 /3 (2007), 24-34.

Ustabulut, Batuhan. “Temsilde Adalet ve Yönetimde İstikrar İlkeleri Çerçevesinde Türkiye’de Ülke Seçim Barajı Uygulaması”. *İnsan ve İnsan Dergisi* 5 / 18 (2018), 341-358.

Ünay, Sadık. “Postmodern Darbenin Politik Ekonomisi”. *Kriter*, 2 / 21 (2018). Erişim 14 Aralık 2021. <https://kriterdergi.com/dosya-28-subat-darbesi/postmodern-darbenin-politik-ekonomisi>

Ünay, Sadık ve Dilek, Şerif. *15 Temmuz: Başarısız Bir Darbe Girişiminin Ekonomi Politikası*. (İstanbul: SETA Analiz, 2017), 1-32. Erişim 14 Aralık 2021. <https://setav.org/assets/uploads/2017/01/15temmuzekonomipolitik.pdf>

Üzümcü, Adem. “Türkiye Ekonomisinde Büyüme ve Kalkınma Dinamikleri”. *Osmanlı’dan İkininli Yıllara Türkiye’nin Ekonomik Tarihi*. ed. Mehmet Dikkaya vd. 219-242. Ankara: Savaş Yayınları, 2. Basım, 2015.

Üzümcü, Adem. “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye Dış Ticaretinin Gelişimi”, *Türkiye Ekonomisi: Sektörel Yaklaşım*, ed. Mehmet Dikkaya vd. 227-257. Ankara: Savaş Yayınları, 2018.

Üzümcü, Adem. “Türkiye’nin Rusya ve Azerbaycan İle Dış Ticaretinde Enerjinin Rolü ve Son Gelişmeler”. *4. International Congress on Economics, Finance and Energy: EFE’2020, Proceeding Book*, ed.: Nevzat Şimsek vd. 245-284. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, 2020.

Üzümcü, Adem ve Dikkaya, Mehmet. “Küresel Finans Krizinin Türkiye’nin Dış Ticareti Üzerindeki Etkileri: 2001 Krizi İle Bir Karşılaştırma”. *Finansal Kriz Yazıları: Halil Seyidoğlu’na Armağan*. ed. İrfan Kalaycı. 273-313. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2010.

Üzümcü, Adem ve Topal, Samet. “AK Parti Döneminde Türkiye’nin Dış Ticaretinin Gelişimi ve 15 Temmuz Darbe Girişiminin Türkiye’nin Dış Ticaret ve Turizmüne Yansımaları”. *15 Temmuz Darbe Girişimi ve Türkiye Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. ed. Fethi Ahmet Polat vd. 2 / 19-41. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2018.

Yayman, Hüseyin. “Öcalan’ı Verdiler, Gülen’i Aldılar, Erdoğan’ı Hapsettiler!”. *Vatan Gazetesi*. (16 Aralık 2014). Erişim 14 Aralık 2021. <http://www.gazetevatan.com/huseyin-yayman-707263-yazar-yazisi-ocalan-i-verdiler-gulen-i-aldilar-erdogan-i-hapsettiler/>

Yeni Şafak. “Bir Çiçekle Baharı Getiren Lider: 1995 Genel Seçimi” (7 Nisan 2017). Erişim 14 Aralık 2021. <https://www.yenisafak.com/secim-1995>

Yeni Şafak. “Siirt’ten Meclis’te”, (3 Mayıs 2019). Erişim 14 Aralık 2021. <https://www.yenisafak.com/hayat/siirtten-mecliste-3469249>.

Yeni Şafak. “59. Hükümetin Başbakanı Erdoğan”, (3 Mayıs 2019). Erişim 14 Aralık 2021. <https://www.yenisafak.com/hayat/59-hukümetin-basbakani-erdogan-3469262>

Vatan Gazetesi. “Sözde Değil, Özde Laik Başkomutan” (13 Nisan 2007). Erişim 18 Aralık 2021. <http://www.gazetevatan.com/sozde-degil-ozde-laik-baskomutan-115941-gundem/>

Zeybek Kabakçı, Gökçe. “Neo-Kemalist Bir Hareket: Cumhuriyet Mitingleri”. *Selçuk İletişim* 7/1 (2011), 96-112.

NECMETTİN ERBAKAN VE KIBRIS BARIŞ HAREKÂTI

Fadime TOSİK DİNÇ*

ORCID ID: 0000-0002-8580-5910

Öz: Erbakan'ın partisi MSP, 1974'te CHP ile koalisyon ortağı olmuştur. Erbakan, partisinin Kıbrıs ile ilgili bir görüşü olmamasından dolayı CHP'nin 1973 seçim bildirgesinde yer alan "Kıbrıs sorunu için Türkiye'nin ve Kıbrıs Türklerinin yararına ve bölge barışına en uygun çözümün, Kıbrıs'ı bağımsız federatif devlet statüsüne kavuşturmak olduğuna inanıyoruz. Bu federatif devlette, Türkler devlet yönetimine eşit egemenlik hakları ile katılacaklardır. Kıbrıs Türklerinin toprak mülkiyetleri ve ekonomik gelişme olanakları teminat altına alınacaktır." görüşünü kabul etmiş, böylece bu görüş Koalisyon Hükûmeti Protokolünün 108. maddesini teşkil etmiştir. Buna rağmen 15 Temmuz 1974'teki Yunan Cunta darbesinin ardından Ecevit Hükûmetinin Kıbrıs konusunda daha etkin bir politika izlemesini teşvik etmiştir. Böylelikle MSP, Kıbrıs'a Barış Harekâtı'nın düzenlenmesinin itici gücü olmuştur. Kıbrıs'taki Türk Barış Harekâtı'nın durdurulmasını isteyen BM Güvenlik Konseyinin 353 sayılı kararının aksine Erbakan ve MSP'li bakanlar, harekâtın amacına ulaşana kadar devam ettirilmesini savunmuştur. Erbakan, ateşkesten sonra düzenlenen barış konferansı toplantılarını "zaman kaybı" olarak değerlendirirken zaman, onu haklı çıkarmıştır. 14 Ağustos'ta "İkinci Barış Harekâtı" yapılmış ve Magusa-Lefkoşa-Lefke-Erenköy çizgisine ulaşılmıştır. Erbakan, Harekâtın başlaması ile Koalisyon Hükûmetinin kuruluş protokolündeki "Bağımsız Federatif Devlet" anlayışı yerine "Taksim" tezini benimsemiştir. CHP'li ortaklarının "Bağımsız Federatif Devlet" modelinde ısrar

*Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, Araban Meslek Yüksekokulu, fadimedinc03@hotmail.com

Bu çalışma, 22-23 Ekim 2021 tarihleri arasında Ankara'da düzenlenen 4. Uluslararası Necmettin Erbakan ve Millî Görüş Sempozyumu'nda sunulan "Necmettin Erbakan ve Kıbrıs Barış Harekâtı" başlıklı bildirinin genişletilmiş ve revize edilmiş halidir.

DOI: <https://doi.org/10.53662/esamdergisi.1020700>

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi: 08/11/2021
Kabul Tarihi: 23/01/2022

etmeleri üzerine her iki tarafı birleştiren bir çözüm olarak “Coğrafi Taksimatlı Federatif Devlet” modelinde anlaşılmıştır. Ancak barış harekâtı sonrasında koalisyon ortakları arasındaki görüş farklılıkları artmış, Kıbrıs kazanımını siyasi prime dönüştürmek isteyen Ecevit’in erken seçime gitme ısrarı üzerine koalisyon hükûmeti dağılmıştır. Fakat Kıbrıs meselesinde Ecevit’in mi, yoksa Erbakan’ın mı rolünün daha büyük ve etkili olduğu tartışması hem basında hem de kamuoyunda yapılmaya devam etmiştir. Bu çalışma uluslararası arenada, “Şahsiyetli Dış Politika” modeli ile Türkiye’nin milli ve manevi değerlerini korumayı amaçlayan Erbakan’ın Kıbrıs Barış Harekâtı’ndaki rolünü analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışma parti programları, TBMM konuşmaları, basına verilen beyanatlar, hatıratlar ve döneme ilişkin kaynaklar kullanılmak suretiyle literatür taraması ile incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Necmettin Erbakan, MSP, Kıbrıs Barış Harekâtı, Bülent Ecevit.

NECMETTİN ERBAKAN AND THE CYPRUS PEACE OPERATION

Abstract: The establishment protocol of the coalition government founded by the RRP and the NSP in 1974 included an article shaped by the idea of foreseeing the governance of Cyprus. Though this policy was proposed by the RPP, Erbakan and his party adopted it too. “We believe that the most appropriate solution for the Cyprus problem for the benefit of Turkey and the Turkish Cypriots and for the peace of the region is to restore Cyprus to the status of an independent Federative state. In this Federative state, the Turks will participate in the state administration with equal sovereign rights. The land ownership and economic development opportunities of the Turkish Cypriots will be guaranteed.” Thus, this opinion constituted Article 108 of the Coalition Government Protocol. Erbakan and his party did not have any serious foresight on Cyprus Issue initially, but they encouraged Ecevit’s government to operate an influential policy after the Coup supported by the Greece on July the 15th 1974 in Cyprus. By means of this, the NSP became the driving force of the Cyprus Operation. Opposing the UN’s declaration stating that Turkey should stop the operation in Cyprus, Erbakan and his party supported the operation until it reached its definitive purpose. He thought that the talks and conferences all held for peace after the armistice are just ‘waste of time’ and this view had been proven shortly after the operation. Indeed, the second operation was operated in August the 14th and the Turkish rule was reached to the Magusa-Nicosia-Lefke-Erenköy line. After the commence of the Cyprus Peace Operation, Erbakan

adopted the thesis of ‘Shareout’ instead of ‘Independent Federate State/Government’. However, the RRP insisted on the independent federate state model and this led both parties to compromise and then agree on a solution that assembly these two ideas within one pot: the thesis of the ‘Federative Government based on Geographical Shareout’. The dissidence between the coalition partners increased after the operation and the government was broken up when Prime Minister Ecevit, decided to go to the polls when he had popular support gained through the operation. Nevertheless, the controversies some of which indicating that Ecevit was the most influential figure in the operation and the others highlighting Erbakan’s place in it have been continuing in the Turkish public as well as in the media and political circles. This study aims to analyze the role of Necmettin Erbakan in the Cyprus Peace Operation, which aims to protect Turkey's national and moral values with the “Personal Foreign Policy” model in the international arena. The study was analyzed through literature reviews by using party programs, speeches of the Grand National Assembly, statements given to the press, memoirs and resources regarding the era.

Keywords: Necmettin Erbakan, NSP, Cyprus Peace Operation, Bülent Ecevit.

GİRİŞ

29 Ekim 1926 tarihinde Sinop’ta dünyaya gelen Necmettin Erbakan, babasının görevi nedeniyle ilkokulu Kayseri ve Trabzon’da okumuş ortaöğretimini ise İstanbul Erkek Lisesinde tamamlamıştır. 1948 yılında İTÜ Makine Fakültesinden mezun olan Erbakan aynı yıl Makine Fakültesi Motorlar Kürsüsünde asistan olarak göreve başladığı İTÜ’de 1965 yılında profesörlük unvanı almıştır. Prof. Dr. Necmettin Erbakan, 1969 yılında Odalar Birliği Başkanlığı seçimini kazanmıştır. Süleyman Demirel Hükûmeti tarafından polis zoruyla görevinden uzaklaştırılması üzerine siyasete atılmaya karar vermiş¹, 12 Ekim 1969 seçimlerinde Adalet Partisi’nden (AP) Konya milletvekili adayı olmak istemişse de Süleyman Demirel tarafından adaylığı kabul edilmemiştir.² AP’nin Erbakan’ın müracaatını kabul etmemesi üzerine “Bağımsızlar Hareketini” başlatmış ve 15 arkadaşı ile farklı illerde bağımsız aday olmuşlardır. Bağımsızlar Hareketinin üyelerinden sadece Erbakan, Konya’dan Meclise girmiştir.³ Böylece Milli Görüş Hareketi ve bu hareketin aksiyoner lideri olan Necmettin Erbakan’ın siyasi hayatı da

¹ Ahmet Akgül, *Dünyanın Değişimi ve Erbakan Devrimi*, (Erişim 1 Şubat 2021), 13-15.

² *Cumhuriyet*, “AP’nin veto ettiği adaylardan 3’ü daha belli oldu”, (20 Ağustos 1969), 1.

³ Akgül, *Dünyanın Değişimi ve Erbakan Devrimi*, 20-21.

başlamıştır. Necmettin Erbakan, 17 arkadaşı ile birlikte 26 Ocak 1970'te Milli Görüş'ün ilk partisi olan Milli Nizam Partisi'ni (MNP) kurmuştur.⁴

MNP'nin 100 maddeden oluşan parti programında partinin eğitim, milli savunma, adalet, iktisat, tarım, sanayi, ulaştırma, imar ve iskân, sağlık, dış politika vs. ilgili görüşleri verilmiştir. Dış politika kısmında Kıbrıs ile ilgili bir görüş bildirilmemiş, ancak 99. maddede yer alan “emperyalist emellerle barışı istismar ve suiistimal eden gayri samimi politikalara müsamaha edilmeyeceği” ve 100. maddedeki “Jeopolitik durumumuz itibariyle tarihi ve kültürel hürriyetlerini garantiye bağlayan prensiplerle teminat altına alınmış bulunan haklarının müdafaası için gereken teşebbüslerde bulunacağız.” ifadeleri Kıbrıs ile ilişkilendirilebilir.⁵

MNP, çok uzun ömürlü olmamış, 12 Mart 1971 muhtırası sonrası 20 Mayıs 1971'de parti kapatılmıştır.⁶ Kapatma kararından sonra Necmettin Erbakan tedavi amacıyla İsviçre'ye giderken, Süleyman Arif Emre'nin Genel Başkanlığında, Necmettin Erbakan'ın da tabii liderliğinde 11 Ekim 1972'de Milli Selamet Partisi (MSP) kurulmuştur. MSP'nin 1973 seçim beyannamesinde dış politika görüşleri MNP'nin görüşleri ile aynıdır.⁷ Seçimlerde 48 milletvekili çıkaran MSP, seçim sonrası hükûmet kurma arayışlarında anahtar parti haline gelmiştir.⁸

Siyasi ve ekonomik bağımsızlığı esas alan şahsiyetli bir dış politika üzerinde ısrarla duran Necmettin Erbakan, CHP-MSP koalisyon hükûmetinin “Afyon Ekimi” yasağını kaldırmasında ve “Kıbrıs Barış Harekâtı”nı düzenlemesinde aktif rol oynamıştır. Çalışmamızın da konusu olan Kıbrıs'ta, 21 Aralık 1963 tarihli Kanlı Noel hadisesi ile başlayan süreçte Enosisçiler Kıbrıslı Türklere karşı şiddet ve katliamlarını artırmış olmalarına rağmen 1974 Barış Harekâtına kadar geçen sürede Türkiye, Kıbrıs'a askerî bir harekât düzenleyememiştir. 1963 ve 1967 yıllarında iş başında olan hükümetlerin aksine CHP-MSP koalisyon hükûmeti Kıbrıs'a bir askeri harekât düzenleyerek başta ABD olmak üzere diğer devletleri şaşırtmış ve Türkiye'nin haklı davası karşısında savaşı göze alabileceğini de göstermiştir. I. Barış Harekâtı'nın başarı ile neticelenmesinde ve harekât sonrası Kıbrıs için “coğrafi esasa dayalı iki otonom idare” tezinin oluşmasında hiç kuşkusuz en önemli mimar Necmettin Erbakan'dır.

⁴ Akgül, *Dünyanın Değişimi ve Erbakan Devrimi*, 21.

⁵ *Milli Nizam Partisi Program ve Tüzük*, (Ankara: As Matbaası, T.Y.), 35.

⁶ Anayasa Mahkemesi Kararları (AMK), *Resmi Gazete* 14072, (14 Ocak 1972), 18.; *Cumhuriyet*, “MNP Oy Birliği İle Kapatıldı”, (22 Mayıs 1971), 1.

⁷ Akgül, *Dünyanın Değişimi ve Erbakan Devrimi*, s. 15.; *Milli Selamet Partisi 1973 Seçim Beyannamesi*, (İstanbul: Fatih Yayınları, 1973), 83.

⁸ DİE, *14 Ekim 1973 Milletvekili Seçimi Sonuçları*, (Ankara: DİE Yayınları, 1974), 6-7.

1. CHP-MSP KOALİSYON HÜKÜMETİNİN KURULMASI

14 Ekim 1973 seçimlerinin sonuçları hiçbir partiye hükümet olma şansı tanımadığı için koalisyon görüşmeleri başlamış ise de bu görüşmeler üç aydan uzun sürmüştür. Neticede taban tabana zıt olan ancak ekonomi, batı dünyasına kuşku ile bakma, afyon ekimi gibi konularda birbirleri ile uyumlu olan⁹ CHP ve MSP arasında yapılan görüşmeler 24 Ocak 1974'te varılan anlaşmayla son bulmuştur.¹⁰ CHP-MSP koalisyon protokolü¹¹ Ecevit ve Erbakan tarafından 25 Ocak'ta Mecliste törenle imzalanmış¹², 26 Ocak'ta Cumhurbaşkanı tarafından onaylanan¹³ yeni hükümet, 26 Ocak'ta Naim Talu geçici hükümetinden görevi devralmıştır.¹⁴ 109 maddeden oluşan koalisyon protokolünün ulusal güvenlik ve dış politika ile ilgili kısmında Kıbrıs ile ilgili 108. madde şu şekildedir: “Kıbrıs sorunu için Türkiye'nin ve Kıbrıs Türklerinin yararına ve bölge barışına en uygun çözümün, Kıbrıs'ı bağımsız federatif devlet statüsüne kavuşturmak olduğuna inanıyoruz. Bu federatif devlette, Türkler devlet yönetimine eşit egemenlik hakları ile katılacaklardır. Kıbrıs Türklerinin toprak mülkiyetleri ve ekonomik gelişme olanakları teminat altına alınacaktır.”¹⁵ Dikkat edildiğinde hükümet programında yer alan bu maddenin CHP'nin 1973 seçim bildirgesinde Kıbrıs ile ilgili metnin aynısı olduğu görülür.¹⁶

⁹ Mustafa Erdoğan, *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, (Ankara: Liberte Yayınları, 2012), 144.

¹⁰ *Cumhuriyet* “Bugün imzalanacak koalisyon protokolünün ilkeleri belli oldu”, (25 Ocak 1974), 1,7.

¹¹ *Koalisyon Hükümetleri, Koalisyon Protokolleri, Hükümet Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*, Haz. İrfan Neziroğlu-Tuncer Yılmaz, (Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları, 2015), 1/580-591.

¹² *Cumhuriyet*, “Ecevit ve Erbakan: Bütün ulusun hükümeti olacağız”, (26 Ocak 1974), 1.

¹³ Bakanlar Kurulu Listesi (BKL), *Resmi Gazete* 14780 Mükerrer, (26 Ocak 1974), 2.

¹⁴ *Cumhuriyet*, “Ecevit Hükümeti dün göreve başladı”, (27 Ocak 1974), 1.

¹⁵ *Koalisyon Hükümetleri, Koalisyon Protokolleri, Hükümet Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*, 1/591.

¹⁶ CHP'nin 1973 seçim bildirgesinde Kıbrıs: “CHP, özgür ve insanca yaşama umudunu Türkiye'ye bağlamış olan Kıbrıs Türk halkının her türlü baskıdan, tehlikeden ve yabancı egemenliğinden korunmasını, Türkiye için vaz geçilmez bir ulusal ödev sayar. CHP, Kıbrıs sorunu için, Türkiye'nin ve Kıbrıs Türklerinin yararına ve bölge barışına en uygun çözümün, Kıbrıs'ı bağımsız federatif devlet statüsüne kavuşturmak olduğuna inanır. Bu federatif devlette Türkler, devlet yönetimine eşit egemenlik haklarıyla katılmalıdırlar. Kıbrıs Türklerinin toprak mülkiyetleri ve ekonomik gelişme olanakları güvence altına alınmalıdır. CHP, Kıbrıs'ta böyle bir federatif devlet yapısının, bugünkü yerleşim düzeninde halkı tedirgin edici büyük değişiklikler yapılmadan sağlanabileceğine inanır. CHP, Kıbrıs sorununa bu yönde bir çözümün çabuklaştırılmasını, yalnız Türkiye ve Kıbrıs Türkleri açısından değil, bölge güvenliği bakımından da zorunlu görmektedir. ... CHP iktidarı, Türkiye'nin Kıbrıs Türk topluluğuna yardımını, bu topluluğu daha güçlü ve canlı bir ekonomik yapıya kavuşturucu duruma getirecek yönde ve biçimde düzenleyecektir.” Bkz. *Ak Günlere Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi*, (Erişim 5 Şubat 2021), 221.

Başbakan Bülent Ecevit, 1 Şubat 1974 Cuma günü hükûmet programını Millet Meclisinde okumuş¹⁷ ve 4 Şubat'ta da hükûmet programına yönelik siyasi partiler eleştirilerde bulunmuşlardır. Hükûmetin Kıbrıs politikasına yönelik en sert eleştiri DP adına Denizli Milletvekili Hasan Korkmazcan'dan gelmiştir. Hasan Korkmazcan Mecliste yaptığı konuşmasında şunları söylemiştir:

“... Milli davalarımızdan Kıbrıs konusunda bazı açıklamalara ihtiyacımız vardır. Bilindiği gibi Züriç ve Londra Anlaşmaları hükümleri Türkiye'nin Kıbrıs üzerinde söz sahibi olmasını sağlamıştır. Bugün adada Türk Askerî güvenlik kuvveti vardır. Hal böyle iken, Hükûmet programında ileri sürülen federal devlet ve bu şekilde Kıbrıs'ın, ülke bütünlüğü ve bağımsızlık meselesinin bize temin edeceği fayda nedir? Oradaki Türklerin emniyeti için Türkiye'nin bu konuda söz sahibi olmakta devamı imkânı mı yoksa ancak bir veya iki eyaleti Türklerin idaresinde şeklen bağımsız bir devlet idaresi mi millî menfaatlerimize uygundur? Türk asıllıların sayısı toplam nüfusun 1/3'i kadardır. Bir federal devlet terkinde, yukarıda belirttiğimiz gibi, ancak bir veya iki eyalet Türklerin idaresinde olabilir. Bu, adanın iç işlerinde Türkleri, bugünkü kadar söz sahibi yapamaz kanaatindeyiz”.¹⁸

Mecliste gruplar adına ve şahsı adına hükûmet programı ile ilgili görüşmeler tamamlandıktan sonra Başbakan Ecevit, 5 Şubat'ta eleştirilere cevap vermiştir. DP adına Hasan Korkmazcan'ın Kıbrıs ile ilgili sorusuna şöyle cevap vermiştir:

“...Bizim Kıbrıs için en uygun çözüm olarak federasyon fikrini önermiş olmamız. Bu konuda en küçük bir kaygı duymalarına gerek yoktur. Esas olan Kıbrıs'ın bağımsızlığıdır bizim için. Kıbrıs'ın ne bölünmesini, ne başka bir ülkeye ilhakını istiyoruz, ‘Bağımsız bir devlet statüsü olmaya devam etmelidir’ diyoruz. Bağımsız bir devlet statüsü içinde, elbette, Türkiye ile bugüne kadar devam eden ilişkileri devam edecektir. ‘Federasyon’ derken de, Kıbrıs'ı eyalet eyalet bölmeyi asla düşünmüyoruz. Osmanlı Devlet düzeni ve yerleşme düzeni bize bu konularda çok ilham da verebilir. Her cemaati dağılmış bulunduğu yerlerde dahi belli egemenlik, kendi kendini yönetim olanaklarına kavuşturmak olanağı vardır. Biz Kıbrıs'ı bölecek bir federasyon düşünmüyoruz, iki toplumun egemenlik haklarında adaletli ve demokratik bir dengeyi ve uzlaşmayı sağlayacak bir federasyon istiyoruz.”¹⁹

¹⁷ *Koalisyon Hükümetleri, Koalisyon Protokolleri, Hükümet Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*, 1/592-613.

¹⁸ *Koalisyon Hükümetleri, Koalisyon Protokolleri, Hükümet Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*, 1/693.

¹⁹ *Koalisyon Hükümetleri, Koalisyon Protokolleri, Hükümet Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*, 1/816-817.

Başbakan Ecevit tarafından okunan hükümet programı için güven oylaması 7 Şubat 1974'te yapılmış, 373 milletvekilin katıldığı güven oylaması neticesinde hükümet, 235 kabul, 136 ret, 2 çekimser oy alarak görevine başlamıştır.²⁰

Koalisyon hükümetinin programında belirttiği gibi çözüme kavuşturması gereken çok acil konular vardı. Bunlardan en önemlileri “Af Kanunu” ve “Afyon Ekimi” idi. Hükümet, ilk sınavını 14 Mayıs'ta Millet Meclisinde Af Kanunu görüşmeleri esnasında vermiştir. 141 ve 142. maddelerinde içinde bulunduğu 5 maddenin görüşülmesi esnasında 141 ve 142. maddelerin affa girmesini istemeyen MSP'lilerden 20 milletvekili Necmettin Erbakan'a rağmen muhalefet ile birlikte karma komisyonun teklifine olumlu yönde oy vermişlerdir.²¹ Hükümetin CHP'li üyelerinde şok etkisi yaratmış ve Başbakan Bülent Ecevit, bu maddenin reddinden sonra, gazetecilere “ne olacağını tahmin edersiniz” demiştir.²² Hükümetin yıkılacağına yönelik güçlü beklentiler çeşitli çevrelerde başlamış olmasına rağmen hükümet bu krizi atlatmış ve icraatlarına devam etmiştir.

Hükümet programında yer alan ve Türkiye ile ABD'yi karşı karşıya getiren hatta Türkiye'ye ambargo uygulanmasına sebep olan “Afyon Ekimi” yasağının²³ kaldırılması ile ilgili yasak Bakanlar Kurulu kararı ile 1 Temmuz 1974 tarihinde 6 ilde kaldırmıştır.²⁴ Haşhaş ekiminin serbest bırakılması ile ilgili Başbakan Ecevit, Afyonkarahisar ve Denizli'yi kapsayan yurt gezisine çıkma kararı almıştır.²⁵ Ecevit, Afyon'a hareket edecekken 15 Temmuz 1974'te Kıbrıs'ta darbe yapıldığı²⁶ haberini

²⁰ *Koalisyon Hükümetleri, Koalisyon Protokolleri, Hükümet Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*, 1/ 975.

²¹ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, C: 3, B: 74, O: 3, (14.5.1974), 609-610.

²² *Cumhuriyet*, “Af Çıktı. 141-142 Kapsam Dışı kaldı”, (15 Mayıs 1974), 1.

²³ 12 Mart 1971 Askeri Muhtırası sonrası kurulan Nihat Erim Hükümeti döneminde ABD'nin isteklerine boyun eğerek 29 Haziran 1971 tarihli bir kararname ile Türkiye'de haşhaş ekimi yasaklanmıştı. Bkz. *Cumhuriyet*, “Türkiye, 1972'de haşhaş ekimine son verecek”, (30 Haziran 1971), 1.

²⁴ *Cumhuriyet*, “Hükümet 6 ilde haşhaş ekimi yasağını kaldırdı”, (2 Temmuz 1974), 1

²⁵ *Cumhuriyet*, “Ecevit Bugün Haşhaş Bölgesine Gidiyor”, (15 Temmuz 1974), 1.

²⁶ Temmuz 1971 yılından itibaren Kıbrıs'ta Enosisçiler ile Enosis'i zamana bırakan Makarios arasında ciddi sorunlar başlamış, bu durum Yunan askerî hükümeti ile Makarios'un arasının açılmasına ve 15 Temmuz'da da Kıbrıs'ta Cumhurbaşkanı Makarios'a karşı Yunan hükümet darbesi yapılmasına neden olmuştur. Darbe sonrası Cumhurbaşkanlığına Nikos Sampson getirilmiş, o da Kıbrıs Helen Cumhuriyeti'ni ilan etmiştir ki bu ismi söylenmemiş ENOSİS'tir. Bkz. *Cumhuriyet*, “Makarios Yönetimi, EOKA-B'nin Önde Gelen Kişilerini Tutuklamaya Başladı”, (13 Temmuz 1974), 1.; *Cumhuriyet*, “Atina Kıbrıs'ta Yunan Cumhuriyeti ilân etti”, (16 Temmuz 1974), 1,6.; *Milliyet*, “Kıbrıs'ta Darbe Oldu Makarios'un Akıbeti Meçhul”, (16 Temmuz 1974), 1,6.

havaalanında almıştır. Denizli gezisini iptal eden Ecevit, Afyon'a gitmiş ve 6 saat sonra Ankara'ya dönmüştür.²⁷

2. KIBRIS'TA YUNAN CUNTA DARBESİ VE CHP-MSP KOALİSYON HÜKÜMETİ

Kıbrıs'ta darbe olduğu haberinin alınması sonrasında Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Necmettin Erbakan, Partisinin Genel İdare Kurulunu hemen toplamış ve toplantı da “Mutlaka müdahale edilmesi lazım” kararı alınmıştır²⁸. Necmettin Erbakan'ın ve arkadaşlarının bu kararı almasında hiç şüphesiz ki Emeviler devrinden beri Kıbrıs'ın bir İslam beldesi olması ve Anadolu coğrafyasının korunması noktasındaki hassasiyetleri önemli olmuştur. Necmettin Erbakan, “Davam” adlı eserinden Kıbrıs'a müdahalenin gerekliliği “Kıbrıs, Türkiye'nin bütünlüğünün sigortasıdır. Kıbrıs demek, Türkiye demektir. Kıbrıs, Ortadoğu'nun barışı, İslam âleminin huzuru ve Türkiye'nin korunması için büyük öneme haizdir.”²⁹ diyerek de ifade etmiştir.

Başbakan Bülent Ecevit Ankara'ya döndükten sonra önce Genelkurmay Başkanlığına gitmiş, kuvvet komutanları ile bir toplantı yaptıktan sonra Bakanlar Kurulu 19.30'da toplanmıştır. Toplantıya Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk de katılmıştır. Bakanlar Kurulu toplantısında Başbakan Yardımcısı Necmettin Erbakan Partisinin Genel İdare Kurulundan alınan karar doğrultusunda askerî harekât ile ilgili olarak şunları söylemiştir: “Bendeniz vakit geçirilmeden askeri müdahalede bulunulması kanaatindeyim. Şımarık Yunan Milleti'ne Allah'ın izniyle unutamayacakları bir ders vermeliyiz.” Erbakan'ın bu sözleri üzerine Ecevit: “Ama önce barışçı yolları denemeliyiz. Tarihi fırsatı kan dökmeden, yakıp yıkmadan, acısız da değerlendirebiliriz. Savaş son çaredir. Ayrıca diplomasi ile askeri harekâtı birbirinden ayırmalıyız.” şeklinde cevap vermiştir.³⁰

Bakanlar Kurulu toplantısındaki bu konuşmalardan da anlaşılacağı gibi Kıbrıs'ta yapılan darbe sonrası Kıbrıs'a bir askeri harekâtın yapılması noktasında Başbakan Yardımcısı Erbakan oldukça kararlı iken Başbakan Bülent Ecevit son çare olarak askeri harekâtı görmektedir. Bakanlar Kurulu toplantısına 21.45'te ara verilmiş ve

²⁷ *Cumhuriyet*, “Ecevit: Kimse kargaşalığı fırsat bilip haklarımıza dokunmaya kalkışmasın”, (16 Temmuz 1974), 1.

²⁸ Necmettin Erbakan, *Davam*, (İstanbul: Yeni Devir Matbaacılık, 2017), 159.

²⁹ Erbakan, *Davam*, 155-158.

³⁰ Kayhan Sağlamer, *Kıbrıs Harekâtı: Bir Başbakanın Doğuşu*, (İstanbul: Belge Yayınları, 1975), 3/34-35.

Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün başkanlığında toplanan Milli Güvenlik Kurulu (MGK) toplantısına geçilmiştir. Milli Güvenlik Kurulu, toplantısına MSP'li bakanlardan Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Necmettin Erbakan ve İçişleri Bakanı Oğuzhan Asiltürk katılmışlardır. MGK toplantısında İçişleri Bakanı Oğuzhan Asiltürk'ün “Kıbrıs'taki bu vahim durum karşısında biz derhal adaya çıkartma yapıp Yeşil Hattı tutmalıyız, başka çare yok.” sözlerine, Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk ilk tepkiyi vermiş ve ne dediğinin farkında olup olmadığını sormuştur. Bu soru üzerine İçişleri Bakanı Asiltürk: “Tabi farkındayım, Sayın Cumhurbaşkanım. Bizim milletimiz, bizim ordumuz bundan daha güç işleri başarmıştır. Bu çıkartmayı da kolayca başarmaması için hiçbir sebep yoktur.” demiştir. Necmettin Erbakan'ın da toplantıda askeri harekât noktasında ısrar etmesi üzerine Ecevit, bir ara çözüm önermiştir. Ecevit'in ara çözümü; kendisinin Kıbrıs'ın diğer bir garantör devleti olan İngiltere'ye gitmesi ve durumu İngiliz başbakanı ile görüşmesidir. Bu görüşmede Ecevit, İngiliz başbakanından Kıbrıs'a Türk askerinin barışçıl bir yolla çıkması ve İngiliz üslerine yerleşmesi, sonrasında da Türk askerlerinin İngiliz askerleri ile birlikte adanın güvenliğinin sağlanması yönünde taleplerde bulunmaktadır.

Başbakan Yardımcısı Necmettin Erbakan, İngiltere'ye gitmenin vakit kaybı olduğunu düşünmekteydi ve bu düşüncesinde haklılığını tarih gösterecekti. Ancak 16 Ağustos 1960 tarihli Garantörlük anlaşması öncelikle garantör devletlerle konunun müzakere edilmesini ve netice alınmadığı zaman da tek başına müdahale hakkını vermektedir. Ayrıca Ecevit, İngiltere'ye gitmenin bir zarar doğurmayacağını, üstelik çıkartma yapamayacağımız yönünde Batılı devletlerde kanaat oluşmasına neden olacağını, İngiltere'nin Türkiye'nin teklifini kabul etmemesi durumunda da çıkartma hareketinin gizlenmesine yarar sağlayacağını söylemiş³¹ ve Erbakan ve Asiltürk bu fikri olumlu karşılamışlardır.³²

Başbakan Yardımcısı Necmettin Erbakan ve İçişleri Bakanı Oğuzhan Asiltürk Başbakan Ecevit'in İngiltere'ye gitmesine razı olmuşlar ise de MGK toplantısının devamında Kıbrıs'a müdahale fikrinde ısrar etmişler bunun üzerine de müdahale kararı masaya yatırılmış ve muhtemel bir müdahale durumunda ordunun durumu ile ilgili bilgiler alınmıştır. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Semih Sancar, MGK'nın Hükümet yetkililerine “Biz hazırız, ancak acaba siz hazır mısınız?” şeklinde soru yöneltmiştir. Daha sonra Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Kemal Kayacan'da “Beyler, ben

³¹Başbakan Ecevit, İngiltere'nin ortak çıkartma yapmadığı zaman askeri harekâtın gizlenmesine yarar sağlayacağını toplantıda söylemiş olmasına rağmen İngiliz istihbaratı 17 Temmuz'dan itibaren Türkiye'nin askeri harekât için hazırlık yapmaya başladığını ve 22 Temmuz'da çıkartma yapacağını İngiliz Hükümetine bildirmiştir. Bkz. Mustafa Sıtkı Bilgin, “Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Zaferi: Kıbrıs Barış Harekâtı'nda Necmettin Erbakan'ın Rolü”, *Anadolu Gençlik Dergisi*, Prof. Dr. Necmettin Erbakan Özel Sayısı, (Şubat 2015), 339.

³² Süleyman Arif Emre, *Siyasette 35 Yıl*, (Ankara: MGK Yayınları, 2017), 2/120-121.

kayıkla dahi olsa çıkarım. Önemli olan işin bu tarafı değil. Siz siyasî olarak Türkiye'nin haklılığını anlatabilecek ve bizi destekleyebilecek misiniz?" diye sormuştur.³³

MGK toplantısındaki tartışmaları Başbakan Ecevit şöyle bağlamıştır: "Kıbrıs'ın bağımsızlığı için hazırlanmış olan Garanti Antlaşması'nın 4. maddesinin işletilmesi ve Sampson düzeninin değiştirilmesi için, adada bir Türk askeri mevcudiyetinin bulundurulması gerekmektedir. Böylece, hem Türkiye'nin, hem de Kıbrıs Türklerinin güvenliğini koruyabiliriz. Hazırlıklar başlamalıdır. Bu arada diğer Garantör ülke İngiltere'yle de temas edip, amaçlarımıza kansız varmaya çalışacağız. İngiltere'den sonuç alınmazsa biz hakkımızı fiilen kullanabilmek için hazırlıklarımızı tamamlamış oluruz." Ecevit'in bu sözlerinden sonra harekât planları üzerinde görüşmeler yapılmış ve Ecevit komutanlara "Kaç günde hazırlanabilirsiniz?" sorusunu yöneltmiştir. Komutanlarda: "Cumartesi sabahı çıkartmayı başlatabiliriz" cevabını vermişlerdir. Askerlerin bu cevabından sonra tedbirler üzerinde görüşülmüş ve MGK, Hükûmete "Türkiye'nin yüksek menfaatlerinin ve güvenliğinin korunması için gereken tüm hazırlıkların yapılması ve tedbirlerin alınması" tavsiyesinde bulunmuştur.

MGK toplantısı sonrasında yeniden toplanan Bakanlar Kurulunda MGK'nın tavsiye niteliğindeki kararı bakanlara okunmuştur.³⁴ Bakanlar Kurulu hükûmet ortağı iki partideki bakanların görüş farklılıklarına rağmen Başbakan Bülent Ecevit'e İngiltere ve diğer devletlerle diplomatik ilişkileri yürütmek ve MGK'nın tavsiyesine uymak hususunda tam yetki vermiştir.³⁵

O gece Bakanlar Kurulu ve Milli Güvenlik Kurulu toplantılarındaki görüşmeler ile ilgili olarak Başbakan Bülent Ecevit'e neler konuşuldu şeklinde soru sorulduğunda o geceyi şöyle anlatmıştır³⁶: "Milli Güvenlik ve Bakanlar Kurulunda, hiç kimse harekâta karşı olma gibi bir tavır takınmadı. Ordunun böyle bir harekâttan başarıyla çıkabilecek durumda olduğuna güveniyordum. ... O gece karşı karşıya bulunduğumuz durum, serinkanlılık ve sorumluluk duygusuyla incelendi. Türkiye'nin garantör devlet olarak, askerî gücünü Kıbrıs'ta bulundurması zorunlu idi artık. Ancak öyle bir askerî varlığın sağlayacağı güvenlik duygusu içinde, Kıbrıs sorununa barışçı bir çözüm aranabilir, Ada'daki Türklerin durumu nisbî güvenceye bağlanabilir ve fiilî bir Enosis önlenebilirdi."

³³ Mehmet Ali Birand, *30 Sıcak Gün*, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1990), 35, 40.

³⁴ Birand, *30 Sıcak Gün*, 41-42.

³⁵ Birand, *30 Sıcak Gün*, 43.

³⁶ Birand, *30 Sıcak Gün*, 46.

Başbakan Yardımcısı Necmettin Erbakan ise o günkü toplantıdaki görüşmeler ve askerî harekâtla ilgili olarak “Davam” adlı eserinde: “Halk Partisi’nin önemli bir kısmının ‘Bu macera olur, sakın böyle bir şey yapılmaz. Bu bütün dünyaya savaş açmak demektir.’ dediklerini yazmakta ve bu sebeple de ne Bakanlar Kurulundan ne de Milli Güvenlik Kurulundan askerî harekât kararı ile ilgili kesin bir karar alınmadığını belirtmektedir.³⁷

16 Temmuz sabahı hükümet yoğun bir gündem ile güne başlamıştır. Başbakan Ecevit saat 11.00’de siyasi parti liderlerini, kontenjan grubu ve Milli Birlik Grubu başkanlarını Başbakanlığa davet ederek süreci genel hatlarıyla anlatmış ve diplomatik girişimler sonucunda hükümetin bir karar alacağını söylemekle yetinmiştir.³⁸ Bu arada Millî Savunma Bakanı ve Dışişleri Bakan Vekili Hasan Esat Işık’ın imzasıyla garantör devlet İngiltere’nin Dışişleri Bakanı James Callaghan’a bir mektup gönderilmiştir. Mektupta İngiltere’nin Türkiye ile ortaklaşa bir eylemle Kıbrıs’ın bağımsızlığına yönelmiş olan tehdidi ortadan kaldırması istenmiştir. Ayrıca mektupta Ecevit’in Londra’ya gidip mevkidaşı İngiltere Başbakanı Harold Wilson ile işbirliğinin şekli ve zamanı konusunda müzakereler yapmayı dilediği belirtilmiştir. İngiltere, Ecevit’in görüşme talebini olumlu karşılamıştır.³⁹

İngiltere’den olumlu cevabın gelmesi üzerine Başbakan Ecevit, 17 Temmuz’da İngiltere’ye gitme kararı almıştır. Başbakan Ecevit, Londra’ya hareketinden önce kuvvet komutanları ile bir toplantı yapmış, daha sonra da ABD Büyükelçisini kabul etmiştir⁴⁰. Başbakan Ecevit, Başbakan Yardımcısı Necmettin Erbakan, bakanlar, kuvvet komutanları ve çok sayıda yetkili tarafından 15.30’da Londra’ya yolcu edilmiştir. Başbakan Vekili Necmettin Erbakan, Başbakanı yolcu ettikten sonra havaalanında kuvvet komutanları ile görüşmüştür. Bu görüşme esnasında kuvvet komutanları Başbakan Yardımcısı Erbakan’a “Bize kesin emir verilmesi lazım. Çünkü bizim

³⁷ Erbakan, *Davam*, 159.; Necmettin Erbakan’ın CHP’li bakanlar arasında askerî harekâta karşı olanların olduğu yönündeki bilgiyi Mehmet Ali Birand’da “30 Sıcak Gün” adlı eserinde doğrulamaktadır. Mehmet Ali Birand konu ile ilgili olarak şunları yazmaktadır: “Tüm araştırmalarımda müdahaleye prensip yönünden hayır diyen hiçbir bakana rastlamadım. Ancak bazılarının şüpheleri endişeleri olmuş, yeteri kadar diplomatik çaba sarf edilmesi önerilmiş hatta 50 yıldır savaşmamış ordunun olanakları üzerinde durulmuştu. Ancak hiç kimse hayır deyip salonu terk etmemişti.” Bkz. Birand, *30 Sıcak Gün*, 44.

³⁸ *Cumhuriyet*, “Parti liderleri ve Millî Birlik ve Kontenjan Grubu başkanlarına bilgi veren Ecevit: Birlik İçindeyiz”, (17 Temmuz 1974), 1-7; *Milliyet*, “Ecevit, Siyasal Parti Liderleri İle 3 Saat Görüştü”, (17 Temmuz 1974), 1.

³⁹ *Cumhuriyet*, “Dış haberler Servisi”, (17 Temmuz 1974), 1.; *Milliyet*, “Gereği Üzerinde Duruluyor Ankara Müdahale”, (17 Temmuz 1974), 1,7,10.; *Milliyet*, “Ecevit Wilson’dan Ortak Müdahale İstediyi”, (18 Temmuz 1974), 1,10.

⁴⁰ *Milliyet*, “Başbakan komuta heyetiyle görüşti”, (18 Temmuz 1974), 1,10.

askerimiz iki defa⁴¹ bir nevi düş kırıklığına uğramıştır. Bize ‘gemileri yükleyin!’ dendi. Biz de yükledik. Arkasından ABD Başkanı Johnson’un mektubu üzerine ‘Hayır, geri dönün!’ dendi. Biz askeri İskenderun’a geri indirdik. Ve böylece bir geri manevra görüntüsüne büründü yaptığımız iş. Sonra ikinci kez Sayın Demirel zamanında yine ‘gemileri yükleyin!’ dendi, yükledik. Ancak ikinci kez de askerimizi Kıbrıs yerine geri dönüp kendi topraklarımıza çıkardık. Bugün siz bize yükleyin ve yola çıkın dersiniz ve ondan sonra da yoldan geriye çevirirseniz, biz artık bu askeri hiçbir zaman hakiki harekâtın yapılacağına inandıramayız. Bunun önemini dikkate alarak talimat verin?” demişlerdir.

Erbakan’da onlara şu soruyu sormuştur: “Şimdi şu anda farz edin ki biz hükümet olarak bu emri size verdik. En erken ne zaman Girne’ye çıkartma yapacaksınız?” Kuvvet komutanları: “Bizim birtakım birliklerimiz, İskenderun’da komando birliğimiz de Niğde’de. Her türlü silahlarıyla beraber gemilerin hepsini yüklemek ve hareket edip Ada’ya gitmek en erken cumartesi günü sabahleyin olabilir.” şeklinde cevap vermişler ve hazırlıklara başlamışlardır.⁴²

Başbakan Ecevit ile İngiltere Başbakanı Wilson arasındaki görüşme 17 Temmuz saat 22.45’te başlamış ve gece yarısına kadar sürmüştür. Ecevit, Wilson’dan bazı taleplerde bulunmuştur. Bunlar; İngiltere’nin garantör devlet olarak Türkiye ile birlikte Kıbrıs’a müdahale etmesi ve bu mümkün olmaz ise de muhtemel bir çatışma olmaması

⁴¹ Kıbrıs’ta Makarios ve Yunanistan’ın enosisi gerçekleştirmek için harekete geçmesi ve Kanlı Noel hadiselerinin meydana gelmesi üzerine Garanti Antlaşması gereğince Türkiye garantör devletler olan İngiltere ve Yunanistan ile 15 Ocak 1964’te Londra’da bir konferansta bir araya gelmiş ancak konferansta istenen neticenin alınmaması, Kıbrıs’ta Türklere yönelik katliamların devam etmesi üzerine İsmet İnönü Hükümeti, Kıbrıs’a 15 Şubat 1964’te askeri harekâta bulunmayı düşünmüştür. Ancak Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin 4 Mart 1964’te 8 madde halinde aldığı karar üzerine harekâttan vazgeçmişti. Türkiye’nin askeri harekâta vazgeçmesi Kıbrıs’ta suları durultmadığı gibi bu durumdan cesaret bulan Makarios, 4 Nisan’da Zürih ve Londra antlaşmalarının ayrılmaz bir parçası olan İttifak Antlaşmasını feshettiğini ilan etmiş ve Mayıs ayında mecburi askerlik sistemini ihdas etmişti. Bunun üzerine Türkiye adaya yönelik tekrardan 7 Haziran’da müdahale kararı almış, ancak bu kez de ABD Başkanı Johnson’ın Türkiye’ye yönelik ağır ve tehdit dolu mektubu üzerine harekâttan vazgeçmişti. Gelişmeler üzerine Başbakan İnönü, 22-23 Haziran ABD’ye gitmiş ve görüşmeler neticesinde ABD eski Dışişleri Bakanı Dean Acheson aracı olarak tayin edilmiştir. Acheson’un, Kıbrıs’ta nihai çözüm bulmak için hazırladığı plan üzerinde çalışmalar devam ederken Rumlar, Erenköy ve Mansura bölgesinde Türklere yönelik saldırılara başlamışlardır. BM barış gücü kuvvetlerinin etkisiz kalması üzerine hükümet sadece Türk jetlerine 8-9 Ağustos’ta Rum mevzilerini bombalamakla yetinmişti. Kıbrıs’a ikinci bir askeri harekât kararı ise 15 Kasım 1967’de Boğaziçi ve Geçitkale’deki Türklere yönelik Rum saldırıları üzerine Süleyman Demirel başbakanlığındaki Türk hükümeti tarafından alınmıştır. Hükümet, Mecliste 16 Kasım 1967’de Kıbrıs’a müdahale için yetki almış, İskenderun’da büyük çıkarma birliği hazırlandığı gibi donanma da İskenderun’a gönderilmiştir. Türkiye, 17 Kasım’da çıkartma yapılacağı ve çıkartmanın yapılmaması için de şartlarını Yunanistan ve müttefik devletlerine bildirmiştir. Bu şartlar; Türk düşmanı Grivas’ın ve 1964’ten itibaren adaya yığılmış olan 12 bin kişilik Yunan askerinin adadan çekilmesidir. Yunanistan’ın anlaşmalar dışında adada bulunan askerlerini geri çekeceğini 2 Aralık’ta açıklaması üzerine çıkartma yapılmamıştır. Bkz. Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, (Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1994), 1/ 786-799.; Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2001)*, (İstanbul: Der Yayınları, 2006), 913-923.; H. Fikret Alasya, *Tarihte Kıbrıs*, (Lefkoşa: Kıbrıs Türk Derneği Yayınları, 1988), 221-239.

⁴² Erbakan, *Davam*, 160.

için Ada'ya gönderilecek Türk askerlerinin Ada'daki İngiliz üslerinden yararlanmasına izin verilmesidir. Ecevit'in taleplerini Wilson kabul etmemiş ve görüşme esnasında acele edilmeden bir hal çaresi bulunmasının doğru olacağı ve müdahalenin en son çare olarak düşünülmesi gerektiği gibi oyalayıcı cevap vermiştir.⁴³

Başbakan, İngiltere'de görüşmeler yaparken Başbakan Vekili Erbakan, parti genel başkanları ve grup başkanlarıyla gece beş saat süren bir toplantı yapmıştır. Toplantı sonrası Erbakan gazetecilere parti liderleriyle samimi bir toplantı yaptıklarını, gelişmeler hakkında parti liderlerini bilgilendirdiğini söylemiştir. Kıbrıs'taki gelişmeler ile ilgili olarak da: "Ajanslardan takip ediyorsunuz, yeteri kadar bilgi veriyorlar. Şu ana kadar Türk kesimi hakkında herhangi bir tecavüzkâr haber almış değiliz. Bazı münferit haberlerin doğruluk derecelerini takiple meşgulüz." demiştir.⁴⁴

Hükûmetin isteği üzerine Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün 16 Temmuz'da yaptığı Meclisin birleşik oturum çağrısı neticesinde Millet Meclisi, 18 Temmuz saat 15.00'te toplanmıştır. Oturum başlayınca Başbakan Vekili Necmettin Erbakan'ın oturumun kapalı yapılması ile ilgili verdiği hükûmet teskeresi okunmuş ve kabul edilmiştir⁴⁵. 45 dakikalık aradan sonra Meclis gizli oturumla tekrardan 15.55'te açılmıştır. Gizli oturumda Erbakan hükûmet adına konuşmuştur. Konuşmasının başında Kıbrıs'ta meydana gelen gelişmeleri sıralayan Erbakan, konuşmasının sonunda şunları söylemiştir:⁴⁶

"Huzurlarınıza geldik. Bu büyük millî olay karşısında yüce Mecliste tesanütümüzü temin edelim. Yüce Meclisin vereceği fikirlerden faydalanalım ve bu olaylar karşısında, Hükûmet olarak ihtiyaç duyduğumuz yeni yetkiler ile Hükûmetimiz teçhiz edilsin. Ancak bu husustaki müzakerelerin yürütülmesinde Hükûmet olarak yüce Meclise bir teklifimiz olacaktır. Türkiye, bilindiği gibi bugüne kadar anlaşmalarına sadık bir ülke olmakla ün yapmıştır. Bugün de tutumumuz anlaşmaların içinde yürümektedir. Anlaşmaların bize yüklemiş olduğu garantörlük vazifemizi yapacağımızdan herkes emin bulunmalıdır. Ancak, şu anda hukukî vecibelerimizi yerine getirmekle meşgulüz. Bu da, bilindiği gibi garantör devlet olan İngiltere ile münasebetlere geçmemiz, onun bu husustaki tutumunu açıklıkla tespit etme mecburiyetimize gelip dayanmaktadır. Şu anda bu çalışmalar yapılmaktadır. Bu durum ümit ediyoruz ki, çok kısa bir zamanda aydınlığa kavuşacaktır. Bundan dolayı konunun

⁴³ *Milliyet*, "Ecevit Wilson'dan Ortak Müdahale İstedi", (18 Temmuz 1974), s.10.

⁴⁴ *Milliyet*, "Erbakan Parti Liderleriyle Toplandı", (18 Temmuz 1974), s.1, 10.

⁴⁵ *TBMM Tutanak Dergisi*, C:13, B:2, O:1, (18.07.1974), s. 4-5.

⁴⁶ *TBMM Tutanak Dergisi*, (Gizli Oturum), Cilt 13, B:2, O:2, (18.07.1974), 2-.5.

yüce Meclislerde müzakeresi, İngiltere'ye yapılmış olan bu müracaatın aydınlanmasını müteakip ve yüce Meclisin de ümit ederiz ki, partilerin kendi grupları da konunun daha da olgunlaştırmasını müteakip eğer yüce Meclis uygun görürse biz Hükûmet olarak teklif ediyoruz; müzakereleri cumartesi günü yürütelim. Böylece konunun bir yandan siyasî bakımdan olgunlaşması, öbür yandan da gruplarımızın konuyu olgunlaştırması imkânı hâsıl olmuş olur. Bu itibarla, Sayın Başkandan Hükûmet olarak konunun müzakeresinin cumartesi gününe bırakılması hususunu rica ediyoruz.”

Erbakan'ın Meclisin cumartesine ertelenmesi yönelik teklifine olumsuz yanıt DP Genel Başkanı Ferruh Bozbeyli'den gelmiş ve Meclisin çalışmaya devam etmesini istemiştir. 1963 ve 1967 gelişmelerinden ve Hükûmetlerin acizyetinden bahsetmiş ve bütün gözlerin TBMM'ne çevrildiği ne olacak ne bitecek diye merakla heyecanla, inançla beklendiği esnada Türkler “toplandılar, dağıldılar” dedirtmeyelim toplantıya devam edelim demiştir.⁴⁷

Devlet Bakanı Süleyman Arif Emre, “Siyasette 35 Yıl” adlı eserinde o günkü Meclis toplantısında yaşananları “Başbakanın, Londra ziyaretinin neticelerini bu vahim durum karşısında Hükûmetin kararını merak ediyorlardı. Ama biz kabine üyeleri olarak daha önce aramızda kesin karar vermiştik. Çıkartma kararından ev halkımız dâhil, Meclis dâhil kesinlikle hiç kimseye söz etmeyecektik” şeklinde anlatmakta ve bu kararlarından dolayı Mecliste adeta azarlandıklarını ve “Çıkartma yapılacak mı? Yapılmayacak mı? gibi sorulara muhatap olduklarını ve 1963 ve 1967'deki hükûmetler gibi mi davranacakları” konusunda sürekli soruların sorulduğunu belirtmektedir. Meclis oturumunun cumartesi gününe ertelenmesi ile bu sorulardan kurtulacaklarını ise şöyle ifade etmektedir:⁴⁸ “Çünkü o zaman çıkartma başlamış olacak, biz de kurtulacaktık, adadaki esir durumundaki kardeşlerimiz de. Üstelik bizi itham eden bu protesto salvolarına bizim kendi milletvekillerimiz de katılıyordu. Neler çektik neler? İşte onun için soğuk terler döktük. Hem geçmiş hükûmetlere göre en cesurane kararı almış olacaksınız hem de en ağır muamelelere maruz kalacaksınız.”

Gizli oturum ile alakalı olarak Başbakan Vekili Necmettin Erbakan basına şu açıklamalarda bulunmuştur:⁴⁹ “Bugün TBMM'ne sunulacak bilgidan sonra Meclisin tekrar cumartesi günü toplantı yapmasını teklif edeceğiz. Böylece Başbakanın Londra'dan getireceği bilgiler dışında cumartesi günü esas görüşmeyi TBMM'de yapacağız bugün verilecek bilgilerden sonra siyasî partilerimiz kendi gruplarında konuyu görüşmek imkân ve fırsatını bulacaktır.”

⁴⁷ *TBMM Tutanak Dergisi*, (Gizli Oturum), Cilt 13, B:2, O:2, (18.07.1974), 7-10.

⁴⁸ Emre, *Siyasette 35 Yıl*, 2/ 129.

⁴⁹ *Milliyet*, “TBMM Gizli Oturum Yaptı”, (19 Temmuz 1974), 1, 10.

Londra’da yoğun diplomatik temaslarla geçen iki günün ardından Başbakan Bülent Ecevit ve beraberindeki heyet 19 Temmuz’un ilk saatlerinde (saat 02.00’de) Ankara’ya dönmüştür. Doğruca Genelkurmay Başkanlığına giden Ecevit hazırlıklar hakkında bilgi almış ve gelişmeler hakkında komutanlara açıklamalarda bulunmuştur. İngiltere’nin garantör devlet olarak Kıbrıs’taki üslerinden yararlanılmasını ve birlikte askeri bir harekt yapmayı kabul etmediklerini söylemiştir. Amerikan temsilcisi Joseph Sisco aracılığıyla Yunan asker hkmetine iletilen Türk isteklerinin kabul edilme ihtimalinin az olduğunu belirtmiş ve Sisco’nun Atina’dan dönüşünün bekleneceğini söylemiştir. Ayrıca Başbakan Bülent Ecevit toplantıda şunları söylemiştir: “Amacımız Ada’da bir köprübaşı, Türk toplumuna çıkış sağlayacak bir bölge tutmaktır... Ben buna bir barış harekt diyorum. Günahsız insanların ölmelerine karşıyım. Zaten kendi aralarında savaşıyorlar, üstelik turist sezonu. ıkacağınız bölgede de çok sayıda turist var. Gereksiz ve ağır bombardıman yapılmasın. Karşıdan ateş edilmedikçe, ateş etmeyelim.” Böylece toplantıda harektın amacı ve adı belirlenmiştir. Komutanlar, Ecevit’in önerisini kabul etmişlerdir. Toplantıda komutanların harektın yapılış yapılmayacağına yönelik kuşkuları da bulunmaktaydı. Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Kemal Kayacan: “Sayın Başbakan, benim çıkartma teknelerim saatte 6 mil yaparlar. Planlara göre hareket edebilmek için benim ‘hareket emrini’ bu sabah 8.30’da vermem gerekir. Planlara göre Ada’ya saatinde kapak atabilmek için, 20 saate ihtiyacım var.” demiş Ecevit’te kabul etmiştir. Yine Oramiral Kayacan toplantının sonunda: “Sayın Başbakan, eğer gerçekten Ada’ya ıkacaksak orduyu gemiye bindirelim. Eğer son dakikada geri dneceksek, ne biz, komutan olarak, ne de siz Başbakan olarak kalabilirsiniz.” demiş Ecevit Kayacan’ın bu sözlerine “merak etmeyin, oyalamalarla geçirecek vaktimiz yok.” yanıtını vermiştir.⁵⁰

10.30’da toplanan Bakanlar Kurulunda Ecevit, İngiltere’de yaşanan gelişmeler hakkında bakanları bilgilendirmiştir. Toplantıda Ecevit: “Arkadaşlar ben bir nefis muhasebesi yaptım. ıkartma yapmaktan başka çare kalmadı, İngilizlerin cevabı menfi” demiştir.⁵¹ Devlet Bakanı Süleyman Arif Emre bu toplantıda CHP’li bakanların çıkartmaya muhalefet etmediklerini, ancak müzakereler esnasında MSP’li bakanlar kadar da rahat olmadıklarını yazmaktadır.⁵²

Kıbrıs’a askeri harekt kararı alan Ankara, Türkiye’ye itiraz noktasında ileride kimsenin elinde bir bahane kalmamasını sağlamak için bu kez ABD Dışışleri Bakan Yardımcısı Sisco’nun Atina’dan gelişini beklemeye başlamıştır. Atina’dan Ankara’ya

⁵⁰ Birand, 30 *Sıcak Gün*, 102-104.

⁵¹ Emre, *Siyasette 35 Yıl*, 2/ 127.

⁵² Emre, *Siyasette 35 Yıl*, 2/ 128.

eli boş dönen Sisco'nun uçağı ancak Ankara'ya 19 Temmuz 1974'te saat 22.05'te gelmiş ve Washington'da beklediğı talimatların da geç gelmesi üzerine Ecevit-Sisco arasındaki görüşmeler saat 02.00'de yapılabilmıştır. Bu görüşmelerde, bir Amerikan formülünün hazırlanması ve yeniden Yunan Hükûmeti ile görüşebilmek için Ecevit'ten 48 saatlik bir süre istemiştir. Ecevit. "48 saat değil, 48 gün dahi beklerim, ancak önce kuvvet dengesinin düzeltilmesi şarttır" diyerek reddetmiş ve görüşme 04.15'te sona ermiştir.⁵³

3. I ve II. KIBRIS BARIŞ HAREKÂTLARI VE CHP-MSP KOALİSYON HÜKÛMETİ

ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Sisco ile Başbakan Ecevit arasında yapılan görüşmede olumlu bir sonuç çıkmaması üzerine Ecevit, Bakanlar Kuruluna "çıkartmanın başlama saatine göre yapılacağı" bilgisini vermiş ve 04.49'da da Genelkurmay'a geçip son durum hakkında bilgi almıştır. İngiliz Daily Express gazetesinin "Türk Mucizesi" olarak nitelendirdiğı Kıbrıs Barış Harekâtı, 20 Temmuz Cumartesi sabahı 05.05'te kalkan ilk jet uçağı ile başlamış⁵⁴ ve Başbakan Ecevit, saat 06.10'da radyodan dünyaya Kıbrıs'a Türk askerinin indirme ve çıkarma yaptığını duyurmuştur. Ecevit, Kıbrıs Barış Harekâtı için: "...insanlığa ve barışa büyük hizmette bulunmuş olacağımıza inanıyoruz."⁵⁵ derken Kıbrıs'a askerî harekâtın düzenlenmesini tarihi bir görev olarak gören Başbakan Yardımcısı Necmettin Erbakan "Bakanlar Kurulu olarak Kıbrıs'a sulhane maksatlar için silahlı kuvvetlerimizin gönderilmesine karar almış bulunuyoruz. Cenab-ı Hak bu hareketten dolayı milletimize ve bütün insanlığa hayırlı neticeler versin, tarihi bir görevimizi ifa etmenin memnuniyeti ve bahtiyarlığı içindeyim" demiştir.⁵⁶

Harekâtın başlamasının hemen sonrasında ABD, AB Ortak Pazar ülkeleri ateşin hemen kesilmesini istemişler ve toplanan BM Güvenlik Konseyi de 20 Temmuz gecesi aldığı 353 sayılı kararla tarafları ateşkese ve adadaki yabancı kuvvetleri adadan çekilmeye davet etmiştir.⁵⁷ Hükûmet yoğun bir telefon trafiğı ve yabancı ülkelerin ateşkes baskısı karşısında olduğu esnada saat 20.00'den itibaren Kıbrıs'a çıkan Türk askeri, Rum ve Yunan askerlerinin ateşi altında kalmıştır. Genelkurmayda endişeli bir

⁵³ *Cumhuriyet*, "Sisco İle Temaslar Sonuç vermedi, Müdahale Kararı Alındı", (20 Temmuz 1974), 1.; *Milliyet*, "Ecevit-Sisco Görüşmesi Sabaha Karşı Sonuçsuz Bitti", (20 Temmuz 1974-2. Baskı), 1, 10.

⁵⁴ Birand, *30 Sıcak Gün*, 127. ; Alasya, *Tarihte Kıbrıs*, 248.

⁵⁵ *Milliyet*, "Kıbrıs'a Çıktık", 20 Temmuz 1974, (2. Baskı), 1.

⁵⁶ *Milliyet*, "Erbakan: Tarihi görevimizi yerine getirdik", 21 Temmuz 1974, 4.

⁵⁷ Birand, *30 Sıcak Gün*, 169.

gece olmuş bu esnada Başbakan Ecevit'te 21 Temmuz'un ilk saatlerinde Bakanlar Kurulunu toplamıştır. Bakanlar Kurulunda Ecevit, "Sayın Erbakan, her mühim işte senin dediğin oldu. Bu kez de benim dediğim olsun, ne olur hemen Kıbrıs'ta ateşkes kararı alalım. Ben Sancar Paşa ile de konuştum. Talebimi kabul et. Reddetme" demiştir. Erbakan, Başbakanın bu isteği karşısında şu sözleri söylemiştir: "Ateşkes demek de ne demek? Biz bundan çok daha büyük işler başarmış bir milletin mensuplarıyız. Hem siz nasıl oluyor da benimle istişare etmeden Sancar Paşa'ya ateşi keseceğimizi söylersiniz? Bu Hükümet ortak Hükümettir. Anayasa'da iki adet başbakanlık makamı olmadığı için siz başbakansınız. Ama benden ve bizim arkadaşlarımızdan izin almadan ateş keseceğiz diyemezsiniz."

Erbakan'ın bu sözleri üzerine Ecevit: "Sayın Erbakan, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi olay hakkında ateşkes kararı aldı. Biz üye sıfatıyla bu karara uymak zorundayız." şeklinde cevap vermiştir. Erbakan ise Ecevit'e, "Neden uymak zorunda olalım, şu beğenemediğimiz İsrail, Birleşmiş Milletlerin 100'e yakın kararına rest çekti de ne oldu? Biz o kadar yok muyuz? Kesinlikle böyle bir şey olmaz. Harekât devam edecektir." demiştir.⁵⁸

Milli Savunma Bakanı Hasan Esat Işık, söz almış ve Türk askerlerinin Yunan ve Rum birliklerinin ateşi altında olduğunu, malzemenin, roketin kalmadığını, uçaklarında uçamayacak durumda olduğunu, hatta askerlerimizi denize dökmeden onlar biz şerefimizle çekilelim diyerek, karamsar bir tablo çizmiş ve ateşkesin teklif edilmesinde ısrar etmiştir.

Milli Savunma Bakanının bu sözleri karşısında Adalet Bakanı Şevket Kazan, Genelkurmayın görüşünün alınmadan ateşkes ve geri çekilme emrinin verilmeyeceğini çünkü çıkartma kararının siyasi bir karar olmaktan çıkıp icraya dönüştüğünü söylemiştir. Şevket Kazan'ın bu sözleri Başbakan'ı rahatlatmış ve Genelkurmaydan harekâtın süreci hakkında Bakanlar Kurulunu bilgilendirecek eleman istenmiştir. Genelkurmaydan paşalar gelene kadar CHP'nin asker kökenli Tarım Bakanı Mustafa Ok'ta ateş kesmek ve askeri geri çağırmanın bu esnada askeri kurallar bakımından sakıncalı olduğunu ifade etmiştir.⁵⁹ Genelkurmaydan gelen paşalar Bakanlar Kurulunda sabırsızlıkla kendilerini bekleyenlere şu açıklamayı yapmışlardır: "Efendim harekâtımız planlandığı şekilde ufak tefek değişikliklerle devam ediyor. Yunan birliklerinin mukabil taarruzu geri püskürtülmüştür. Bundan sonra da ilerlememiz sürecektir."

⁵⁸ Emre, *Siyasette 35 Yıl*, 2/ 138.

⁵⁹ Emre, *Siyasette 35 Yıl*, 2/ 138-139.

Teçhizat konusundaki Şevket Kazan'ın sorusuna ise paşalar her şeylerinin olduğunu hatta Yunanlılarla olası bir savaş durumunda bile aylarca yetecek, savaşı başarıya ulaştıracak teçhizatın olduğunu söylemişlerdir. Şevket Kazan'ın “Bu merhalede ateş kesmek doğru mudur? Sorusuna ise paşalar: “Kesinlikle yanlıştır. Biz şimdilik ancak 12 kilometrelik sahil şeridinde girdik. Bu şeridi derinliğine ‘G5’ hattına kadar genişletmek zorundayız. Yoksa hasımlarımız bizi bu dar yerde sadece ağır silahlarla havan ve napalm mermileriyle mahvedebilirler. Üstelik bir dar sahaya katliamdan kaçan Müslüman Kıbrıs halkı da iltica etti. Zayıf çok fazla olabilir.” demişlerdir.⁶⁰ Paşaların gitmesinden sonra Ecevit, MSP’li bakanlara kendisini mühim bir yangından kurtardıkları için teşekkür etmiş ve Bakanlar Kurulu toplantısını kapatmıştır.⁶¹

21 Temmuz’un ilk ışıkları ile birlikte jetler Kıbrıs’a aktarma yapmaya başlamış böylece de Türk kuvvetlerine yapılan baskı azalmış ve harekât dâhilinde ilerleme başlamıştır.⁶²

21 Temmuz gece yarısından 22 Temmuz’un sabahına kadar geçen sürede Türkiye’ye yönelik ateşkesin yapılması yönünde başta ABD olmak üzere çeşitli devletlerden baskılar gelmeye başlamış ve gece boyunca Ecevit ile ABD Dışişleri Bakanı Kissinger arasında yapılan telefon görüşmelerinde Kissinger, ateşkesin 22 Temmuz 17.00’de yapılmasını Ecevit’ten istemiştir. Ecevit, Kissinger’a yetkililer ile görüşükten sonra cevabını ancak vereceğini bildirmiştir. Kissinger ile yaptığı telefon görüşmelerinden sonra Ecevit, Işık ve Güneş ile birlikte Genelkurmay’a gitmiş, yapılan görüşmelerin sonunda Kissinger’in önerdiği “22 Temmuz Pazartesi 17.00” uygun görülmüştür.⁶³ Bunun üzerine Başbakan, Bakanlar Kurulunu saat 21.45’de toplamıştır. Toplantıda Ecevit: “Ateşkes saatini saptamamız gerekli.” demiştir. Erbakan, ateşkesi itiraz etmiş, bunun üzerine Ecevit: “Necmettin Bey, lütfen... Kaybedilecek dakikamız yok. Şu anda insanlar ölüyor ve son derece önemli kararlar almak durumundayız. Bu konuda Genelkurmay ile görüştüm. Onlar ile tam bir anlaşma içindeyiz.” demesi üzerine Erbakan: “Ben buna inanmıyorum.” demiş bunun üzerine Ecevit, Genelkurmay Başkanlığına gitmeyi teklif etmiştir.⁶⁴ Erbakan ve Ecevit Genelkurmay Başkanlığına giderek Genelkurmay Başkanı Orgeneral Sancar Paşa’dan durum hakkında bilgi almışlardır. Sancar Paşa hükümet ortaklarına şunları söylemiştir: “ ‘G5’ hattına

⁶⁰ Emre, *Siyasette 35 Yıl*, 2/ 139-140.

⁶¹ Emre, *Siyasette 35 Yıl*, 2/ 140.

⁶² Birand, *30 Sıcak Gün*, 166.

⁶³ Birand, *30 Sıcak Gün*, 225-227.

⁶⁴ Birand, *30 Sıcak Gün*, 227.

yaklaştıktık bu aşamada hkmet kanatları arasında tartışma olmamalıdır. Siz ateşkese uyacağımızı bugün saat 17.00’de açıklayabilirsiniz. Ama Hocam size asker sözü veriyorum. Karşı tarafın ateşkesi her ihlal edişinde ilerleyecek mutlaka ‘G5’ hattına erişeceğiz.” demiştir.⁶⁵ Sancar Paşa’nın bu sözlerinden sonra hkmet ortakları arasındaki fikir ayrılığı son bulmuş ve Erbakan’ın ateşkesi kabul etmesi ile de Hkmet, BM Güvenlik Konseyinin 353 sayılı kararını kabul etmiş ve 22 Temmuz 1974 saat 17.00’den itibaren ateş kesmeye karar vermiştir. Yunan Askeri Hkmeti Deniz Kuvvetleri Komutanı Amiral Arapakis aracılığıyla, Atina’da bulunan Amerikan Temsilcisi Joseph Sisco ’ya ateş kesmeye razı olduklarını bildirmiştir.⁶⁶

Ateşkes kararının açıklanmasının saati konusunda da hkmet ortakları arasında yine görüş ayrılığı çıkmıştır. Ecevit, ateşkes kararının hemen açıklanması gerektiğini düşünürken Erbakan, aıklanmanın sonraya bırakılmasını istemiştir. Bu konuda da Genelkurmayın fikrine müracaat edilmiş ve Genelkurmayın “Hemen açıklanmasında hiçbir sakınca yoktur.” görüşü zerine Başbakan Bülent Ecevit tarafından saat 10.00’da düzenlenen basın toplantısında ateşkes kararını açıklanmıştır.⁶⁷

Başbakan Ecevit, 23 Temmuz 1974’te toplanan TBMM’in birleşik oturumunda yaptığı konuşmada Türk birliklerinin 57 Şehit, 184 yaralı ve 242 kayıp verdiğini belirtmiş ve “22 Temmuz günü saat 17.00’ye vardığımızda Türkiye bu harekt için saptadığı planın  günlük bölümünü,  günlük hedeflerini fazlasıyla gerçekleştirmiş ve kontrolü altına aldığı sahadaki güvenliğini; hem kendi güvenliğini, hem de o bölgede bulunan Türklerin güvenliğini tam olarak sağlayabilecek güce, olanaklara erişmiş durumdaydı.” demiştir.⁶⁸

Başbakan Ecevit, Mecliste yaptığı konuşma da Türkiye’nin harekt sonunda planladığı hedefine ulaştı demiş olmasına rağmen Ada’daki durum hiç de öyle değildir. Çünkü bu üç günün sonunda Türk ordusu Girne-Lefkoşa-Gnyeli üçgeninde tutunabilmiş olmakla birlikte Ada’nın sadece %7’sine yani sadece 348 km²’lik dar bir alanı kontrol etmekteydi. Bu durum hem Türk ordusunu hem de Rumların denetimi altındaki bölgelerde yaşayan yaklaşık %65’lik Türk nüfusunu dezavantajlı hale

⁶⁵ Emre, *Siyasette 35 Yıl*, 2/ 141.

⁶⁶ *Cumhuriyet*, “Ateş-kes Kararı”, (23 Temmuz 1974), 1.; *Milliyet*, “Ateş, Dn Saat 17’de Kesildi”, (23 Temmuz 1974), 1

⁶⁷ Birand, *30 Sıcak Gün*, 230.; *Cumhuriyet*, “Ateş-kes Kabul Edildi”, (23 Temmuz 1974), 1.

⁶⁸ *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 13, B:4, O:3, (23.07.1974), 16-17.

sokmaktaydı.⁶⁹ Bu durum da harekâtın devamı noktasında ısrarcı olan Erbakan'ı haklı çıkarmaktaydı.

Türkiye'nin Kıbrıs'ta başarı ile sürdürdüğü barış harekâtı neticesini vermiş ve 23 Temmuz 1974'te Kıbrıs'ta Nikos Sampson Cumhurbaşkanlık görevinden çekilmiş yerine Rum Temsilciler Meclisi Başkanı Glafkos Klerides geçmiştir. Yunanistan'da da askerî hükûmet istifa etmiş ve yedi yıldır Fransa'da sürgünde bulunan Konstantin Karamanlis hükûmeti kurması için Yunanistan'a çağırılmıştır.⁷⁰ Konstantin Karamanlis, 24 Temmuz 1974'te hükûmeti kurmuş ve Dışişleri Bakanlığına Yorgo Mavros'u getirmiştir. Böylece Yunanistan'da 1967'den beri devam eden askerî rejim son bulmuştur.⁷¹

Başbakan Yardımcısı Necmettin Erbakan, 23 Temmuz sabahı Kıbrıs Türk Cemaat Meclisi Başkanı İsmail Bozkurt ile Gençlik ve Spor Dairesi Başkanı Fikret Kürşat'ı kabul etmiştir. Bu kabulde Başbakan Yardımcısı Erbakan Ada'da yeni bir statü teşekkül edeceğini ve bu statünün geçmiş tecrübelerle dayanılarak hazırlanması gerektiğini, Kıbrıs Türklerinin güvenliği için Türkiye'nin çok kesin tedbirler almaya mecbur olduğunu ifade etmiş ve sözlerini şöyle sürdürmüştür:⁷²

“Bizim, biliyorsunuz Hükûmet protokolü olarak orta yere koyduğumuz, Ada'nın yeni statüsü olarak ortaya koyduğumuz esaslar şunlardır. Yani, gördüğümüz hadise şudur ki, adeta Londra ve Zürih anlaşmaları Ada'da bir denge tesisine yetmiyor. Tecrübe ile görülmüştür. Bir müddet sonra Yunanlılar mutlaka burada bir takım tertipler peşinde koşuyorlar, o sonunda ENOSÎS'e giden bir yokuş manası taşıyor. Buradan aşağı ENOSÎS'e yuvarlanır demek oluyor. Şimdi, tabii bu kabil hallere bir daha düşmeyecek çok emin bir statüyü adaya getirmeye mecburuz. Onun için Ada'nın yeni statüsü Londra ve Zürih anlaşmalarındaki statüden çok daha kuvvetli yeni bir başka statü olması lâzım.”

Erbakan'ın bu sözlerinden anlaşılacağı gibi artık Erbakan, Kıbrıs'ta federatif devlet modeline karşıdır. Zaten bundan sonraki söylemlerinde de sık sık bunu dile getirmiştir.

⁶⁹ Bülent Şener, “Kıbrıs Barış Harekâtı'nın Meşruiyeti ve Uluslararası Hukuk Açısından Bir Değerlendirmesi”, *Uluslararası Boyutlarıyla Kıbrıs Meselesi ve Geleceği Uluslararası Sempozyumu*, Haz. Duygu Türker Çelik, (Ankara: AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2016), 410.

⁷⁰ *Milliyet*, “Sampson Devrildi”, (24 Temmuz 1974), 5.; *Hürriyet*, “Bir vurduk iki Cunta devirdik”, (25 Temmuz 1974), 1.

⁷¹ *Milliyet*, “Karamanlis Yeni Hükûmeti Kurdu”, (25 Temmuz 1974), 1.; *Hürriyet*, “Bir vurduk iki Cunta devirdik”, 1.

⁷² *Cumhuriyet*, “Erbakan: Kıbrıs'ta Türkler ve Rumlar ayrı bölgelerde yaşamalı”, (24 Temmuz 1974), 1,6.

Başbakan Yardımcısı Necmettin Erbakan, 25 Temmuz'da Devlet Bakanı Süleyman Arif Emre ve İçişleri Bakanı Oğuzhan Asiltürk ile birlikte Genelkurmay Başkanı Orgeneral Semih Sancar'ı makamında ziyaret etmiş, Kıbrıs Barış Harekâtı başarısından dolayı Türk Silahlı Kuvvetlerini kutlamıştır. Ziyaret sonrası gazetecilerin sorularını cevaplandıran Erbakan, Kıbrıs'taki Rum Milli Muhafız askerlerinin ve Yunanlıların ateşkesi sık sık ihlâl ettiklerini, Türk askerlerinin de buna cevap vermek zorunda kaldığını belirtmiş ve “Silahlı kazandığımız bu parlak zaferi masa başında da kazanmak için kararlıyız. Londra ve Zürih anlaşmalarına dönüş söz konusu değil. Cenevre görüşmeleri bir ateşkes anlaşması içindir, bir sulh anlaşması değildir. Fasit bir daire içine girmemiz beklenemez” demiştir. Girne'ye ne zaman pasaportsuz girebileceğimiz yolundaki bir soruyu da İçişleri Bakanı Asiltürk “Çok kısa zamanda” şeklinde cevaplandırmıştır.

Başbakan Yardımcısı Erbakan 25 Temmuz'da Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ü ziyareti sonrası gazetecilerin sorularına da aynı şekilde cevap vermiş ve Kıbrıs'ta yeni bir statü kurulacağı için de Makarios'un Ada'ya tekrar dönmesinin söz konusu olmadığını söylemiştir.⁷³

BM Güvenlik Konseyinin 353 sayılı kararın 5. maddesi, Kıbrıs'ta anayasa düzeninin yeniden kurulması amacıyla, Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'nin derhal görüşmelere başlamasını istemekteydi.⁷⁴ Bunun üzerine üç garantör devlet Cenevre'de görüşme kararı almıştır. Cenevre görüşmeleri iki koalisyon ortağı arasında Kıbrıs'ın geleceği noktasında fikir ayrılıklarının artmasına sebep olmuş CHP'nin “federasyon” ile MSP'nin “taksim” tezleri birbirleriyle çarpışmıştır. Ecevit, taksimin Türk menfaatlerine dünya politikası bakımından zararlı olduğu üzerinde durmuş, Erbakan ise, Müslüman Türk ordusunun fetih hakkını kullandığını, bu hakkın ondan geri alınamayacağını söylemiştir.⁷⁵

Hükümet ortakları arasındaki görüş ayrılıkları bu kadar belirgin bir hal almışken Dışişleri Bakanı Turan Güneş başkanlığında asker ve sivillerden oluşan heyet, 25 Temmuz'da Cenevre'ye gitmiştir.⁷⁶ Türkiye Dışişleri Bakanı Turan Güneş, Yunanistan Dışişleri Bakanı Yorgo Mavros ve İngiltere Dışişleri Bakanı James Callaghan, aynı gün Cenevre'de bir araya gelmişlerdir.⁷⁷ Konferansta; Türk askerinin ve güvenlik kuşağına

⁷³ *Cumhuriyet*, “Erbakan, Kıbrıs'ta yeni bir statü kurulacağını açıkladı”, (26 Temmuz 1974), 1,7.

⁷⁴ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, 1/804.

⁷⁵ Birand, *30 Sıcak Gün*, 370.

⁷⁶ *Milliyet*, “Güneş ve Mavros bugün Cenevre'ye gidiyor”, (25 Temmuz 1974), 1,8.

⁷⁷ *Cumhuriyet*, “Turan Güneş, Callaghan ve Mavros buluştu”, (26 Temmuz 1974, s. 1, 10.

barış gücünün yerleştirilmesi durumları ile ateşkes hattının belirlenmesi konuları çatışmalara neden olurken Kıbrıs Rum ve Yunan kuvvetlerinin hem Türk köylerine hem de Türk askerlerine yönelik saldırılarından dolayı Türk askerinin operasyona devam ediyor olması toplantıların hararetini artırmıştır.⁷⁸

Sabahın erken saatlerinden gecenin geç saatlerine kadar 6 gün devam eden ve 80 saat süren çetin tartışmalardan sonra, 30 Temmuz 1974'te Türkiye saati ile 23.00'te üç dışişleri bakanı tarafından Cenevre Deklarasyonunu imzalanmıştır. Deklarasyon ile ateşkes hattı 30 Temmuz 1974 günü Türkiye saati ile 24.00 olarak belirlenmiştir. Yine Kıbrıs Rum ve Yunan kuvvetlerinin muhasarası altında olan bütün Türk bölgelerinden bu kuvvetler çekilecek ve Türk bölgeleri BM kuvvetlerinin koruması altına girecekti. Türkiye'nin isteklerinin⁷⁹ büyük kısmı taraflarca kabul edildiği gibi Kıbrıs'taki Türk müdahalesinin yasal ve meşru olduğu da taraflarca kabul edilmiştir. Cenevre Deklarasyonuna göre; Türk ordusu barış ve güvenliğin sağlandığı, yeni anayasal düzenin kurulduğu zamana kadar Kıbrıs'ta kalacak ve bundan sonra kademeli bir şekilde geri çekilmesi düşünülebilecekti. Ayrıca konferans, 8 Ağustos'ta Kıbrıs'ta anayasaya ilişkin görüşmelerde bulunmak için yine dışişleri bakanları seviyesinde devam etme kararı almış, bu kez Kıbrıs'taki topluluk temsilcilerinin de konferansa dâhil olması kararlaştırılmıştır.⁸⁰

Kıbrıs'ın tamamının kontrol altına alınması gerektiğini düşünen ve Cenevre görüşmelerine karşı olan Başbakan Yardımcısı Necmettin Erbakan, Turan Güneş'i karşılamaya gitmemiş MSP'den sadece İçişleri Bakanı ve Adalet Bakanı karşılamada hazır bulunmuşlardır. 1 Ağustos'ta, gazetecilerin "Kıbrıs sorunu çıktıktan sonra, koalisyon ortakları arasında birbirine çelişik beyanlar çıktı" sorusuna Erbakan şöyle cevap vermiştir:⁸¹

"Bildiğiniz gibi, bundan sonra Kıbrıs'a verilecek statüde gerek hükümet olarak, gerek MSP olarak bir takım noktalar üzerinde titizlikle durmaktayız. Bu husustaki

⁷⁸ Birand, *30 Sıcak Gün*, 289-350.

⁷⁹ Konferans'ta Türkiye'nin istekleri: 1) Ateşkesin sağlanması ve yeni düzenin kurulması konusunda karar alınması, 2) Federasyon tezine uygun bağlayıcı bir kararın alınması, 3) Kıbrıslı Türklerin güvenliğinin Türklerden oluşacak bir polis gücü tarafından sağlanması, 4) Türk askerlerinin adada geri çekilmesi ile ilgili kesin bir tarihin anlaşma metnine girmemesi, 5) Türk birliklerinin etrafını çevirecek tampon bölgenin 10 km olması ve etrafında BM'nin hiçbir askeri kordonunun bulunmaması, 6) Rauf Denktaş'ın cumhurbaşkanı yardımcılığı görevine derhal başlaması, 7) Türk ve Rum cemaatlerinin de katılacağı bir konferansın bir hafta içinde toplanması, Bkz. Şener, "Kıbrıs Barış Harekâtı'nın Meşruiyeti ve Uluslararası Hukuk Açısından Bir Değerlendirmesi", 412-413.

⁸⁰ *Milliyet*, "Ecevit: Haklarımız Resmen Cenevre'de Tescil Edildi", (1 Ağustos 1974), 1, 10.; Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, 1/804-805.

⁸¹ *Milliyet*, "Erbakan: Kıbrıs ile ilgili beyanlarımız", (2 Ağustos 1974), 1,10.

beyanlarımız titizliğimizin bir işaretidir. Biz bundan sonra Kıbrıs'ta tekrar Londra ve Zürih anlaşmalarına dönmenin söz konusu olmadığı, olmaması gerektiği inancındayız. Bütün gücümüzle bunun için çalışacağız. Londra ve Zürih anlaşmaları dengesiz bir durum olduğunu göstermiştir. Onun sonu Yunanlıların gizli kapaklı bir takım hazırlıklar yaparak, bir müddet sonra Ada'da yine dengeyi bozmalarına müncer olmaktadır. Bundan dolayı, o anlaşmalara gitmenin millî menfaatlerimizle bağdaşması mümkün değildir. Uzun süre tecrübe geçirdik. Neyin hangi neticeyi vereceğini, şimdi çok daha açıkça biz de görüyoruz. Bütün dünya da görüyor.”

Erbakan'ın “taksim” tezini savunması, Kıbrıs'a yapılacak yatırımlardan söz etmesi, ayrıca da İkinci Cenevre konferansına gidilmesine karşı çıkıp ikinci müdahalenin hemen gerçekleştirilmesini istemesi, İçişleri Bakanı Oğuzhan Asiltürk'ün Girne'ye vali yollandığını açıklaması, iki hükûmet ortağının ilişkilerini en gergin devresine girmesine neden olmuştur.⁸²

Koalisyonda Kıbrıs'ın kaderi noktasındaki görüş ayrılıkları İngiliz basınında da haber olmuştur.⁸³ Başbakan Yardımcısı Erbakan iç ve dış basında çıkan Kıbrıs konusunda koalisyondaki farklı görüşler yolundaki iddiaları yalanlamış ve “Yalnız hükûmet içinde değil bütün millet olarak aynı temel çözüm de ittifak içinde olacağımıza kaniiz” demiştir. Ayrıca Erbakan “Hükûmet programında federatif sistem öngörülüyordu. Bu şartlarda düşünülmüştür. Bugün yeni bir durum meydana gelmiştir. Türk milleti olarak razı olabileceğimiz ve olamayacağımız hususlar vardır. Hükûmet olarak bunların detaylı çizgileri önümüzdeki günlerde tespit edilecektir. Tekrar Londra ve Zürih Antlaşmalarına dönülemez. Yeni statüde bir daha ENOSİS'e dönüşmeyecek bir kesinlik şarttır. Çözümde dikkat edeceğimiz husus bunun tekrar eski fasit daireye dönüşmemesidir. Onun için kesin çözüm istiyoruz.” şeklindeki beyanatında Kıbrıs'ta şartların değiştiğini ve mevcut şarta göre artık Kıbrıs'ta çözüme gidileceğini ifade ederek Ecevit'in federatif devlet modelini hükûmet ortağı olarak kabul etmeyeceğini bir daha basın karşısında açıklamış oluyordu.

Erbakan, gazetecilerin “Fasit daireye döndürmeyecek çözüm taksim midir?” sorusuna ise “İhtimallerden bir tanesi taksim olabilir ama bu çözüm yalnız taksimdir denilemez. Bunun çeşitli şekilleri, çeşitli alternatifleri düşünebilir.” demiştir.⁸⁴

Cenevre Barış görüşmelerinin ikinci safhasına katılacak olan Kıbrıs Cumhurbaşkanı Yardımcısı ve Türk Yönetimi Başkanı Rauf Denktaş resmi

⁸² Birand, 30 Sıcak Gün, 362.

⁸³ Milliyet, “İngiliz Basını”,(4 Ağustos 1974), 7.

⁸⁴ Milliyet, “Erbakan: Yalnız hükûmet içinde değil millet olarak ittifak halindeyiz”, (4 Ağustos 1974), 10.

görüşmelerde bulunmak üzere Ankara'ya gelmiştir. Görüşmelerin ilk bölümünde Başbakan Ecevit, Başbakan Yardımcısı Erbakan, Dışişleri Bakanı Güneş ve Milli Savunma Bakanı Işık ile görüşmüştür. İkinci bölümün görüşmeleri ise teknik seviye de yapılmış ve buna Denктаş ile Dışişleri Bakanlığı yetkilileri katılmıştır.⁸⁵

Başbakan Yardımcısı Necmettin Erbakan 3 Ağustos'ta gazetecilerin çeşitli sorularını cevaplandırırken, Kıbrıs'ın statüsüne ilişkin soruya verdiği cevapta yine daha önce ifade ettiği gibi Kıbrıs'ta mevcut durumun değiştiğini bu sebeple günümüz şartlarına göre çözüm bulunacağını belirtmiş ve Kıbrıs meselesinin millî bir mesele olduğuna vurgu yapmıştır. Ayrıca Erbakan konuşmasının devamında çözüm ile ilgili detayların hükümet olarak ileriki günlerde tespit edeceklerini belirtmiştir.

Başbakan Yardımcısı Erbakan, bir gazetecinin “Hükûmet kanatları olarak Kıbrıs konusunda tam bir uyum içinde misiniz?” sorusunu da şöyle cevaplandırmıştır: “Bunu ümit ediyoruz, gayet tabii. Biz sadece Hükûmet içinde değil. Bütün millet olarak aynı temel çözümde ittifak içinde olacağımıza kaniyiz. MSP olarak, milletimizin arzusuna uygun olarak. Kıbrıs'ta neleri kabul edip, neleri kabul edemeyeceğimizi çok açıkladık. Bu açıkladığımız hudutların içerisinde kalacağız. Hükûmetin de bu hudutların içerisinde kalacağını ümit ediyoruz. Bizim, Hükûmet olarak önümüzdeki hafta içinde oluşturacağımız karar, 40 milyonu tatmin edici bir karar olacaktır.” Erbakan bir başka soru üzerine de, “Türkler, idarelerinde sonuna kadar muhtar olacaklardır. Başka türlü Kıbrıs'ta bir kararlı çözüm meydana gelmesi mümkün değildir. Bunun üzerinde oturulup, konuşulacaktır. Temel ve öz değiştirilmemiştir.” demiştir.⁸⁶

Başbakan Yardımcısı Necmettin Erbakan, basında özellikle Barış Harekâtının mimarı olarak Ecevit ve onun partisi olan CHP'nin gösterilmesi üzerine 5 Ağustos'ta gazetecilere verdiği demeçte: “Kıbrıs davası hiçbir partinin malı değildir. Topyekûn milletimizin davasıdır” demiş ve Kıbrıs sorununa kısa veya uzun vadeli enosis'e yol açmayacak kesin bir çözümün bulunmasını istemiştir. Erbakan demecinin devamında ise şunları söylemiştir:⁸⁷ “Milli Selamet Partisi, Kıbrıs olaylarında, Kıbrıs'a askerî müdahalenin yapılması ve ateşkes konusunda ifa etmiş olduğu milli vazifelere ilaveten, Ada'ya verilecek yeni statü hususunda da üzerine düşen milli görevi yapmaya kararlı ve azimlidir. Kıbrıs konusunda çok tecrübe geçirdik. Bunca tecrübeden sonra Kıbrıs'ın kısa veya uzun vade ENOSİS'e yol açabilecek bir imkâna yer verilmesi mümkün ve

⁸⁵ *Milliyet*, “Ecevit-Denктаş toplantısı bitti, teknik görüşme başladı”, (5 Ağustos 1974), 6.

⁸⁶ *Cumhuriyet*, “Erbakan: Kıbrıs konusunda hükümet içinde uzlaşmazlık olduğu iddiası asılsız”, (4 Ağustos 1974), 1,7.

⁸⁷ *Milliyet*, “Erbakan: Kıbrıs konusunda bütün partiler aynı noktaya geliyor”, (6 Ağustos 1974), 1,8.; *Cumhuriyet*, “Erbakan: Kıbrıs İçin Çözüm Kesin Olmalı Dedi”, (6 Ağustos 1974), 1,7.

caiz değildir. Çözüm kesin ve kati olmalıdır. Bütün partilerin yavaş yavaş aynı noktaya gelmekte olduklarını görmekten memnun oluruz.”

7 Ağustos saat 11.00’de toplanan Bakanlar Kurulu saat 17.00’de sonra ermiş ve uzun görüşmeler neticesinde Hükümet Sözcüsü Orhan Birgit şunları söylemiştir: “Yarın Cenevre Konferansının ikinci safhası başlayacak ve heyetimiz yarın konferansa katılmak üzere Ankara’dan ayrılacak. Bakanlar Kurulu bugün Kıbrıs devleti içinde, hem Kıbrıs’ın bağımsızlığını koruyacak hem de toplumlararası sürtüşmeyi ve uluslararası ihtilâfi kaldıracak coğrafi esasa dayalı iki otonom idarenin esaslarını ve ilkelerini konuştu.” Gazetecilerin “Bu görüşe karşı MSP’den bir karşı koyma geldi mi?” sorusuna Birgit: “Hayır, Hükümetten bahsediyorum. Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinden bahsediyorum.” karşılığını vermiştir.⁸⁸ Hükümetin Cenevre öncesi Kıbrıs’ın bağımsızlığı içinde “Coğrafi Taksimatlı Federatif Devlet” tezini benimsemiş olması hükümet ortaklarının mevcut fikirlerinden geri adım atarak uzlaşmaya vardıklarının bir göstergesidir.

8 Ağustos 1974’te Cenevre’de ikinci konferans başlamış olmasına rağmen Kıbrıs’ta suların durulmamış olması, Türk köylerine yönelik Rum ablukasının devam etmesi ve Türk birliklerinin de muhtemel bir harekât için takviyeye devam etmesi konferansta karşılıklı suçlamalara neden olmuş, İngiltere’nin müdahalesi ile konferans kopmaktan kurtulmuş ve üç komite kurulmuştur. Bunlar Ateşkes hattının tespiti, İşgal altındaki Türk köylerinin tespiti, Rehine tutulan sivil Türklerin sayıları ve buldukları yerler.

Yunan tarafı, Türk tarafının ateş kesmesini isterken Türk tarafı da karşı taraftan ateş açılmadıkça karşılık verilmeyeceğini, ayrıca anlaşmanın bir bütün olduğunu ve Türk köylerinin ve sivil rehinelere derhal serbest bırakılmasını istemekteydi.⁸⁹ Türkiye’nin coğrafi esaslı federasyon teklifi Yunanistan tarafından reddedildiği gibi Yunanistan ve İngiltere oyalama taktikleri ile Kıbrıs anayasasının görüşülmesi durumunu ötelemeye çalışmışlardır. Ecevit’in rehinelere bırakılmazsa anlaşmalar kâğıt üzerinde kalır açıklamasının⁹⁰ hemen ertesinde biraya gelen üç dışişleri bakanı rehinelere serbest bırakılması noktasında anlaşmışlardır. Bu konuda Ecevit, komutanlarla yaptığı ikinci toplantının sonunda başbakanlıktan ayrılırken Yunanlıların ve Rumların Türk bölgelerini boşaltacaklarına söz verdiklerini bugün bazı bölgelerde Türklerin kendi bölgelerine dönebilecekleri diğer günlerde de rehinelere serbest bırakılıp köylerine kasabalarına şehirlerine döneceklerinin vaadedildiği, şimdi onu

⁸⁸ *Milliyet*, “Türk Tezi Saptandı: İki Ayrı Yönetim”, (8 Ağustos 1974), 1,10.

⁸⁹ *Milliyet*, “Konferans İlk Gün Dağılmaktan Kurtarıldı”, (9 Ağustos 1974), 1,10.

⁹⁰ *Milliyet*, “Akıbet Bugün Belli Olacak”, (11 Ağustos 1974), 1, 8.

beklediklerini, bu sağlanmadıkça anlaşmaların kâğıt üzerinde kalmış olacağını söylemiştir. Erbakan ise “Bütün dünya kamuoyu iki tarafın insanlık derecesini çok iyi ölçmektedir kanaatindeyiz.” şeklinde bir açıklama yapmış ve konuşmasının devamında şunları söylemiştir:⁹¹ “Ateşkes hattımızda genellikle bir sükûnet hâkim bulunmaktadır. Fakat maalesef Kıbrıs’ın diğer bölgelerinde bulunan soydaşlarımıza yapılmakta olan bir takım işkenceler henüz son bulmuş değildir. Stadyumdakiler okullara nakledilmiş olmakla beraber kendilerine insanca bir muamele yapılmıyor. Bu bakımdan en önce ele alınması lazım gelen bir konu olarak bunun üzerinde durduk. Ümit ediyoruz ki, Cenevre’de Kıbrıs’taki soydaşlarımızın serbest bırakılması konusunda gereken adımlar öncelikle atılacaktır.”

Yunan ve Kıbrıs Rum kesiminin Türkiye’nin tekliflerini kabule yanaşmamaları üzerine Turan Güneş, Cenevre’de 12 Ağustos’un ilk saatlerinde bir açıklama yapmış ve “Bugün geri dönmeyeceğimiz şartlarımızı bir defa daha konferansta anlatacağız. Bunlar kabul edilmezse burada yapılacak iş kalmaz” derken Ankara’da Başbakan Ecevit’te “Biz önerimizin bizce zaman bakımından ivedilik taşıyan bölümü için 24 saatlik bir mühlet vermiştik. Ona cevap gelir gelir, gelmez gelmez ve yarın akşamdan fazla da beklemeyeceğiz” demiştir.⁹²

Başbakan Yardımcısı Necmettin Erbakan, 13 Ağustosta THA (Türk Haber Ajansı) muhabirinin Kıbrıs’taki durum ile ilgili sorusuna verdiği cevapta şunları söylemiştir:⁹³

“Bugün Ada’da bulunan kuvvetlerimiz çok kısa bir zamanda Ada’nın tamamı üzerinde garantörlük vazifemizi ifa edecek güçtedir. Ancak bu vazifeyi ifa ederken önümüze Yunanlılar tarafından, Ada’daki Rumlar tarafından birtakım kuvvetler çıkartılmaktadır. Vazifemizi ifa etmek için bu kuvvetleri bertaraf etmek mecburiyetindeyiz. Bu da kan dökülmesine sebep olacak bir olaydır. Ondan dolayı vazifemizi sulhani yoldan yapmanın sabrı içindeyiz ve böyle yapmak istiyoruz. Ancak iş uzar ve hakikaten Cenevre Konferansı önümüzdeki günlerde bir savsaklama havası içerisine girecek olursa. Türkiye hiç şüphesiz o zaman kendisine düşen görevi tek başına yapacaktır. Bundan hiç kimsenin şüphesi olmasın.”

Erbakan, İngilizlerin Ada’ya asker getirmeleri ile ilgili muhabirin sorusunu ise şöyle cevaplandırmıştır: “İngilizlerin Ada’ya böyle çeşitli yollardan kuvvet getirmeleri

⁹¹ *Milliyet*, “Ecevit: Rehineler bırakılmazsa anlaşmalar kâğıt üzerinde kalır”, (12 Ağustos 1974), 1,10.

⁹² *Milliyet*, “Yunanistan’a Son Bir Süre Verdik”, (13 Ağustos 1974), 1,8.; *Milliyet*, “Ecevit: Bu akşamdan daha fazla beklemeyeceğiz”, (13 Ağustos 1974), 1,8.

⁹³ *Milliyet*, “Erbakan: Cenevre’de İş Savsaklanırsa Vazifeyi Tek Başımıza Yaparız”, (14 Ağustos 1974), 6.

hakikaten garip karşılanacak bir olaydır. Ada'da bundan önceki yıllarda birçok Türk katliamı olmuştur. İngilizler, o zaman böyle bir Şey yapmak ihtiyacını hissedemediler. Ada'daki Türk kuvvetleri oradaki sulhu ve garantörlük görevini temin edecek güçtedir. Başka hiçbir ulusun yeniden kuvvet getirmesine lüzum yoktur.”

I. Barış Harekâtının yetersiz olduğunu ve Cenevre konferanslarının zaman kaybı olduğunu en başından beri ifade eden Necmettin Erbakan koalisyonunda görüş ayrılıklarının olduğunun bu hassas zamanlarda yeniden gündeme gelmemesi için hükümetin kararına uygun bir Şekilde Cenevre de sulh yolunun ısrarla arandığını ancak sulh gerçekte ise ikinci bir askerî harekâtın kaçınılmaz olduğunun üzerinde durmuştur.

Başbakan Bülent Ecevit, 13 Ağustos'ta iki defa Bakanlar Kurulunu toplamış ve ikinci Bakanlar Kurulu toplantısı sonrası “22 Temmuz'dan bu yana geçen zamanın pratikte bir faydasını göremedik. Birinci Cenevre anlaşmasının bir faydasını göremedik. Bugün bir haber vardı Atina radyosunda Türk köylerinin boşaltılması bile Rum kuvvetleri tarafından durdurulmuş, buna rağmen gene biz her zamanki iyi niyetimizle müzakere yoluyla bir çözüm zorunluğunu anlatmaya çalışıyoruz. Sayın Güneş bu yoldaki çabalarını sürdürüyor” demiştir.⁹⁴ Dikkat edilirse Başbakan Ecevit, Başbakan Yardımcısı Erbakan'ın 15 Temmuz'dan itibaren defaatle tekrarladığı görüşmelerin zaman kaybı olduğu yönündeki görüşüne gelmiştir.

II. Cenevre Konferansı, Rum ve Yunan tarafının Kıbrıs'ta anayasal düzenin yeniden kurulması konusunda kesin bir tavır almaktan kaçınıp içi oyalama yoluna götürmesi ve ayrıca Kıbrıs'ta Türklere yönelik saldırıların devam edip 30 Temmuz deklarasyonuna riayet edilmemesi üzerine Dışışleri Bakanı Turan Güneş tarafından 14 Ağustos 1974 saat 04.30'da kesilmiştir.⁹⁵ Böylece “İkinci Barış Harekâtı” saat 05.55'te başlamıştır.⁹⁶ Kıbrıs'ta İkinci Barış Harekâtı'nın başlaması üzerine Yunanistan NATO'nun askerî kanadından çekilmiştir.⁹⁷

15 Ağustos'ta Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün başkanlığında toplanan Milli Güvenlik Kurulu toplantısı sonrasında Başbakan Yardımcısı Necmettin Erbakan, Kıbrıs Barış Harekâtı nedeniyle bir demeç vermiş ve “Kıbrıs harekâtımız, Türklerin ve

⁹⁴ *Milliyet*, “Kabine ve askerler sabaha kadar toplandı”, (14 Ağustos 1974-2. Baskı), 1,10.

⁹⁵ *Milliyet*, “Konferans Dağıldı”, (14 Ağustos 1974-2. Baskı), 1.

⁹⁶ *Hürriyet*, “Askeri harekât yeniden Başladı”, (14 Ağustos 1974-Yıldırım Baskı 2), 1,

⁹⁷ *Milliyet*, “Yunan ordusu NATO'dan çekildi”, (15Ağustos 1974), 5.; *Hürriyet*, “Yunanistan bu sabah NATO'dan çekildi”, (14 Ağustos 1974-Yıldırım Baskı 2), 1.; Dinçer Bayer, *Türk-Yunan İlişkilerinde NATO'nun Tutumu ve Bunun Türkiye-NATO İlişkilerine Yansımaları*, (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 110.

aynı zamanda Ada'daki Rumların can ve mal emniyetini temin etmek, adaya huzur, sükûn ve barış getirmek amacını gütmektedir” demiştir. Yunanistan ve İngiltere'den gerekli anlayışı göremediğimizi bildiren Erbakan, “Anlaşmaların bu görevi tek başına ifayı, hem hak, hem de görev olarak Türkiye'ye verdiğini” ifade etmiş, demecini, “Haklı ve asgari şartlarımız ne zaman kabul edilirse, o zaman mesele daha fazla kan dökülmeden halledilmiş olur. Temennimiz, Yunanistan'ın bir an evvel bu hakikati idrak etmesidir” diyerek bitirmiştir.⁹⁸

Başbakan Bülent Ecevit, 16 Ağustos'ta Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Semih Sancar ile görüşükten ve Bakanlar Kurulunu topladıktan sonra saat 14.30'da düzenlediği basın toplantısında Türkiye'nin hedefine ulaştığını ve 19.00'dan itibaren Güvenlik Konseyinin ateşkes çağrısına uyma kararı alındığını bildirmiştir. Harekâtın sonucunda, Lefke-Lefkoşa-Magosa hattı, batıda Lefke-Kormacit burnu hattı olmak üzere (Kıbrıs'ın toplam yüzölçümünün yaklaşık üçte birini meydana getiren bir alanı kapsayan bölge) Türk birliklerinin kontrolü altına girmiştir. Ecevit, BM Güvenlik Konseyinde alınan 357 sayılı karar doğrultusunda 360 sayılı kararı alarak Kıbrıs'ta ateşkesin sağlanması ve tarafların derhal görüşmelere başlaması için çağrıda bulunmuştur.⁹⁹

Cenevre'den Ankara'ya gelen Kıbrıs Cumhurbaşkanı Yardımcısı ve Türk Yönetimi Yürütme Kurulu Başkanı Rauf Denktaş ikinci Türk çıkarma harekâtını ısrarla isteyen Başbakan Yardımcısı Necmettin Erbakan'a teşekkür ziyaretinde bulunmuş ve “Bugün federe bir Türk devleti kurulmuştur. Hudut ise, Türk askerlerinin gittiği yerdir. Türk yönetiminin hudutları çizilmiştir.” demiştir. Denktaş'ın bu sözlerinden sonra Başbakan Yardımcısı Erbakan ise düşüncelerini şöyle dile getirmiştir: “Bugün tarihi ve mutlu bir gündür. Cenab-ı hakkın lütfu ile mübarek kandil gününde ezan sesleri ile şanlı ordumuzun Magosa'ya girişi tarihimizin dirilişidir. Biz Ada'nın ayrılmasını arada kesin bir çizgi bulunmasını istiyoruz. Eşit fedakârlık bizim yapabileceğimizin azamisiidir. Şimdiye kadar çok mücadele oldu. Çok tecrübeler geçirdik. Ada'da bugün kesin çözümden başka yol yoktur. Bundan sonra Cenevre'de görüşülecek husus sadece Kıbrıs Türk idaresi arasındaki işbirliğine ait konular olmalıdır. Bundan sonra bütün arzumuz, bir an evvel Kıbrıs'taki Türk toplumunun kendi otonom idaresinin muhtar bir idare olarak süratle kurulması ve kendi kalkınma problemlerinin bir an evvel

⁹⁸ *Cumhuriyet*, (16 Ağustos 1974), 7.

⁹⁹ *Milliyet*, “Ateş Kesildi”, (17 Ağustos 1974), 1,4,5.; Kıbrıs'a yönelik her iki askeri harekâta Türk silahlı kuvvetleri 250 kadar şehit ve 550 yaralı vermiştir. Bkz. *Cumhuriyet*, “Org. Sancar”, (18 Ağustos 1974), 1.

halledilmesidir. Biz hemen sulh, hem sükûn, hem de mesut bir Kıbrıs istiyoruz ve bekliyoruz. Bunun sevinci içindeyiz.”¹⁰⁰

Rauf Denктаş görüşmeden sonra THA muhabirine şunları söylemiştir:¹⁰¹ “Sayın Erbakan’ın mutluluk dolu, ümit dolu sözlerine, bu kutlu günde bütün kalbimizle iştirak ediyoruz, esasen kendilerine teşekkür etmeye gelmiştik. Büyük çaba harcadılar ve Kıbrıs tarihinin dönüm noktasında Hükûmette yer almış olmakla büyük tarihi katkıda bulunmuş oldular. Bu müşterek bir Kıbrıs’ta Türk ve Rum dallarına ayrılmış iki kanat halinde daha eşit şartlar altında barışı temin etme çabasının bir başlangıcı olacaktır. 11 yıl çektiklerimizin mükâfatını inşallah, hem Türk toplumu olarak, hem de Kıbrıs olarak göreceğiz. Barış için yapılmış olan fedakârlıklar herhalde boşa gitmeyecektir. şukran doluyuz.”

Başbakan Yardımcısı Necmettin Erbakan 19 Ağustos’ta Ankara’da verdiği demeçte, Ada’da federatif Türk devletinin fiilen kurulduğunu ve yakında Ada’ya ekonomik yardımın başlayacağını söylemiştir.¹⁰² 22 Ağustos saat 11.30’da Başbakanlıktan ayrılırken gazetecilere yaptığı açıklamada ise Erbakan, Ada’daki Türklerin PTT hizmetleri, pasaport hizmetleri ve güvenlik ihtiyaçlarının karşılanması konusunda çalışmalar yapıldığını söyledikten sonra açıklamasını şöyle sürdürmüştür:¹⁰³ “Bilindiği gibi, sulh müzakeresinin başlamasını arzu ediyoruz. Bu müzakereyle Ada’daki durumun devamlı bir sulha dönüşmesi için çalışmaların bir an evvel yapılacağını ümit ediyoruz. Bu hususta ABD arabuluculuk yapmak istiyor. Bütün dost devletlerin arabuluculuklarını da memnuniyetle karşılamaktayız. İyi niyetle yapılan bu müracaatların birbirine eklenmesi ile milletlerarası ortamda Kıbrıs sorununun icap eden yerine oturması doğacaktır ümidindeyiz.”

Başbakan Yardımcısı Erbakan, Alman TV muhabirine verdiği demecinde Kıbrıs’ın geleceği ve Türkiye’nin ekonomik sorunlarına ilişkin görüşlerini açıklamıştır. Alman TV muhabirinin “CHP–MSP Hükûmeti olarak Kıbrıs konusunda farklı görüşleriniz bulunmaktadır. Bu konuda bizi aydınlatır mısınız?” sorusuna şu karşılığı vermiştir. “Biz bir koalisyon hükûmetiyiz. Koalisyon Hükûmetlerinde koalisyonu teşkil eden partilerin çeşitli fikirlere sahip olmaları tabiidir. Önemli olan bu değişik fikirlerin bir noktada birleştirilmesidir. Kıbrıs konusunda öyle cereyan etmiştir. Her iki koalisyon partisinin görüşlerinde farklılıklar olmuştur. Fakat bu hiçbir zaman anlaşmazlık şekline

¹⁰⁰ *Milliyet*, “Denктаş: Federe Türk Devleti Kurulmuştur”, (17 Ağustos 1974), 5.

¹⁰¹ *Milliyet*, “Denктаş: Federe Türk Devleti Kurulmuştur”, 5.

¹⁰² Ahmet Kusutoğlu, *Bursa Basınında 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı*, (Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 176.

¹⁰³ Kusutoğlu, *Bursa Basınında 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı*, 184.

dönüşmemiştir.” dedikten sonra Erbakan, Kıbrıs konusu için, “Kıbrıs konusunda iki partinin görüşleri arasındaki tandans hakkında eğer bazı şeyler söylemem gerekiyorsa açıklayacağım husus şudur ki, MSP olarak Kıbrıs’ta coğrafi ayırım olmasına daha büyük ağırlık verdiklerini, kendilerine göre her iki milletin mutlaka birbirlerinden ayrı bölgelerde yaşamaları, Ada’nın sulh ve sükûnu için can ve mal emniyeti için zaruri olduğunu” belirtmiştir.¹⁰⁴

Kıbrıs Barış Harekâtı’nın tamamlanması sonrasında koalisyon ortakları arasında görüş ayrılığı iyice artmış ve parti liderleri basın önünde bu durumu sıklıkla dile getirmişlerdir. Netice itibari ile Kıbrıs Barış Harekâtı’nın kazanımlarını tek başına sahiplenmek ve bunu erken seçimde oya dönüştürmek isteyen koalisyon hükûmetinin büyük ortağı CHP hükûmetten ayrılmak için bahaneler aramaya başlamış ve koalisyondan duyulan rahatsızlık CHP Genel Başkanı ve Başbakan Bülent Ecevit tarafından 3 Eylül’de açıkça dile getirilmiştir.¹⁰⁵ Ecevit’in koalisyon hükûmetindeki anlaşmazlıklar ile ilgi sözlerine MSP Başkanı ve Başbakan Yardımcısı Necmettin Erbakan, 4 Eylül’de “Zorla ortaklık olmaz.” şeklinde cevap verilmiştir.¹⁰⁶

Koalisyon ortakları arasında basın açıklamaları devam ederken Hükümetinin dağılmasına neden olan gelişme ise Ecevit’in İskandinav gezisi esnasında kendisine CHP’li Devlet Bakanı Orhan Eyüboğlu’nun vekâlet etmesinin kararlaştırılmasıdır. Bu karar Başbakan Yardımcısı Erbakan ve MSP’lilerin tepkisine neden olmuş ve Ecevit’in gezi kararnamesi MSP’li bakanlar tarafından imzalanmamıştır.¹⁰⁷

MSP’li bakanların Başbakan Ecevit’in İskandinav gezisi kararnamesini imzalamamaları 16 Eylül’de Ecevit’in istifa kararı almasına neden olmuş böylece 7 aylık süren koalisyon hükümeti de yaptıkları ve yapamadıkları ile sona ermiştir.

SONUÇ

Kıbrıs Barış Harekâtı ve bu harekâta MSP ile parti lideri Prof. Dr. Necmettin Erbakan’ın rolü ve etkisini incelemeyi amaçlayan bu çalışmamızda esas olaylar kronolojik gelişme seyrine göre ayrıntılı olarak verilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın akışı içinde kronoloji temelli olarak verilen bilgiler ışığında kısaca şunları söyleyebiliriz. Yunanistan’daki askeri cunta hükümetinin yarattığı sorunlar Kıbrıs’taki bazı Rumları yer yer ve bazı zaman kendi başına hareket etmeye sevk etmiş, bunun sonucunda, Nikos

¹⁰⁴ *Cumhuriyet* “Erbakan: Koalisyon Kıbrıs sorunundan doğan güçlükleri yener”, (31 Ağustos 1974), 1,7.

¹⁰⁵ *Cumhuriyet*, “Ecevit: MSP ile uzlaşması güç ayrılıklarımız var”, (4 Eylül 1974), 1,7.

¹⁰⁶ *Cumhuriyet*, “Erbakan: Zorla ortaklık olmaz”, (5 Eylül 1974), 1,7.

¹⁰⁷ *Cumhuriyet*, “MSP, Ecevit’e Türkiye’yi temsil yetkisi vermiyor”, (15 Eylül 1974), 1,9.; *Milliyet*, “Koalisyonda Yeni Bir Çatlak Daha Meydana Geldi”, (15 Eylül 1974), 1, 11.

Sampson gibi darbecilere kaostan yararlanma fırsatı doğmuştur. Bu ve bunun gibi gelişmeler, Kıbrıs Türkü üzerine adeta karabulut gibi çökünce CHP-MSP koalisyon hükümeti, İnönü ve Demirel hükümetlerinden farklı olarak kararlı ve korkusuz bir politika takip etmiştir. Sivil ve askerî Türkiye bürokrasisinin yaptığı yoğun çalışmaların ve hazırlıkların ardından 20 Temmuz 1974'te Kıbrıs Türklerinin çektiği ıstıraba son vermek ve onların kendi topraklarında özgürce ve daha güvenli bir şekilde yaşamalarını sağlamak amacıyla barış harekâtı gerçekleştirmiştir.

Gerek barış harekâtına karar verme, gerekse barış harekâtını gerçekleştirme süreçlerinde Türkiye'de iktidar gücünü paylaşan ve birbirine farklı dünya görüşlerinde olan koalisyon partileri, oldukça zorlu tartışmalar neticesinde ortak uzlaşma zemini bularak bu barış harekâtlarını gerçekleştirmişlerdir. Bu uzlaşma sürecinde barış harekâtları gerçekleşmiş olsa da koalisyon ortaklarının bu süreçteki rollerinin ayrı ayrı değerlendirilmesi de gereklidir. Bu sebeple her iki barış harekâtı ve o süreçteki koalisyon ortağı partilerin ve parti liderlerinin tutumlarını özel olarak incelediğimiz de MSP ve Necmettin Erbakan'ın rolü iktidarın büyük ortağı olan CHP ve Bülent Ecevit'e göre daha fazladır. CHP ve onun Genel Başkanı Bülent Ecevit İngiltere'nin ortak müdahale teklifini reddetmesi üzerine Garanti Anlaşmasının 4. maddesi Türkiye'ye müdahale hakkı verdiği için I. Barış Harekâtını yapma ihtimali çok yüksekti. Ancak bu harekât BM'nin ateşkes çağrısı üzerine 21 Temmuz 1974'te sonra ererdi. Bu durumda hem Türk ordusu, hem de Kıbrıs Türklüğü büyük bir hayal kırıklığı yaşar ve pek çok insanın ölümüne sebep olurdu. Ayrıca Türkiye'nin prestiji sarsılırdı.

Çok erken bir ateşkes yaptığı ve ordunun hezimetine sebep olduğu için zaten II. Barış Harekâtı yapılamazdı. Ecevit'i 21 Temmuz'da ateşkes kararı alma yanlışımdan kurtaran Necmettin Erbakan ve MSP'nin bakanlarıdır. Yine Necmettin Erbakan, I. Barış Harekâtı sonrası tarihi sorumluluğunu yerine getirme gayreti içinde hareket etmiş ve koalisyon protokolününün 108. maddesinde yer alan Kıbrıs için federatif devlet modeline dönülemeyeceğini Ecevit'e rağmen defaatle dile getirmiş ve hükümet kararı olarak da belki içine tam sinmemiş olsa da "Coğrafi Taksimatlı Federatif Devlet" kurulması teklifinin hükümet teklifi olmasını sağlamıştır.

Sonuç itibariyle geleceğe dönük olarak değerlendirildiğinde Kıbrıs Türklüğünün içinde bulunduğu çok zor durumdan kurtulmasını, özgürlük ve bağımsızlık yolunda ilerlemesini bölünmüş bir Kıbrıs'ta kendine ait topraklarda kendi devletini kurarak yaşamasının sağlanmasında çok önemli yeri ve etkisi olan Kıbrıs Barış Harekâtında koalisyon hükümetinin küçük ortağı olan MSP ve onun lideri Erbakan yürüttüğü etkili politikalarla önemli rol sahibi olmuştur. Zaten Prof. Dr. Necmettin Erbakan'ın tüm siyasi hayatının en önemli üç etkili olayı söz konusu edildiğinde bunlar; Odalar Birliği Olayı, Kıbrıs Barış Harekâtı ve başbakanlık dönemindeki D-8 organizasyonudur.

KAYNAKÇA

1. Resmi Yayınlar

AMK, Anayasa Mahkemesi Kararları. *Resmi Gazete* 14072 (14 Ocak 1972). Erişim 1 Mart 2021. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/14072.pdf>

BKL, Bakanlar Kurulu Listesi. *Resmi Gazete* 14780 Mükerrer (26 Ocak 1974). Erişim 1 Mart 2021. https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/14780_1.pdf

Millet Meclisi Tutanak Dergisi. C: 3, B: 74, O: 3, (14.5.1974). Erişim 1 Mart 2021. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d04/c003/mm_04003074.pdf

TBMM Tutanak Dergisi. C: 13, B: 2, O: 1, (18.07.1974). Erişim 1 Mart 2021. <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/t13/c013/tbmm13013002.pdf>

TBMM Tutanak Dergisi, (Gizli Oturum), Cilt: 13, B: 2, O: 2, (18.07.1974). Erişim 1 Mart 2021. <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/ d13/c013/gcz13013002.pdf>

TBMM Tutanak Dergisi, Cilt: 13, B: 4, O: 3, (23.07.1974). Erişim 1 Mart 2021. <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/t13/c013/tbmm13013004.pdf>

2. Süreli Yayınlar

Cumhuriyet

Hürriyet

Milliyet

3. Kitap, Makale ve Tezler

Ak Günlere Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi, Erişim 5 Şubat 2021. https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/751/197600453_1973.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

Akgül, Ahmet. *Dünyanın Değişimi ve Erbakan Devrimi*. Erişim 1 Şubat 2021. <http://www.necmettinerbakan.net/kitaplar/erbakan-devrimi.pdf>.

Alasya, H. Fikret. *Tarihte Kıbrıs*. Lefkoşe: Kıbrıs Türk Derneği Yayınları, 1988.

Armaoğlu, Fahir. *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*. 1 Cilt. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1994.

Bayer, Dinçer. *Türk-Yunan İlişkilerinde NATO'nun Tutumu ve Bunun Türkiye-NATO İlişkilerine Yansımaları*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.

Bilgin, Mustafa Sıtkı. "Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Zaferi: Kıbrıs Barış Harekâtı'nda Necmettin Erbakan'ın Rolü". *Anadolu Gençlik Dergisi, Prof. Dr. Necmettin Erbakan Özel Sayısı* (Şubat 2015), 334-342

Birand, Mehmet Ali. *30 Sıcak Gün*. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1990.

DİE. *14 Ekim 1973 Milletvekili Seçimi Sonuçları*, Ankara: DİE Yayınları, 1974.

Emre, Süleyman Arif. *Siyasette 35 Yıl*. 2 Cilt. Ankara: MGV Yayınları, 2017.

Erbakan, Necmettin. *Davam*. İstanbul: Yeni Devir Matbaacılık, 2017.

Erdoğan, Mustafa. *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*. Ankara: Liberte Yayınları, 2012.

Koalisyon Hükümetleri, Koalisyon Protokolleri, Hükümet Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri. Haz. İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz. 1 Cilt. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları, 2015.

Kusutoğlu, Ahmet. *Bursa Basınında 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı*. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Milli Nizam Partisi Program ve Tüzük. Ankara: As Matbaası, T.Y.

Millî Selamet Partisi 1973 Seçim Beyannamesi. İstanbul: Fatih Yayınları, 1973.

Sağlamer, Kayhan. *Kıbrıs Harekâtı: Bir Başbakanın Doğuşu*. 3 Cilt. İstanbul: Belge Yayınları, 1975.

Şener, Bülent. "Kıbrıs Barış Harekâtı'nın Meşruiyeti ve Uluslararası Hukuk Açısından Bir Değerlendirmesi". *Uluslararası Boyutlarıyla Kıbrıs Meselesi ve Geleceği Uluslararası Sempozyumu*. Haz. Duygu Türker Çelik. 395-433. Ankara: AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2016.

Uçarol, Rıfat. *Siyasi Tarih (1789-2001)*. İstanbul: Der Yayınları, 2006.

İSLAM SİYASET DÜŞÜNÇESİ BAĞLAMINDA MİLLÎ GÖRÜŞ HAREKETİ VE SİYASAL DİNAMİKLERİ: MİLLÎ GÖRÜŞ'ÜN SİYASİ SÖYLEMLERİ NE KADAR GÜNCELDİR?

Fatıma AKSAKAL*

ORCID ID: 0000-0001-9295-5629

Öz: İslam'ın ilk dönemlerinden günümüze kadar gelen süreçte pek çok “Siyasal İslam” düşüncesi ya da hareketi ortaya çıkmıştır ve bu süreçte belirli ilke ve esaslar çerçevesinde siyaset yapılmıştır. Her siyasetin bir çıkış noktası, kaynakları, amacı ve hedefleri olduğu gerçeği göz önüne alınacak olursa İslam siyaset düşüncesinin de dinamizmini diri tutan çıkış noktaları ve hedefleri bulunmaktadır. Bu çalışmada İslam siyaset düşüncesi esasları çerçevesinde Milli Görüş Hareketi ve bu hareketin çalışmaları ve söylemleri ele alınmaktadır. İslam dini, siyasetin yöntemine ve kurallara dair ayrıntı vermemekle birlikte temel birkaç hususu vurgulamıştır. Bunlardan başlıcaları adaletin tesis edilmesi, şura, imar etmek ve ifsadın/fitnenin önlenmesi ve bir de anlaşmalara bağlılıktır. Bu anlamda Milli Görüş Hareketi, temel olarak kendisini Osmanlı'nın devamı olarak görür. Bu yüzden de siyasi söylemlerinde birçok hususa vurgu yapmıştır. Nizam, selamet, refah, fazilet, saadet, barış, Büyük Türkiye, Yeniden Büyük Türkiye, Yaşanabilir Türkiye, Bağımsız Türkiye, adil düzen, istişare, milli ekonomi, milli askeriye, milli eğitim, milli hukuk, millî harp sanayi, milli devlet, millî ve rasyonel kalkınma, millî, güçlü, süratli, yaygın kalkınma projesi, fabrika yapan fabrika bunlar

* İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Doktora Öğrencisi, fatimaksakal_ilahiyat@outlook.com

Bu çalışma, 22-23 Ekim 2021 tarihleri arasında Ankara'da düzenlenen 4. Uluslararası Necmettin Erbakan ve Millî Görüş Sempozyumu'nda sunulan “İslam Siyaset Düşüncesi Bağlamında Millî Görüş Hareketi ve Siyasal Dinamikleri: Millî Görüş'ün Siyasi Söylemleri Ne Kadar Günceldir?” başlıklı bildirinin genişletilmiş ve revize edilmiş halidir.

DOI: <https://doi.org/10.53662/esamdergisi.1022910>

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi: 12/11/2021
Kabul Tarihi: 21/04/2022

arasında sayılabilir. Bununla birlikte hukukta; adaleti tesis etme, zulüm ve batılla mücadele, güç değil hak ve adalet, savaş değil barış, ayrıştırma değil birleştirme, toplumsal hayatta; çok hukukluluk, sömürü değil imar ve işbirliği, baskı değil insan hakları, tahakküm değil fikir din ve vicdan hürriyeti, cehalet değil şuur gibi söylemleri vardır. Tüm bu söylemlerden hareketle bu makalede Milli Görüş Hareketi esasları “İslam siyaset düşüncesi çağdaş hayatın ihtiyaçlarına cevap verebilir mi? ve de “Çağdaş bir hayatın ihtiyaçlarına cevap vermek üzere tasarlanmış bu İslami siyaset teorisinin temel dinamikleri nelerdir?” şeklindeki iki sorun üzerinden İslam siyaset teorisinin temel esaslarıyla karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam Siyaset Düşüncesi, Milli Görüş Hareketi, Siyasal İslam, Yöntem.

ISLAMIC VIEW (MİLLİ GÖRÜŞ) MOVEMENT AND ITS POLITICAL THOUGHT: HOW UP-TO-DATE ARE THE POLITICAL DISCOURSES OF ISLAMIC VIEW?

Abstract: In the process from the first periods of Islam to the present, many “Political Islam” thoughts or movements have emerged and politics has been made within the framework of certain principles and principles in this process. Considering the fact that every policy has a starting point, sources, purpose and targets, Islamic political thought also has starting points and targets that keep its dynamism alive. In this study, the Islamic View (Milli Görüş) Movement and its works and discourses are discussed within the framework of the principles of Islamic political thought. Although the religion of Islam did not give details about the method and rules of politics, it emphasized a few basic points. The main ones are the establishment of justice, council, reconstruction and prevention of corruption/sedition and commitment to agreements. In this sense, the Milli Gorus Movement basically sees itself as the continuation of the Ottoman Empire. For this reason, he emphasized many issues in his political discourses. Order, salvation, welfare, virtue, happiness, peace, Great Turkey, Great Turkey Again, Livable Turkey, Independent Turkey, fair order, consultation, national economy, national military, national education, national law, national war industry, national state, national and rational development, national, strong, rapid, widespread development project, factory building can be counted among these. However, in law; establishing justice, fighting oppression and falsehood, right and justice not power, peace not war,

unification rather than division, in social life; There are discourses such as multi-lawfulness, not exploitation but construction and cooperation, human rights not oppression, freedom of thought, religion and conscience not domination, consciousness rather than ignorance.

Based on all these discourses, in this article, the principles of the Milli Gorus Movement are “Can Islamic political thought meet the needs of contemporary life? and “What are the basic dynamics of this Islamic political theory designed to meet the needs of contemporary life?” will be discussed in comparison with the basic principles of Islamic political theory through two problems.

Keywords: Islamic Political Thought, Islamic View (Milli Görüş) Movement, Political Islam, Method.

GİRİŞ

İslam bilginlerine göre; din, İslam ve şeriat aynı anlama gelerek; gidilen doğru yol, itaat ve itaat gibi anlamlara gelmektedir. İslam bilginlerinin üzerinde vurgu yaptığı siyasi nitelikteki ilkelerin en önemlisi adalete dayalı hukukun üstünlüğü ve siyasi iktidar kaynağının halkın olduğudur. Yönetim teorik olarak, hâkimiyet, itaat, yönetimin kötüye kullanılmasını önleyecek taklit etme gibi siyasi meseleleri evrensel ve kıyamete kadar geçerli olabilecek şekilde esas noktalar şeklinde ele alınmıştır. Bu nedenle İslam bilginleri için önemli olan husus, siyasi erkin yönetimi uygulama biçimi değil, iktidarını bu esas noktalara uyumlu olarak nasıl gösterdiğidir.

Milli Görüş Hareketi, temel olarak kendisini Osmanlı'nın devamı olarak görür ve bu yüzden de Farabi'yi esas alarak Gazzâlî ve İbn Haldûn'un izinden gider. Bu yüzden de Milli Görüş Hareketi, siyasi söylemlerinde şu hususlara vurgu yapmıştır: Batıl değil hak, adalet değil zulüm, güç değil hak ve adalet, savaş değil barış, ayrıştırma değil birleştirme, farklılıkları kabul etme. Milli Görüş Hareketi tüm bunların yanında yönetme yani milli ve yerel değerleri dikkate alma ve çok hukukluluk, sömürü değil imar ve işbirliği, baskı değil insan hakları, tahakküm değil fikir din ve vicdan hürriyeti, cehalet değil şuur, ifsada emperyalizme ayrımcılığa sömürüye ve işbirlikçiliğe karşı mücadele etme gibi hususlara da vurgu yapmıştır.

İslam siyaset düşüncesi hem teorik hem de pratik ekseninde insanın faydasını ve mutluluğunu gözetir. İnşa ettiği ve öngördüğü siyasi düzenin en önemli iki temel unsuru adalet ve istişaredir. Adalet, kurulan siyasi düzenin devamının garantisi, istişare ise gelişiminin vazgeçilmezidir.

İslam'ın ilk dönemlerinden günümüze kadar gelen süreçte pek çok “Siyasal İslam” düşüncesi ya da hareketi ortaya çıkmıştır ve bu süreçte belirli ilke ve esaslar çerçevesinde siyaset yapılmıştır. Her siyasetin bir çıkış noktası, kaynakları, amacı ve hedefleri olduğu gerçeği göz önüne alınacak olursa İslam siyaset düşüncesinin de dinamizmini diri tutan çıkış noktaları ve hedefleri bulunmaktadır. Bu çalışmada İslam siyaset düşüncesi esasları çerçevesinde Milli Görüş Hareketi ve bu hareketin çalışmaları ele alınacaktır.

1. İSLAM'DA SİYASET TASAVVURU

Medeniyetlerin temelinde yatan birtakım temel esaslar bulunmaktadır. Bu esasların en önemlisi ise insan ve insanın oluşturduğu toplumdur. Bu iki durumun şekillendirdiği iş ve işleyişler medeniyetleri inşa eder. İslam siyaset tasavvurunun ana hatları da İslam medeniyetinin teşekkülü ile çizilmiştir.¹ İslam medeniyeti, yönetimin kurumsallaşmadığı kabileciliğin ve bedeviliğin ve putperestliğin merkezileştiği bir toplum içinde neşet ederek 23 yıllık bir dönem içerisinde akl-ı selimin ön planda olduğu yeni bir toplum yeni bir düzen meydana getirmiştir. Böylece İslam medeniyeti siyaset tasavvuru ile dünyadaki diğer paydaşlarına ve de farklı din mensuplarına bir toplum fikri sunmuş olmaktadır.²

İslam medeniyeti, vahyin inşa ettiği bir medeniyet olup, akıl ve duygunun uyumlu bir sentezi olarak ortaya çıkmıştır. Din medeniyetin bir unsuru değil, medeniyetin yönlendiricidir. Yani, İslam medeniyetine özü itibarıyla Kur'an-ı Kerim'in temel ilkeleri etrafında olduğu ve vahiy dayalı olduğu için Kur'an medeniyeti de denilebilir. Diğer bir taraftan, Kur'an-ı Kerim-ı Kerim'in esas konusu olan insan, İslam medeniyetinde merkeze alınarak önemli ve saygıdeğer bir varlık olarak nitelendirilmektedir. Aynı zamanda, İslam medeniyeti çerçevesinde gelişen bilim, ekonomi, sanat, edebiyat, kısaca her alandaki faaliyetler insan için yapılmaktadır. Nitekim İslam'da insanın, Kur'an-ı Kerim ilkeleri çerçevesinde hak ve sorumluluklarını bilerek yaşamasını, bu yolla da bireyin ve toplumun mutluluğunu sağlaması öngörülmüştür.³

İslam dininin özü Kur'an-ı Kerim'dir. Peygamber Muhammed'in sünneti (söz ve eylemi) kaynağın dile gelişi, imana, ahlaka, hukuka, sosyo-iktisadi ve siyasi pratiğe aktarılışdır. Kur'an-ı Kerim'de, bir yönetim şekli ya da devlet yöneticisinin seçilmesine dair detaylı bir yöntem, yönetim-halk-şahıs arasındaki ilişkileri düzenleyen bir sistem ya

¹ Alparslan Açıkgenç, “Geçmiş ve Gelecek Boyutunda İslam Medeniyetinin Teşekkülündeki Amiller: İlim-Ahlak/İlim-Amel”, *Medeniyet Araştırmaları Dergisi*, 1/1, (2014), 91.

² Celil Abuzar, “İslam Medeniyetinin Yeniden İnşası”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37, (2017), 89–90.

³ Vesile Şimşek, “İslam Medeniyeti'nin Temelleri ve Tarihi Gelişim Süreçleri”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 45, (Ocak 2020), 283-284.

da yöntem tavsiyesi Şart koşulmamıştır. Nitekim bir peygamber olarak Hz. Muhammed kendisinden sonra gelecek bir siyasi vasi dahi belirtmemiştir. Kur'an-ı Kerim ve Peygamber'in hayatına bakıldığında, İşlam'ın, müminlere siyasi ilişkilerini akıl, ilim ve toplumsal zorunluluklar çerçevesinde belirlemek üzere inisiyatif hakkı verdiği grlmektedir.⁴ İşlam'da iktidar ve iktidar ilişkilerinin, "itikat" konusu haline getirilmeden, vahyin genel ve temel çerçevesini çizdiği ilkelere ters düşmeyecek Şekilde; toplumsal zorunluluk, akıl ve ilmin yasalarınca düzenlenmesinin gerekliliği, İşlam siyasi düşüncesinin temelidir.⁵

2. İşLAM SİYASET DüşüNCESİNİN TEMEL DİNAMİKLERİ

Müslümanın siyaseti, raiyesinin yani idaresinden sorumlu olduğu kimselerin, haklarının korunması, hukuklarının, içerden ve dışardan çıkacak zalimlere, çığnettirilmemesi içindir. Dünyadaki bu hak ve hukuk koruyuculuğu, Müslüman için en büyük bir izzettir. Müslümanların bu izzete yükselebilmeleri adına için çalışmaları ise büyük bir görevdir. Bu siyasi görevdeki sorumluluğun ağırlığı kadar da büyük kazanımlar vardır.⁶

İşlam siyaset düşüncesine ait metinlerde yer alan mülk/ siyaset tasnifleri ve bu konuda yapılan açıklamalara bakıldığında, mülk sahibinin keyfine (Őehevi ve gazabi güdülerine) dayanan "keyfi mülk" "tabii mülk" ve "fazıl olmayan medine/siyaset" toplumun faydası ile dinin aklın hukuki ve siyasi kaynaklığında adalet ilkesine uyulmadığı için bu siyasetin varlığını uzun süre koruyamayacağından meşru görülmediği anlaşılmaktadır.⁷ Buradan hareketle İşlam siyasetinin temel dinamik ve vazgeçilmez ilkesinin adalet olduğu söylenebilir. Nitekim adalet ilkesi hem siyaseti mamur edici hem de siyasetin devamına olanak sağlayan bir ilke olmakla beraber toplumun menfaatini gözetir. İşlam siyaset düşüncesinin beş temel dinamiği Şu Şekilde sınıflandırılıp açıklanabilir:

"1. Adalet: Adalet ilkesi, belli başlı ayet ve hadislerden yola çıkarak belirlenmiştir. Adalet, üç boyutta ele alınır. Birincisi, kurucu adalet; ikincisi koruyucu / yaşatıcı adalet; üçüncüsü de, düzeltici adalet.

⁴ Adem Çaylak, "İşlam Siyasi Düşüncesine Hakim Olan Genel ve Temel İlkeler", *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 11/43, (2015), 137.

⁵ Çaylak, "İşlam Siyasi Düşüncesine Hakim Olan Genel ve Temel İlkeler", 139.

⁶ M. Said Çekmegil, "Bir İnceleme: İşlam Işığında Siyaset", *İşlam Medeniyeti Aylık Mecmua*, 2/17, (1969), 33.

⁷ İlker Kömbe, "İşlam Siyaset Düşüncesinde Siyaset Tasnifleri zerine Bir Değerlendirme", *Dvan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 23/44, (2018), 55.

2. Ehliyet: Siyaset düşüncesinin ikinci kurucu ilkesi ehliyettir. Mesela, Buhari'de geçen, 'iş, ehil olmayana verildiğinde kıyameti bekle!' hadisi, ehliyetin, adaletin temini açısından zorunlu şart ve kurucu ilke olarak kabul edildiğine delil olarak gösterilen nass'lardan biridir.

3. Emanet: Siyaset düşüncesinin üçüncü kurucu ilkesi, emanettir. Yönetimde kişisel çıkar gözetmeden “ortak hayır”a hizmet etmeyi, şeffaf, hesap verebilir, güven temin edici bir yönetimi tesis etmeyi amaçlar.

4. Biat: Siyaset düşüncesinin dördüncü kurucu ilkesi, biattır. Biat, yöneticinin şer'î açıdan meşruiyetinin ve ümmetin siyasete katılımının kurucu ilkesidir.

5. İstişare: Siyaset düşüncesinin beşinci kurucu ilkesi, istişaredir. İstişare, ümmetin siyasete “doğrudan” katılımını, karar alma ve verme süreçlerinin adil bir şekilde gerçekleştirilmesini, böylelikle otoriter yönelimlerin önünün kesilmesini sağlar.”⁸

3. İSLAM DÜŞÜNCESİNDEKİ TEMEL SİYASAL TEORİLER VE KAYNAKLARI

İslam düşüncesi diğer alanlarda olduğu gibi siyasi düşünce alanında da kurucu esaslarını Kur'an-ı Kerim ve sünnetten almıştır. Kur'an-ı Kerim ile sünnette siyaseti kavram ve yöntem olarak belirleyen çerçevesini bize veren bazı anahtar kavramlar vardır. Bu kavramların başında, tevhit, adalet, hilafet, biat, itaat, şûra, emr-i bi'l-maruf nehy-i ani'l-münker, velayet, mülk ve hüküm gibi kavramlar gelmektedir. Bu kavramların bütünlüğü ve organik birliği dikkate alındığında hemen hemen hepsinin tevhit ilkesi ile ilişkili olarak İslam siyaset düşüncesinin teorik belirleyenlerini ortaya çıkardığı görülecektir. Tevhit, adalet ve bir yöneticinin olmasının zorunluluğu gibi unsurlar bu terkinin teorik, kurucu ve sabit unsurlarını oluştururken yöneticinin kim ve nasıl olacağı, siyasal otoriteyi kimin temsil edeceği ve bunların hangi yol ya da yöntemle olacağı gibi unsurlar ise bu terkinin ‘pratik açıklık’ olarak isimlendirdiğimiz değişken unsurlarını oluşturur.⁹

İslam siyaset düşüncesi sahasında birçok bilgin siyasete dair eserler ortaya koymuşlardır. Mesela; Maverdi (ö.450/1058), Farabi(ö.339/950), Gazzali (ö.505/1111), Nasuriddin-i Tusi (672/1274) gibi her biri İslam'ın siyaset hukukunda sahip oldukları

⁸ Yusuf Kaplan, “İslam Düşüncesi ve Üç Tarz-ı Siyaset Fikri”, Yeni Şafak Gazetesi, (8 Eylül 2014), (Erişim 15 Aralık 2021).

⁹ Kamuran Gökdağ, “İslam Siyaset Düşüncesinde Siyasal Otoritenin Teorik ile Pratik Uyuşmazlığı Sorunu: Uzlaştırma Teorisi ve İbn Haldûn”, Ed. Ümit Güneş, *II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi, Bildiriler Kitabı-III* içinde, (Bursa: İlmî Etüdler Derneği, 2013), 574-575.

derinlikle çok kıymetli yazıtlar vermişlerdir.¹⁰ İslam siyaset teorileri dünya üzerindeki farklı tecrübelerle kapalı değildir. Ulusal veya evrensel seviyedeki başka din, siyasi rejim ve yöntemlerin yönetim sahasındaki temayüllerinden etkilenmemesi pek de mümkün olmamaktadır. Ancak bu etkileşimin zemini iyi oluşturulmalıdır. Etkileşimin dini, toplumsal, ruhsal, düşünsel boyutları da göz önüne alınmalıdır. İslam tarihinde birçok ekol, mezhep ve akımlar genel anlamda siyaset için aşağıdaki kaynakları önermişlerdir:

- “1. Allah ve din (Dinlerde siyasetin kaynağı),
2. Tabiat (Tabii hukukta siyasetin kaynağı),
3. Halk (Demokratik hukukta siyasetin kaynağı),
4. Sosyal ve ekonomik koşullar (Sosyalist hukuk ve siyasette siyasetin kaynağı)
5. Ahlak (Ahlaki- siyasi ekollerde siyasetin kaynağı).”¹¹

Ebulfazl İzzetî'ye göre Müslümanlar, bugün özellikle bunlar içinde Batı tecrübesi ile ilişkileri sorunludur. Dünyada egemen olan Batı Siyaset teorisi ile İslam Siyaset teorisi arasındaki temel farklılıklardan birkaçı şu şekildedir:

1. Batılı siyasi sistem, anayasa ve siyasi kanunlar beşeri iken, İslami siyasi nizam ilahidir.
2. Batılı siyasi sistem tamamen halkın istek ve arzularına göre değişebiliyorken; İslami siyasi nizam, özü itibariyle insanların eğilim ve heveslerine göre değişmez.
3. Batılı siyasi sistem, ahlakiliği göz önüne almaksızın insanların arzu ve isteklerini temel almaktadır. Oysa İslami siyasi sistem hüsn- kubh, iyilik-kötülük, hakkaniyet ve butlan gibi ahlaki boyutları da göz önüne alır.
4. İslami siyaset, sekülerizm ve dünyeviliği benimseyen yahut dini yadsıyan materyalist siyasi ekollerle hiçbir biçimde uzlaşamaz.”¹²

Tüm bunlardan hareketle İslam siyaset düşüncesinin kaynakları açısından sabit ve denetlenebilir olmakla beraber yönetimin pratik düzleminde adalet ve insani ilkelere bağlı kalmak koşuluyla tanzim edilebileceğini ve yürütülebileceğini ifade edebiliriz.

¹⁰ Ebulfazl İzzetî, *İslam'da Siyaset Teorisi*, çev. Yasin Demirkıran, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2014), 90.

¹¹ İzzetî, *İslam'da Siyaset Teorisi*, 90.

¹² İzzetî, *İslam'da Siyaset Teorisi*, 162-163.

4. MİLLÎ GÖRÜŞ HAREKETİ VE TEMEL SÖYLEMLERİ

Millî Görüş Hareketi, makine mühendisi Prof. Dr. Necmettin Erbakan (1926-2011) tarafından kurulmuş, 1960'lı yılların sonlarında (1969) “Bağımsızlar Hareketi” diye bilinen bir girişim ile ülkemizde ortaya çıkmış, İslamî mücadelede siyaset parti/metodunu benimsemiş, yeni bir model ve doktrin olarak “Adil Düzen” tezini ortaya koymuş “siyasal ıslahatçı” bir İslamî harekettir.¹³

Sosyal, siyasal alanlardaki faaliyetlerinin yanında kültürel bazı faaliyetlerde de bulunan Millî Görüş Hareketi, din ve dünya görüşünü ifade eden bazı eserler ortaya koymuştur. Hareketin kurucusu Prof. Dr. Necmettin Erbakan'ın bizatihi kaleme aldığı “Millî Görüş”, “Yeni Bir Dünya ve Adil Düzen”, “İslam ve İlim”, “Türkiye'nin Temel Meseleleri”, “Davam” bunların en önemlilerindedir.¹⁴ Millî Görüş'ün modernleştirici yönü sanayileşme söyleminden kalkınmacılığa, propaganda araçlarından kıyafete ve kadını mücadele alanına davete kadar birçok hususta görülebilir. Bu husus modern dönemlerin beşeri bir ideolojisi olan İslamcılığın modernite karşısı, fakat modern bir İslam algısı olarak ortaya çıkmasıyla alakalıdır. Bu itibarla Batı'nın ahlakını bir tarafa bırakıp tekniğini alma eğilimi Millî Görüş'ün özelliklerinden birisidir. Erbakan “İslam nizami” tanımlamasıyla örtülü olarak “İslam devleti” idealini ifade etmiştir.¹⁵

Millî Görüş iktidarı Mili Görüş zihniyetine dayanan bir devlet düzenin kurulması ve bu düzenin Mili Görüş zihniyetine göre yürütülmesi demektir. Bu zihniyeti tanıyarak ancak bu iktidarı tanıyabiliriz. Yine bu zihniyetin; diğer zihniyetlerden temel farkı, hak anlayışındadır. İki türlü hak anlayışı vardır insanlık tarihinde; ilki peygamberlerin insanlığa öğrettiği doğru hak anlayışı, ikincisi ise diğeri firavunların takip ettiği hak anlayışıdır.¹⁶

Millî Görüş'ün esas amacı maneviyatçı bir Türkiye meydana getirmektir. Her fırsatta ve adımda hakkı üstün tutmaktır. İçeride ve dışarıda barışı korumaktır. Milletiyle vatanını ve bütünlük içinde olacağı güvencesini vermektir. Bu anlamda Bağımsız bir Türkiye anlayışını şart koşmaktadır. İşlevsel ve fikirsel anlamda lider ve öncü bir Türkiye'yi öngörmektedir. Bu fikirleri benimseyen herkes Millî Görüşçüdür ve bu görüşe mensup olabilir. Millî Görüş iktidarında genel düzende ve işleyişte birincil olarak ahlak ve maneviyat gelir. İkincil olarak da bu siyasi hareketin düşüncesinin

¹³ Talip Tuğrul, “Millî Görüş Hareketi'nin Temel Karakterleri”, *Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 10/2, (2017), 618.

¹⁴ Talip Tuğrul, “Millî Görüş Hareketi Bibliyografyası”, *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12/8, (2017), 247.

¹⁵ Tuğrul, “Millî Görüş Hareketi'nin Temel Karakterleri”, 644.

¹⁶ Necmettin Erbakan, “Millî Görüş: Niçin ve Nasıl (Son Konferans)”, *Erbakan Külliyyatı*, Cilt 4, (Ankara: MGV Yayınları, 2014), 10.

özünü meydana getiren üç ana kural esas alınmıştır. Bunlar, maneviyatçılık, hakkaniyetlilik ve nefis terbiyesidir. İktidarın temel vasıfları budur. Ekonomide, hareketin en belirgin özelliği adil düzeni öncelemesidir; başka düzenlerinin ise faizci kapitalist düzeni, Yahudi düzenini öncelemeleridir.¹⁷

Necmettin Erbakan'a göre Millî Görüş'ün temeli şefkat, sevgi, merhamet, rahmet ve hoşgörüyü esas alır. Amacı kin, nefret ve düşmanlığı değildir. Gayesi ise Türkiye'de yaşayan insanlar olmak üzere bütün insanlığın saadetidir. İnsanların saadeti için her şeyden önce şu beş temel esasın olması gerekir. Bu beş temel esas ise şöyledir:

“Bir; sevgi, huzur, barış ve kardeşlik, İki; insan hakları ve özgürlükler, Üç; özgürlükler herkes tarafından en geniş anlamda kullanılırken insanlar arasında çatışma olduğunda özgürlüklerin sınırlarının adaletle çizilmesi, Dört; mutluluk için barış, huzur, özgürlükler ve adalet olmalıdır. Refah da gereklidir; insanlar gereksinimlerini kolayca ve gerektiğinde çokça karşılayabilmelidir. Beşinci ise bu dördü sağlansa da saadet tam olarak gerçekleşemez; tam saadet için izzet, onur ve saygınlık da gereklidir. İyi insan olmak ancak, herkesin iyiliğini ve saadetini istemekle mümkündür.”¹⁸

Tüm bu amaçlara ulaşmak için de gerekli şartlar şunlardır:

- “1. Çatışma, sürtüşme ve gerginlik yerine diyalog, uzlaşma ve barış,
2. Çifte standart ve ayrımcılık yerine eşitlik ve adalet,
3. Sömürü yerine adil paylaşım ve samimi yardımlaşma,
4. Baskı ve dayatma yerine demokrasi ve insan hakları,
5. Çıkarıcılık ve maddiyatçılık yerine ahlak ve maneviyat,
6. Anarşi ve düzensizlik yerine karşılıklı rıza esasına dayanan sözleşmelere sadakat.”¹⁹

Nitekim Milli Görüş, siyasi bir hareket olarak parti programındaki söylemlerinde maddi unsurların yanında manevi değerlere de genişçe yer vermiştir. Hatta bu değerlerin toplumun özü itibariyle içselleştirmesini sağlayacak girişimlerde bulunulmasını desteklemiştir. Bu anlamda bir siyasi hareket olarak toplum ya da devlet yönetimin nihai

¹⁷ Erbakan, “Millî Görüş: Niçin ve Nasıl (Son Konferans)”, s. 13-14.

¹⁸ Necmettin Erbakan, “Temel Esaslar”, *Erbakan Külliyyatı*, Cilt 5, (Ankara: MG V Yayınları, 2014), 444.

¹⁹ Erbakan, “Temel Esaslar”, 444-445.

amacı, çatışmadan ve kaostan uzak bir şekilde toplumsal saadeti tahsis etmek ve kişilerin arzu ettikleri mutlulukların en güzeline ulaşmasına katkıda bulunmaktır.

5. İSLAM SİYASET DÜŞÜNCESİ BAĞLAMINDA MİLLİ GÖRÜŞ HAREKETİ VE SİYASAL SÖYLEMLERİNİN AKTÜALİTESİ

İnsan, tek başına bütün ihtiyaçlarını karşılayamadığı için toplum halinde yaşamak ve iş bölümü yapmak zorundadır. Toplum halinde yaşamanın gereği ise kurallar olup bu kuralların hazırlanması, uygulanması, denetlenmesi ve geliştirilmesi için kurumlar gereklidir. Nitekim bu kurumların en tepesine devlet adı verilmektedir. Devlet söz konusu olunca ideolojiler ve yönetim; dolayısıyla da yöneticiler gündeme gelmektedir. Bu konuları ele alan bilime siyaset adını veriyoruz.

İslam dini, siyasetin yöntemine ve kurallara dair ayrıntı vermemekle birlikte temel birkaç hususu vurgulamıştır: Adaletin tesis edilmesi, imar etmek ve ifsadın/fitnenin önlenmesi ve bir de anlaşmalara bağlılık ve şeffaflık. Şu halde İslam, siyasetin gayesi olarak, insanların huzur, refah ve güvenliğini amaçlamaktadır. Buna göre siyasetin amacı; yönetmek, kontrol etmek veya sadece kurallar koymak değil; huzur, güvenlik ve refahı sağlamaktır.

İslam siyaset felsefesinin öncü mimarlarından birisi olan Farabi'ye göre siyasetin bu amacını gerçekleştirmek için kurallar, görevler ve bu görevleri ifa edecek kişilerin şartları belli olmalıdır. Buradan yola çıkarak Farabi, hem siyaset hem eğitim hem de saadete ulaşma felsefesini inşa eder. Şöyle ki eğitim; yöneticilerin, halkın ve meslek sahiplerinin; kuralları, temel erdemleri ve kendi görevleri ile alakalı bilgileri öğrenme, uygulama ve geliştirme becerilerini kazanmaları için eğitimi şart koşmuştur. Şu halde İslam siyaset felsefesi; insanları aç bırakma amacı gütmeyeceği gibi cahil bırakmayı da hedeflemez. Aksine onları bilgili ve şuurlu insanlar yapmak ister. Ayrıca yine bu felsefenin temel esasları; insanları sömürmek veya çatıştırıp yönetmek üzerine değil onları huzur, güven ve barış içinde yaşatmayı; birliği ve saadeti sadece yaptırımla değil aynı zamanda eğitim ve öğretimle sağlamayı hedefler. Milli Görüş program zihniyetini şu şekilde tasvir eder: Milli Görüş düşüncesinin kökeninde doğru hak fikri bulunmaktadır ve batılı düşünce sistemlerinin kökenlerinde ise yanlış hak fikri vardır.²⁰Yine Necmettin Erbakan Milli Görüş çizgisinin Batılı düşünce ya da siyaset sistemlerinden farklarını şu şekilde özetlemektedir:

“Bizim diğer düşüncelerden farkımız, bizi diğerlerinden ayıran temel farklarımız şunlardır: Saadetin temel unsurlarından olan saygınlık ancak

²⁰ Erbakan, “Milli Görüş: Niçin ve Nasıl (Son Konferans)”, 11.

bizim görüşümüzle gerçekleşir. Çünkü biz “maneviyatıyız”, diğerleri “materyalist”, Biz “nefis terbiyesi” ni esas alıyoruz, onlar “nefse esareti” biz “manen ve maddeten kalkınmış, nc Türkiye” yi esas alıyoruz, onlar “*Sıradan Türkiye*” yi esas alıyor. Biz saadetin temel unsurları olan huzur, barış, kardeşliği esas alıyoruz. Onlar “*kin ve husumet*” i, biz “bütün insanlığın saadeti” için çalışıyoruz, onlar “*küçük bir azınlığın saadeti*” için çalışıyorlar. Biz “*doğrunun, iyinin, güzelin, faydalının ve adaletin*” gerçekleşmesi için çalışıyoruz, onlar “*yanlışın, zararlının, zulmün ve kötülüğü*”n egemenliği için çalışıyorlar. Biz “*insan hakları ve özgürlükler*” için çalışıyoruz, onlar ise “*baskı*” yı esas alıyorlar. Biz “*gerçek demokrasi*” yi savunuyoruz, diğerleriyse “*güdümlü demokrasi*” yi kabul edebiliyorlar. Biz halkın “*refah ve itibarı*” uğruna çaba gösteriyoruz, başkalarıysa “*rantiye grubuna refah*” amacıyla çaba sarfediyorlar.”²¹

Buraya kadar sayılan temel esaslardan anladığımız kadarıyla İşlam siyaset felsefesi; insanların mal, can ve namus güvenliğini, fikri ve dini hürriyetini, mahremiyetini ve birey olmasını taahhüt altına alır. Milli Görüş Hareketi, temel olarak kendisini Osmanlının devamı olarak görür ve bu yüzden de Farabi’yi esas alarak Gazzali ve İbn Haldun’un izinden gider. Bu yüzden de siyasi söylemlerinde şu hususlara vurgu yapmıştır: Batıl değil hak, zulüm değil adalet, g değil hak ve adalet, savaş değil barış, ayrıştırma değil birleştirme, farklılıkları kabul etme ve yönetme. Yani milli ve yerel değerleri dikkate alma ve çok hukukluluk, sömürü değil imar ve işbirliği, baskı değil insan hakları bunlarla birlikte tahakküm değil fikir din ve vicdan hürriyeti, cehalet değil şuur, ifsada emperyalizme ayrımcılığa sömürüye ve işbirlikçiliğe karşı mücadele etme de görüşlerinin devamında sayılabilir.

Bu kavramlardan anladığımız kadarıyla Milli Görüş, modern dünyayı; sömürü, zulüm, gücü esas alma, menfaat, ifsat, bölücülük, zorba, yerel milli ve manevi değerleri ortadan kaldırmaya çalışan, insanları açlığa ile cehalete mahkm eden, insanları parçalayarak, savaştırarak yönetmeye çalışan ifte standartı bir yönetim felsefesine sahip olmakla itham etmektedir. Modern ifadesi ile kastımız; aydınlanmacı, modern ya da postmodern olsun mevcut dünyadaki hkim fikriyatı kastediyoruz. Yoksa kastımız dar anlamda modernizm değildir. Bu anlamda Milli Görüş çizgisinin söylemleri hla güncelliğini korumakla birlikte gerçekleşmeyi beklemekte erdemli, adil ve tam katılımlı bir siyasi yönetimli düzeni n görmekte ve savunmaktadır. Toplumsal siyasi beklentilerle uyumaktadır. Aktalitesini korumaktadır.

²¹ Erbakan, “Temel Esaslar”, 445.

Bugün elimizdeki mevcut verilere bakıldığında hâkim unsurun, gelecekte, şu temel esaslara sahip bir dünya yönetiminin planladığını söyleyebiliriz: Materyalist ve pragmatist, metafizik tüm değerler ile kuralları reddeden, yönetemeyeceği, kontrol edemeyeceği insan unsuru bilgiyi ya da kuralı kabul etmeyen, her şeyi bilmek, yönetmek isteyen, farklılıkları tek tipleştirmek isteyen bir yönetim anlayışıdır. Transhümanizm ve yapay zeka çalışmalarını yorumladığımızda temel amacın bu olduğu rahatlıkla gözlemlenebilir.

Örneğin geçen yüzyılda nüfus, hem iş gücü hem de tüketici olması bakımından gerekli iken bugün üretim ekonomisinden finansal hatta daha ötesi ekonomik düzene geçilmesinden dolayı iş gücüne ve tüketime gerek kalmamıştır. Buna insan işgücünün yerine birçok teknolojinin geçmesini de eklediğimizde dünyayı yönetenlerin/ yönettiklerini iddia edenlerin, artık kalabalık bir nüfusa muhtaç olmadıklarını söylemek mümkündür. Şöyle ki kalabalık nüfus hem kaos hem de dünya kaynaklarının gereksiz tüketimi veya çevre kirliliği anlamına gelmektedir. Yapılan öngörüler, 2100 yılında nüfusun artması ve yerleşime bağlı olarak tarım arazilerinin azalması nedeniyle insanların 1900'lerdeki yıllara döneceği yani tahıl ihtiyacını bile karşılayamayacağı; yine küresel ısınma ve kirlenmeler nedeniyle su ve hatta oksijen kaynaklarının azalacağını göstermektedir. Bu durumda insanlık ya nüfus kalabalığına bir çözüm bulacak ya da evrenin başka yerlerinde yaşayabilme becerileri kazanmak zorunda kalacaktır. Bu tür bir görüş; insanın eşref olduğu, manevi değerleri, insanın yaşama hakkı gibi hususları tamamen göz ardı etmektedir.

SONUÇ

İslam siyaset düşüncesi özelinde ele aldığımız bu çalışmada Milli Görüş'ün siyasal hedef ve söylemlerinin analizini yapıp güncelliğini sorgulamaya çalıştık. İslam siyaset teorisyenlerinin temel hedeflerinde “*İnsanı yaşat ki devlet yaşasın*” düşüncesi her devirde hakimiyetini korumakla birlikte yönetim temelinde manevi unsurlar ve ilkeler bulunmaktadır. Her ne kadar demokratik ortamların, bireysel hakların savunuculuğu artsa da bireyler mevcut siyasal sistemlerde refah, huzur ve mutluluğu elde etme çabası ya da arayışı içerisindeyler. Söylemlerinde ortaklık bulunsa da kaynakları, motivasyonları açısından İslam ve Batı siyaset teorileri birbirleriyle uyuşmamakta bu yüzden de hedefler aynı olsa da benimsenen yollar ile uygulanan metotlar da farklılık arz etmektedir.

Milli Görüş, söylemlerinde İslam ve Batı ayrımını net bir şekilde yapmakla birlikte ötekileştirmemekte sadece sahip olduğu değerleri paylaşmamaktadır. Büyük bir hızla değişen dünyanın yeni sistemleri, siyasal ve toplumsal süreçler göz önüne alındığında tüm dünyanın özü itibarıyla Milli Görüş'ün söylemlerindeki adil düzen ile

sosyal adalet ihtiyacı henüz karşılanabilmiş değildir. İslam siyaset teorilerinden hareketle söylem geliştiren Milli Görüş çizgisi çağdaş hayatın ihtiyaçlarına cevap verebilir niteliktedir. Fakat Milli Görüş'ün siyasal söylemleri hedefleri itibariyle güncelliğini korumakla birlikte uygulama alanı olarak ideal kabul edilebilir.

KAYNAKÇA

Abuzar, Celil. "İslam Medeniyetinin Yeniden İnşası", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 37 (2017), 87-93.

Açıkgenç, Alparslan. "Geçmiş ve Gelecek Boyutunda İslam Medeniyetinin Teşekkülündeki Amiller: İlim-Ahlak/İlim-Amel", *Medeniyet Araştırmaları Dergisi*. 1/1 (2014), 95-108.

Çaylak, Adem. "İslam Siyasi Düşüncesine Hakim Olan Genel ve Temel İlkeler", *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 11/43 (2015), 137-152.

Çekmegil, M. Said. "Bir İnceleme: İslam Işığında Siyaset", *İslam Medeniyeti Aylık Mecmua*, 2/17 (1969), 32-34.

Erbakan, Necmettin. "Milli Görüş Niçin ve Nasıl (Son Konferans)", Erbakan Külliyyatı, MG V Yayınları, C.4, 2. Baskı, Ankara, (Ocak 2014).

Erbakan, Necmettin. "Temel Esaslar", Erbakan Külliyyatı, MG V Yayınları, C.5, 2. Baskı, Ankara, (Ocak 2014).

Gökdağ, Kamuran. "İslam Siyaset Düşüncesinde Siyasal Otoritenin Teorik ile Pratik Uyuşmazlığı Sorunu: Uzlaştırma Teorisi ve İbn Haldûn", *II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı-III*, Ed. Ümit Güneş. 567-576. Bursa: İلمي Etüdler Derneği. 2013.

İzzetî, Ebulfazl. *İslam'da Siyaset Teorisi*. çev. Yasin Demirkıran, İstanbul: İnsan Yayınları, 2014.

Kahveci, Niyazi. *İslam Siyaset Düşüncesi*. Ankara: Sinemis Yayınları, 2012.

Kaplan, Yusuf. "İslam Düşüncesi ve Üç Tarz-ı Siyaset Fikri", *Yeni Şafak Gazetesi*, (8 Eylül 2014). Erişim 15 Aralık 2021.

Kömbe, İlker. "İslam Siyaset Düşüncesinde Siyaset Tasnifleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Dîvan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 23/44 (2018), 35-60.

Şimşek, Vesile. “İslam Medeniyeti’nin Temelleri ve Tarihi Gelişim Süreçleri”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 45 (Ocak 2020), 280-290.

Tuğrul, Talip. “Milli Görüş Hareketi’nin Temel Karakterleri”, *Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 10/2 (2017), 617-657.

Tuğrul, Talip. “Milli Görüş Hareketi Bibliyografyası”, *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12/8 (2017), 247-336.

NECMETTİN ERBAKAN'IN İSLAM BİRLİĞİ ANLAYIŞI VE SURİYE POLİTİKASI

Necmettin ÇALIŞKAN*

ORCID ID: 0000-0001-9295-5629

Öz: Millî Görüş Hareketi'nin kurucusu Prof. Dr. Necmettin Erbakan, projelerini ve icraatlarını “Yaşanabilir Bir Türkiye”, “Yeniden Büyük Türkiye” ve “Yeni Bir Dünya” kavramlarıyla ifade ettiği üç temel üzerine şekillendirir. Erbakan'a göre ilk iki hedefe ulaşmak için maddî ve manevî yönden kalkınmak, üçüncü hedefe ulaşmak için ise İslam birliğini tesis etmek gerekir. Erbakan, emperyalizm ve siyonizmin sömürü, baskı ve her türlü zulmünden kurtulmak için Müslüman ülkelerin bir araya gelmeleri gerektiğini sürekli savunmuştur. Bunun bir göstergesi olarak da İslam ülkeleri arasında ekonomik ve sosyal ilişkilerin geliştirilmesine özel önem atfetmiştir. O, başbakan olduğu dönemde başta, İslam birliğinin nüvesi kabul edilen D-8 olmak üzere birçok icraata pratik olarak öncülük etmiştir. Araştırmada Necmettin Erbakan perspektifinden İslam birliğinin önemi ayrıca bu çerçevede 2001-2011 yılları arasında Türkiye-Suriye ilişkilerinde yaşanan gelişmeler ve Erbakan'ın bunlara yaklaşımı incelenmiştir. Buna ek olarak Ortadoğu'da sürekli yaşanan problem ve krizlerin uzun vadede çözümüne ilişkin tartışma zemini oluşturulmuştur., Erbakan'ın Suriye üzerinde ırkçı emperyalist güçlerin uygulamaya çalıştığı stratejiler hakkında yaptığı uyarılarda haklı çıktığı gerçeği ve bunun İslam birliği için ortaya koyduğu diğer öngörülerini de değerli kıldığı ortaya

* Doç. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, ncaliskan@mku.edu.tr

Bu çalışma, 22-23 Ekim 2021 tarihleri arasında Ankara'da düzenlenen 4. Uluslararası Necmettin Erbakan ve Millî Görüş Sempozyumu'nda sunulan “Necmettin Erbakan'ın İslam Birliği Anlayışı ve Suriye Politikası” başlıklı bildirinin genişletilmiş ve revize edilmiş halidir.

DOI: <https://doi.org/10.53662/esamdergisi.1033387>

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi: 06/12/2021
Kabul Tarihi: 24/04/2022

ıkan bulgulardan birisidir. Bu bağlamda sınır birliği olanlar başta olmak üzere İslam lkeleriyle ilişkilerde gösterdiği hedeflerden istifade etmenin gerekliliği sonucuna ulaşılmıştır. Bu tespitler çerçevesinde yeni arayışlar ve çözüm yolları hakkında öneriler gündeme getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Necmettin Erbakan, mmet, İslam Birliği, Suriye, Arz-ı Mev'd.

NECMETTİN ERBAKAN'S CONCEPT OF ISLAMIC UNION AND SYRIA POLICY

Abstract: The founder of Milli Gorus movement, Prof. Dr. Necmettin Erbakan shapes his projects and actions on three basic purposes that expressed with the slogan as "Livable Turkey" "Re-Great Turkey" and "A New World". According to Erbakan, it is necessary to develop materially and spiritually in order to achieve the first two goals, and to establish an Islamic unity to achieve the third goal. Erbakan has always advocated those Muslim countries should come together around the Islamic unity in order to get rid of the exploitation, oppression and all kinds of oppression of imperialism and Zionism. He attached special importance to the development of economic and social relations between Islamic countries as an indicator of this. During his time in power, he practically pioneered many actions, especially D-8, which was accepted as the core of the Islamic Union. Islamic unity, the importance of Islamic unity from the perspective of Necmettin Erbakan, and in this context the developments in Turkey-Syria relations between the years 2001-2011, and Erbakan's approach were examined in the research. In addition, a discussion ground has been created on what can be done to solve the problems and crises that are constantly experienced in the Middle East in the long term. One of the important findings revealed in the research is the fact that Erbakan warned in advance about the strategies that the racist imperialist powers tried to implement on Syria and that these warnings were justified. It has been concluded that it is a necessity to benefit from Erbakan's analysis of neighboring countries and Islamic countries in order not to face greater dangers in the future. Within the framework of these findings, suggestions about new searches and solutions were brought to the agenda. Based on all these discourses, in this article, the principles of the Milli Gorus Movement are "Can Islamic political thought meet the needs of contemporary life? and "What are the basic dynamics of this Islamic political theory

designed to meet the needs of contemporary life?” will be discussed in comparison with the basic principles of Islamic political theory through two problems.

Keywords: Necmettin Erbakan, Ummah, Islamic Union, Syria, The Holy Land.

GİRİŞ

Geçtiğimiz asırda bütün dünyayı etkileyen, İslam ülkelerinin sınırlarının yeniden çizildiği ve milyonlarca insanın ölümüne neden olan iki dünya savaşı yaşanmıştır. I. Dünya Savaşı’ndan sonra Osmanlı Devleti yıkılmış, halifelik ortadan kaldırılmış, ülkemizde ve İslam dünyasında büyük tahribatlar olmuş ve değişimler gerçekleşmiştir. Modernitenin getirdiği değişim ve dönüşüme ayak uydurabilmek için Eşref Edip ve Necip Fazıl gibi bazı mütefekkirler, Müslümanların içine düştükleri buhrandan kurtulmak için fikirler ortaya koymuşlardır. Bu düşüncülerin de etkisiyle duyarlı insanların siyaset sahnesine atılarak aktif rol almaları gerekliliği ortaya çıkmıştır. Daha sonra Necmettin Erbakan, Milli Görüş söylemiyle siyaset sahnesine çıkmış ve ideallerini hayata geçirmeye çalışmıştır. Bu yönüyle ortaya koyduğu Milli Görüş hareketi, buhran döneminde bir çıkış yolu olarak ileri sürülen mefkûrelerin ete-kemiğe bürünmüş halidir.

Erbakan hem Türkiye’deki hem de dünyadaki tüm Müslümanların problemlerini gündeme getirerek çözüm yolları sunmuştur. İslam birliği projesi bunun bir neticesidir. O, bu idealini gerçekleştirmek için pratik bazı adımlar atmış ve 7 Temmuz 1996’da Refah-Yol olarak isimlendirilen 54. Hükümetin Başbakanı olduğu dönemde, halkının çoğunluğu Müslüman ve gelişmekte olan sekiz ülkeyle (D-8/Developing 8) siyasal ve ekonomik iş birliği projesini hayata geçirmiştir. Bu dönemde iç ve dış siyasette yaptığı hamleler küresel güçlerin planlarını bozduğu için engellenmek istenmiştir.

Erbakan siyasî, sosyal ve ekonomi gibi alanlardaki fikirlerini Millî Görüş kavramıyla ifade etmiştir. Millî Görüş mefkûresi, millet kavramının Türkçe karşılığı olan ulus anlamına değil, millet-i İbrahim¹ ifadesinde olduğu gibi İslam’ın ahlâkî değer ve ilkelerini esas alan dinî içeriğe dayanır.² Millî Görüşün hedefleri arasında maddi

¹ el-Bakara 2/135; Millet-i İbrahim kavramı ve muhtevası için bk. Fethi Kerim Kazanç, “Tevhîd İnancı ve Evrensel Ahlâk İlişkisi: Hz. İbrâhîm Örneği”, *Kelam Araştırmaları* 9/1 (2011), 82; Recep Şentürk, “Millet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/64.

² Hareketin adı olan “Millî Görüş”, “millî” ve “görüş” kelimelerinden oluşmaktadır. Hareket mensuplarınca “Millî Görüş” terkindeki “millî” kavramı, Kur’an’daki *Millet-i İbrahim* “İbrahim’in dini” terkinde referansla dinî anlamında kullanılmıştır. Millî Görüş mefkûresi ve bu mefkûrenin Millet-i İbrahim kavramıyla ilişkisi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Talip Tuğrul, “Millî Görüş Hareketi’nin Temel Karakterleri”, *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 10/2 (Güz 2017), 618; Necmettin Çalışkan & Ahmet Sait Sıcak, “Dini Hareketlerde Sıkça Kullanılan Âyetler: Prof. Dr. Necmettin Erbakan Örneği”, *Turkish Studies* 12/8 (2017), 75.

kalkınma önemli olmakla beraber “önce ahlak ve maneviyat” sloganıyla sembolleşen manevî kalkınma başta gelir. Bunun neticesi olarak Erbakan, kalkınmanın temelini manevî kalkınmayla olacağını belirtir.³

Bildirinin konusu, son dönemde Suriye’de yaşananlar özelinde İslam birliğinin önemidir. Bu konuda daha önce araştırmalar⁴ yapılmış olsa da Suriye’nin stratejik/jeopolitik konumunun, heterojen yapısının ve arz-ı mev’ûd toprakları içerisinde bulunmasının iç savaşa ve istikrarsızlığa olan etkisini İslam birliği düşüncesi üzerinden bir araştırma yapılmamıştır. Bu çerçevede Erbakan’ın İslam birliği mefkuresine atfettiği değer, bu mefkurenin teorik ve pratik yönleri ve Suriye’ye yönelik siyonist ve emperyalist güçlerin planları hakkında görüşleri ele alınacaktır. Ayrıca bu güçlerin Ortadoğu’da arz-ı mev’ûd planlarını gündeme getirerek, yakın tarihte Suriye’de yaşanan istikrarsızlığın sebepleri ve sonuçları üzerinden yaşanan hadiselerden ders çıkarıp yapılması gerekenler üzerine önerilerde bulunulacaktır. Böylece siyonistlerin arz-ı mev’ûd hayali ve İslam birliği idealinde Müslüman ülkelerin birlikteliğinin önemi vurgulanacaktır.

1. İSLAM BİRLİĞİ FİKRİ VE ÖNEMİ

İslam birliği Kur’ân-ı Kerîm ve hadislerde mefhum olarak; birlik, kardeşlik, yardımlaşma, dayanışma, dağılmama, kenetlenme ve bir arada bulunma anlamında yer alır.⁵ İttihâd-ı İslam/İslam birliği, halkı Müslüman olan ülkelerin bir çatı altında toplanmaları anlamında bir tabirdir.⁶ Bu tabir, XIX. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmış, küresel ölçekte Müslüman ülkeler arasında barış, huzur ve kardeşlik ortamının tesisini, siyasî, ekonomik, kültürel vb. alanlardaki birlikteliğini amaçladığı gibi sömürgeciliğe karşı ortak hareket etmeyi de esas alır.⁷

³ Necmettin Erbakan, *Erbakan Külliyyatı*, der. M. Mustafa Uzun & ed. Tacettin Çetinkaya (Ankara: MG V Yayınları, 2013), 4/405.

⁴ İslam birliği idealiyle ilgili yapılan çalışmalar hakkında bk. Talip Tuğrul, “Millî Görüş Mefkûresinde İslam birliği ve D-8 -Teori ve Pratik”, *Din ve Bilim- Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2/2 (2019), 23-49; İsa Yüceer, “İslam Birliği Fikri ve II. Abdülhamit”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5/2 (2016), 143-164.

⁵ Âl-i İmrân 3/103, 105; el-En’âm 6/159; er-Rûm 30/32; Buhârî, “Edeb”, 27; Müslim, “Birr”, 66.

⁶ Azmi Özcan, “İttihâd-ı İslam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/470-475.

⁷ Nazım Maviş, “Erbakan, Necmettin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2016), EK-1/413.

İslam birliği kavramı, Jön Türkler⁸ ve İttihat ve Terakki döneminin⁹ siyasî karmaşası içinde bir çıkış yolu olarak Osmanlıcılık, İslamcılık ve Milliyetçilik tartışmaları arasında gündeme gelmiş ve yoğun bir şekilde tartışılmış¹⁰ ve bu alanda çeşitli eserler¹¹ telif edilmiştir.¹²

Osmanlı'nın yıkılışı, hilafetin kaldırılışı, Cumhuriyet'in kuruluşu, tek ve çok partili dönemden sonra 1969 yılında siyasete atılan Erbakan, millî ve manevî değerlere bağlı, güçlü bir Türkiye kurmayı amaçlamış ve bu ideali realize etmeye çalışmıştır. Ayrıca İslam birliği mefkûresini gerçekleştirmek için hayatı boyunca mücadele etmiş ve bunun gereği olarak da ümmet¹³ merkezli bir anlayışı benimsemiştir.¹⁴

Erbakan'ın İslam birliği mefkûresinin temeli; "İslam birliği varoluşsal ana hedeftir"¹⁵ düşüncesine dayanmaktadır.

2. ÜMMET ANLAYIŞI VE İSLAM BİRLİğİ

Hz. Peygamber'in getirdiği ilahi mesaja inananlar topluluğuna ve İslam liderliği çatısı altında yaşamayı kabul edenlere ümmet denilmektedir.¹⁶ Ümmet kavramı, farklı etnik kimlik, kültür, örf-adet, gelenek, inanış, mizaç, huy, alışkanlık vb. özelliklere sahip insanları bir potada eriterek aynı toplumda huzur içinde yaşamalarını esas alır. Ümmet düşüncesi, Müslüman ülkelerin bir araya gelmesinde ve birbiriyle ittifak halinde olmalarında önemli rol oynar.

İslam, ümmet fikrine muhalif olan mikro milliyetçilik gibi düşünceleri de yasaklamıştır. Çünkü bunun temelinde, kibir, ucb, taassup, ayrımcılık, ön yargı, ötekileştirme vb. hastalıklı düşünceler hakimdir. Irkçılık, milliyetçilik ve bunları

⁸ M. Şükrü Hanioglu, "Jön Türkler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/584-587.

⁹ M. Şükrü Hanioglu, "İttihat ve Terakkî Cemiyeti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/476-484.

¹⁰ İslâm birliği tartışmalarını konu edinen eserler arasında Şeyhülislâm Mûsâ Kâzım Efendi'ye ait, ancak oğlu tarafından yazıya geçirilen *İttihâd-ı İslâm'a Dair Bir Risâle*'si örnek gösterilebilir. Özcan, "İttihâd-ı İslâm", 470.

¹¹ XIX. Yüzyılın sonları ve XX. Yüzyılın başlarında telif edilen eserlerin bazıları şu başlıklar altında işlenmiştir: *İttihâd-ı İslam ve Avrupa*, *İttihâd-ı İslam*, *İslam'ın Mâzisi, Hâli, İstikbâli* ve *İttihâd-ı İslam ve Almanya*.

¹² Özcan, "İttihâd-ı İslâm", 470-475.

¹³ Halil İbrahim Bulut, "Ümmet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/308-309.

¹⁴ Tuğrul, "Millî Görüş Mefkûresinde İslam birliği ve D-8 -Teori ve Pratik", 30.

¹⁵ Necmettin Erbakan, "Davam (2. Bölüm)", (Erişim 5 Mart 2021).

¹⁶ Bulut, "Ümmet", 42/308.

besleyen hastalıklı düşünceler, bir fasit daire oluşturarak birbirlerine kaynaklık etmektedir.¹⁷

Ümmet merkezli bir perspektif, İslam birliği mefkuresinin temelini teşkil eder. Günümüz şartlarında bu ideal, teori ile pratik arasındaki denklem gözetilerek siyasî bir zeminde gerçekleştirilebilir.

Erbakan'ın “Yaşanabilir Bir Türkiye” ve “Yeniden Büyük Türkiye” hedefi, “Yeni bir Dünya”¹⁸ kurmanın yani İslam birliği idealinin gerçekleşmesinin öncülleridir. Bu bağlamda D-8'lerin kurulması, İslam birliğinin tesisine yönelik önemli bir adımdır.¹⁹

3. İSLAM BİRLİĞİNİN TESİSİNİN PRATİK YÖNÜ VE D-8'LER

Erbakan'ın İslam birliği idealini gerçekleştirmede öncelendiği politikaların başında “barış”²⁰ gelmektedir. O, iç ve dış politikada daima barışçıl yaklaşımlar benimsemiştir. D-8 iş birliğinin ana umdeleri arasında yer alan “savaş/çatışma değil; barış” ilkesi,²¹ sorunların savaşla değil diyalogla çözülmesini esas alır.

Erbakan, kısa süreli iktidarı döneminde son yüzyılın Müslümanlar açısından en önemli icraatlarından biri olan D-8'i kurdu. O, kendisinden sonraki nesillere, emanet ve vasiyet olarak İslam birliğini tesis etmeyi bıraktı.²²

D-8'ler 1997 yılında İstanbul Çırağan Sarayı'nda Bangladeş, Mısır, İran, Malezya, Nijerya, Pakistan, Endonezya ve Türkiye'nin katılımıyla kurulmuştur.²³ D-8'in kuruluşunda, birbirinden coğrafi olarak uzak, mezhep, etnisite, kültür ve ekonomik gelişim durumları farklı olan ve halkının çoğunluğu Müslüman olan ülkeler bir araya getirilmiştir. Erbakan'a göre bu farklılıklar, siyasî alana taşındığında ayrılıklar

¹⁷ Çalışkan, “Müslümanların Birliğini Tehdit Eden Unsurlar ve Biz Bilincinin İnşası -Kur'an'a Göre Çözüm Önerileri-”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (2018), 290-291.

¹⁸ Yeni Bir Dünya düşüncesinin Kur'ânî temelleri için bk. Ahmet Sait Sıcak & Necmettin Çalışkan, “Yeni Bir Dünya'nın Kur'ânî Umdeleri”, *Turkish Studies* 12/8 (2017), 171-184.

¹⁹ Maviş, “Erbakan, Necmettin”, EK-1/411-412.

²⁰ Ali Osman Ateş, “İslam ve Barış”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2006), 1-14; Ahmet Yaman, “Sulh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/485.

²¹ D-8'in temel ilkeleri şunlardır: Savaş değil, barış, Çatışma değil, diyalog, Çifte standart değil, adalet, Üstünlük değil, eşitlik, Sömürü değil, âdil düzen, Baskı ve tahakküm değil, insan hakları. Bkz. Mesut Taştekin, “Türk Dış Politikasında “D-8””, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi* 7/2 (2006), 228.

²² Bu ifade, Saadet Partisi eski genel başkanı Prof. Dr. Mustafa Kamalak'a aittir.

²³ D-8 Organization For Economic Cooperation, “Brief History of D-8”, Erişim 5 Mart 2021); Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, “Gelişen Sekiz Ülke (D-8)”, Erişim 5 Mart 2021).

ve ötekileştirme daha da derinleştirecektir. O, küresel sistemin ve ırkçı emperyalizmin mezhep ve etnik farklılıkları kullanarak İslam ülkelerini birbirinden uzaklaştırma politikaları yürüttüğünü söyleyerek uyarılarda bulunmuştur.²⁴

4. STRATEJİK BİR ÜLKE OLARAK SURİYE

Erbakan'ın Suriye politikasına ilişkin görüşlerine yer vermeden önce Suriye'de yaşananları anlamak için ülkenin tarihî, kültürel ve jeopolitik konumunu, Türkiye-Suriye ilişkileri ve bölgenin arz-ı mev'ûdla bağıını ele almak uygun olacaktır.

4. 1. Suriye'nin Tarihi ve Kültürel Önemi

Suriye toprakları asırlar boyu İslam âleminin önemli şehirleri arasında yer almıştır. şam (Dımaşk), Hz. Peygamber öncesi dönemde ticaret kervanlarına iştirak etmesiyle ekonomik ve siyasî ilerleyen süreçte ise kültür ve medeniyet şehri olarak ün salmıştır.²⁵

Hz. Muhammed'in vefatı ve Hulefâ-yi Râşidîn dönemi sonrasında Emevîler tarafından devletin başkenti, Medine'den şam'a taşınmıştır. Bölge, o tarihten günümüze ilmî, siyasî ve askerî bir merkez haline gelmiş, başkent olmasından sonra durum zirveye ulaşmış ve bu özelliğini günümüze kadar sürdürmüştür.

Suriye'nin başkenti şam'ın faziletine ilişkin meşhur tarihçi İbn Asâkir (ö. 571/1176), *Târîhu Dımaşk* isimli eserinde Allah'ın lütuflarının şam halkına bolca ihsan edildiğini belirterek şam'ın mübarek bir yer olduğu hususunda rivayetleri nakletmiştir.²⁶ Müfessirlerden Kurtubî (ö. 671/1273), Kur'an-ı Kerim'de değerine vurgu yapılarak çevresi mübarek kılındığı bildirilen yerin²⁷ şam bölgesi olduğu görüşündedir.²⁸ İbn Kesîr (ö. 774/1373) de şam'ın fazileti hakkında "Deccal'den korunmuş bir şehir" olduğunu ve ahir zamanda Müslümanlar için sığınak olacağını savunmaktadır.²⁹

Suriye'nin İslam tarihi açısından taşıdığı ortak tarihî miras ve kültürel altyapı, İslam alemi için avantaj olarak görülmelidir. Suriye'deki bu birikime ek olarak, etnik

²⁴ Tuğrul, "Millî Görüş Mefkûresinde İslam birliği ve D-8 -Teori ve Pratik", 35.

²⁵ Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, thk. Amr b. Garame el-Amrî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995), 3/9.

²⁶ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 1/140.

²⁷ el-İsrâ 17/1.

²⁸ Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Ahmed el-Berdûnî-İbrâhîm Atfîş (Kâhire: Dâru'l-kütübi'l-Mısriyye, 1383/1964), 10/212.

²⁹ Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Ömer b. Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, thk. Sâmi b. Muhammed Selâme (B.y.: Dâru tayyibe, 1999), 5/353.

kültür, kardeşlik ve akrabalık gibi hususlar, bölge ülkeleri arasında İslam birlikteliğini gerekli kılan kolaylaştırıcı sebepler arasında yer alır.

4. 2. Suriye'nin Jeopolitik Konumu

Suriye; Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının kesişim noktasında yer alır. Kuzeyinde Türkiye, güneyinde Ürdün, doğu ve güneydoğusunda Irak, batısında Lübnan ve güneybatısında İsrail bulunmaktadır. Bunun yanında Arap ve İslam dünyasında tarihî, kültürel, dinî ve entelektüel yönlerden bir merkez haline gelmesinin jeopolitik konumu üzerinde etkisi vardır. Bu özelliklerinden dolayı Suriye, Ortadoğu'da hem bir kavşak noktası hem de bölgenin giriş kapısı konumundadır.³⁰

Suriye, Anadolu, Mezopotamya ve Mısır arasındaki ticarî ve askerî harekât yollarının geçiş noktasında yer aldığı için, tarih boyunca saldırılara açık bir pozisyonda kalmış ve topraklarının arz-ı mev'ûd (vadedilen topraklar) içerisinde yer almasıyla, jeopolitik açıdan daha hassas bir bölge olmasını sağlamıştır. Bu durum, ülkenin bir taraftan siyasî istikrarsızlığına yol açarken bir taraftan da heterojen bir karakter sergilemesine zemin hazırlamıştır.³¹

4. 3. Türkiye-Suriye İlişkileri

Birbirine komşu Türkiye ile Suriye arasında tarihî ve kültürel bağlar sayesinde hemen her dönem iyi ilişkiler var olagelmıştır. Suriye'de yaşanan iç savaş öncesine kadar iki ülke arasında, son dönemde artan müspet gelişmelerle birlikte suni bahar havası oluşmuş ve bunun neticesinde birtakım önemli adımlar atılmıştır. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:³²

1. Suriye'nin Türk İşadamlarına Vize Kolaylığı Sağlaması (2004),
2. Serbest Ticaret Antlaşmasının İmzalanması (2004),
3. Mayınların Temizlenmesi (2004),
4. Gümrük Birliği (2004),
5. Halep'te Fenerbahçe-İttihad Arası Dostluk Maçı (2007),

³⁰ Hamza Akengin & Ayşe Yaşar, "Suriye'nin Jeopolitik Konumu Bağlamında Suriye-Rusya İlişkileri", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 32 (2018/3), 30.

³¹ Akengin, "Suriye'nin Jeopolitik Konumu Bağlamında Suriye-Rusya İlişkileri", 31.

³² Mehmet Tan-Aziz Belli-Abdullah Aydın, "2002 Sonrası ve Arap Baharı Kapsamında Türkiye Suriye İlişkileri ve Bölgesel Yansımaları", *II. Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sempozyumu 1-2 Ekim* (2012), 68-71.

6. Emlak Müzakereleri (2008),
7. Şam Zirvesi (2008),
8. Türkiye-Suriye Devlet Başkanlarının Antalya Tatili (2008),
9. T.C. DıŐıŐleri Bakanı'nın Suriye Ziyareti (2009),
10. Türkiye–Suriye Arasında Vizelerin Kalkması (2009),
11. Türkiye–Suriye Bakanlar Kurulu Toplantısı (2009),
12. TSK-Suriye Ordusu Ortak Tatbikat (2009),
13. Dostluk Barajı (2011).³³

4. 4. Suriye’de Neler Oldu?

Arap Baharı öncesi ve sonrasında Türkiye ile Suriye arasında yaşanan gelişmeleri şöyle özetlemek mümkündür:

Suriye’de yaşananlar, bölgedeki aktör güçlerin stratejilerinden ve planlarından bağımsız olarak ortaya çıkmamış, aksine oyun kurucu ülkelerin kontrolünde ve kendi menfaatleri çerçevesinde gelişmiş ve ilerlemiştir. Yaşanan kaos ve savaş ortamı, aktör güçlerin nihai emellerine ulaşmaları için uygun bir zemin oluşturmuştur. Emperyalist aktörler, nihai emellerini ve hedeflerini zamana yaydığı için bu güçlerin tesiri sahada doğrudan görünmemektedir. Bununla birlikte bu güçler, sinsî emellerini açık bir şekilde beyan etmekten çekinmemektedirler. BOP’un gerçek anlamda hangi amaç için kurulduğu hakkında farklı tartışmalar olsa da 2003 yılında dönemin ABD DıŐıŐleri Bakanı Condoleezza Rice’in, Büyük Ortadoğu Projesi’yle bölgede 22 ülkenin haritasının deđiŐeđine dair açıklamalarda bulunması,³⁴ bu amaçları açık bir şekilde deşifre etmektedir.

Bölgenin önemli ülkeleri arasında yer alan Türkiye ile Suriye arasında geçmişten günümüze bazı sorunlar olsa da Arap Baharı öncesine kadar birçok olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Türkiye ile Suriye arasında başta su sorunu, Hatay meselesi ve PKK’ya verilen destek olmak üzere sürekli bir anlaşmazlık olmuştur. Bu anlaşmazlıklar, iki ülke arasında soğuk ve mesafeli duruŐa, zaman zaman da ihtilaflara neden olsa da genel olarak iki binli yılların başına kadar nötr bir durum yaşanmıştır. Bu döneme kadar iki ülkenin de birbirlerine karşı, güvenlik odaklı bir dış politika izlediği söylenebilir.³⁵

³³ Belirtilen iş birliklerinden kimisi tamamlanmış kimisi yaşanan süreçle birlikte yarım kalmıştır.

³⁴ Washington Post, “Transforming the Middle East”, (Erişim 16 Ekim 2021).

³⁵ Murat Bayar, *Türkiye’de Dış Politika Kararlarının Şekillenmesinde Kùltür Olgusunun Etkisi: Kuzey Irak Meselesi ve Suriye İç Savaşı Örnek Olayları (2005-2012)* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 138.

Türkiye-Suriye ilişkilerinde iki bin sonrası dönemde dış politikada “komşularla sıfır sorun” yaklaşımının³⁶ benimsenmesi, iki ülkeyi önemli müttefik konumuna getirmiş ve bölge adına iyi ilişkiler yaşanmıştır. Geçmişteki sorunlar, gelişen ilişkilerle ikinci plana atılmış³⁷ ve ülkeler arasında siyasî, ekonomik ve kültürel iş birlikleri artırılmıştır.

Bu iş birlikteliklerinde artan bölgesel tehditlerin önemli etkisi vardır. Irak krizi, yükselen Kürt milliyetçiliği ve Kuzey Irak'ta olası bir Kürt devleti temelinde oluşan ortak tehdit, iki ülkeyi daha yapıcı ilişkiler kurmaya sevk etmiştir. Ayrıca ABD önderliğinde Suriye'ye uygulanan uluslararası baskılar, Şam'ı daha fazla Türkiye'ye doğru itmiştir.³⁸

Arap Baharı'nın tesiriyle Suriye'de çıkan iç savaş sırasında, Türkiye'nin Suriyeli muhaliflere destek vermesi nedeniyle iki ülke arası tekrar gerilmiş ve diplomatik ilişkiler bir anda askıya alınmıştır. 2011-2012 yılları arasında gerginlik ve çatışma dönemi başlamış ve bu dönemde iki ülke arasındaki tarihsel bağlar unutulmuş ve “komşularla sıfır sorun” yaklaşımı da bir anda rafa kalkmıştır. Bu durum, 2003-2011 yıllarında iki ülke arasında yapılan anlaşma ve dostluk ilişkilerinin samimiyetini sorgular hale getirmiştir.

Bölgede etkili olan emperyalist güçler, Türkiye-Suriye arasındaki bu yakın iş birliğinden rahatsız olmuşlar, Arap Baharı'nı fırsat bilerek iki ülke arasında yaşanacak gerginliğin faturasını önceden planlamışlardır. Bu bağlamda 2011 yılında İngiltere'nin Türkiye Başkonsolos Yardımcısı Sarah Mooney'in Hatay ziyareti, önemli bir aşama olarak görülebilir. İngiliz başkonsolosun birkaç gün süren bu ziyaretinde bölgeye geliş sebebi sorulduğunda, “Tunus'ta başlayan Arap Baharı'nın Suriye'ye de sıçraması durumunda burada bulunan batılı ülke vatandaşlarının tahliye ve barınma imkânlarını tespit etmek üzere geldim”³⁹ demiş ancak sonrasında İngiliz heyetin ziyaret ettiği yerlere kamp kurulması ve ardından başlayan Türkiye'ye göç, maksatlarını ortaya çıkarmıştır. Bu durumda Suriye'de yaşananların batılılarca önceden planlandığı net biçimde anlaşılmaktadır.

4. 5. Arz-ı Mev'ûd

³⁶ Hasan Duran & Çağatay Özdemir, “Türk Dış Politikasına Yansımalarıyla Arap Baharı”, *Akademik İncelemeler Dergisi* 7/2 (2012), 186.

³⁷ Bayar, *Türkiye'de Dış Politika Kararlarının Şekillenmesinde Kültür Olgusunun Etkisi: Kuzey Irak Meselesi ve Suriye İç Savaşı Örnek Olayları (2005-2012)*, 138.

³⁸ Mustafa Kaan Dervişoğlu, *Ortadoğu'daki Güç Mücadelesinde Suriye'nin Rolü (1970-2010)* (Anakara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 143.

³⁹ Açıklama ATSO ziyaretinde yapılmış olup konuyla ilgili bilgi için bkz. 5 Nisan 2011 tarihli gazeteler.

Kur'an'da "arz-ı mukaddese" ve "bereketli arz" gibi ifadelerle belirtilen arz-ı mev'ûd⁴⁰ hakkında açıklayıcı bilgi bulunmamaktadır. Müfessirler ilgili ayetlerin tefsirinde bu yerlerin Şam ve Mısır, Mescid-i Aksâ'nın bulunduğu Kudüs ve Lübnan dağı çevresi ve Fırat ile Mısır arasında bir yer olabileceğini belirtmişlerdir.⁴¹

Arz-ı mev'ûd'la ilgili Ahd-i Atik'te; "Bunun için İsrâiloğulları'na söyle. Ben Rabbim. Sizi Mısırlılar'ın yükleri altından çıkaracağım, sizi kendim için bir kavim olarak alacağım ve size Allah olacağım ve İbrâhim'e, İshak'a Ya'kûb'a vermek için yemin ettiğim diyara sizi getireceğim ve onu size miras olarak vereceğim."⁴² ifadesi yer alır.

Yahudiler arz-ı mev'ûddan uzaklaştırıldıktan sonra (m.s. 70) oranın hayalini sürekli canlı tutmuşlardır.⁴³ Filistin'de bir Yahudi devleti kurma amacı taşıyan bir siyasî hareket olan siyonizmin ortaya çıkışı da arz-ı mev'ûd inancının gerçekleşmesi arzusudur.⁴⁴

Hadis kaynaklarında Deccal'in Şam ile Irak arası bir yerden⁴⁵ veya Şam'dan çıkacağı,⁴⁶ rüzgâr gibi hızlı hareket edip yeryüzünü dolaşacağı ve Hz. İsa'nın Şam'da nüzul ederek Deccal'i Lüd kapısında öldüreceği⁴⁷ şeklinde bilgiler⁴⁸ yer alır. İslam alimlerinin Deccal'i bir insan gibi tasavvur etmelerinin aksine, metaforik ve temsili bir anlamı çağrıştırdığı ve bu sebeple dijital sistemlerin toplamı şeklinde düşünülebilir. Dijital sistemleri tek elde kontrol ederek Yeni Dünya Düzeni'ni kurmayı amaçlayan "illuminati/aydınlanma" simgelerinde görünen tek gözle, Deccal'in tek gözlü oluşu arasındaki benzerlik de dikkat çekicidir.

⁴⁰ İbrânîce'de "Eretz Israel" (İsrâil diyarı) denilen bölge, Ahd-i Atik'te "Ken'an diyarı, diyar, gurbet diyarı, memleket, iyi ve geniş diyar, süt ve bal akan diyar ve bütün memleketlerin süsü olan diyar" şeklinde isimlendirilir. Tanımla ilgili detaylı bilgi için bkz. Abdurrahman Küçük, "Arz-ı Mev'ûd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/270-276.

⁴¹ Küçük, "Arz-ı Mev'ûd", 22/270-276.

⁴² Küçük, "Arz-ı Mev'ûd", 22/270-276.

⁴³ Kahraman Ömer Fuat & Abdullah Aydın, "Yahudilerde Devlet ve Toplum: Sosyal ve Ekonomik Temelleri". *Ortadoğu Etütleri*, 9 (2017) s. 27-29.

⁴⁴ Küçük, "Arz-ı Mev'ûd", 22/270-276.

⁴⁵ Müslim, "Fiten", 110; Müsned, IV, 181-182.

⁴⁶ Müslim, "Fiten", 34.

⁴⁷ Müslim, "Fiten", 110; Tirmizî, "Fiten", 59, 62; İbn Mâce, "Fiten", 33.

⁴⁸ İlyas Çelebi, "Deccâl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), 9/69-72.

Erbakan, siyonizmi ve birlikte hareket eden küresel güç odaklarını tanımlarken *ırkçı emperyalizm*⁴⁹ ve *ezen güç* kavramlarını kullanır.⁵⁰ O, dünyada hakkı ve adaleti değil, kuvveti üstün tutan anlayışın hâkim olduğunu belirterek bunun temsilcilerinin siyonist güçler olduğunu vurgular. Ayrıca üstün ırk olduklarına, diğer insanların kendilerine köle olsun diye yaratıldığını inandıklarını,⁵¹ dünya hâkimiyeti hedefiyle Büyük İsrail'i kurmayı planladıklarını ve bunun Mesih'in gelişiyle perçinleneceğine inandıklarını söyler.⁵²

Arz-ı mev'ûd'un Büyük İsrail projesi olduğunu belirten ve Suriye'nin kışkırtılmasını da bu çerçevede değerlendiren Erbakan, küresel güçlerin planlarını şöyle deşifre etmektedir:

“Evet, tekrar ediyorum, geçmişte Fırat'ın suları bahanesiyle Suriye'yi kışkırtan da Kafkasları karıştıran da Kıbrıs ve Kardak kayalıkları bahanesiyle Ege'yi kızıştıran da hep aynı siyonist güçler ve onların güdümündeki ülkelerdir.”⁵³

Bu uyarılarda da görüleceği üzere Erbakan, Türkiye'nin komşuları üzerinden kurgulanan stratejik planları gündeme getirmiştir. Ancak onun bu uyarıları dikkate alınmadığı için bugün üzücü neticelerle karşı karşıya kalınmıştır. Erbakan Suriye ile ilgili olarak şu ifadelere yer verir:

“Siz meseleyi Suriye mi sanıyorsunuz? Suriye'yi istemelerinin tek bir nedeni vardır. O da Türkiye'yi işgal etmek için zemin hazırlamaktır. Eğer bir gün mesele Suriye olursa bilin ki hedef Türkiye'dir. Bu söylediklerimi bir gün anlayacaksınız.”⁵⁴ Erbakan'ın Suriye'de yaşanacak olaylara ilişkin yıllar öncesinden yaptığı bu ikaza, çeşitli basın ve yayın kuruluşları dikkat çekmiştir.⁵⁵

4. 6. Erbakan'ın Anlaşılmayan İki Öngörüsü

⁴⁹ Necmettin Erbakan, *Yeni Bir Dünya ve Adil Düzen* (Ankara: MGV Yayınları, 2016), 46.

⁵⁰ Erbakan, *İslam Birliği*, haz. Tacettin Çetinkaya (Ankara: MGV Yayınları, 2017), 97.

⁵¹ Çalışkan & Sıcak, “Dini Hareketlerde Sıkça Kullanılan Âyetler: Prof. Dr. Necmettin Erbakan Örneği”, 79.

⁵² Erbakan, *Yeni Bir Dünya ve Adil Düzen*, 28.

⁵³ Necmettin Erbakan, *Adil Düzen*, (Erişim 7 Mart 2022).

⁵⁴ Milli Gazete, “Erbakan'ın sözü hatırlarda! Suriye'ye dair ne demişti?”, (Erişim 7 Mart 2022).

⁵⁵ Erbakan'ın bu sözünü haber yapan gazete ve siteler hakkında bkz. Yeni Şafak, “Eğer Bir Gün Mesele Suriye Olursa Bilin ki Hedef Türkiye'dir”, (Erişim 7 Mart 2022); Milliyet, “Eğer Bir Gün Mesele Suriye Olursa Bilin ki Hedef Türkiye'dir”, (Erişim 7 Mart 2022); İstanbul Times, “Eğer Bir Gün Mesele Suriye Olursa Bilin ki Hedef Türkiye'dir”, (Erişim 7 Mart 2022); Youtube, “Eğer Bir Gün Mesele Suriye Olursa Bilin ki Hedef Türkiye'dir”, (Erişim 7 Mart 2022).

Suriye Cumhurbaşkanı Yardımcısı Nacah el-Attar, Türkiye’yi ve Millî Görüş hareketinin tahlilini yaparak Erbakan’la ilgili şunları söyledi:⁵⁶

“Biz Erbakan’ı yakından takip ettik. Hayatı boyunca çizgisini, askerî müdahaleleri, İslam birliği idealini, Türkiye’nin maddî ve manevî kalkınma çabalarını, başbakanlığı döneminde tesis ettiği D-8’i takdir ve tasvip ettik. Ne var ki iki defa onu yanlış anlamışız, ona hayıflanıyorum. Bunlardan birincisi, Türkiye’de iktidara gelenlere⁵⁷ siyonizm’e hizmet edeceği düşüncesiyle muhalefet etmesi. İkincisi de Suriye ile Türkiye arasında diplomatik ilişkiler sert düzeyde devam etmekteydi. Sınır hattı boyunca mayınlar vardı. Erbakan, hayatını İslâm Birliği’ne adanmış bir insan. İktidarda kaldığı 11 ay gibi kısa bir süre içerisinde çok zor şartlara rağmen D-8 gibi bir oluşumu kurarak İslam birliğinin temelini attı. Hayatı boyunca en büyük ideali, Müslüman ülkelerin kalkınması ve İslam birliğinin kurulmasıydı. Böyle hedefi olan birisinin, Türkiye ile Suriye arasında vizeler kalkınca tepki gösterdi. Biz bu duruma çok şaşırmiştik. O dönemde Erbakan, “Bunlar Türkiye ile Suriye arasında ilişkileri geliştiriyorlar. Siyonizm, bunlara böyle emrettiği için vizeyi kaldırıyorlar. Çünkü Suriye’yle vizelerin kaldırılması demek, tüm dünyadaki terörist grupların ve ajanların Türkiye üzerinden Suriye’ye girmesi demek. Bu da Suriye’nin karışması, oluk oluk kan akması ve Suriye’nin BOP için bölünmesi demektir” demişti. Biz 80 milyonluk Türkiye’de Suriye’yle ilişkilerin gelişmesine sevinecek tek bir kişi varsa, o da Erbakan’dır diye düşünürken onun buna muhalefet etmesine şaşırmiştik. Ne zaman ki Amerika, Suriye ile ilişkileri dondurmaya başladı, aynı gün Türkiye’den de aynı tepkiyi görünce merhum Erbakan’ı daha iyi anladık. Biz onu hayatında iki defa garip karşıladık ne yazık ki bu iki konuda da o haklı çıktı. Keşke Suriye ile Türkiye bu kadar iyi ilişki dönemi yaşamamış olsaydı. Biz Türkiye’ye güvendik, Serbest Ticaret Antlaşması imzaladık. Türk ürünleri Suriye’ye gümrüksüz

⁵⁶ 2012 yılında Suriye Devlet Başkanı Beşşar Esad’ı ziyaret eden Türk heyetine tercüman olarak iştirak etmiştim. Temaslar çerçevesinde Suriye Cumhurbaşkanı Yardımcısı Nacah el-Attar’la yapılan görüşmeden aktarılan anekdottur.

⁵⁷ Bu ifade, dönemin iktidarını kastederek kullanılmıştır. Ancak konu dışı olduğundan bununla iktifa edilecektir.

gelince, kendi sanayicimiz iflas etti. Düşman bizi ele geçirememişti, ama dostumuz bizi düşmana teslim etti.”⁵⁸

Bütün bu anlatılanlardan ortaya çıktığına göre İslam birliği idealindeki Erbakan, yüzeysel iş birliklerinin kalıcı çözümler üretmeyeceği, kritik dönemlerde bir fayda sağlamayacağı ve tehlikeli sonuçlara yol açacağı öngörüsünde bulunmuştur. Ülkeler arasında ortak iş birliklerinde alınan kararların ve atılan adımların uzun vadede ne gibi sonuçlar doğurabileceği sorununu, küresel aktörlerin stratejik adımlarını da hesap ederek çözümlenmek gerekir. Haritanın tamamına vakıf olmadan “pazılın parçalarını doğru bir şekilde yerleştirme”nin imkanı yoktur. Erbakan’ın öngörülerinde isabetli olmasının arkasında yatan sebep, olayları farklı ve bütüncül görmesi ve yorumlamasıdır.

4. 7. Suriye Politikasının Ülkemiz ve Bölgemiz Açısından Sonuçları

Arap Baharı fırtınasıyla birlikte Suriye’de faturası ağır olan bir iç savaş süreci yaşanmıştır. Ortaya çıkan tabloyu şu şekilde özetlemek mümkündür:

1. **Suriye’de Demografik Yapının Bozulması:** İç ve dış göçlerin yanında bir milyona yakın sivil ölümü gerçekleşmiş, 200 bini aşkın kişi hapse atılmış ve 10 milyona yakın insan başka ülkelere göç ederek vatansız duruma düşmüştür. Ülke enkaz yığına dönmüş ve vatandaşların tahliyesiyle birlikte sermaye de yok edilmiştir.
2. **Operasyonlar:** Ülkede iç savaş sonrası ortaya çıkan konjonktürel durumun etkisiyle askeri harekâtlar yapılmış, sonuçta çok sayıda şehit ve yaralılar ortaya çıkmıştır.
3. **Direnış Gruplarının Tasfiyesi:** İç savaş öncesi denge politikasının bir gereği olarak Suriye topraklarında faaliyetlerini sürdüren başta Hamas olmak üzere çeşitli Filistinli direniş grupları ülke dışına çıkmak zorunda kalmıştır. Bu durum, Lübnan, İran ve İsrail ekseninde bir sonuç doğurmuştur.
4. **İslam Medeniyetinin İmhası:** Şam bölgesi başta olmak üzere tarihten günümüze İslam kültür ve medeniyetinin önemli merkezleri tahrip edilmiş, çok sayıda İslami yayınevi, medrese ve okul faaliyetlerine ara vermiş, alimler de ülke dışına çıkmak zorunda kalmışlardır.⁵⁹

⁵⁸ Saadet heyeti olarak 2012 yılında Şam’da yapmış olduğumuz ziyaretle ilgili olarak haberler yapılmıştır. Bu konudaki haberlerle ilgili olarak bkz. Milli Gazete, “Esad’ın Yardımcısı Attar: Erbakan’ın uyarılarını sonradan anladık”, (Erişim 8 Mart 2022); İslami Analiz, “Esad’ın Yardımcısı: Erbakan Söylediğinde Anlam Veremiyorduk, Haklı Çıktı”, (Erişim 8 Mart 2022); Hürriyet Gazetesi, “SP Lideri Kamalak Esad’la Görüştü”, (Erişim 8 Mart 2022).

⁵⁹ Necmettin Çalışkan, “Suriye’de Kur’an-Tefsir Çalışmaları ve Mülteciler Bağlamında İlmi Mirasın Günümüze Aktarımı, Teklifler- Öneriler”, *Route Educational and Social Science Journal* 3/3 (2016), 253.

5. **Mülteci Sorunu ve Sınır Dışı Süreci:** Başlangıçta ensar-muhacir kardeřliđi⁶⁰ adıyla ülkemizde ve komşu devletlerde kabul gören Suriyeliler,⁶¹ zamanla halk tarafından yük olarak görölmeye başlanmış, siyasî otorite tarafından da AB ve diğer batılı ülkelere karşı pazarlık aracı olarak kullanılmıştır.
6. **Dörtlü Yönetim/Devlet Yapısı:** İç savaş sonrasında Suriye’de ülke, dört ayrı yönetime ayrılmıştır. Bunlar; merkezde Suriye rejimi, Halep’in doğusunda PYD, sınırimıza yakın bölgelerde milli ordu ve İdlib ve çevresindeki muhalif güçlerin kontrolündeki yerler.
7. **İsrail’in Çevresinin Boşaltılması:** Büyük İsrail hedefi kapsamında çevresi boşaltılan Suriye, yakın gelecekte işgale hazır hale getirilmiştir.

Özetle Suriye politikasındaki değişiklik ve belirsizlik ağır sonuçlar doğurmuştur. Bunlar şu şekilde örneklendirilebilir:

- a. Önce mayınlar temizlendi, sonra sınır hattına duvar örüldü.
- b. Önce mülteciler kabul edildi. Sonra kaçaklar sınır dışı edildi.
- c. Beşsar Esed önce dosttu, sonra düşman ilan edildi.
- d. Önce tüm muhaliflere destek verildi, sonra terörle mücadele operasyonları yapıldı.
- e. Terör örgütü temsilcileri önce kırmızı halıyla karışlandı, sonra İnterpol’de arama müzekkeresi çıkarıldı.
- f. Önce Kobani’ye destek verildi, sonra PYD’yle mücadele edildi.
- g. Önce Amerika’yla eğit-donat projesi yapıldı, sonra Rusya’yla ortak devriye atıldı.

Bütün bu tutarsız uygulamalar, uzun vadede sürdürülebilir politika anlayışının olmadığını, aksine anlık reflekslerle hareket edildiğini göstermektedir.

⁶⁰ Bu ifade bir slogandan çok İslam medeniyetinin ve kurulması hedeflenen *Yeni Bir Dünyanın* hangi temeller üzerine bina edileceği hakkında önemli işaretler taşımaktadır. Bu sebeple günlük ve kısa vadeli menfaatlerden ve siyasî söylemlerdense -Batı için bir ütopya olsa da İslam topraklarında gerçekleştirilmiş- bir ideali simgelemektedir. Kur’ân’ın yurtlarından dinî sebeplerle ihraç edilenler hakkındaki *Yeni Bir Dünya* düşüncesinin de temellerini oluşturan yaklaşımı hakkındaki ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Sait Sıcak & Necmettin Çalışkan, “Kur’ân’da “İhraç” Kavramı Özelinde Göç Olgusu”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/9 (2018), 483-514; Ahmet Sait Sıcak & Necmettin Çalışkan, “İnsan Şahsiyetinin İnşası ve Korunması Bağlamında Kur’ân’da Sığınma Realitesinin İsimlendirilmesi”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 3/1 (2019), 140-168; Ahmet Sait Sıcak & Necmettin Çalışkan, “Kur’ânî Perspektiften Göç Olgusu -Sîret-Nüzûl Bağlamında Kavramlar Üzerinden Kur’ân’da Hicret Süreci-”, *Göç ve Din*, ed. M. A. Kirman & İ. Dölek (Ankara: Astana Yayınları, 2020), 129-146.

⁶¹ Suriye’den gelen göçmenlere Türkiye’nin tanımladığı kimlik statüsünün, Geçici Koruma Altında olan nüfus ifadesinden yola çıkılmasına rağmen Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı verilmesi noktasına evrildiği görölmektedir (bkz. İsmail Sariteke, & Ömer Fuat Kahraman & Abdullah Aydın, “Türkiye’deki Suriyeli Nüfusun Hukuki Statüsü ile İlgili Bir Analiz”, *Turkish Studies*, 13/7 (2018), 383-396).

SONUÇ

Necmettin Erbakan, Türkiye’de XX. Yüzyılın son çeyreğinde, siyaset sahnesinde yer almış devlet adamlarından biridir. Erbakan’ın onu Türkiye’deki diğer siyasî fraksiyonlardaki liderlerden ayıran en önemli özelliği, siyasal alanda ahlak ve maneviyatı öncelemesidir. O, birçok kez akademik alanda yaptığı gibi İslam medeniyet tasavvurundan ilham alarak siyasî, sosyal ve ekonomik alanlarda da projeler geliştirmiş ve bu sayede toplumun kalkınarak huzur ve refaha kavuşacağını savunmuştur.

Erbakan iç siyasette/yerelde, “Yaşanabilir Bir Türkiye” ve “Yeniden Büyük Türkiye”, dış siyasette/küreselde ise “Yeni Bir Dünya” hedefi koymuştur. Birinci hedefe ulaşabilmek için millî ve manevî değerlere bağlı kalarak maddî kalkınmayı, ikinci hedefe ulaşabilmek için de İslam birliği idealini temel ilke olarak benimsemiş ve bunu gerçekleştirmek için ümmet merkezli bir anlayışla mücadele etmiştir.

Erbakan, İslam ülkelerinin toparlanıp bir araya gelmesi ve İslam birliğinin gerçekleşmesi için yoğun çaba sarf etmiştir. Bunun için 15 Haziran 1997’de nüfusu 50 milyonu aşan sekiz İslam ülkesinin katılımıyla D-8 kurulmuştur. D-8’lerin kuruluşu bir taraftan Müslüman ülkelerin ilerleyen yıllarda daha büyük organizasyonlarla bir araya geleceğinin işareti olurken bir taraftan da emperyalizm ve siyonizmin sömürü alanlarını daraltacağı için hedef haline gelmiştir.

İslam birliğinin tesisinin önemi açısından bir örnek olarak Suriye; tarihî miras, etnik, kültürel, kardeşlik ve akrabalık gibi hususlarla bölge ülkeleri arasında ön plana çıkar. Öte yandan Suriye, Anadolu, Mezopotamya ve Mısır arasındaki ticarî ve askerî harekât yollarının geçiş noktasında bulunduğundan, tarih boyunca saldırılara açık bir pozisyonda kalmıştır. Topraklarının arz-ı mev’ûd içerisinde yer alması, jeopolitik açıdan daha hassas bir bölge olmasını sağlamıştır. Bu durum, ülkenin hem siyasî istikrarsızlığına yol açmış hem de heterojen bir karakter sergilemesine zemin hazırlamıştır.

Erbakan, siyonizmi, arz-ı mev’ûd hedefine ulaşmak için başta I. Dünya Savaşı olmak üzere dünya ölçeğinde geniş çaplı kaos ve çalkantıların müsebbibi olarak görür. Buna bağlı olarak siyonizmin proje ve hedefleri doğrultusunda, Ortadoğu’daki gelişmelerin kime hizmet ettiğini, ilerleyen yıllarda da olayların kimlere yarayacağını öngörmüştür. Böylece o, hem siyonizmin arz-ı mev’ûd hayaline ve Büyük İsrail’in kurulmasına giden yolda politikalarını uygulamak hem de küresel aktörlerin kendi hegemonyalarını gerçekleştirmek için birlikte hareket ettiklerinin de farkındadır. Bunun sonucu olarak Suriye’nin işgal edilmesi ya da parçalanması halinde bir sonraki hedefin Türkiye olacağını belirtmiştir.

Erbakan, küresel aktörlerin kurdukları veya kontrollerindeki bazı terör gruplarının, işgal edecekleri/sömürecekleri ülkelerde öncü birlik olarak kullanıldığını, bunlar bahane edilerek o ülkelerin siyasetlerine müdahale edildiğini söyler. Nitekim İngiliz başkonsolosun Hatay ziyaretindeki açıklamalarından da anlaşılacağı üzere Suriye’de cereyan eden olayların Batılılar tarafından önceden planlandığı anlaşılmaktadır. O, Türkiye ile Suriye arasında yaşanan olumlu gelişmelere ihtiyatla yaklaşarak bunların bazı olumsuz sonuçlara yol açabileceğini öngörmüş ve uyarmıştır. Bu uyarıları, Arap Baharı’nın ortaya çıkmasıyla daha iyi anlaşılmıştır.

Suriye’de yaşanan iç savaş sonucunda; demografik yapı bozulmuş, operasyonlar sonucu çok sayıda asker ve sivil şehit olmuş, direniş grupları tasfiye- İslam medeniyeti imha edilmiş, mülteci sorunu ortaya çıkmış, ülkede dörtlü yönetim/devlet yapısı oluşmuş ve Büyük İsrail hedefi kapsamında çevresi boşaltılan ülke işgale hazır hale getirilmiştir.

Netice olarak Müslüman ülkelerin bir araya gelerek siyonist ve emperyalist güçlerin hedeflerine karşı, alternatif çıkış yolları bulmaları ve İslam birliğinin gerçekleşmesi için çaba sarf etmeleri gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

Akengin, Hamza & Yaşar, Ayşe. “Suriye’nin Jeopolitik Konumu Bağlamında Suriye-Rusya İlişkiler”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 32/3 (2018), 25-57.

Ateş, Ali Osman. “İslam ve Barış”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2006), 1-14.

Bayar, Murat. *Türkiye’de Dış Politika Kararlarının Şekillenmesinde Kültür Olgusunun Etkisi: Kuzey Irak Meselesi ve Suriye İç Savaşı Örnek Olayları (2005-2012)*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *Sahîhu’l-Buhârî*. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır. Dâru tavgî’n-necât, 1422/2002.

Bulut, Halil İbrahim. “Ümmet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/308-309. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Çalışkan, Necmettin & Sıcak, Ahmet Sait. “Dini Hareketlerde Sıkça Kullanılan Âyetler: Prof. Dr. Necmettin Erbakan Örneği”. *Turkish Studies* 12/8 (2017), 71-84.

Çalışkan, Necmettin. “Müslümanların Birliğini Tehdit Eden Unsurlar ve Biz Bilincinin İnşası -Kur’an’a Göre Çözüm Önerileri-”. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (2018), 275-291.

Çalışkan, Necmettin. “Suriye’de Kur’an-Tefsir Çalışmaları ve Mülteciler Bağlamında İlmi Mirasın Günümüze Aktarımı, Teklifler-Öneriler”, *Route Educational and Social Science Journal* 3/3 (2016), 252-265.

Çelebi, İlyas. “Deccâl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/69-72. Ankara: TDV Yayınları, 2019.

Dervişoğlu, Mustafa Kaan. *Ortadoğu’daki Güç Mücadelesinde Suriye’nin Rolü (1970-2010)*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.

Duran, Hasan & Özdemir, Çağatay. “Türk Dış Politikasına Yansımalarıyla Arap Baharı”. *Akademik İncelemeler Dergisi* 7/2 (2012), 181-198.

Erbakan, Necmettin. *Erbakan Külliyyatı*. der. M. Mustafa Uzun & ed. Tacettin Çetinkaya. Ankara: MG V Yayınları, 2013.

Erbakan, Necmettin. *Yeni Bir Dünya ve Adil Düzen*. Ankara: MG V Yayınları, 2016.

Erbakan, Necmettin. *İslam Birliği*. haz. Tacettin Çetinkaya. Ankara: MG V Yayınları, 2017.

Hanioğlu, M. Şükrü. “İttihat ve Terakkî Cemiyeti”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23/476-484. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Hanioğlu, M. Şükrü. “Jön Türkler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23/584-587. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

İbn Asâkir, Ebü’l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh, *Târîhu Dımaşk*. thk. Amr b. Garame el-Amrî. Beyrut: Dârü’l-fıkr, 1415/1995.

İbn Kesîr, Ebü’l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Ömer. *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘Azîm*. Thk. Sâmi b. Muhammed Selâme. B.y.: Dâru tayyibe, 1999.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebei el-Kazvînî. *Sünenu İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: Dâru İhyâi’t-türâsi’l-‘Arabiyye, 1395/1975.

Kahraman, Ömer Fuat & Aydın, Abdullah. “Yahudilerde Devlet ve Toplum: Sosyal ve Ekonomik Temelleri”. *Ortadoğu Etütleri* 9 (2017), 24-43.

Kazanç, Fethi Kerim. “Tevhîd İnancı ve Evrensel Ahlâk İlişkisi: Hz. İbrâhîm Örneği”. *Kelam Araştırmaları* 9/1 (2011), 77-126.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi‘ li-ahkâmi‘l-Kur‘ân*. Thk. Ahmed el-Berdûnî-İbrâhîm Atfîş. 2. Baskı. Kâhire: Dâru‘l-kütübî‘l-Mısriyye, 1383/1964.

Küçük, Abdurrahman. “Arz-ı Mev‘ûd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/270-276. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Maviş, Nazım. “Erbakan, Necmettin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* EK-1/411-413. İstanbul: TDV Yayınları, 2016.

Müslim, Ebü‘l-Hüseyin el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî b. Haccâc. *Sahîhu Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dâru ihyâi‘t-türâsi‘l-‘Arabî, 1375/1956.

Özcan, Azmi. “İttihâd-ı İslam”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/470-475. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Sarıteke, İsmail & Kahraman, Ömer Fuat & Aydın, Abdullah. “Türkiye’deki Suriyeli Nüfusun Hukuki Statüsü ile İlgili Bir Analiz”, *Turkish Studies* 13/7 (2018), 383-396.

Sıcak, Ahmet Sait & Çalışkan, Necmettin. “Yeni Bir Dünya’nın Kur’ânî Umdeleri”. *Turkish Studies* 12/8 (2017), 171-184.

Sıcak, Ahmet Sait & Çalışkan, Necmettin. “Kur’ân’da “İhraç” Kavramı Özelinde Göç Olgusu”. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/9 (2018), 483-514.

Sıcak, Ahmet Sait & Çalışkan, Necmettin. “İnsan Şahsiyetinin İnşası ve Korunması Bağlamında Kur’ân’da Sığınma Realitesinin İsimlendirilmesi”. *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 3/1 (2019), 140-168.

Sıcak, Ahmet Sait & Çalışkan, Necmettin. “Kur’ânî Perspektiften Göç Olgusu -Sîret-Nüzûl Bağlamında Kavramlar Üzerinden Kur’ân’da Hicret Süreci-”. *Göç ve Din*. ed. M. A. Kirman & İ. Dölek. 129-146. Ankara: Astana Yayınları, 2020.

Şentürk, Recep. “Millet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/64-66. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

Tan, Mehmet & Belli, Aziz & Aydın, Abdullah. “2002 Sonrası ve Arap Baharı Kapsamında Türkiye Suriye İlişkileri ve Bölgesel Yansımaları”. *II. Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sempozyumu* 1-2 Ekim (2012), 65-74.

Taştekin, Mesut. “Türk Dış Politikasında “D-8”. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi* 7/2 (2006), 225-244.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî. *el-Câmiü's-sahîh*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1395/1975.

Tuğrul, Talip. “Millî Görüş Hareketi'nin Temel Karakterleri”. *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 10/2 (Güz 2017), 617-657.

Tuğrul, Talip. “Millî Görüş Mefkûresinde İslâm Birliği ve D-8 -Teori ve Pratik”. *Din ve Bilim- Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2/2 (2019), 23-49.

Yaman, Ahmet. “Sulh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37/485-489. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Yüceer, İsa. “İslam Birliği Fikri ve II. Abdülhamit”. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5/2 (2016), 143-164.

İnternet Kaynakları

Adil Düzen ve Yeni Bir Dünya, Erişim 6 Mart 2021. <http://www.necmettinerbakan.net/kitaplar/adil-duzen---10.-baski-son.pdf>.

D-8 Organization For Economic Cooperation. Erişim 5 Mart 2021. “Brief History of D-8”. <https://developing8.org/about-d-8/brief-history-of-d-8/>

Milliyet, “Bir Gün Hedef Suriye Olursa Bilin ki Hedef Türkiye'dir”. Erişim 5 Mart 2021. <http://blog.milliyet.com.tr/bir-gun-hedef-suriye-olursa-bilin-ki-hedef-turkiye-dir/Blog/?BlogNo=536445>

İstanbul Times, “Bir Gün Hedef Suriye Olursa Bilin ki Hedef Türkiye'dir”. Erişim 5 Mart 2021. <https://www.istanbultimes.com.tr/guncel/erbakan-bir-gun-mesele-suriye-olursa-bilin-ki-hedef-turkiyedir-h37531.html>

Washington Post, “Transforming the Middle East”. Erişim 16 Ekim 2021. <https://www.washingtonpost.com/archive/opinions/2003/08/07/transforming-the-middle-east/2a267aac-4136-45ad-972f-106ac91e5acd/>

Yeni Şafak, “Bir Gün Hedef Suriye Olursa Bilin ki Hedef Türkiye'dir”. Erişim 5 Mart 2021. <https://www.yenisafak.com/infografik/necmettin-erbakan-eger-bir-gun-mesele-suriye-olursa-bilin-ki-hedef-turkiyedir-14954>

Youtube, “Bir Gün Hedef Suriye Olursa Bilin ki Hedef Türkiye'dir”. Erişim 5 Mart 2021. <https://www.youtube.com/watch?v=nJK0yVI6k8A>

Hürriyet Gazetesi, “SP Lideri Kamalak Esad’la Görüştü”. Erişim 6 Mart 2022. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/sp-lideri-kamalak-esadla-gorustu-19626931>

İslami Analiz, “Esad’ın Yardımcısı: Erbakan Söylediğinde Anlam Veremiyorduk, Haklı Çıktı”. Erişim 6 Mart 2022. <https://www.islamianaliz.com/h/75818/esadin-yardimcisi-erbakan-soylediginde-anflam-veremiyorduk-hakli-cikti>

Millî Gazete, “Erbakan’ın sözü hatırlarda! Suriye’ye dair ne demişti?”. Erişim 6 Mart 2022. <https://www.milligazete.com.tr/haber/3682641/erbakanin-sozu-hatirlarda-suriyeye-dair-ne-demisti>

Milli Gazete, “Esad’ın Yardımcısı Attar: Erbakan’ın uyarılarını sonradan anladık”. Erişim 6 Mart 2022. <https://www.milligazete.com.tr/haber/3225989/esadin-yardimcisi-attar-erbakanin-uyarilarini-sonradan-anladik>

Necmettin Erbakan Üniversitesi. “Prof. Dr. Necmettin Erbakan (1926-2011): Akademisyen, Siyasetçi ve Devlet Adamı”. Erişim 4 Mart 2022. <https://web.archive.org/web/20130601070733/http://konya.edu.tr/sayfa/erbakan>

Necmettin Erbakan, “Davam (2. Bölüm)”. Erişim 5 Mart 2022. <http://www.necmettinerbakan.net/haberler/davam-2-bolum-.html>

Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, “Gelişen Sekiz Ülke (D-8)”. Erişim 5 Mart 2022. https://www.mfa.gov.tr/gelisen-sekiz-ulke-_d-8_.tr.mfa